

כיבוש כנען במקרא
בהשוואה למקורות החיצוניים ועל רקע
תוצאות המחקר הארכיאולוגי החדש.

עבודת-מחקר כפולשה לפדגוגיה-ארוכה,
Ph.D באוניברסיטת קיימברידג' , בשביל התואר
דוקטור לפילוסופיה.

נכתבה על-ידי

טוביה אילון.

קיימברידג' , אלול, התשכ"ב.

AN INVESTIGATION OF THE CONQUEST OF CANAAN BY THE
ISRAELITES AS IT IS RECORDED IN THE BIBLE, COMPARED WITH
NON-BIBLICAL SOURCES AND MODERN ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES.

In fulfilment of the requirements for the Degree of
Ph.D in the Faculty of Arts at the University of Cape Town.

By Tuvia Eilon

CAPE TOWN. September, 1962.

The copyright of this thesis vests in the author. No quotation from it or information derived from it is to be published without full acknowledgement of the source. The thesis is to be used for private study or non-commercial research purposes only.

Published by the University of Cape Town (UCT) in terms of the non-exclusive license granted to UCT by the author.

תוכן העניינים

- א. הקדמה.
- ב. מבוא:
- 1. הניסח לפימקד בתנ"ך.
- 2. ספר יהושע כמקור היסטורי.
- 3. המקורות השונים על כיבוש הארץ:
  - א. מקורות המקרא.
  - ב. הכיבוש וההתנחלות לפי רשימות הייחוס.
    - 1. מכתבי תל אל-עפרנה.
    - 2. המקורות החיצוניים.
    - 3. העדויות הארכיאולוגיות.
  - 4. עדות המקורות על התהליך ההדרגתי של הכיבוש.
    - 1. כנען שלפני הכיבוש הישראלי.
    - 2. לתכסיסי המלחמה של הכנענים והחיתים במחצית השנייה של האלף השני לפנה"ס.
    - 3. ספר יהושע מבחינה צבאית וארכיאולוגית.
    - 4. שבטי ישראל ומקומם בכיבוש הארץ.
    - 5. שיחזור הכיבוש.
    - 6. כיבושיו הראשונים של יהושע: יריחו וג'ת-אל-ע'.
    - 7. חלקם של הגבעונים במערכת כיבוש הארץ.
      - 1. מערכת גבעון.
      - 2. בעיית האשתלשות על איזור הר אפרים ושכם.
      - 3. מלחמת מ' - מ' - מ' ומלחמת דבורה.
      - 4. סיכום ומסקנות.
      - 5. מפות ומרשימים.
      - 6. רשימות ביבליוגרפיות.

ה ק ד ס ה .

אחרי שהשתחררתי משרותי ב-צ.ה.ל. עם תום הקרבות של מלחמת השחרור, בשנת התש"ט-1949, הוזמנתי להרצות סדרות של הרצאות, בפני קוראים של צ.ה.ל. "א-ש" במחנה צבאי על הנושא: לקח קרבות בתנך. בכל מחזור של הרצאות נכנסו שינויים רבים בלי גבול, מבלי שאשנה את הנושא, או את מסגרת ההרצאות. דבר זה הניע אותי להתעמק ביותר שאת בנושא ובספר-הספרים ובספרות-הפקיפה. חוקרים ואנשי מדע רבים וידועים עסקו, בדורות שעברו וכן בדורנו אנו, באספקטים הרבים והשונים שבחקר המקרא, הרי שלא עיצו את הכל, ואני מאמין שלא יוכלו גם בדורות הבאים לפצות את הכל, ולהגיע לתכלית האמת ההיסטורית, בשפון והנסתר באוצר גלום זה. הבעיות המתעוררות בליבו של המעיין במקרא בכלל, ובפרשת כיבוש הארץ בפרט, אינן נפתרות על שפך ההשערות הרווחות פתרון מלא, ואינן יכולות לפזר את כל הספקות. דבר זה הביאני לבחון שוב את הבעיות האמורות בחינה עצמאית, ומתוך עיון מפורט ופדוייק בכתובים.

כידוע, אחת מסגולותיו החשובות ביותר של המדע היא, שבסוּם זמן אינו יודע מנוחה, אלא תמיד הולך ומתפתח, פושט צורה ולובש צורה, משתנה ומתחדש, מתרחב ומתקדם בלי הפסק. כיבושי המדע ונצחונותיו אינם אלא נקודת מוצא לכיבושים ונצחונות חדשים. השגיו אינם אלא בסיסים והכנות להשגים נוספים. משרות שנכבשו בעבודה האנליטית ובעבודה הסינפטיית, אינם מיועדים לעמוד איתן ולהתקיים לנצח, אלא-אף הן יעדים ארעיים שנכבשו כדי להשקיף מהם אל הדרך העולה קדימה לקראת יעד גדול וחשוב יותר. כל זה נכון בתולדות המדע בכלל וכן למתרחש בימינו במדע המקרא. דעות שעד לפני דור אחד, או פחות מזה, נחשבו לקניין קבוע של המדע, שאין אולי לפקפק בהן, התחילו רופפות לרגלי הביקורת שנמתחה עליהן, ונראות כמוטלות בספק בחלקן, או כמוטעות בהחלט.

כיון שחוקרי המקרא כבר דשו בנידון רבות, וגישותיהן היו שונות
ואף מנוגדות. לכן החלשתי להשתדל ולתת למחקרי זה, גישה וצורה
דיאלקטית. מובן שלא יכולתי להביא כאן את התזה והאנטיטיזה
בפרוטרוט, כדי שלא להעמיס משא כבד של הערות וכיוצא בהן,
ועל-כן אצרף בסוף העבודה רשימה ביבליוגרפית ארוכה למדי,
שתדריך את הקורא שיחפוץ להרחיב את העיון בנושא.
מטרת המחקר לעורר את המחשבה על הנושא החשוב ולהנדייל
בקרב האנושות את התשוקה לעסוק בחקר המדעי של המקרא, בלי
שום דיצה קדומה כל שהיא, ובלי שום השקפה קבועה מראש, אלא
רק לשם בקשת האמת והבנת העיניינים כהלכתם. עלינו להיות מוכנים
מראש לקבל את תוצאות המחקר, בכל שלב של התקדמותנו המדעית,
ואל לנו להיות מודאגים על כבוד המקרא וקדושתו, כי תרי הם
דברים העומדים מעל לבעיות האלה ביסודם. עלינו לגשת גישה
אובייקטיבית לכתוב עצמו, בלי כל משפט קדום, ולנהל את המחקר
על רקע תרבות-המזרח הקדום הידוע לנו, תוך נסיון להשוות עם
יתר המקורות המשלימים את היידע על התקופה.
ותודתי נתונה בזה ליועצי הניכבדים: הרב הראשי הפרופסור
י. אברהם מאוניברסיטת קייפטאון, והפרופסור א. פן-שלמס
מאוניברסיטת פרסוריה, על עצותיהם הנאמנות שיעצוני תוך כדי
התלבשויותי בנושא.

פ.א.

המחבר.

כ"ט בסיון, התש"ב.

1.7.1962

מ ב א .

א. הגישה למחקר במשרא:

הניגש לחקור את המסופר בתנ"ך חייב להשוות, ככל האפשר את הכתוב בו עם המקורות החיצוניים והממצאים הארכיאולוגיים של העולם המזרחי העתיק. הדסקנות ההיסטורית והנאמנות מוכרחה להבדק על-ידי תוצאות המחקר החדש של הארכיאולוגיה.

למעשים נתקלים אנו בעובדות בלתי מדויקות, או בלתי ידועות על בור"ן וקשה להסיק מסקנות; על-כן, מקומות אלו יהיו מוערכים בהשערה בלבד. כמו-כן, העובדות ההיסטוריות אינן מוסברות על-ידי החוקרים השונים בגישה שונה, אחרת לא היה צורך לכתוב ספרי היסטוריה חדשים על העבר. בכל מדורי המחקר, ובמיוחד בהיסטוריה ובארכיאולוגיה ישנן קבוצות של עובדות הנותנות מקום ליותר מהסבר אחד. במדעי ההיסטוריה והארכיאולוגיה האמת מוכרחה לצוף כשמן על פני המים. אבל אסור לנו לשכוח, כי בעובדה היסטורית או ארכיאולוגית נכללת הסברת ההיסטוריון או הארכיאולוג, והמסקנה שהוא מסיק היא חלק בלתי ניפרד מן עובדה עצמה. כאם העובדה היא אומנם עובדה, הרי המסקנה מוכרחה להתקבל יחד עם ההשערה שעליה היא מושתתת.

העובדות ההיסטוריות והארכיאולוגיות דומות לעובדות של חיים רגילים ופשוטים. לגבי הפילוסוף, העובדה יכולה שלא להיות קיימת בכלל. אולם לא הרי פילוסופיה כהרי היסטוריה או ארכיאולוגיה שהם נבדלים תכלית הבדל. נסיונות להכליל תפישות פילוסופיות בהיסטוריה, גרמו לפילוסופיה גרועה ולהיסטוריה גרועה עוד יותר.

לעיתים, לא העובדות אלא חוסר שלמות באיסוף העובדות גורם לחוסר בשחון מוחלט. למרות ההשגים האחרונים במאה ה-20 בחקירות ובחפירות, אין עדיין שלמות מוחלטת בעבר ההיסטורי.

זמן יקר ועבודה רבה בוזבזו על מחקר התנ"ך, היות
וחוקרים רבים לא הכירו בהבדל החיוני והיסודי הקיים בין
העולם המזרחי והאירופאי. חוקרים אירופאים שונים ניגשו
לחקר התנ"ך בגישה כאילו כל הקורות שם קרו בארצות אירופה
וגישתם הייתה מנקודת ראות מערבית-אירופאית, ולא יכלו
להתעלות על חינוכם הארופי והרעיונות שנישעו בהם בחינוכם
ובמסורתם. הם ראו באדם הישראלי כאדם מתקופת ימי הביניים,
ולפעמים כאירופאי מודרני, וביקרו את סופרי התנ"ך בביקורת
של סופרים מודרניים או כעיתונאים. העובדה היא, שלפעמים
קשה להינתק מהטביעה ומההשפעה השוכנת אותם, ומהרעיונות
והמחשבות בהם גדלו והתפתחו. אנשים שעשו במזרח זמן רב
והתערבו בתושבים המקומיים, יודעים עד כמה קשה לאירופאי
להשקיף על העולם באותה השקפה כמו איש המזרח. לפעמים,
נדמה לאירופאי שהוא ואיש המזרח מכינים איש את רעהו;
אולם במקדם או במאוחר יתעורר מחלוטו וימצא, שהשקפותיו
בנידון שונות, תכלית שינוי, מהשקפת איש המזרח, כאילו
כאו פכוכבים שונים.

כמו-כן קשה, ולפעמים אף בלתי אפשרי, להכיר ולהשיג
את תפישת העולם האינטלקטואלית והאמונתית של אלה שכתבו
את התנ"ך לגבי קוראי התנ"ך השונים. יש מבארים שונים
שבאדו פרקים בתנ"ך ונתנו לנו תמונה היסטורית של המאה
ה-19 במקום העולם העברי הקדום. האדם הרגיל אין לו גם
הכוח והיכולת ליטש עצמו לאותו מצב עיניינים קדום שאינו
בקי בו ואינו ידוע דיו, וקשה לו לשנות את אישיותו
היסודית וכל האמונות שלו והאינסטינקטים שירש.
הארכיאולוגיה של המזרח מתקנת את כל המגרעות האילו
על מנת להבין את ההיסטוריה של המזרח הקדום, ומראה את
התופעות בתנ"ך באור לא של אגדות דתיות, אלא מגלה לנו,
איך האדם הקדום חשב ופעל, ופגוללת את המדיניות והרקע

למאורעות שקרו. בדרך זו באה הארכיאולוגיה של המזרח
ללמדינו, איך לקרוא ולהכין את כותבי התנ"ך. אנו לומדים
מה היו תולדות המזרח בימי משה, שלמה או חזקיהו; ועם
מפתח זה בידינו אנו יכולים לפתוח את אוצרות התנ"ך
ההיסטוריים. אנו יכולים לראות בחזקיהו כנביד מזרחי
ססייע והועיל לארצו, ולא בדמות מושל אנגלי של ימינו,
אלא בהתאמה לזמנו ולארצו. פעם בעשותו בעורמה ברית, ופעם
בבואו בחטות מעצמה אחרת, גרם שישמור על העצמאות המעשית
של המבצר הגדול ובירתו, ואדגן הרבשה לאומית והתנגדות
לאוייב, ברכזו שם את דת ארצו - יסוד האחדות של המדינה.
הלוחות בכתב היתדות שניתגלו, שיחזרו קסעים שונים
שבתורה שהיו מבחינה מיתיאולוגית והפגינו את הויכוח
חשר הערך שבתפישה המיתיאולוגית שבאופיים, שבה החזיקו
רבים. העדויות החדשות מכריחות אותנו להתנגד למסקנות
שונות שנתקבלו בעבר על-ידי אסכולות ישנות ומפורשים שונים.
במוקדם או במאוחר העובדות צפות ועולות, ובפיסוח לאור
תגליות הארכיאולוגיה של המזרח. לעובדות הארכיאולוגיות
אין כל קשר עם התיאולוגיה. הארכיאולוג כותב בשביל ההיסטוריון-
ריון ולא בשביל האנשים המגינים על הדוגמה. העובדות בהן
הוא עוסק, תקריות או מוניומנטליות, הן עובדות היסטוריות
הנשפסות כשם שנשפסות העובדות ההיסטוריות האחרות, בהתאם
להגיון והשכלות ההיסטוריות. הבעיות כגון הניסים, הן
מחוץ לתחום שלו. באם התעודות ההיסטוריות מכילות דו"ח
על מה שנקרא נס, הוא יאמר בודאי כך, ובודאי יאמר את
מידת הנאמנות והאפשרות שזה מכיל; ובזה יסתיים תפקידו.
למשל, שקטש של כתב היתדות מכריז שפרגון מאכד חונך, והיה
אהוב על האלה עשתורת. במקרה זה כל מה שצריך הארכיאולוג
לומר על נושא זה, הוא שהשקטש אינו בן-דורו של מלכות
פרגון עצמו. אין זה מתפקידו להיכנס לצד התיאולוגי של
השאלה ולברר את האפשרות ההיפוטטית של המקרה.

יש למקם את הרשימות של המוניטנטים שנמצאו בצידם של רשימות התנ"ך, ולגשות להתייחס אל שתייהן בנישראליות ובלי חיבה יתרה, ולהתרחק ולהיות חופשיים מחיבה תיאולוגית יתרה. כמובן, שקשה לנו להתרחק מהסביבה בה אנו שרויים ומושפעים, ולהביט על הספרים הקדושים לנו בשוויון נפש. אין ספק, שיכולנו להיות יותר גיטורליים לגבי הקוראן, מאשר לגבי התנ"ך. על כל פנים, הארכיאולוג של המזרח יכול להצליח יותר, היום ובילה את ימיו ושנותיו בין תעודות וממצאים שברוחם ובשפתם מזכירים לנו את אלה שבתוך כתבי-הקודש - התנ"ך. הרגלי המחשבה שבחקירותיו צריכים להתאימו לבדיקותיו ההיסטוריות של התנ"ך ללא פרטיזניות וללא חיבה יתרה לתיאולוגיה.

בעבודה זאת, אשתדל לגולל דעות ותפישות רבות ושונות, העומדות מנוגדות לפי הערכות ותפישות החוקרים בדורות השונים. עיקרו של התהליך עצמו הוא דיאלקטי ויש לו אופי של פולמוס. הופעה המזמנה לארכיאולוג, להיסטוריון ולחוקר אפשרויות אין-סוף לאשר ולסתור את זיעותיהם של חוקרים, לקבל גלזחות את עדויותיהם - מעשה שופש, ולהסיק את המסקנות לאור התגליות החדישות.

ב. ספר יהושע כמקור היסטורי.

כל זמן שעם אינו עומד על חיו ההיסטוריים אין לו היסטוריה. נכון, שיש תקופה פרה-היסטורית, תקופת-ההכנה לחיים ההיסטוריים; אבל אלה מתחילים בעם הכרתו והבנתו בהם. ההכרה ההיסטורית בעם, היא ראשית חיו ההיסטוריים. כשפידרו את ההיסטוריה הישראלית, בשלה בעם כבר ההכרה בתכליתו, תכלית מציאותו - התכלית המוטרת "עם זו יצרת לי - תהלתי יספרו". רעיון זה אנו מוצאים אצל נביאים שונים ובסיפורי ההיסטוריה הישראלית מבוטא בצורות שונות.

לא בקריאה אחת או שתיים יעמוד הקורא בכתבי הקודש על העושר הרב הצפון בהם. בהיסטוריה המקראית יש להבחין שני יסודות: היסוד הטיפורי זה היסוד היסודי. היסוד הראשון הוא בעיקרו אמנמו ומצויין במקורותו האמנותיים. היסוד השני הוא מדע ולימוד. בתנ"ך ישנם ספרים היסטוריים אשר קלטו אל תוכם את היצירות הסיפוריות ואת ההרצאה ההיסטורית. אין ספק, כי חומר רב היה לפני המסדר והוא ברר לתכלית המכוונת מה שמצא ראוי ביותר לדעתו להקבע בסיפור ההיסטורי; השאר התקיים בעם עוד זמן-מה, עד שנעלם. אנו מוצאים סתירות בספרים השונים היות ופידורם לא נעשה בבת-אחת, אלא במשך דורות, ועל-ידי אנשים שונים, ומסדר בדור אחד לא עמד על כוונת המסדר שלפניו וקרוב מה שהרחיק זה. על-כן, בהבחנה המדעית עלינו להפריד את היסודות והמקורות השונים שבספרי ההיסטוריה ולעמוד על זמן היבור הפרשיות ועל זמנן בקביעתן בהיסטוריה המקראית. יש פרשיות שעברו ונתגלגלו מיד ליד במשך הדורות ועובדו כמה פעמים עד שהגיעו בצורתן ההיסטורית שלפנינו. בכל קריאה נוספת יתגלה לנו איזה גוון חדש שלא ראינוהו תחילה. יש והמחבר מוטר לנו רשימות העומדות בסתירה; עדות היסטורית והזמנה ביצדה. ולמרות שאנו מתקשים להבין את המאורעות המסופרים

אנו מכירים תודה למסדר הספר, שלא שלטה ידו במקורותיו, אלא משרם לנו כהווייתם. הסתירות שבסיפורי ההיסטוריה חשובות לנו כגוף ההיסטוריה. הן מעמידות אותנו על הבנת האמת שבה. היסוד ההיסטורי שבספר יהושע הוא מועט, ורוב הסיפורים שבו אינם אפילו מסורת-אגדה, אלא מדרש-אגדה שנוצרו בזמן מאוחר. בהרצאה ההיסטורית שבמקרא אנו מוצאים שיטה ברורה וקו מסויים; אין המאורעות על-פי הכרח טבעי, אלא הם בתכלית מכוונת מצד ההשגחה העליונה. מסדר ההיסטוריה המקראית פותר לנו את עומק הבעיה מהוך הנחתו היסודית: הכוח המניע בהיסטוריה הישראלית היא הבחירה האלוהית. הכל היה צפוי ומכוון מראש; כיבוש ארץ כנען על-ידי שבטי ישראל היה מכוון מצד ההשגחה האלוהית. לאור ההבטחה, מתאר לנו מסדר ספר יהושע את העם בשלב מסויים בהתפתחותו ההולך לגבות את ההבטחה ולהתנחל בארצו. ומכיוון שזו אינה היסטוריה אלא תיאולוגיה, לכן אי-אפשר היה ליסד את הכיבוש על המעשה ההיסטורי בלבד. לכן, המסדר היה צריך לעטוף את המעשה ההיסטורי, שהיה רק גרעין, באגדות ובסיפורים, כדי להשלים מה שהיה חסר בשלשלת ההיסטורית. אין ספק, שקיימים רשומים היסטוריים ומסורת-אגדה מקוריים בספר יהושע, אולם הוא נבלע בחומר מדרשי רב שנתערבבו זה בזה.

לפני מעשה כיבוש הארץ, שהיה מעשה היסטורי, הקדימו המחבר לתאר סיפורים שונים, היות שהושפע ממקורות קודמים שהיו לפניו: כשם שמשלח מרגלים לרגל את ארץ כנען וכן לרגל את יעזר (במדבר כא, 32) כן יהושע שלח לרגל "את הארץ ואת יריחו". הפחד שנפל על תושבי יריחו אנו מוצאים מבוטא בשירת הים (שמות טו, 15): "נמגו כל יבשי כנען", וזה שימש לו יסוד. מעבר הירדן (יהושע ג, 4) דומה לטפור קריעת ים-טוף שבתורה. כוח ההנהגה באותו סיפור, מיוחד לעמוד האש והענן שהלך לפני העם לנחותו הדרך (שמות יג, 21-22), ומאוחר

יותר ייחסו את הכוח הזה ל"ארון ברית ה'" (במדבר * 33)
"וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם
מנוחה". ובספר יהושע נכרתו מי-הירדן וארון ברית ה' הלך
גם-כן לפני העם "לתור להם מנוחה".

מחבר הספר ראה צורך לקשט את סיפור כיבוש הארץ על-

ידי יהושע גם-כן בניסים, כפי שקרו למשה. כשם שכתוב:
"ויראה מלאך ה' למשה אליו בלבת-אש מתוך הסנה", כן נתגלה
ליהושע "שר-צבא ה'"; וכן "של נעליך מעל רגליך, כי המקום
אשר אתה עמד עליו קדש הוא".

אשר לסיפור כיבוש הארץ, העובדה ההיסטורית שנעשפה

בסיפורים רבים; לא בפעם אחת נכבשה ארץ כנען לפני השבטים
אשר עלו עליה, אלא זה אירע בגלים שונים ובתקופות ובאופנים
שונים, ועל כך אפשר להלן. ארץ כנען הייתה בימים האם
ארץ תרבותית, אשר משכה אליה עיני שבטים נודדים חפרי-
תרבות ישובית. השתערות שבטי ישראל על כנען בעת ההיא,
הייתה כדי לקבוע את ישובם בה ולהתנחל בה. אנו יכולים
לתאר לנו את המאורעות האלה באופן שבעי: באו תחילה קצת
שבטים נודדים וקבעו ישובם בארץ, ואחריהם באו שבטים
אחרים שנאהזנו שם, או דחקו רגלי שבטים אחרים. המנצחים
והמנוצחים היו במצב של עלייה וירידה. לבסוף, אחרי התמונות
שבלו ספק גרמה שנקלטו יסודות רבים של יושבי כנען בתוך
שבטי ישראל אחרי תפיסה ומלחמות ארוכות. התיאור של הכיבוש
כפי שנמסר בספר יהושע, אינו היסטורי בכללו מלבד גרעין
ההיסטורי. הסיפור הוא עבלונה אשר הכין המחבר לעצמו לצורך
הרצאתו הסיפורית.

בסיפור מעשה הגבעונים (יהושע ט-*) אנו מוצאים יסוד

היסטורי. הסיפור נבדל בסיגנונו מיתר הסיפורים. הגרעין
ההיסטורי שבו נמצא בעובדה שהם כרתו ברית, וכי הגבעונים
שימשו עבדי המקדש, ואמרו עליהם שאינם מבני-ישראל, אלא
מיושבי הארץ הקדומים, כמו-שנמצאו עבדי-העם לפי המסורה
הקדומה על הגבעונים. המחבר רצה לתרץ כיצד כרת יהושע ברית,

למרות האיטור מן התורה, וכיצד הפכו להיות "חשבי עצים ושואבי מים לבית אלהים" (יהושע ט', 23). מתוך הפסוק שהוסיף המחבר: "ויתנם יהושע ביום ההוא חשבי עצים ושואבי-מים לעדה ולמזבח ה' עד היום הזה אל המקום אשר יבחר" (יהו' ט', 27), אנו רואים סימן לחיבור מאוחר של ספר יהושע. אלה הם "חשבי עצים ושואבי מים" שנזכרו בספר דברים כט, 10. והיות ופרשה זו נקבעה בספר דברים בימי יאשיהו, יוצא מזה, כי בסוף ימי בית ראשון היו הגבעונים עבדי העם. בתיאור מעבר הירדן מסופר על הקמת י"ב האבנים בגלגל, והביטוי האופייני לסיפורים האטיולוגיים הוא הכתוב: "ויהיו שם עד היום הזה" (פרק ז, 9). ביטוי זה בא לתת לסיפור גוון מקומי, להסביר את סיבת מציאותן של האבנים באותו המקום. בסיפור על נפילת יריחו מסיים הכותב, שרחב ובית אביה ישבו בקרב ישראל "עד היום הזה" (יהו' ו, 25). הסיפור על סעלו של עכן בחרם אף הוא מסיים, על גל אבנים גדול שהיה שם "עד היום הזה" (פרק ז, 26). סיפור כיבוש העי מסיים בידיעה, שיהושע שרף את העיר ושם אותה תל שגומה "עד היום הזה" (ח', 23). וכן בסיפור על המלחמה בבליי החר (שיש בו יסוד היסטורי) כתוב, שהאבנים שנללו על-פי המערה הן שם "עו היום הזה" (פרק ט, 27).

אנן רואים, כי הבעיית העיקרית לנבי ההערכה של המסרת על הכיבוש שבספר יהושע, היא ההבחנה בין מסורת קדומים וסיפור היסטורי, ובין סיפור שיסודו בדמיון העממי, ובמיוחד מה דינו של הסיפור האטיולוגי המצוי כרוב סיפורי הכיבוש. אלט ונוט מדגישים שיסודות אטיולוגיים ברורים אילו אינם משקפים את המצב ההיסטורי. מאידך, אלט ונוט נוטים לשלול כל משמעות היסטורית מן הסיפורים שבמקרא שיש בהם יסודות אטיולוגיים, כולל גם סיפורי כיבוש והתנחלות, דיעה שהיא קיצונית לצד השלילה, וכמובן שאין לקבל דיעה זו.

נראה לי, שיש לרבים מסיפורים אטיולוגיים אילו יסוד היסטורי, ובמקרים רבים הם נאדגו מסביב לזרעין עובדתי.

המחבר רצה, כנראה, למשוך את הלב ולהשפיע על הזיכרון בעזרת החלק האטיולוגי, והמאורע הגרעיני עצמו יסודו היסטורי עובדתי.

אשר לביקורת על הסכימה של כיבוש כולל שבספר יהושע, יש לנו סעד מן המקרא עצמו. אומנם בפרקים הראשונים של ספר יהושע, מסופר על הכיבוש של כל שבטי ישראל, אולם בקטעי בכרוניקות של ספר שופטים פרק א' מסופר על כיבושי יוסף לחוד, ועל ערים כנעניות שנשארו מיושבות בצד מושבותיהם של שבטי ישראל. אנו מוצאים את המסורת על כיבוש חברון על-ידי כלב ועתניאל לא רק בספר שופטים א', כ-אם גם ביהושע פרק טו. פרק א' בשופטים יכול ללמדנו, שתמונת כיבושי בני-ישראל שונה מזו המתוארת בספר יהושע. המסורות המקבילות שבספר במדבר ודברים על דרכי נדודיהם של בני-ישראל, עשויות אף-הן לרמז על מסעות שונים ונפרדים של שבטי ישראל בדרכם לכנען; ואם כן, על גלי חדירה שונים של שבטי ישראל לארץ, למרות הקרבה בזמן. מכאן, שמעדות המקרא עצמן יש מקום כדי לערער את תיאור הכיבוש שבספר יהושע. יתכן שהיה לישראל מרכז מחוץ לישראל לכנען, לפני הכיבוש ושהייתה להם תודעה של עם, של ברית שבטים, ובכל זאת חדרו לכנען שלא ביחד והכיבוש נערך בכמה שלבים. עלינו לברר ולבחון, באיזו מידה יש בכיבוש פעולה של ברית השבטים תחת הנצבת יהושע או, בגלל כיבוש אחדים - מסורת מהימנה, או שיש בזה מידה רבה של המצאה מאוחרת.

אשר לברית עם הגבעונים, יש לדעתי, סיבות ונימוקים רבים ועמוקים לברית זו, אשר עליהם אעמוד בהרחבה מאוחר יותר. במלחמה עם עמי הדרום, השתמש המחבר בקובץ שירי הניבורים וציטט מ"ספר הישר" - קובץ שירי ניבורים שבהם נרשמו מלחמות עזות מזמן קדום, ורב הדמיון שבתיאור גורמי השמים המשתתפים במלחמה שבעמק אילון לזו שבשירת זכוריה. אולם, לדעתי, לא הכין המחבר את דברי המיוש וחשבם למאורע מימי יהושע.

אחרי מאורעות המלחמה בדרום, עובר המחבר בקפיצה על
האיזור המרכזי של הארץ למלחמה בצפון (יהוש' יא, 1-12)
ומתאר אותה בקיצור רב. אילו היה המחבר מפרש את שמות
הערים אשר לכד יהושע, לא היה לו לומר אלא אשר אמר לפני-
כן: "וכל שלל הערים האלה והבהמה בזו... ורק את כל
האדם הכו... לא השאירו כל נשמה". השמדה זו הייתה בדמיון
המחבר. ההיסטוריה המקראית סותרת עדות זו, שאין לה יסוד
במציאות. לפי פרק יא, 17 לכד יהושע בימיו את כל הארץ:
"מן ההר החלק העולה שעירה ועד גז בבקעת הלבנון תחת הר
חרמון". אבל בסוף ימי יהושע, אחרי שעשה מלחמה ימים רבים,
נשארה עוד "הרבה מאד" מהארץ לרישתה. וכספר שופטים מסופר
שלא כבשו השבטים בהיכנסם לארץ אפילו את אותו החלק בדרום
ובצפון, ואנו רואים את השבטים המתאמצים לכבוש להם את
נחלותיהם, וכיצד יתכן סיפור חלוקת הארץ לשבטים שבספר
יהושע? התשובה יכולה להיות, שהמחבר שכתב את הספר מאוחר
מאוד אחרי המאורעות המתוארים, ממקם שבטים אילו ומייחסם
ליששע מן המאוחר אל הפוקדם. וכן נאמר (יהוש' יח, 1-2):
"ויקהלו כל עדת בני-ישראל שלה וישכינו שם את אהל מועד
והארץ נכבשה לפניהם. ויותרו בבני ישראל אשר לא חלקו את
נחלתם, שבעה שבטים" - דבר הסותר את אשר נאמר: "ויחן ה'
לישראל את כל הארץ אשר נשבע...". (כא, 41-43). כדי להשביח
ולהשמיך פרשיות מנוגדות אילו ב"חדא מחתא" סלק כל קושי
ותמיתה. זה היה אפשרי רק בזמן מאוחר הרבה, שכבר היו
רחוקים כל-כך מן המאורעות בימי כיבוש הארץ. אין בידינו
תשובה ברורה וודאית על השאלה, מתי נתחבר ספר יהושע? ומתי
העלו הפרשיות על הכתב? שונות הן דעות החוקרים בעניין זה.
ברור לנו, שהנאומים והרשימות נכתבו מאוחר יותר מההתנחלות
והם מתאימים לזמן שהסדר החברתי היה כזה של עם היושב על
אדמתו. בין שנכתבו בתקופת המלכים, או מאוחר יותר, ברור
לנו דבר אחד - שהם נכתבו מאוחר יותר מן המאורעות המתוארים.

מסורת של כתיבה היסטורית בישראל אנו מוצאים בקורות
דוד ושלמה בספר שמואל ומלכים. אז הם נעזרו בכרוניקות
מלכותיות ובכרוניקות של המקדש, ברשימות המקידות של
דוד ושלמה וכן בסיפורי נביאים; כלומר שלפנינו תיאור
היסטורי ביסודו. בתקופה המצרית כתיבת היסטוריה יש לבקש
את שלבי הגמר בניבוי ראשיתו של ישראל. בתחילה, לא
הייתה נהוגה בישראל כתיבה היסטורית אלא בצמצום לצרכים
מעשיים, ואלו מסורות קדומות נתגבשו בדרך המסורה
שבעל-פה עד שנקבעו בכתב. משבען של מסורות שבעל-פה
שנמסרות מאב לבנו, ובהמשך הזמן עשוי דבר זה להביא
להדגשת היסוד המקומי שבאותן המסורות. יתר על-כן, בין
אם היו אלה זקני המשפחות או לויים או כוהנים במקדשים
שסיפרו על המלחמות והכיבוש, לא נתכוונו לספר היסטוריה
לשמה, אלא ללמד את מוסר ההשכל ולא את הדיוק ההיסטורי.
בפרשיות האלה נקבעה רשימה גיאוגרפית של תחומי-
הארץ ועריה שיש לה ערך היסטורי רב. לפי כל הסימנים,
נסדרה רשימה זו בזמן מאוחר, כי בימי כיבוש הארץ לא
היה סדר השבטים וחלוקתם באופן כזה; אבל אין ספק, כי
נבלעו ברשימה הגיאוגרפית רישומים קדומים. שניים וחצי
השבטים החוזרים לנחלותיהם ואשר בנו את המזבח מדגישים,
כי מזבח זה היה "לא לעולה ולא לזבח", אלא "למראה".
בתקופה מאוחרת יותר, היה מקדש יהו של היהודים ביב ש
שכמצרים, קוץ מכאיב בעיני כוהני ירושלים; זה היה
בעיניהם "מרד ומעל", ויתכן שמחבר הספר שחי באותה עת,
רצה להדגיש עניין זה ועל-כן תיאר את מעשה שניים וחצי
השבטים באור הזה. המחבר מזהיר להישמר מן "הגויים
הנשורים האלה", שלא להתקרב ולהתחתן בהם. אזהרות אילו
מכוונות לעובדות שהיו בימיו. אילולא השינון, יכלו
הדברים להתאים לתקופת שאול ודוד, כשישבו בני-ישראל
בקרב "הגויים הנשורים האלה". נראה יותר, כי מצב העיניינים

מתאים יותר לתקופת בית שני, והגויים הם עמי כנען אשר ישבו בארץ ובעיני עצמם נחשבו כיהודים גמורים ושכי הגולה התחתנו בהם; הם נקראו בפי הלאומיים הקנאים בשם "הגויים הנשארים האלה" וגזרו להבדילם מישראל.

בסוף הספר מספר המחבר, כי יהושע אסף את ישראל בשכם "לראשיו ולשופטיו ולשטריו ויתיצבו לפני האלהים". זהו חיקוי ברור לכתוב בספר דברים (כט, 9) על הסקירה ההיסטורית לאחור. גם ל"אמנה" שכרתו בימי נחמיה המציאו סקירה היסטורית כזאת וכן בסוף ספרי התורה. מתוך פרשה זו בולטת רשימה היסטורית קדומה וחשובה שהייתה בידי מסדר הספר: "ויכרת יהושע ברית להם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם. ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים ויקח אבן ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה'" (כד, 25-26). רשימה היסטורית זו ודאי קדומה היא, ויטודה במסורה מדורות ראשונים, כי במקדש ה' אשר בשכם (נאמר) הניח יהושע את תורת האלוהים; אדם מימי בית שני לא היה אומר כדבר הזה.

מחקר המקרא התלבט הרבה בבעיית המשמעות ההיסטורית של המקורות המקראיים. יוליוס ולהויזן הקדיש לכך מחשבה רבה בסיפרו "אקדמות לתולדות ישראל". הוא ראה בבחנים הפילולוגיים והתיאולוגיים שהעמיד בשיטת המקורות גם מפתח לברור מהימנותם ההיסטורית של הכתובים השונים. אסכולת המקורות מבחינה בספר יהושע, קשעי סיפורים מקבילים, שהצד השווה שביניהם הוא, שכולם נתחברו זמן רב לאחר המאורעות המסופרים בהם, ונתנו לתקופה צביון שונה מזה שהיה באמת. את תיאור הכיבוש שבספר יהושע, וגם את הסיפורים שבספרי במדבר ודברים על כיבוש עבר-הירדן ונשיונות כיבוש מן הדרום, שבהם מתואר ישראל כעם מאוחד הכובש את ארצו, - דוחה שיטת המקורות כתיאור

שכימטי שאינו מבוסס על מציאות היסטורית. אבל אשכולת המקורות מתייחסת בעיקר לשכימה חכללית, ואין בה כדי לשמש אמת-מידה למהימנות של מסורת בודדת זו או אחרת. ודווקא המחקר החדש מודה, שהחומר המשוקע במקורות השונים הוא קדום, בין אם המקור נחשב לקדום יותר או למאוחר. בין החוקרים הדבקים עדיין בשיטת המקורות ישנה התפישה, שבתולדות עם-ישראל ישנו קו-התפתחות, שהוא ביסודו אבולוציוני, ושכני-ישראל היו בתחילה שבשי נודדים מפורדים, אשר התגבשו לעם ככנען אחרי התנחלותם. כנגד התפישה של קו-התפתחות זה * יצאו חוקרי מקרא שונים, והכוללים ביותר הם קויפמן ואולברייט. אנשי המחקר רואים שתי גישות בהערכת המקורות המקראיים שבספר יהושע: גישת י. קויפמן וגישת א. אלט ומ. נוס. שתי הגישות הן ביקורתיות, אולם קיצוניות זו לזו. האחת מבקשת לקיים את הסכימה של הכיבוש שבספר יהושע, והשנייה באה לדחותה. גם קויפמן וגם נוס מוצאים בסיפורים יסודות אנדתיים, וכן אינם רואים כרשימות שבחלקו השני של הספר מציאות ריאלית של הכיבוש. הם בניגוד דעות לגבי הסכימה של הכיבוש. קויפמן מקבל כעובדה היסטורית כיבוש אחיד בראשותו של יהושע, ונוש שולל כל ערך היסטורי בספר יהושע לימי הכיבוש. קיים צד משותף בשתי נקודות בגישתם של קויפמן ונוש (בעקבות אלט): שיש אופי אנדי-עממי לסיפור הכיבוש ושהרשימות אינן יכולות לשמש, למעשה, עדות לכיבוש. הם חולקים במה שנגזע לעצם הכיבוש על-ישי שבשי ישראל. גישתו של קויפמן היא שיש רקע ריאלי קדום גם לסיפורים. הסיפורים, לדעתו, משמשים עדות לתוכנית כללית של הכיבוש ולאישיות אחת שעמדה במרכז הכיבוש, ולכן מצויה בידינו מסורת אותנטית על עצם הכיבוש בראשותו של יהושע, המתאימה בקוויה הכלליים לגרעין הסיפורים. קויפמן טוען, שעצם העובדה שהרשימות הן אוטופיות, יש בהן ראייה שהן קדומות ושזמנן מלפני הכיבוש. הן מלמדות על תוכנית של כיבוש שלם, שאומנם לא באה לידי ביצוע מלא, כפי שהתוותה בספר.

נוש בעיקבותיו של אלט, נוקט בגישה יסודית שונה.
הוא אינו רואה בסיפורים שום גרעין עובדתי, אלא סיפורים
אפילוגיים, אגדות שנוצרו בכנען לאחר שהתיישבו הישראלים
בארץ. תכלית הסיפורים, לדעתו, הייתה לתת תשובה והסבר
לתהיות שנתעוררו בין התושבים הישראלים ולתת הסבר ותשובה
לתופעות מקומיות. ומכיוון שנוש פוען שברית שבטי-ישראל
נוסדה אחרי התנחלותם, אי-אפשר לדעתו, שפסורות המתיחסות
לכלל עם ישראל יתהוו לפני-כן. לדעתו, נתגבשה התמישה של
כיבוש אחיד זמן רב לאחר ההתנחלות, וכך שונו הסיפורים
המקומיים באופיים המקורי ונהפכו לחלק מסיפורי הכיבוש.
כיבוש הארץ כשהוא מכוון יותר לאמת ההיסטורית או
מוצאים בספר שופטים, שבו הדברים עומדים בשתירות רבות
לכתוב בספר יהושע. לפי הכתוב בספר יהושע, לכדו שבטי-
ישראל גם את ארץ יהודה. בספר שופטים נאמר, כי יהודה
ושמעון "אחיו" עלו תחילה יחדו להילחם בכנעני יושב הנגב
(שופ' א, 9). המלחמה המכרעת הייתה בבזק, ושם היכו בני-
יהודה ושמעון אחיו בכנעני ובפריזי עשרת אלפים איש (א, 4).
אחרי הכיבוש של יהודה ושמעון, אנו פוצאים סיפור מגבורת
בני יוסף (א, 22-26), אשר כבשו את העיר בית-אל, דבר
הסותר את הכתוב ביהושע (יב, 16), שבו נמנה מקום זה במספר
הערים אשר יהושע כבש.

לאור הכתוב בספר שופטים אנו רואים, שלא נכבשה כל
הארץ בימי יהושע. אנו מבינים, כי לא היו שבטי ישראל
בימים הראשונים עם, ולא בהשכמת כולם עברו את הירדן לכבש
את הארץ, אלא כל שבט עלה בעצמו, או בצרוף של מספר שבטים
לכבוש את נחלתו. יהודה עולה "תחלה" להילחם בכנעני יחד
עם שמעון ועם שבטים או משפחות שאינם כלל משננים-עשר
השבטים: הקיני, הקנזי והכלבי. הוא הולך להילחם בדרום
ואין לו שום קשר עם "בית-יוסף" העולה על בית-אל לצפון.

השבטים האחרים: זבולון, אשר, נפתלי ודן פועלים מציצם לחוד, בלי קשר עם יהודה או בית-יוסף; ואילו על ראובן וגד אין שומעים בטפר שופטים בכלל, היות והם ישבו בעבר הירדן המזרחי, ויתכן ובכלל לא באו לעזור בכיבוש הארץ, כשם שלא באו לעזרת אחיהם במלחמת דבורה.

ואם כי אין ספר יתושע היסטורי בעיקרו, ולמרות הכל

יש בו חומר היסטורי חשוב, אשר לאחר קילוף הקליפות העושפות את הגרעינים ההיסטוריים נוכל לשחזר פרקים היסטוריים חשובים שנבלעו בתוך הסיפורים. יש להבחין היטב בין העיניינים ההיסטוריים וסיפורי עם אגדתיים שהובאו משולבים במקרא. צריך שתהיה הסתברות הדברים והתאמתם לנתונים אחרים שהובאו במקרא ובמיחז הסתברותם על רקע ידיעותינו על תולדות התקופה מן המקורות החיצוניים, מקורות כנעניים-זמנים של המאורעות, יחד עם הממצאים הארכאולוגיים.

ג. המקורות השונים על כיבוש הארץ.

פרשת כיבוש הארץ היא בעיה מזובכת. עיון מעמיק בה יראה לנו, כי המסורת המקראית אינה אחידה ואף אינה משקפת נאמנה את מצב הדברים. בימינו, נוסף לנו חומר חיצוני עשיר שנתגלה כדורות האחרונים, שאינו זהה תמיד עם הסיפור המקראי והמעורר בעיות מחקר. החומר שיש לקחתו בחשבון, הוא משלושה מקורות עיקריים: המסורת התנכית, המקורות שמחוץ לתנ"ך, והחומר שנאסף מהחפירות הארכיאולוגיות של המקומות העתיקים. בכל המקרים מתעוררת השאלה של השברת-המקורות הללו. אי-אפשר לשפל בחומר התנכי המצוי בלי בקורת לישוב הבעיות; וכן הוא הדבר בנוגע לעדויות החיצוניות הידועות לנו (כמו בעיית הח'בירו מתקופת אל-עמרנה), וכן קיימת מחלוקת ודעות שונות לגבי החומר הארכיאולוגי שנתגלה ולמסקנות לגביו.

1. מקורות המקרא.

חדירת בני-ישראל לעבר הירדן המזרחי וכיבושו מתוארים בספר במדבר, ותמצית הדברים מובאת גם בספר דברים (פרקים א-ג). אולם, מסע הכיבוש לארץ כנען מסופר לפרטיו בספר יהושע. מסורת אחרת נוספת לתהליך השתלשלותם של שבטי-ישראל על הארץ ניהנה לנו בפרק א' שבספר שופטים. שני מקורות אילו מעוררים בעיות על מידת מהימנותם ושלימותם בנוגע לכיבוש. גדול התהום בין התיאור ההיששורי של מסע הכיבוש תחת פיקודו של יהושע (פרקים א-יא), ובין השיכום השכימטי של הששחים שנפלו בידי יהושע והמתוארים כחלק השני של הספר (מפרק יב). המסורת המקראית מייחסת לו את חלוקת כל הארץ בין שבטי ישראל; ואילו אנו קוראים שמסעו הצבאי הצטמצם בעיקר באיזור הרי בנימין, יהודה והגליל. דבר זה לכשעצמו,

עומד בניגוד למסופר בשופטים פרק א' בדבר "הכיסים", או
המובלעות הרבות שנשארו בידי האוייב גם לאחר מות יהושע.
אנו עדים לתיאור שבספר שופטים פרק א' המציג לפנינו
חדירה של שבטים בודדים ובהדרגה, אשר זכתה להצלחה מוגבלת.
לעומת התיאור שבספר יהושע המבולל מבצע מאורגן הישב,
והמתאר מסע נצחונות של כל שבטי ישראל תחת הנהגת יהושע,
המכניע את העמים בכנען מדרום לצפון, מחוץ לאיזור החוף,
ולמספר ערי מבצר שנשארו בלתי כבושות. להלן אשתדל להראות,
מעדויות שנמצא בתוך המקרא וכן ממקורות חיצוניים וממצאים
ארכיאולוגיים, כי המשקנה אליה חייבים אנו להגיע היא,
שהושע לא עמד בראש כל שבטי ישראל בעוברו את הירדן,
אלא בראש שבטי יוסף בלבד. יתר השבטים חדרו לכנען והתנחלו
בה בדרכים אחרות ובזמן שונה.

רובו של ספר יהושע ופרקים מסויימים בספר במדבר, הם
התולדה המסודרית המספרת על מסעם של שבטי ישראל ביחד,
מקדש ברנע בפיקודו של משה, מעברם דרך דרום עבר הירדן
המזרחי, כיבוש עבר הירדן המרכזי והצפוני וחלוקת השטח
שנכבש לשניים וחצי השבטים, עד שהגיעו אל ערבות מואב
בבקעת הירדן (במדבר ב, 14-19; כא, 32); ולאחר מכן מעבר
הירדן ביחד, בפיקודו של יהושע בן-נון, בהשתתפותם של
יוזאי הצבא מקרב מתנחלי עבר הירדן המזרחי, כיבוש עבר-
הירדן המערבי וחלוקת השטחים הכבושים בגורל לתשעה וחצי
השבטים, חזרתם של מתנחלי עבר הירדן המזרחי לנחלותיהם,
קביעת ערי הלויים וערי המקלט, וימיו האחרונים של יהושע⁽¹⁾.
אפשר לראות שהפרשה הכתובה בידי שופר אמן, שהיו
נהירות לו בעיות האסטרטגיה והטופוגרפיה של הארץ, השכיל
לשלבן בכישרון רב. אולם עם העיון המעמיק מתחילים להתעורר
הרהורים פורצים בקעי ספקות רציניים בסבנה הסיפרותי
המפואר; מקצתם שואכים את השראתם מכתובים אחרים שבמקרא
עצמו, ומקצתם מטאלות הנובעות מכוח ההגיון שבדברים.

השאלה הראשונה העולה, היא שאלת הדרך שבה עלו בני-

ישראל מקדש ברנע לערבות מואב, ומה אירע שם?

ספר במדבר פביא שתי גירסאות שונות לנושא זה: לפי

גירסה א' (במדבר כ, 41-21; כא, 1 ואילך) יוצאים בני-

ישראל מקדש ברנע לשוב את ארץ אדום, היות ומלכה מסרב לתת להם מעבר בארצו; הם יורדים עד ים-שוף, שוכבים את אדום ומואב ממזרחן, ומגיעים לגבולות ממלכת סיחון האמורי. מלכה מסרב לתת להם לעבור בארצו, יוצא אליהם למלחמה ביהץ, וניגף לפניהם. הישראלים עולים וכובשים לאח-מכן גם את יעזק וגם את ממלכת עוג פלך הבשן. משם הם חוזרים וחונים בערבות-מואב ממול ליריחו, כדי לפרוץ משם למערב הירדן. לפרשה זו מצורף גם סיפור התנחלותם של שניים וחצי השבטים בעבר-הירדן המזרחי (במדבר פרק לב).

בהתאם לגירסה השנייה (במדבר פרק לג) נושעים בני-

ישראל מקדש להור החר, משם הם חוצים את הערבה בצלמונה, ועוברים לפונון שבמזרח הערבה, ומשם חוצים את אדום עד לאובות⁽²⁾, ומאובות הם עוברים לאורך מואב, דרך דיבון-גד, עלמון, דבלתים, שביכות נבו, ומגיעים בשלום לערבות מואב ללא קרב הכרעה, או התנגשות.

פרשה תמוהה אחרת במסכת הכיבוש, היא עלייתו של יהושע

לארץ עיבל מיד לאחר כיבוש העי (יהושע ח, 30-35) ללא שום רפז לכיבוש הר-אפרים, בעוד אשר הזכרתם של מלכי בית-אל, תפוח, חפר ואפק בין המלכים שהיכם יהושע (יהושע פרק כב) מרמזת, אולי, על קרבות שנתחוללו באיזור הר-אפרים. השברים שונים ניתנו לשתיקת המסורת בנידון זה. על-כך אעמוד באריכות בפרק פיוחד בהמשך עבודתי זו.

תמיהה נוספת מתעוררת בעיקבות המסורות השונות על

המלחמה בערד שבמסכת הכיבוש. ארבע גירסאות מצויינות במקרא על התנגשות זו: הראשונה (במדבר יד, 40-45), מספרת על ניסיון פריצה לארץ מדרום, שנשתיימה בתבוסה ישראלית. שתי הגירסאות

הבאות (במדבר כא, 1-3; לב, 40) מתארות את ההתנגשות כמעשה התגרות של מלך ערד, כנראה כדי למנוע את התפרצותם של הישראלים, הנוסעים מקדש, לארצו. לפי האחת נסתיימה התנגשות זו בניצחון הישראלים. ואילו השנייה מעורפלת בכללותה. הגירסה האחרונה (שופטים א, 17) שותרת לגמרי את קודמותיה, כיוון שהיא מתארת את ההתנגשות בערד, המסתיימת בניצחון ישראלי, כשלב אחרון לכיבוש ולהתנחלות ביהודה; ההתקפה לפי גירסה זו, נערכה מצפון.

גירסת שופטים פרק א' בדבר כיבוש הארץ שונה מאלה שבתורה וביהושע, לא רק ביחס להתנגשות בערד, אלא בהשקפה כללית על תהליך הכיבוש. לפי שופטים פרק א' הכיבוש הוא מעשה ידיהן של קבוצות-קבוצות של שבטים, בניפרד זו מזו. אף על פי שהכתוב בא, לכאורה, לתאר את המאורעות שאירעו בארץ לאחר מות יהושע, אינו מוסר לנו אלא סיפור שונה על החדירה לארץ דרך בזק, השוכנת מצפון ליריחו, כיבוש הרי יהודה בידי יהודה ושמעון וכיבוש בית-אל, דהיינו הר-אפרים הדרומי, בידי בית-שושן.

המסורת המקראית על הכיבוש כמכצע צבאי אחיד וקצר בהנהלתם של משה ויהושע, מעוררת כשלעצמה תהיות, שכן יש לתמוה כיצד יכלו, הן משה והן יהושע לארגן את אנשי השבטים המונים ששים ריבוא, לצבא כיבוש ממושטע; וכן, כיצד יכלו לתכנן ולבצע משימה צבאית נכבדה ומסובכת כזאת, ללא תקלה בתנאי המדבר. ומאידך, כיצד נמנעו תושבי הארץ מלהתארגן ולקדם את פני הרעה, בניסיון לשבור את הכוח הישראלי לפני שחדר לארץ כנען?

חוקרים שונים ניגשים למקורות המקרא בנישות שונות, ומסבירים את החומר שבמקרא מנקודות ראות שונות. אלש ונוש, השתדלו להוכיח, שסיפורי יהושע אינם היסטוריים, אלא

ביסודם אגדות מקומיות אטיולוגיות. דיעה אחרת היא, שהסיפורים שבספרים ההיסטוריים המקראיים נתונים לנו בעיבוד מאוחר ברוח האשכולות התורתיות, ולכן לא נשתפרו בסיפרי יהושע ושופטים ידיעות ראשונות על כיבוש הארץ, פרט משירת גבורה. לדעתם, בשני הספרים יש פרקים שניכרת מהם העריכה המשנה-תורתית; ז.א. מן המאה השביעית לפני"הס. דיעה אחרת אומרת, שהסיפורים ביהושע פרקים א-יא, ובספר שופטים, הם ביסודם סיפורים שבסיים מקומיים, אשר עיבודים מאוחרים יותר הפכו אותם לסיפורים לאומיים. במאה הקודמת, היו חוקרים שניסו למצוא בכתוב בנביאים ראשונים את המשכם של מקורות התורה; כלומר מקומות הזהים עם ספר יהוה (J), ספר אלהים (E), ספר יהוה-אלהים (JE), ספר הכהנים (P), וכן לספר דברים או משנה-תורה (D). אלט, נוש ואולברייט מוצאים בספר יהושע חומר תעודתי מזמנים שונים. רייט אינו רואה שתירה גדולה שבין יהושע ושופטים בדבר הכיבוש, ומדגיש שבספר שופטים יש חומר מגוון ומקושע מזמנים שונים, ולדעתו, תיאור המלחמה ביהושע עומד על בסיס אישטורגי ריאלי, למרות שכיום, חוקרים רבים אינם מנשים עוד למצוא בספרים האלה את המשכם של מקורות התורה, בכל זאת אין לומר, שחל שינוי יסודי בשיטת החקירה במדע המקראי ובהערכת ההיסטוריה שבסיפרי יהושע-שופטים. אין-טפק, שיש בסיפורים עיניינים השבועים בצורת ספר הכהנים (P) וספר דברים (D) ושיש בו חומר קדום. הצרה בגישתם של חוקרים שונים היא, שהם אינם רואים שום יסודות היסטוריים אמיתיים בתוך הסיפורים השונים. אומנם, יש והסיפור האגדתי הוא השולט, אך בדיקה יסודית תוכל להעלות, כמעט בכל סיפור, גם יסוד גרעיני-היסטורי. הגישה האופטימיסטית רצויה יותר.

2. בעיות הכיבוש וההתנחלות לפי רשימות הייחס.

רשימות הייחס של השבטים (בדה"א פר' ב-ש) למשפחותיהם

ולבתי אבותיהם, יש בהן כדי ללמד על קישרי השבטים בינם לבין עצמם, ועל מערכת הייחסים בין המשפחות וכן על זיקתם השריפוֹריאלית. עיון מעמיק בהן יכול לשפוך אור על פרשת ההתנחלות, ובעיקבותיה על מסכת הכיבוש. להלן אביא שלוש עובדות מאלפות בלבד: (3)

א. הקשרים המשפחתיים והשריפוֹריאלים בין שבטי אשר לשבטי בית-יוסף, בעיקר אפרים ובנימין - קשרים אלה מתבטאים בהתייחסותה של משפחת בריעה על אשר, אפרים ובנימין (דה"א ז, 23; 30; ח, 13) ושמו על אשר ובנימין (דה"א ז, 32; ח, 12); וכן בזהות של חשמות של מקומות בארץ בנימין כגון: ימלש, שועל, שלשה וכארא⁽⁴⁾ לשמותיהם של זאצאי אשר (דה"א ז, 33-36). שרה בת אשר (דה"א ז, 30), קשוּוה בודאי לתמנת-סרח בארץ אפרים (יהו' יש, 50; כד, 30). לשטר מייחס הכתוב את בניית אונו, לוד ובנזותיה (דה"א ח, 12) כריעה נחשב לאחד פאבות יושבי אילון (שם, פס' 13) - חבל ארץ הנימנה על נחלת דן שכני בנימין ואפרים התיישבו בהן. בוודאי לאחר נדידתם של הדנים צפונה יש גם לשים לב לעובדה, כי אף אחד מן השמות הנזכרים ברשימות-הייחס של אשר לא קשור אל יישובי נחלתו בצפון הארץ⁽⁵⁾.

ב. הקשרים המשפחתיים והשריפוֹריאלים בין שבטי ראובן גד וחצי המנשה, היושבים בעבר-הירדן מזרחה לשבט יהודה - קשרים אלה מתבטאים בהתייחסותם של חצרון וכרם על ראובן ויהודה כאחד (דה"א ב, 5-6; ח, 13) כנשואיו של חצרון, נכד יהודה, לבת מכיר אבי גלעד ובהתייחסותו של יאיר על זאצאיהם (דה"א ב, 21-23); וכן גם בהתייחסותו של מנואל הקשור בוודאי לעיר שבעבר הירדן המזרחי) על חור פאצאי יהודה (דה"א ז, 3-4). כדאייה לקשרים השריפוֹריאלים בין

ראובן ויהודה יש להביא את חזכרתה של אבן בוען בן-ראובן
בגבולה הצפונית של נחלת יאודה (יהו' שו, 6).

ג. היסודות הזרים הרבים שנשמעו בשבט יהודה וקשורים
בנחלתו; כל בני יהודה הינם צאצאיהן של נשים כנעניות⁶
מהר יהודה, שנישאו עוד לפני הירידה מצרימה. גם בין
צאצאיו יש הנושאים נוכריות, כגון בתו של ששן הניתנת
לירחע העבד המצרי (דה"א ב, 34-35); מרד הנושא את בתיה
בת פרעה (שם, ד, 18) ואביגיל, אחות דויד הנישאת ליתר
הישמעאלי (שם, ב, 17). בין צאצאי יהודה ניוזכרים יסודות
לא ישראלים, כגון אלה המתייחסים על שמות משפחות שנשמעו
בהם, ירחמאל (שם, ב, 9, 25 ואילך) הקשור אל נגד הירחמאלי,
והקינים (שם, ב, 55) הקשורים בנגב הקיני וידועים כנוודים.
על יסוד הדברים הללו לא יהיה בכך משום גוזמה, אם נניח
כי תהליך היאחזותו של שבט יהודה בנחלתו - תחילתו בימי
האבות; תהליך זה כוצע בדרכי שלום והשמעה של התושבים
המקומיים הזרים.

העובדות המובאות כאן מדמזות, כי תיאור נחלות השבטים
כפי שכתוב בספר יהושע⁷ משקף רק מצב מאוחר יותר יחסית,
של היאחזות השבטים בנחלותיהם. מצב זה אינו אלא תוצאה
של תהליכים ממושכים או קצרים. וכך, איפוא, מעורר גם
העיון ברשימות היחס תמיהות על מסורת הכיבוש האחד, הקצר
והמתוכנן.

3. מיכתבי אל-עמרנה.

כתל אל-עמרנה, במקום שאמצנחתף ה-4 בנה עיר-בירה
לאל השמש (כ-260 ק"מ פדרום לקהיר), ניתולו בשנת 1887
למעלה משלוש-מאות לוחות חמר בכתב היתדות הבבלי. נוכחו
לדעת, שלוחות אילו הם חלק מארכיב רישמי של אמונחתף ה-3
(1383-1414 לפנ"הס), ושל אמונחתף ה-4 (1365-1383 לפנ"הס).
הם מכילים מיכתבים ודוחות אל המלכים הנ"ל מפקידיהם
בפרובינציות. מן המיכתבים אנו למדים על הקשרים ואופיים
הדיפלומטי, ועל הרצון לשמור על קשרים מיסחריים בין
הארצות. רוב המיכתבים נישלחו ממושלים או נסיכים שמונו
על-ידי המצרים בפרובינציות של כנען וסוריה. מיכתבי אל-
עמרנה מוכיחים, שלערך בשנת 1400 לפנ"הס, הפרובינציות הנ"ל
היו תחת פיקוח מושלים מצריים שישבו בערים הראשיות. המושלים
מתכתבים עם המלך המצרי בשפה הבבלית, דבר המוכיח את השפעת
התרבות הבבלית.
מכתבי אל-עמרנה (ראה: ניתוח מפורט בסיפרו של פרופ'
פטרי - "סוריה ומצרים מתוך מכתבי תל אל-עמרנה" 1898) אנו
למדים, שהמצרים הלכו ואיבדו את שליטתם על הפרובינציות
בגלל האפטיה, או מפני שלא היה בכוחם לגייס את הכוחות
הצבאיים הדרושים בשביל לשמור על שלטונם בפני החיתים וכוחות
אויבים אחרים. ממכתביו של עבדי-חיפה אנו שומעים, כי
האויבים נקראו בשם ח'בירו, ובמכתבים אחרים נקראו בשם
ס-גם. גם התושבים המקומיים נלחמו זה בזה, בגלל התככים
המדיניים שנבעו מן הפקידות והמושלים המצריים. בצפון ארץ
אמור, נראה שערים ופביכותיהן עזבו את המצרים, כי הרגישו
בחולשת המצרים, או מפני שלא קיבלו עזרה מטפיקה להחזיק
מעמד תחת לחץ השכנים. עבד-חיפה מלך ירושלים, מתאונן שגם
הוא נמצא במצוקה ונלחץ על-ידי הח'בירו והערים השכנות לו:
גזר, לכיש ואשקלון עוזרות לאויב. הוא כותב כדי להדגיש

למלך מצרים את נאמנותו לו, היות והיגיע לתפקידו בעזרתו. הוא מבקש מהמלך עזרה צבאית היות והוקף אויבים. באם לא יקבל עזרה תאבד ארצו למצרים: "הח'בירו כובשים את מבצרי-המלך, לא נותר מושל יחיד נאמן למלך, יואיל נא, המלך לשלוח עזרה לארצו. אם לא יבוא צבא בשנה הזאת, כל הארצות של המלך תושמדנה לגמרי". מיכתב שני הדומה לזה בתוכנו, נמצא מעבד-חיפה למלך מצרים. מה קרה בסופו של דבר לעבד-חיפה, אין אנו יודעים; ייתכן, וכמו יתל הנסיכים אשר ראו את חולשת מצרים ואי בוא העזרה, עזב גם הוא את המצרים והצטרף אל הח'בירו.

מעניין לציין (לגבי התושבים הכנענים), שהמכתבים נכתבו בככלית, שפה שיש לה מלים רבות הדומות לעברית. מפעם לפעם מופיעות במכתבים, מלים כנעניות, או ביטויים, כדי להבהיר ביטוי בבלי שבמיכתב; וביטויים כנעניים אילו זהים כמעט עם הביטויים העבריים; ז.א. שהתושבים הכנענים דיברו שפה דומה לשפה העברית. עובדה זו מוכחת גם-כן, משמות מקומות רבים שנשתמרו לנו מהרשימות המצריות, ואשר שורשיהם דומים לשורש העברי.

תעודות אל-עמדנה, חשיבותן רבה להבנת התנאים ששררו בארץ כנען ערב הכיבוש. אנו למדים על התככים שהיו בין נסיכי כנען, ועל תנאי הביטחון הרופפים שהיו בארץ - גורמים שהקלו על בני-ישראל את הכיבוש. באופן ספולוגי אנו לומדים מהמכתבים, שהכפרים ששכנו באיזור עמק יזרעאל היו למס למרכזים העירוניים שבשביבתם ולפרעה. המיכתבים מבהירים לנו את מעמד הבכורה של חצור בצפון הארץ, ואת תוארו של יבין כמלך כנעני גדול ורב חשיבות. בתקופה זו, עשה מלך חצור מאמצים להתפשט לעבר צור שבמערב ולבשן שבמזרח, והוא היחיד מביין נסיכי כנען המעיז לקרוא לעצמו בשם "מלך" במכתבו אל פרעה. אם כי, מעטים המיכתבים המעידים על המצב בצפון הארץ, ברור לנו, שהח'בירו כבשו בזמן ההוא מקומות רבים בגליל.

עבדימלך, מלך צור, מתאונן באחד המיכתבים באוזני פרעה, כי מלך חצור עזב את בריתו וכרת ברית עם הח'בירו. הוא מוסיף: "כל הארץ בידי הח'בירו. ישאל המלך את נציביו, הוא מכיר את ארץ כנען". לפי זה ישבו כבר מחנות ח'בירו באותו הזמן בחלק המזרחי של הגליל המערבי העליון, בנחלת נפתלי. תעודה אחרת ממיכתבי עמרנה המעידה אף היא על המצב בגליל היא, המיכתב של מירזנא מלך חזי (יש חוקרים הסוברים ששזי נמצאת בסביבות דמשק). במיכתבו הארוך מונה מירזנא מספר ערים שנפלו בידי הח'בירו: "והנה, הח'בירו לכדו את העיר מחזבת ויבזו את שלל העיר וישרפוה באש". כן עשו גם למגדל ולגילון. והנה כעת פניהם לקראת פחמת וחזי. רק פלך תשלת כרת ברית עם הח'בירו ונתן להם צידה". - את העיר תשלת אנו מכירים מרשימת תחותמס ה-3, שם היא נזכרת יחד עם עפל, כנראה עפולה שבצמק יזרעאל; אנחרת - כנראה אן-נעורה שבגליל התחתון; מגדל, היא כנראה מגדל שעל שפת הכנרת. לכן, לפנינו קבוצת ערים בגליל התחתון, שחלקו נפל בידי הח'בירו. גם מגידו, בירת העמק, סבלה מהתנפלויות הח'בירו. ברדיה, מלך מגידו, כותב באחד ממכתביו: "יוםם ולילה אני שומר על מגידו; במרכבות ובצבא אני מגין על חומות העיר, כי תגרת הח'בירו גברה בארץ". מכאן אנו למדים על המצאות הח'בירו-העברים בנחלות נפתלי, יששכר ומנשה, ועל נסיונות לכבוש ערי מבצר מוקפות חומה ומוגנות ברכב. בסביבות שכם מושל לביה, ואחרי מותו משלו בניו. עבדי-חיפה, מלך ירושלים, מתאונן באחד המיכתבים "לביה וארץ שכם נתנו לח'בירו" (ז.א.: צידה), ומכאן שהיו בעלי-בריתם. מעניין לציין, שבכל הששח שבין שכם וירושלים לא נזכרה אף עיר במיכתבי אל-עמרנה. אפשר ללמוד מזה, שאיזור זה היה כבר בידי הח'בירו וארץ אפרים הייתה מיושבת על-ידי שבטי עבר.

גם ממערב לירושלים אנו מוצאים את הח'בירו. באחד המיכתבים כותב הנציב המצרי: "הח'בירו שלחו שליחים לאילון ולצרעה, והם כובשים את כל הארץ, וחסרה רק אצבע והיו הורגים את בני מלכיאל". ובמיכתב אחר נאמר, שהח'בירו לכדו את העיר צבום (צובה, ממערב לירושלים). במיכתב אחר מודיע עבדי-חיפה, שהח'בירו הצליחו ללכוד עיר בנחלת ירושלים ושמה בית לחם. דבר זה מוכיח על פעילות הח'בירו בערי-יהודה. אולם, כיוון שאין אנו שומעים על הערים: חברון, קרית ספר, בית צור ועוד, במכתבי אל-עמרנה, יוצא שערים אילו היו כנראה כבר בידי הח'בירו, חוץ מן הערים: קעילה, לכיש וערים אחרות במורדות ההר לצד השפלה, שבהן החזיקו מעמד מושלים נאמנים למצרים.

באחד המיכתבים האחרונים מתקופת עמרנה כותב שורדתא, מלך קעילה: "אנשי הח'בירו נושאים את נשקם אל הארצות שנתן לי מלכי ואני הדפתים אחור. ועוד ידע המלך, אדוני, כי עזבוני כל אחי וכי רק אנוכי ועבדי-חיפה נלחמים באנשי הח'בירו, וזורתא, מלך עכו, ואנדרותא, מלך אכשף, הינם בעוזרינו עם 50 רכב נזעקו אלי; וראה המה אתי במלחמה". מיכתב זה מראה לנו, שרק ירושלים וקעילה בדרום ועכו ואכשף בצפון, החזיקו מעמד נגד הח'בירו, וחלקים גדולים של הארץ נפלו כבר בידי הח'בירו.

קרוב לודאי, שגדודי הח'בירו כבשו להם שטחים עוד לפני תקופת עמרנה בהרי שכם ויהודה, ואחר כך הוסיפו לכבוש עיר אחר עיר. רק את ערי חוף הים וערים בודדות בתוך הארץ, שהיו חשובות ונקודות איסטרטגיות למצרים (עזה, אשקלון, גזר, ירושלים, עכו, אכשף, מגידו, בית-שאן ועוד) לא כבשו הח'בירו מסיבות ברורות.

4. מקורות חיצוניים על כיבוש הארץ.

למעשה, אין לנו מקורות חיצוניים הקשורים באופן ישיר בכיבוש הארץ על-ידי בני-ישראל. כנראה, שלא ראו ערך בדבר שיוכל לערער את הפעילות המדינית באותו האיזור בימים ההם. לולא מקורות המקרא, לא היינו יודעים אלא מעט על-כך. שני סוגי מקורות חיצוניים עומדים לרשותינו כיום:

א. מקורות שיש בהם נקודות מגע עם ארץ כנען ועם ההיסטוריה של אותה העת.

ב. מקורות הבאים להסביר תופעות הקשורות בכיבוש כנען; כלומר, מקורות ספולוגיים כמו: מכתבי עמרנה, פפירוס אנסטאזי השישי והחמישי וכדומה.

המקורות המצריים הם החשובים ביותר. ארץ כנען הייתה אז פרובינציה מצרית, ועורק התחבורה הראשי ממצרים לסוריה, שגם-כן הייתה פרובינציה מצרית, עבר בארץ כנען. אם נעיין בתעודות הארכיון הממלכתי של החיתים בחתוש, בוגאזכוי של ימינו, נמצא גם-כן ידיעות הנוגעות באופן ישיר בבעייה זו, היות וממלכת החיתים התפשטה בכיוון דרומי, אל סוריה והיביעה עד לגליל העליון.

על שבטי הח'בירו או ה"עפרו", שנודעו ממיכתבי אל-עמרנה, ואשר זוהו (לדעת חוקרים רבים) עם העברים, עוד ארחיב את הדיבור מאוחר יותר. המקור המצרי הקדום ביותר מן המאה ה-15 לפנ"ה, מימי תחותמס ה-3, נמצא בקבר מצרי מתחת לצירור המראה עבדים הדורכים ענבים יש כתובת האומרת: "סיבון היין על-ידי עפרו". ארץ כנען הצטיינה ביין טוב, ולכן העסיקו המצרים עבדים מכנען שהיו מומחים לכך. בתעודה אחרת מימי תחותמס ה-3 והמתארת את כיבוש יפו, נזכרת המילה "עפר" על-יד "מרינו" שהיו מעמד האצילים בכנען, בעלי הרכב. כתוב שם שאם "מרינו" לא יכניס את סוסו לעיר, יתכן ש"עפר" (יחיד מ"עפרו") יעבור בדרך ויגנוב את הסוס. מתוך פסוק זה,

אנו מבינים את ה"עפרו" כאנשים נודדים, העוברים ממקום למקום. העפרו נזכרים במקום אחר, ברשימת שבויים מזמנו של אמונחתף ה-2, מסוף המאה ה-15 לפנ"ה. הם נזכרים שם בין יתר השבויים שנלקחו מכנען למצרים. הרשימה מונה: "נסיכים", "אחי-הנסיכים", "עפרו", "שוטים", "חורים" ועוד. מתקופת הכיבוש וההתנחלות, אנו מוצאים שפרעה ססי ה-1 מזכיר בכתובתו מבית-שאן, את גדוד העפרו שבאיזור בית-שאן, שהתנפל על ישובים אחרים. במיכתב הידוע בשם פפירוס ליידן 348, מצטט פקיד מצרי, את פקודת הממונה עליו, בעיניין הספקת מזון לעפרו: "חלק מנות-דגן לחיילים ולעפרו נושאי האבנים אל מקדש רעמסס". במלה "חיילים" התכוונו למצרים, אשר על-ידם עבדו העפרו עבודת פרך בבניין מקדש רעמסס. במיכתבים שונים מימי רעמסס ה-2, ה-3 וה-4, נזכרים העפרו בעיקר, כאנשים בעלי מעמד מסויים. קיימת תעודה מאוחרת מימיו של רעמסס ה-4 (1150 לפנ"ה), בה מדובר על חיילי עפרו של "ענת"; היה נוהג לקרוא יחידות צבאיות על שם אלים מצריים.

אנו רואים, כי העברים נקראו בשמות שונים בתעודות שונות. בזמן מסויים היו בני-ישראל מעין מעמד מסויים במצרים ונקראו בשם עפרו, כלומר, נחותי זרנה או חסרי זכויות ועבדו עבודת פרך. במקומות אחרים נקראו גם-כן עפרו או ח'בירו והמושג היה לו אחר.

אם נפנה לתולדות מצרים במקורות המצריים מן המאה ה-13, נמצא נקודות מנע לתולדות ישראל ולבעיית הכיבוש. על שלטונה של מצרים בארץ כנען באותה תקופה אנו למדים ממקורות מצריים שונים, תבליטים ורשימות גיאוגרפיות של ערי כנען, וכן מן הממצאים הארכיאולוגיים בארץ ישראל. ידוע לנו, שלאחר תקופת אל-עמרנה נתמוטט השלטון המצרי הקולוניאלי בארץ כנען למשך זמן ארוך יחסית. עם עליית השושלת ה-19, נעשו מאמצים להחזיר את השלטון המצרי בכנען.

מזמן זה נמצאו בארץ מספר גדול ביותר של תעודות מצריות המזכירות על מגע הדוק בין ארץ כנען ומצרים, עד כדי-כך שהתרבות הכנענית השפיעה גם על חיי הרוח במצרים. השפעת הלשון הכנענית על הסיפרות המצרית חלה כבר במאה ה-18 לפנ"ה, ואנו מוצאים ביסודיים כנעניים בפפירוס אנסטאזי ה-1 וכעוד תעודות אחרות.

על השלטון המצרי במאות ה-13-12 לפנ"ה עברו תמורות, ולא היה זה שלטון רצוף. לצורך העבודה הזאת מעניינות אותנו בעיקר תקופות השפל בהיסטוריה המצרית, כדי להבין את הקורות בהיסטוריה הישראלית. אין ספק, שמלחמת קדש גרמה לירידת-קרן המצרים, כי הצבא המצרי, אם לא נחל מפלה, לא יצא מנצח מקרב זה (בערך בשנת 1285 לפנ"ה) אשר בעיקבותיו פרצו מרידות והתקוממות בנען.

עם מותו של רעמסס ה-2, ובראשית ימיו של מרנפתח, באה גם-כן תקופת חולשה על מצרים וקרנה ירד במיוחד עם מות מרנפתח, וכן שקע השלטון המצרי בכנען במאה ה-12, אחרי רעמסס ה-3. אולם אם נבדוק היטב, נראה שגם בימי הזוהר הצטמצם השלטון המצרי, בעיקר לאורך הדרכים הראשיות: בשפלה, בעמק יזרעאל, עמק בית-שאן לאורך חוף ים כנרת. איזורי ההרים היו כמעט, מחוץ לתחום שלטונם של המצרים; ועל-כן, לא נתפלא איפוא, שמצרים אינה נזכרת כלל כגורם מדיני-צבאי בפרשת כיבוש הארץ.

בנו של סטי, רעמסס ה-2 (1292-1225 לפנ"ה) (מלך מצרים ששעבד את בני-ישראל, ואשר בנו לו את פתם ורעמסס, שמות א', 11) - יצא בראש צבאותיו פעמים אחדות לטוריה, והמאורע המרכזי במסעותיו אלה הוא קרב קדש, בו נלחם במלך החיתים בעיר קדש, על נהר האורונטוס. לפי המקורות המצריים הם נחלו ניצחון גדול, אשר הונצח על-ידי משורר החצר, המתאר כי בשנתו ה-21 נחתם חוזה שלום. לפי ברית זו, אנו מקבלים אינפורמציה מעניינת על היחסים המדיניים באותה עת.

אולם, מתוך התעודות החיתיות הסותרות עדות זו, מסתבר שהמצרים נחלו שם תבוסה, והחיתים היכו את המצרים מכה קשה, והעיר כלל לא ניכשה על-ידם. השתלשלות העיניינים בעקבות קרב קדש מאפשרים סינכרוניזציה עם המאורעות במקרא. ארץ אמורו, שהייתה במשך דורות אחדים תחת שלטונה של ממלכת החיתים, התמרדה כאשר התחילה ההתפשטות המצרית בימי השושלת ה-19. שווי המשקל המדיני שבין שתי המעצמות הופר, וזה גרם לקרב קדש. פרופ' מור מוצא, שביחד עם החיתים פלשו אותה שעה תושבי ארץ אמורו לעבר הירדן הצפוני, וכך נוסדו ממלכות עוג מלך הבשן וסיחון מלך האמורי. במסע בני-ישראל בעבר הירדן המזרחי נתקלים בסיחון, שכבש את איזור חשבון מידי מלך מואב ואיזור חשבון עבר מיד ליד, עד שנכבש בידי בני-ישראל (במדבר כא, 26).

בפפירוס הנקרא "מסעות מוהר" מאותה העת מסופר, כי המפקד הצבאי מבקר מקומות שונים בכנען (ראה עמ' 380 בספרו של ארמן, "החיים במצרים העתיקה"). בין המקומות הנזכרים הם: גבל, בירות, צידון, צרפת, צור, אכשף (יהושע יא, 1), הר אשר, הר שכמה (שכם), חצור, קרית-ענב, קרית-טצר ובית-ש-אל (בית-אל) וכן מנידו, יפעה ועזה. מתעודה זו אנו למדים על שבט אשר, שהיה בגליל לפני יציאת מצרים, וכי מאז תחומם ה-3, שעשה את סוריה לפרובינציה מצרית - ארץ כנען נודעה במצרים והיה קטר הדדי בין שתי הארצות.

נקודת המרכז שיש לקחתה בחשבון במיוחד בכל שיחזור כיבוש הארץ, היא הכתובת של מרנפתח - אסטילת הניצחון שלו, שנמצאה בטבס על קברו, והמזכירה את עם ישראל. זהו המקום הקדום ביותר להזכרת שם ישראל במקור חיצוני. קרוב לוודאי, שבימי מרנפתח (1234-1214 לפנ"הס), שהיה בנו של רעמסס ה-2, חלה יציאת מצרים. כתבה זו, משנתו בחמישית של מרנפתח (משנת 1219 לפנ"הס) אומרת:

השרים משתחווים ואומרים: שלום!
אף אחד אינו מרים את ראשו
בין תשעת עמי הקשת.
הכנען נכנעה על כל רשעיה,
אשקלון נפלה בשבי,
נלכדה גזר,
נהרסה ינועם,
(עם) ישראל אבוד,
נשאר בלי זרע.
(ארץ) חור אלמנה לתמרי! - (למצרים)
בכל הארצות שלום.

הכתובת הנ"ל אינה מתארת מטע צבאי, אלא תיאור כללי. לפנינו רשימה של ערים ועמים שפרעה טוען, שהנחיל להם תבוסה. בראשית, נזכרות שלוש ערים: אשקלון, גזר וינועם. אחר-כך נזכר ישראל כעם ובהקבלה לו נזכר השם הכללי "חורו", המציין את שמה של ארץ כנען. קיימות חילוקי דעות על מועד הניצחון הזה. יש חוקרים האומרים שזה קרה בשנתו השלישית של מרנפתח והם מתבססים על היומנים של פקיד גבול מצרי המעידים על תנועת צבא גדולה באותה העת בין מצרים וכנען. לדעתי, היה זה בשנתו החמישית של מרנפתח, כלומר בשנת 1219 לפנ"ה. לפי זה, אנו מוצאים עדות על מציאות עם ישראל בארצו ברבע האחרון של המאה ה-13 לפנ"ה.

יש בידינו, כיום, שפע של מקורות מתקופת רעמסס ה-2. אולם, הקושי לשיחזורם הוא בגלל חוסר התאריכים. בין הערים שכבש בשנת מלכותו השמינית (1283 לפנ"ה), נמצאת העיר מרום שבגליל. מימי מלך זה נשתמר תבליט של העיר מרום ושל שבויים כנענים, שהם כנראה מנכבדי המקום. אחרי מותו של מרנפתח, באה תקופת שפל על מצרים; מלכים עלו וירדו אחרי ששלטו זמן קצר ביותר. זאת הייתה

תקופת אנרכיה שנמשכה כ-20 שנה. בתקופה זו אנו מוצאים שליטים זרים שהשתלטו על מצרים לשנים אחדות (פפירוס הריס הנדול) ופגעו קשות בדת המצרית. אנו לומדים, שלא רק שהשלטון המצרי התמוטט, אלא זרים פלשו מכיוון כנען ותפשו את השלטון; מצב שיצר אפשרויות שונות ונתן הזדמנויות לשבטים ולעמים קטנים לפעולה.

לסיכום אפשר לומר, שעם גילוי התעודות השונות

בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, נוספו לנו פרטים רבים המבהירים את תהליך הכיבוש וההתנחלות בארץ. תעודות אלו יש בהן כדי לשמש מפתח לזמנו של הכיבוש:

א. מיכתבי אל-עמרנה מארכיוניהם של אמונחתף ה-3 וה-4,

מלכי מצרים. ראו התעודות הן חליפת מיכתבים בין מושלי ערים שונות ככנען ובסוריה ובין פרעה. זמנם בין 1380-1360 לפנה"ס בקירוב⁽⁸⁾.

ב. רשימות מקומות שנכבשו בכנען מימי סטי ה-1 מלך מצרים, שתאריך המדויק אינו ידוע לנו, ולכן יש לקבוע כמסורתן האפשרית את שנות מלכותו: בקירוב 1311-1290 לפנה"ס.

ג. האסטילה השנייה שהקים סטי ה-1 בבית-שאן, שנתגלתה בחפירות. אסטילה זו מספרת לנו על משלחת עונשין צבאית היוצאת מבית-שאן. כיוון שראשה ושפתה האחת חסרים באסטילה, אין בידינו לקבוע את תאריכה המדויק. אולם, קרוב לודאי, שאינה שייכת לשנות מלכותו הראשונות; וכך איפוא, יש לטער שזמנה בין 1305-1290 לפנה"ס⁽⁹⁾.

ד. רשימת מקומות כבושים באחוזות המצרים באטיה, שנהקקה בפקודתו של רעמסס ה-2 על כותלי מקדשו של אמון-רע בכרנך. כמה מן השמות משובטים ברשימה ויש לתקנם בהתאם לגירסה ברשימות מאוחרות יותר, מזמנו של רעמסס השלישי. קשימה זו מאוחרת יותר ממלחמת קדש, ועל-כן יש לקובעה כתאריך שלאחר 1285 לפנה"ס⁽¹⁰⁾.

ה. אסטילת רעמסס ה-2, שנתגלתה בבית-סאן, המרוממת ומשבחת את גדולתו. היא הוקמה בשנת ה-18 למלכותו, לערך בשנת 1273 לפנ"הס¹¹).

ו. מגילת השנינה, איגרת הנשלחת כביכול מסופר המבקר בכנען ובסוריה לחברו הסופר. סיגנונה סטירי ועוקצני, והיא מתארת את הארצות הללו. זמנה מסוף המאה ה-13 לפנ"הס¹²).

ז. אסטילת הניצחון של מרנפתח, הידועה בשם "אסטילת-ישראל", ומדברת בין השאר גם בניצחון מרנפתח על כנען. תאריכה משנת 1219 לפנ"הס בקירוב¹⁴).

ח. תעודה חיתית מן הארכיון של חתושש (בן אזכוי), המסכמת את פרשת מלחמותיהם של החיתים והמצרים במחצית הראשונה של המאה ה-13 לפנ"הס¹⁴).

מה מגלות לנו התעודות הנ"ל ?

ממכתבי אל-עמרנה מסתבר, כי בזמנם שוררת בארץ מהומה ומכוכה. הח'בירו שחדרו לארץ מאיימים על אחוזות המצרים בכנעו ומסכנים את בטחון התחבורה, את חיי התושבים ושלטון המצרים בה. המושלים המקומיים של ערי הממלכה הקטנות בכנען ובסוריה נלחמים זה בזה ונעזרים בה'בירו להרחבת שטח שלטונם וחיזוקו, פונים לעזרת פרעה אדוניהם כנגדם וכנגד המושלים האחרים. היו מקובל לחשוב כי הח'בירו (שכבר נזכרים בתעודות מימי השושלת ה-3 של אור, מסוף האלף ה-3 לפנ"הס, בדרום-מיסופוטמיה) אינם אלא שיכבה חברתית המורכבת מגוונים (זרים) שאין החוק חל ומגן עליה. הח'בירו מבקשים לזכות באפשרות מחיה אם כבני חסות, אם כשכירי צבא או עבודה. אף-על-פי שאין לזהות את הח'בירו תמיד ובודאות עם העברים, דומה שגם האבות וגם שבטי ישראל כלולים בשכבה חברתית זו¹⁵).

חשיבותן של המקומות הנכבשים ברשימה מימי סטי ה-1 ומגילת השנינה - בהזכירן את השם אשר, בצורת אסר, ככינוי לקיבוץ תושבים בכנען.

אסטילת פטי ה-1 מבית-שאן מספרת, כי משלחת עונשין מצרית נשלחת לחבל ירומתו כנגד שבט תיירויה, שתקף בעזרת העפר (הזהים עם הח'בירו) את שבטי רוהם. יש לקבל, כנראה את זיהויו של חבל ירומתו עם רמת יששכר, ושל תיירויה עם זיהויו של חבל ירומתו תולע (בר' מו, 13) בן יששכר, לאחר השלמתו לתיירויה. ייתכן שעלינו לקרוא את רוהם בשם מהל בהיפוך אותיותיו, ואז אפשר לזהות אותו כמהל בן-מהל מבני אשר (דה"א ז, 33), ואולי אפשר לקשרו גם אל שם המקום: עין-מאהל שבנחלת זבולון. לפנינו, איפוא, סיפור על התנגשות בתי-אב ישראלים משבטי יששכר ואשר על שטחים בגליל התחתון.

הרשימה של רעמסס ה-2 מכרנך, אולי מרמזת על קשרים

שהיו בין סיטרא, הנזכר במקרא כשר צבא יבין, לבין כמה משבטי כוש שישובו באשדות ההר המערביות בארץ¹⁶).

אסטילת רעמסס בבית-שאן, המרוממת ופגדלת את פרעה,

הוקמה בודאי כתגובה לאיזה מאורע חשוב. כפי הנראה, יש לכרוך, כדעת פרופ' מזר, את ייסוד ממלכת טיחון האמורי בעבר-הירדן המזרחי בפלישה החיתית לאפי (נווה דמסק), לאחר קרב קדש בשנת 1285 לפנ"הס - פלישה הנזכרת בתעודה החיתית - ואילו המקרא מספר לנו על החרבת הממלכה הזאת בשעת פריצת הישראלים בדרכם לכנען. ייתכן, איפוא, ששנת הקמת אסטילת רעמסס מבית-שאן (1273 לפנ"הס) מתאימה למהומות שגרם מאורע זה ממערב לירדן, והאסטילה אינה אלא הד לחדירת שבטי רחל.

אסטילת מרנפתח מספרת על חורבן ערים בכנען; ביניהן

נזכר בפעם הראשונה בתולדות העם, השם "ישראל" כשם עם היושב בארץ.

מן האמור לעייל, אפשר למכס ולומר, שתוכנן של התעודות
מלמדנו, שמן הרבע השני של המאה ה-14 לפנ"הט שררו בכנען
תנאים פרועים, שאיפשרו את חדירתם של יסודות זרים לתוכה.
ואומנם אז מופיעים הח'בירו בארץ ואיתם גם שבטים ישראליים.
הזכרות שם אשר ושמות הקשורים אל יששכר וכן לאשר וזבולון,
בסוף המאה ה-14 לפנ"הט או בתחילת המאה ה-13 לפנ"הט;
הקמת אסטילת רעמסס ה-2 בתחילת הרבע השני של המאה ה-14
לפנ"הט, אולי כהד להריסת ממלכת האמורי; ולבסוף, הזכרת
ישראל כעם בשנת 1219 לפנ"הט - מוכיחות, כי תהליך הכיבוש
וההתנחלות היה תהליך איטי, שנמשך כ-150 שנה, ותואם יותר
את ההשקפה הבאה לידי ביטוי בספר שופטים, שלפיה הכיבוש
לא היה פרי מאמץ משותף של כל שבטי ישראל, אלא היאחזות
של קבוצות שבטים, בנפרד זו מזו, ובמקומות שונים בארץ.

5. המימצאים הארכיאולוגיים.

המימצאים הארכיאולוגיים העשירים בחומר ובמסקנות בסוחות יותר, נתגלו בטאה שעברה ובטאה הנוכחית, והכניסו בהירות והבנה עמוקה ויטוצית יותר לפרשת כיבוש הארץ והתנחלות שבטי-ישראל בכנען. רכות מערי הארץ הנזכרות בפרשת הכיבוש, נחפרו ונבדקו מספר פעמים עד היום, ועדיין את החפירה ממשיכה במלאכתה וגילויים חדשים עוד לפנינו. כידוע, מגולל לפנינו ספר יהושע תמונה שלמה ואחידה של כיבוש כנען וחלוקתו בין השבטים, לאחר שכבשו את עבר-הירדן המזרחי. קטעים שונים במקרא (הפרקים הראשונים בשופטים ודברים, הפרקים האחרונים בספן במדבר, פרקי היחס בדה"א) נותנים מקום לחשוב, שלמעשה היה התהליך מסובך וממושך יותר מכפי שהוא מתואר בספר יהושע, שבו נשתלבו כמה פרשיות הנוגעות לזמנים שונים ולא יזורים שונים. עוד בתקופת עמרנה ראינו את אותותיה הראשונים של חדירת שבטים, וביניהם ישראלים, דרך הר אפרים אל שטחי עמק יזרעאל ואל הגליל. כנראה שכמה ממספחות אשר, זבולון ויששכר באו קודם לאיזורי הר אפרים, לפני שהתיישבו באופן סופי בנחלותיהם שבצפון. הפיתרון לשאלת הכיבוש קשור קשר אמיץ בנתונים הארכיאולוגיים על היישוב בעבר-הירדן המזרחי, הדרומי והתיכון. מתוך חקירות עלשפני השטח, שנערכו באדום, במואב ובגלעד, נתברר, שאין למצוא שרידים של יישובי קבע כאיזורים אלה בין המאה ה-19 והמאה ה-14 לפני"הס. מסתבר, שאיזור זה שימש איזור נדודים לשבטי רועים ושוטים. רק מתחילת המאה ה-13 מתגלים שם יישובי קבע עירוניים. יוצא, שרק אז קמו שם הממלכות. דבר זה מתברר ומתאשר גם-כן מתוך המסורת המקראית, כשטרבו הממלכות להיענות לבקשת הישראלים, וכתוצאה מכך, היו צריכים לעקוף בדרך ארוכה במדבר, שהביאה אותם אל גבולות סיחון מלך האמורי. לפי הכתוב בספר במדבר כא, 26,

נילחם סיחון במלך הראשון של מואב וכבש ממנו את השטחים שמצפון לארנון. יש לשער, שבני-ישראל ניצלו את יחסי האיבה שבין שתי מדינות אילו, כדי לפרוץ לעצמם דרך אל הגלעד ומשם לערבות מואב. מה שאינו כל-כך ברור הוא, הקשר שבין כיבוש זה ובין כיבוש עבר הירדן המערבי, שהתחיל לפי ספר יהושע עם כיבושי יהושע ביריחו והעי בכיוון להר אפרים. הממצא הארכיאולוגי בשני המקומות הנ"ל אינו מתיישב יפה עם זמן כיבושו של עבר-הירדן המזרחי. החוקרים מחולקים בדיעותיהם לגבי זמן חורבנה של יריחו. יש שהטיקו מן החפירות שנערכו ביריחו שהשכבה הכנענית האחרונה בעיר זו נסתיימה באמצע המאה ה-14 לערך, בחורבן קשה שנמשך עד המאה ה-9 לפנ"ה; דבר המתאים למסורת המקרא, שלפיה הקימו את יריחו בימי אחאב. מה שנוגע לעי, נתברר בהחלט, שהעי (א-תל) נידונה לחורבן קשה בראשית תקופת הברונזה התיכונה. אחר-כך נעזב המקום ועמד שמים עד תקופת הברזל הראשונה. יישוב מאוחר זה הוא טיפוסי ישראלי שהשתרע על שטח קטן. לכן, ברור איפוא, שבימי הכיבוש הישראלי הייתה העי חריבה. לעומת זה, מתיישב יפה החומר הארכיאולוגי, שנמצא בהר-יהודה ובשפלה, עם הזמן שבו נכבשה עבר-הירדן המזרחי. שיכבות השריפה המציינות את סופה של התקופה הכנענית ומפרידות בין השכבות הכנעניות והישראליות בבית-אל, לכיש ותל אל-חסי (עגלון) שייכות כנראה לסוף המאה ה-13. אפשר לקבוע לכן, את פרשיות הכיבוש השונות במאות ה-14 וה-13 לפנ"ה. גם מתוך תגליותיה של הארכיאולוגיה ניכר, שבסופו של זמן זה אירע משבר ומיפנה מכריע בתרבותה החומרית של הארץ כולה. ביישובים רבים מצאו, שהשיכבה המייצגת את תרבות הברונזה המאוחרת מסתיימת בחורבן ובתבועה, והשיכבה שמעליה מעידה על פרק חדש בתולדות הארץ. זוהי התקופה של ההתנחלות הישראלית.

החפירות בנוזר, למשל, גילו שיכבה מהתקופה הניאוליטיק של שוכני המערות. מעל שיכבה זו נמצאה הציביליזציה הכנענית שהתפשטה בשנים מ-2000-1200 לפנה"ס לערך; זאת אומרת, שזאת אפשר להכיר בעיקר לפי כלי החמר. בצד או במקביל לתרבות זו, אנו מוצאים ציביליזציה בבליית שונה לחלוטין, אשר השפיעה, כנראה, הרבה במשך מאות שנים לפני הכיבוש הישראלי. הכתובות שנמצאו בכתב היתדות בתל אל-חסי ובתענך מאשרות את המסקנות, כפי שנחגלו במיכתבי אל-עמרנה. ממצאים אחרים ממקורות מצריים, שנמצאו בנוזר, מעידים על מסא-ומתן ניכר שהיה בין מצרים ודרום-מערב כנען.

במשך התקופה הישראלית, אנו מוצאים ירידה בטיב ובאופי כלי החמר. ההשפעה הבבלית נפסקת אחרי הכיבוש העברי כמעט לגמרי. את מקום העיר הכנענית אנו מוצאים, בדרך כלל, על פיסנת שלשלת גבעות, כמו בגזר, תל אל-שאפי ומגידו, או על גבעה מבודדת המתנשאה מעל למישור, כמו בתל אל-חסי ובתענך. לאור הממצאים אנו יכולים להבין, כיצד ערי כנען המוקפות חומה והמבוצרות היטב במקומות רמים, השאירו רושם אדיר על בני-ישראל הפולשים, כפי המתואר בספר במדבר יג, 28 "אפט כי עז העם הישב בארץ, והערים בצרות גדלות מאד...". וכן ביהושע יד, 12: "...וערים גדלות בצרות...". דברים א, 28: "... עם גדול ורם ממנו, ערים גדלות ובצורות בשמים".

דבר המצוי ברוב התילים הוא, שכבת האפר העבה החותמת

וטסיימת את השלב הכנעני - עדות לחורבנה של העיר. אם מתאמתים בדרך זו דברי הכתובים בעיניין השמדתן הגמורה של ערי האוייב בידי בני-ישראל, הרי מתעוררים, מאידך-גיפא, קשיים בקביעת הכרונולוגיה של חורבן הערים. בעוד שלכיש ודביר נחרבו במחצית השנייה של המאה ה-13 לפנה"ס, נחרץ גורלה של בית-אל עשרות שנים לפני-כן, ויריחו נפלה הרבה קודם לכן. אנו רשאים, איפוא, להסיק, כי היו שלבים אחדים

ככיבוש כנען, בדומה למסקנות שהוסקו ממכתבי אל-עמרנה;
משמע, שאנו נאלצים לערער על צורת הכיבוש, כפי המתואר
במסורת המקרא.

מאלפת מסקנת המחקר הארכיאולוגי בעבר הירדן המזרחי,
הקובעת את ייסודן של מלכויות אדום, מואב ועמון בראשית
המאה ה-13 לפנ"ה. מאחר שתיאור נדודיהם של בני-ישראל
במידבר מחייב קיום ממלכות אלו - מסיק המחקר, כי שבטי-
ישראל לא פלשו לשם לפני מועד זה. תיאור כיבוש הארץ
במקרא חופף בעיקרו, מבחינה כרונולוגית את השלב המאוחר
של הפלישה. תוצאות המחקר הארכיאולוגי של שרידי העיר עי
הראו, שהעי לא הייתה קיימת כלל בימי יהושע, ונחרבה כאלף
שנה לפני-כן. לעומת זאת, נעדרת בין תיאורי הכיבוש של
יהושע העיר בית-אל השכנה לעי.

החפירות הארכיאולוגיות מראות, שאין כל הפסק בין
התרבות הכנענית והישראלית. אין שום שינוי פתאומי מתרבות
האחת לשנייה; המעבר הוא הדרגתי. קאן, הוכחה נוספת, שלא
הייתה הכחדה של הכנענים בקנה-מידה המתואר בחלק השני של
ספר יהושע. את הכתובים יש להטביר, כי מחבר הספר, בהניטו
לאחור על העבר, תיאר את הכיבוש הישראלי של כנען, כפי שידע
אותו בזמנו, כאילו בוצע הדבר בהיי יהושע. עלינו לראות,
על-כן, את הכיבוש כתהליך הדרגתי; הכנענים במקומות שונים
ישבו לצידם של בני-ישראל, כפי שאנו מוצאים עדות לכך
בקשר לשכם בשופטים פרק ט'.

כדי להבין כראוי יצירה ספרותית גפלאה זו של התנ"ך,
אנו נצרכים למלוא הסייוע וההארה מכל מקור: פילולוגיה,
ביקורת היסטורית ותעודתית, מחקרים שונים בגיאוגרפיה,
גיאולוגיה וכמיוחד מארכיאולוגיה. האחרונה יכולה לתת לנו
עדות בת-זמנה ועל-כן היא המתאימה ביותר להשלים, לאשר

או לתקן מה שנאמר במקרא. הארכיאולוגיה יכולה לסייע לשחזר תמונות ומצבים שונים של ישראל על רקע העמים השונים, ובמיוחד על רקע האימפריה המצרית והחיתית של אותם הימים. תוצאותיהם של הסקרים הארכיאולוגיים שנערכו בעבר-הירדן המזרחי ובמרכזו של הגליל העליון, ושל רוב החפירות שנערכו בתילי הארץ השונים, יש בהן כדי להפיץ אור על תהליך הכיבוש וזמנו.

בעבר-הירדן מזרחה, הראה נלסון גליק בסקר שלו על קיומה של רשת יישובים צפופה למדי ברוב האיזורים, שהיו מיושבים במשך כל התקופה הכנענית הקדומה וראשיתה של התיכונה. יישובים אלה הרבו ותושמרו על-ידי פושטים מן החוץ בראשית המאה ה-18 לפנ"ה; ובשטח שמדרום לירמוק פסק יישוב הקבע עד סוף המאה ה-14 או ראשית ה-13 לפנ"ה, כלומר, עד סוף התקופה הכנענית המאוחרת. במשך חמש מאות השנים הללו שימש כל החבל הזה מרחב מיחיה ונדודים לשבטים נודדים.

בסקר שערך י. אהרונזי בגליל העליון העלה, כי בסוף המאה ה-13 או בראשית המאה ה-12 לפנ"ה נתכוננה בשטחים ההרריים הבלתי-נושבים של הגליל העליון המרכזי התיישבות קלאית של נוודים למחצה, בעוד שביישובים העירוניים שמצפון לחבל ארץ זה נמשכה מסורת התרבות הכנענית. במשך הזמן מתיישבים אנשי הקיבוץ האתני החדש גם בערים הראשיות⁽²⁰⁾ החפירות בחצור⁽²¹⁾ העלו, כי בעיר זו כלולים שני איזורים: העיר העליונה ובה גם המצודה, על הגבעה המתנשאת בדרום הנקראת בשם תל חצור; והעיר התחתונה, הנמצאת בשטח ה"גדרת" שמצפון לתל. נתברר, כי היישוב במקום החל בסוף התקופה הכנענית הקדומה או בראשיתה של התיכונה. פריחתו חלה עם הרחבתו על פני ה"גדרת", למן השלב השני של התקופה הכנענית התיכונה (ימי שלטון ההיקסוסים) ועד לשלהי התקופה הכנענית המאוחרת.

העיר בת התקופה הזאת חרבה בשריפה גדולה, ששרידיה ניכרים גם בעיר התחתונה וגם בעיר העליונה. לאחר החורבן, חזר והוקם לפחות בפינה אחת של העיר התחתונה, יישוב פרזות דל, המסתייך גם הוא לתקופה הכנענית המאוחרת, אך לא האריך ימים. מעל לשיכבה הכנענית המאוחרת נמצאו בעיר העליונה סימני יישוב (שרידי בעירה, קטעי ריצוף שונים וכיו"ב), המעידים על שרידי יישוב ארעי של נודדים למחצה, מן המאות ה-12-וה-11 לפנה"ס. החפירות גילו בעיר העליונה בלבד, שרידי יישוב מימיו של שלמה, שהיה מבוזר.

חפירת הבדיקה שנערכה בתל קדש שבגליל, הוכיחה רק את קיומה של העיר בתקופות הכנעניות והישראליות א' וב'; אולם, לא העלתה דבר בזיקה למועד חורבנה של העיר; כלומר, אם חרבה בסוף התקופה הכנענית המאוחרת. בתל חרשים גילתה הבדיקה, כי היישוב הקדום ביותר במקום שייך למאות ה-12-וה-11 לפנה"ס⁽²²⁾.

בבית-שאן נמשך היישוב הכנעני עד ראשית ימי המלוכה, בתל תענך מצא זלין שרידי בנייה רכים מהתקופה הכנענית המאוחרת. ניכר, כי חרבו בשריפה, ומעליהם נמצאו שרידים ישראלים שאין להקדימם למאה ה-10 לפנה"ס. קשה לקבוע מתי חרבה תענך הכנענית, לפי שעה; אבל נראה שחזרה ונושבה רק בימי שלמה⁽²³⁾.

כחפירות מגידו גילו חומר רב הנוגע לנושא זה⁽²⁴⁾,

אולם דעות החוקרים חלוקות בקביעת התאריכים. השכבות המעניינות אותנו הן: 7 א-ב וכן 6 א-כ בסימון הפתוחים השכבות מלמעלה למטה. שיכבה 7ב נהרסה בשריפה, כנראה, כתוצאת כיבוש. שינויים באופן הבנייה ובתוכניות המיבנים מראים על תחילת פרק חדש בתולדות היישוב במגידו עם ימיהן של השכבות 7א-6ב. ההבדלים בין מבניהן של השכבות:

7א ו-6א-ב קלים, ויש לראות בהם פרק זמן אחד בקורות היישוב; ואילו בנייניה של שיכבה 5 הם כה דלים ושונים מאלה של 6א עד כי יש לחשוב, כי גם כשן מתחיל פרק חדש בתולדות העיר, אף-על-פי שאין כל סימני חורבן או הרס מכוון בשיכבה 6א. החוקרים סברו, כי זמנה של שיכבה 7 (על שני שלביה) בין השנים 1150-1350 לפנה"ס; את שיכבה 6 (על כל שלביה) ייחסו לשנים 1000-1150 לפנה"ס, ולא מצאו כל פער בזמן בינה לבין שיכבה 5. מסתבר ששיכבה 7 הייתה במשך רוב המאה ה-13, עד שנת 1225 לפנה"ס לערך. שנת 1190 לפנה"ס בקירוב, חותמת את תקופת היישוב של שיכבה 7א; שיכבה 6 (על כל שלביה) נמשכה מן 1170 ועד 1130 לפנה"ס. פער של 150 שנה לערך, מבדיל בין שופה של שיכבה 6א ותחילת שיכבה 5. לפי זאת, נראה, כי כיבושה וחורבנה של מגידו אירע בין 1225 ובין 1220 לפנה"ס. פרק הזמן השני בתולדות העיר, לאחר הכיבוש, מסתיים בשנת 1130 לפנה"ס, ורק 150 שנה בקירוב לאחר מכן, מתחיל פרק-הזמן השלישי בקורותיה שלאחר הכיבוש. בתל אבו-הואם נמצאו סימני הרס וחורבן של מלחמה, בשיכבה 5, המקבילים לזה של שיכבה 7 במגידו, כלומר, לשנת 1225 לפנה"ס לערך; לאחר זמן מסויים חודש יישובו של תל אבו-הואם, ושיכבה 6 בו מקבילה לשיכבה 6א במגידו, כלומר, לשנים 1150-1130 לפנה"ס⁽²⁵⁾.

בחפירות שערכה לאחרונה בשכם משלחת אמריקנית, נתברר

כי לא היה פער בזמן ולא מצאו סימני הרס או כיבוש בין השכבות בנות התקופה הכנענית המאוחרת לאלו של התקופה הישראלית⁽²⁶⁾.

בתל אל-פארעה הצפוני (ייתכן שזוהי תרצה), נתגלו שכבות יישוב הן מן התקופה הכנענית המאוחרת והן מן התקופה הישראלית. לא נראו בשום מקום סימני הרס במזיד. במקום אחד לפחות השתמשו במבנים מן התקופה הכנענית המאוחרת תושביה

של העיר הישראלית הקדומה. אולם, ממצאי התרבות החומרית מעידים על פער בזמן בין סוף ההתיישבות הכנענית המאוחרת ובין הישראלית. פער זה חל למן סוף המאה ה-13 ועד לתחילת המאה ה-11 לפנ"ה, כלומר, הפרש זמן של 100 שנה לערך⁽²⁸⁾.

בחפירות ג'בע, שזיהויה עם גבעון המקראית הוכחה, נמצאו שרידים בני התקופה הישראלית הקדומה והתיכונה, וכן מן התקופה הכנענית התיכונה. לפי שעה, לא נתגלה דבר מן התקופה הכנענית המאוחרת^(28א).

החפירות בתל גריסה (סמוך לתל-אביב) מלמדות שהיישוב במקום חרב בסוף התקופה הכנענית התיכונה (תקופת האבות). הוא נתחדש בתקופה הכנענית המאוחרת כיישוב פרזות דל ומפוזר על פני התל ללא רציפות בזמן.

יישובו של התל באל-ח'רבה שליד הירקון (באדמות קסילה) נוסד בתקופה הישראלית הקדומה, דהיינו, במאה ה-12 לפנ"ה, והיה רצוף עד למחצית השנייה של המאה ה-8 לפנ"ה (שכבות 7-12), אולם, בין שיכבה 10 ובין 9 ניכרים סימני הרס ושריפה שנגרמו עקב כיבוש שחל במאה ה-10 לפנ"ה.

בחפירות ביפו, נתברר כי העיר נידונה בשריפה בסוף המאה ה-13 או בראשית המאה ה-12 לפנ"ה. שרידים זעומים של שיכבה ישראלית נמצאו, לפי שעה, רק בקצה שטח החפירה ויחסייהם לשכבות שתחתיהם או מעליהם עדיין אינם ברורים, בעיקר בגלל ההרס הרב שנגרם במקום בעטייהם של היסודות העמוקים של הבניינים הערביים החדשים⁽²⁹⁾.

הכפר הערבי בייתין, השוכן על מקומה של בית-אל, מונע חפירות בשטח רצוף באתר עתיק זה; אעפ"י כן הצליחו להבחין בשטחי הכדיקה המוגבלים, כי בסוף התקופה הכנענית המאוחרת נכבשה העיר וחרבה, ומעליה הוקמה העיר הישראלית ששרידיה נתגלו בשיכבה שמעליה⁽³⁰⁾.

מעניינות ביותר הן החפירות בעי, המזוהה לדעת רוב החוקרים, עם א-תל (על-יד הכפר דיר-דיוון), לפי הנתונים הטופוגרפיים המובהקים. לפי דעת גארטסנו, שחפר תעלת-בדיקה מחוץ לאתר ולחומות, שכיחים במקום חרטי התקופה הכנענית התיכונה, וגם מן השלב הראשון של התקופה הכנענית המאוחרת במספר ניכר. אולם לא נמצא שום חפץ המאוחר לשנת 1400 לפנה"ס. החפירות השיטתיות בתל, העלו תמונה שונה לגמרי. עיקר יישובו היה בשלושה השלבים הראשונים של התקופה הכנענית הקדומה. דדעת הגברת קראוזה מרקה ולדעת אולברייט, חרב המקום ונידון בשריפה עצומה במאה ה-23-22 לפנה"ס. חוקרים ישראלים אומרים כי בעונת החפירות הראשונה נמצא מספר חרטים המראה על המשך היישוב עד סוף המאה ה-19 לפנה"ס, ורק אז חרבה בשריפה. המקום עמד בשממותו עד סוף המאה ה-13 או ראשית המאה ה-12, עד שנעזב בהדרגה (ללא חורבן) באמצע המאה ה-11 לפנה"ס.

הפרטים על השכבות בגזר אינם ברורים עד היום. אולם, נראה כי שיכבה 5 תחילתה בימי שלמה, ואילו בשיכבה 6 היה יישוב העיר כנעני. קשה להכריע אם נבנתה החומה החיצונית בידי אדריכלי שלמה או שהם רק שיפצוה ותיקנוה. אולם, בונייה היו יושבי העיר הכנענית שקדמו לימי שלמה. כלי החרס אינם מראים על הפסקת יישוב בין שתי השכבות.⁽³¹⁾

בית-שמש חרבה ונידונה בשריפה בסוף המאה ה-13 לפנה"ס (בשלב השני של השיכבה ה-4). אך הדבר לא גרם להפסקת היישוב שנתחדש מייד. בשיכבה חדשה זו ה-3, נחשף מספר רב של כלי-חרס פלשתיים. יישוב זה חרב בשריפה עצומה, כפי הנראה, באמצע המאה ה-11 לפנה"ס, והמקום עמד בחורבנו עד ראשית המאה ה-10 לפנה"ס (שלב ראשון של שיכבה 2)⁽³²⁾.

בחורבות עזקה מצאו החופרים בתעלת בדיקה שחפרו לרוחב התל מחוץ למצודת העיר, שתי שכבות. התחתונה שבהן כונתה

בפיהם קדם-ישראלית, ואילו העליונה - ישראלית. ממצא כלי-
החרס מראה כי השיכבה התחתונה משתייכת בעיקרה לתקופה
הישראלית הקדומה ומעורבים בה שרידים מן התקופה הכנענית
הקדומה, התיכונה (שלב מאוחר) ואולי גם מן התקופה הכנענית
המאוחרת. השיכבה העליונה מתייחסת בעיקרה לתקופה הישראלית
התיכונה. לא נמצאו כל סימני הרס מכוון בין שתי השכבות
הללו. הממצא בתל צפית מטובך ביותר, וכל מה שאפשר להסיק
הוא, כי המקום היה מיושב גם בתקופה הכנענית המאוחרת
וגם בתקופה הישראלית ללא פער דגם של זמן; אולם, אין
לדעת אם במשך הזמן לא באו צרות על העיר. מחפירות שנערכו
בתל ג'דידה בעיר העליונה מסתבר, כי קיים פער עצום בזמן
ביישובו של המקום, למן התקופה הכנענית הקדומה ועד
לתקופה הישראלית התיכונה⁽³³⁾.

ג'. ל. סטארקי שחפר בתל אל-דוויר, שהיום מקובל
לזהותה עם לכיש, מייחס את חורבנה של העיר הכנענית לסוף
המאה ה-13 לפנה"ס; ואילו עוזריו סבורים, כי יש לייחס
חורבן זה לראשית המאה ה-12 לפנה"ס, אך אין בידם ראיות
מכריעות לדבר⁽³⁴⁾.

בתל בית-מרסם, שאולברייט מזהה עם דביר, נחשפו
עיקבות חורבן כבד של העיר הכנענית⁽²¹⁾, שנידונו בשריפה
עצומה סמוך לסוף המאה ה-13 לפנה"ס. זמן קצר לאחר חורבנה
נבנתה עליה העיר הישראלית הקדומה (כ1). מציאות חרסים
פליסתיים (באמצע המאה ה-12 לפנה"ס) מאפיינת את השלב
השני בתולדותיה של שיכבה זו (כ). יישובה של שיכבה ב2
חרב בקירוב באמצע המאה ה-11⁽³⁵⁾.

בתל סיך אחמד אל-עריני (בטעות נקרא תל גת) עדיין
לא הגיעו החפירות בתל הנישא אל השכבות של הזמן הנידון.
אולם בגבוהה משתי המדרגות (הגמוכות מן המצודה) נמצא

שישובה פסק עם השלב השני של התקופה הכנענית הקדומה, כלומר
כאמצע האלף השלישי לפנ"ה. אול³⁵ נתגלו שטחים טוגבלים ביותר
שמהם נלקטו חרטים מהתקופה הישראלית הקדומה.

כתל חסי, אשר מקובל כיום על רוב החוקרים לזהותה עם
עגלון, נמצאו בשיכבה 4 כלי-חרס מן המאות ה-14-13 לפנ"ה.
אין להכיר בשיכבה זו שום סימני חורבן כללי. רק ב"ארמון"
המבוצר הסמוך לחומת העיר נחשפו שרידי דליקה רצינית שגרמה
לחורבנו. שיכבה 5 שמעליה שייכת לימי שלמה, והיא ישראלית³⁶.

תוצאות החפירות ביריחו מאכזבות בעיקרן, כיוון שמסקנות
החופרים הראשונים שלפני מלחמת העולם הראשונה, מוטעות מיסודן
(בגלל מיעוט הידיעות בזמן חפירותיהם, על דבר התפתחות
הקדרות בארץ); ואילו חפירותיו של גארסטנג גרמו למחלוקת
חריפה בין החוקרים השונים על תאריך חורבנה של העיר. לדעת
גארסטנג, אירע החורבן באמצע המאה ה-14 לפנ"ה. אולברייט
הסכים תחילה עמו, אולם אחר-כך הביע את הדעה, כי ראיות מן
הארכיאולוגיה מורות לראשית המאה ה-13 לפנ"ה. האב וינטאן
סבר כי העיר נכבשה במחצית השנייה של המאה ה-13 לפנ"ה.
חפירותיה האחרונות של הוצרת קניון במקום העלו, כי הכלייה
הסיבצית ופגיעת ידי אדם חשפו והשמידו מראש התל כל שריד
המאוחר לתקופה הכנענית התיכונה. החומות, שגארסטנג ייחסן
לתקופה הכנענית המאוחרת, שייכות למעשה לשלבים שונים של
התקופה הכנענית הקדומה. על-סמך ראיות מבתי-הקברות שבשביבה
מטיקה החופרת, כי יישובה של העיר נפסק ברבע השלישי של
המאה ה-14 לפנ"ה. וכך, בגלל הדעות המנוגדות וחוסר
עדות מכרעת במקום, אין כל אפשרות לנצל את החפירות להסקת
מסקנות הנוגעות בנושא³⁷.

ירושלים הכנענית הייתה גדולה מהמשוער עד כה. על כך
ראה המאמר מעתון "הארץ" שפורסם בעת כתיבת עבודה זו, הנמצא

התגליות הארכיאולוגיות של המישים השנים האחרונות, מאפשרות לנו להיווכח, מה שלא ידענו לפני-כן, על ההבדלים והשווה שבין ישראל ושכנותיה ועל התפתחות היישוב בארץ. כתולדות חקירת הארץ יש להבחין שלוש תקופות: א. תקופה ממושכת של התעניינות בשרידי העבר מתוך יחס בלתי-מדעי, או מדעי בחלקו. ב. תקופה קצרה שבה נערך סקר מדעי, או מדעי בחלקו, ורשמו את שרידי העבר, כפי שראו את הדברים על-פני הקרקע; פעולת סקר זו לוותה בחפירות ספורות. ג. תקופת החפירות המדעיות, תוך המשכת הסקר, שהתחילה בשנות התשעים של המאה ה-19 ונמשכת עד היום הזה. לצורך הבהרת העיניינים כעבודה זו, מעניינת אותנו בעיקר תקופת הכרונזה המאוחרת (1200-1550 לפנ"ה). זוהי התקופה של חדירה השבטים השונים, יציאת מצרים וכיבושי יהושע. את השלבים השונים של גלי החדירה של שבטי ישראל לבנען, יש לראות על רקע הלוח הכרונולוגי המצרי דלהלן:

לוח כרונולוגי

<u>השנה</u>	<u>מלכי-מצרים</u>	<u>אירועים</u>
1350 לפנ"ה		סיום תקופת אל-עמרנה.
		רעמסס ה-1 (1302-1303)
1300 "	סטי ה-1 (1290-1302)	1302 - המסע ה-1 לכנען קרבות עם עפירו
1250 "	רעמסס ה-2 (1224-1290)	1286 - קרב קדש
		1270 - חוזה שלום בין מצרים והחיתים
1200 "	מרנפתח (1214-1224)	1219 - הזכרת ישראל שליט נוכרי (1197-1202) שעבוד כושן רשעתיים?
1150 "	רעמסס ה-3 (1164-1195)	1190 - הזכרה ראשונה של פלשתים.

השלמה: בית-שאן.

לכאורה מספק תל בית-שאן חומר למכביר, לפחות לגבי

תקופתו הקדומה ביותר, שהרי הוסרו מ-18 שכבות 5 העליונות. אלא שמספרים אלה מטעים: מ-18 השכבות, ששכבות 7 התחתונות לתקופות עד סוף תקופת הברונזה הקדומה וראשית הברונזה התיכונה - כלומר, עידנים שהם לפחות פרוטו-היסטוריים; ושכבה 10 על שני שלביה, המכילה כנראה את תקופת-הברונזה התיכונה ב', לא זכתה לעיבוד מספיק מצד החוקרים. כלומר, נותרו למעשה להכרת בית-שאן הקדומה רק השכבות 6-9, של תקופת הברונזה המאוחרת, ובמידת-מה, השכבות 4-5, סוף התקופה הכנענית וראשית הישראלית.

"אלו מן השכבות (9-6 א.ח.), שבהן נתגלו הממצאים שהסעירו בשעתם את החוגים הארכיאולוגיים והמתעניינים בתנ"ך בעולם כולו. כאן נחשפה סדרה שלימה של מקדשים, ובכללם כלי-פולחן, אסטרלות מצריות עם כתובות פונופנטאליות ופסלים מצריים, כתובות של ספי-ה-1 ורעמסס-ה-2 ופסל של רעמסס-ה-3. בפפתיע קיבלה אפוא תקופת-הברונזה המאוחרת משמעות ותוכן הרבה יותר ממשיים מאלה, שהיו ברשות הארכיאולוגיה עד לתגליות אילו. נתגלה כאן צביונה של תרבות כנענית... ועד היום לא מוצה עד תום החומר החשוב שנתגלה כאן..." (עמ' 43, עמ' 43 על שכבות אלה גם פיוסדים במידה רבה מאפריהם של ב. מזר, "בית-שאן ובנותיה" (עמ' 9-20) וש. ייבין "בית-שאן ומקדשה בימי השלטון המצרי" (עמ' 21-30), החופפים למעשה מבחינת התקופה. אולם, ב. מזר מוכן להרחיק לכת בהסקת מסקנות מן החומר המצוי יותר מייבין. הוא מבקש למצוא אסמכתא לקיום בית-שאן כבר במאות ה-19-18 לפנה"ס, על-פי כתבי המארות המצריים בני תקופה זו, שבהם נזכרת בית-שאן לדעתו בשם אשאנו (עמ' 12). ייבין כופר בזיהוי זה וקובע כי "זכרה של בית-שאן בא בתעודות המצריות לראשונה בימיו של תחותימס

השלישי (1436-1490 לפנה"ס), ברשימה הקצרה של הערים
שכבשו בכנען". כן מציין יבין: "מה אירע לה לבית-שאן
בין תפישתה בידי תחותמס ה-3 ובין ימי סטי ה-1, אין אנו
יודעים". לעומת-זה כותב מזר (הנ"ל 14-15): "לשם הבהרת
כמה בעיות עקרוניות הכרוכות עקרונית בתולדותו של עמק
בית-שאן בתקופת השלטון המצרי, כלומר במאות ה-15-12 לפנה"ס
יש לתת את הדעה ליחס שבין רחוב (כ-6 ק"מ דרומית לבית-
שאן) ובין בית-שאן במרק זמן זה. מתוך המקורות שברשותנו
מסתבר, שבו הייתה בית-שאן מעוז השלטון המצרי, ואילו רחוב
רחוב נמנתה עם ערי המושלים הכנעניים. קרבה גיאוגרפית
כזאת בין עיר-המבצר, שבה הופקדו חיל-מצב מצרי ובה נמצאו
המחסנים המלכותיים, לבין עיר הממלכה שבה ישב המלך או
המושל המקומי... אינה מעוררת פליאה. יחס כזה היה קיים
ללא ספק בין עזה, מעוז המצרים בכנען, לבין אשקלון, מקום
מושבו של המושל המקומי... על זביונה של בית-שאן כמעוז
השלטון המצרי בתקופה זו מעידים שרידי השיכנה 9, שיש
לייחסה למאה ה-14 לפנה"ס".

פחות חילוקי דעות בין שני החוקרים יש לגבי השלב
המאוחר יותר של השלטון המצרי. כך מסכימים לפשל שניהם,
שהפרעונים בערוב שלטונם בכנען הושעו בבית-שאן חיל-מצב
של שכרים פלשתיים, או של "גויי-הים". על ישיבתם של
שכרים פלשתיים או חילות-מצב איזאיים בעיר מעידים גם
ארנונות-החרס האיזאיים "דמויי גל-בית", ויקוע-הזהב
לסתמת הפה... המעידים על מוצאם מאזורי התרבות בת הזמן

6. עדות המקורות על תהליך הדרגתי של הכיבוש.

תוצאות החפירות בנחלת בית-יוסף, בהר אפרים ובצפון

הר יהודה מעידות, כי לא היה כל כיבוש בהר אפרים, בזמן שבין סוף התקופה הכנענית המאוחרת לראשיתה של הישראלית, ויישוביו או שהמשיכו את קייומם בשלום (כמו בשכם) או נעזבו (כמו בתרצה); צפוננו של הר יהודה נכבש, כנראה, באמצע המאה ה-13 לפנ"ה, או אפילו מאוחר יותר (בית-אל); ואת הסיפור על כיבוש העי יש לייחס כנראה למעשי יעקב ובניו.

כמו-כן מראות החפירות, כי חזור שבגליל וערי אשדות-

המערב בהר יהודה (בית-שמש, לכיש, דביר) חרבו בסוף המאה ה-13 לפנ"ה. ערי עמק יזרעאל, במידה שחרבו (מגידו ותל אבו-חואם) נהרסו בסוף המאה ה-13, או בראשית המאה ה-12 לפנ"ה. בכל איזורי הארץ ניכרים סימני התיישבות מחודשת, או ייסוד יישובים, בתחילת המאה ה-12 לפנ"ה. אשר לנתונים מן המקרא עצמו, הרי חוץ מספר יהושע (לא כולו) מלמדים כל המקורות, כי תהליך הכיבוש היה איטי וממושך, שנתבצע שלבים-שלבים על-ידי קבוצות של שבטים, בזו אחר זו. כמו-כן אין להפריד בין פרשת הכיבוש להתנחלות, כי חד הנה. מעשה זה ראשיתו בתקופת האבות ואחריתו בימי דויד, כשעיקרם של המאורעות חל בפרק הזמן שבין סוף המאה ה-14 לתחילת המאה ה-12 לפנ"ה.

מכל העדויות של המקורות האפיגרפיים, הארכיאולוגיים

והמקראיים אפשר ללמוד ראשית כל, כי שתי הגירסאות המובאות בספר במדבר בייחס לדרך מסע בני-ישראל בעבר-הירדן מזרחה, משקפות שני מצבים התיישבותיים שונים בחבל זה, בפרקי-זמן נבדלים. הראשונה היא המאוחרת משתיהן, שכן היא מתארת את

ממלכות אדום, מואב וסיחון האמורי, שנוסדו מקצתן אולי
כבר בסוף המאה ה-14, ובודאי ברבע הראשון של המאה ה-13
לפנ"הס. את מסע בני-ישראל עצמו, יש לייחס לרבע השני של
המאה ה-13 לפנ"הס, משום שמטופר בהמשך תיאור המסע (במדבר
פרק כא) על הריסת ממלכת האמורי בפערת הקרב. השנייה,
מתייחסת לפרק זמן הקודם לתחילתה של המאה ה-13 לפנ"הס,
כי אין בה שום זכר לממלכות הללו, ועל-כן יכולים בני-
ישראל לעבור בשלווה בשולי ממלכת אדום ובשטח מואב.
מן הניתוח הזה, עולה המסקנה, כי לפנינו תיאור של
שני מסעות שנערכו בזמנים שונים; - המרמזים שוב על תהליך
הדרגתי של הכיבוש.

ה ע ר ו ת .

1) פרשיות אלה מתוארות בספר יהושע, ואפשר לסכמו בשלושה חלקים: פרשת הכיבוש (פרקים א-יב), חלוקת הארץ וקביעת-ערי הלויים והמקלט (פרקים יג-כא), המאורעות שלאחר-כך (פרקים כב-כד).

2) הדעות חלוקות בדבר המסע באדום. אם לקבל את הגירסה הכתובה, הרי מפורון הם עברו את אדום לרוחבה, אל אוכות ומשם עלו למואב ועברו לאורכה בדרך פרשת-המים המישנית של הבר-הירדן מזרחה - ולא בדרך הספר (צ'רכ אל-חאג'). אם להתעלם מהזכרתן של אוכות ועיי-העברים בתיאור זה, ולקבל את הזכרתה של תופל (בספר דברים), הרי מפורון עלו כבר לאדום לדרך פרשת-המים המישנית ועברו לאורכה של הארץ. ועיין: ב. מזר, אטלס היסטורי לתקופת התנ"ך, הוצאת שפירא, מפות יציאת מצרים וכיבוש הארץ.

3) עיין: ש. ייבין - *The Israelite Conquest of Canaan*

4) גבול היפלט ביהושע טו, 3, ארץ שועל, ארץ שלשה, בארות.

5) להוציא אפשרות מפורקת אחת; חניאל, השווה דה"א ז, 39; ליהושע יט, 17, 24.

6) בת-שוע אשתו, בתו של חירה העדולמי, ותמר כלתו; ועיין בראשית פרק לה.

7) יהושע יג, 3-33 ופרק טו.

8) על תעודות אלה ותוכנן, עיין במאמרו של ב. מזר.

9) על תעודות אלה ועל מסע סטי ה-1 לכנען השווה למאמרו של י. אהרוני.

10) עיין: J. Simons, Handbook for the study of Egyptian Topographical Lists, 1937, pp.115.

11) עיין: J.A. Wilson, Apud, Pritchard ANET, p.255

- J.A. Wilson, Apud, Pritchard ANET, p.345 : עיין (12)
- J.A. Wilson, Apud, Pritchard ANET, p.376 : עיין (13)
- G.Goetze, Apud, Pritchard ANET p.319 : עיין (14)
Gutterbak J C S 4 (1956)
- J.Batters, Le probleme de Habiru, : עיין מפורט עיין (15)
1954
- U.Greenberg, The Hop/biru, 1955, M.P.Gray HUCA29(1958)p.135
- . עיין : ש.ייבין, רשימות טופוגרפיות ואתניות ב 8 ו'ת'נ'ו' (16)
- .694,446-445 עיין ב.מזר, אנציקלופדיה מקראית א' (17)
- N.Glueck, Exploration in Eastern Palestine : עיין (18)
- II - IV; AASOR 14(1934);15(1935);18-19(1937-8);25-28(1945-9)
- . עיין : י.אהרונס, התנחלות שבטי ישראל בולליל, תש"ז. (19)
- . " " : עיין (20)
- . עיין : י. ידען, עונת החפירות הרביעית בחצור, (21)
ידיעות כנ (תשיט) עמ' 22, 23, 29.
- . על קדש ותל חרשים עיין י. אהרונס: התנחלות בולליל. (22)
- E.Sellin, Tell Ta'annek, 1904, p.15 : עיין (23)
- G.Laud, Megido II 1948, pp.25 " (24)
- R.W.Hamilton, APAP IV " (25)
- G.E.Wright, BASOR 148(1957), p.21 " (26)
- Free, BASOR..... " (27)
- R.Devoux, RB..... " (28)
- Pritchard..... " א (28)
- . על אל-ח'רבה (קטילה) עיין ב. מייזלר, א"י א', תשי"א. (29)
- W.F.Albright, BASOR 56 (1954), p.2 : עיין (30)
- R.A.S.Macalister, Gezer, 1912, pp.238 " (31)
- Grant-Wright, Ain-Sems, pp.35 " (32)
- Bliss-Macalister, Excavation in : על עזקה עיין (33)
Palestine 1902; pp.12
- O.Tufnell et alii, Laeshish II, 1940, p.19 : עיין (34)
Laeshish III, 1953, pp.36, 37.
- W.F.Albright, The Excavation of Tell Beit " (35)
Mirsim II, 1937, p.61.
- J.F.Bliss, A Mound of Many Cities, p.64. " (36)
- J.Garstang, The Story of Jericho, p.133. " (37)

כנען שלפני הכיבוש הישראלי .

א. המערך המדיני והאירגון האדמיניסטרטיבי בכנען.

בעיות מחקר והתעמקות עמוקה חייבות להיות כרוכות לחקר כיבוש הארץ על-ידי שבטי ישראל. כדי למצוא את הפיתרון המתאים לבעיות הללו עלינו לבחון קודם-כל את תנאי החיים ואת המשטר המדיני, הצבאי והחברתי, שהיו שוררים בארץ-כנען ערב הכיבוש. למזלינו, נתגלה שפע של תעודות ומקורות, המפיצים אור רב על התקופה ההיא, ימי דמדומי משטר כנען, לפני השתערוותם של בני-ישראל על הארץ, בטרם נתחוללו התמורות הכבירות עם ראשית התיישבותם והתנחלותם של שבטים אילו, שבאו מן המידבר. התקופה שקדמה לכיבוש הישראלי בתולדות כנען היא תקופת הממלכה החדשה במצרים (המאות 16-13 לפנ"הס), עת הפריחה הכלכלית והשיגשוג התרבותי בכנען. דרכי הארץ שימשו אז עורקי החיים של המזרח הקרוב, ובהן עברו שיירות סוחרים מכל קצווי תבל. על אדמת כנען נפגשו עמים ותרבויות שבאו בייחסי גומלין. תושבי הארץ, שעסקו בחקלאות, במרעה, במסחר ובמלאכות שונות, הגיעו למידה ניכרת של רווחה וגיאות. ערי כנען, ובייחוד ערי החוף והערים שלאורך הדרכים הראשיות, עמדו בשיגשוגן ושימשו מרכזים כלכליים ושווקים ליישוב חקלאי פורה, ומקומות-חנייה לשיירות העוברות.

מבחינה מדינית, הרי זוהי תקופת האימפריאליזם המצרי, שראשיתו בימי גירוש ההיקסוסים ממצרים באמצע המאה ה-16 לפנ"הס, והתגבשותו - בימיו של הכובש הגדול, פרעה תחותימס ה-3 (1490-1436 לפנ"הס) שהצליח להקים ממלכה אדירה, שהשתרעה מכוש ולוב ועד טוריה הצפונית ונתר מרת. שלטון המצרים בארץ כנען נמשך להלכה, כשלוש-מאות שנה, מאז כיבושיו של תחותימס ה-3 ועד ימיהם של רעמסס ה-3 ורעמסס ה-4 (המאות

הראשונה של המאה ה-13 לפנ"הס); אולם, למעשה לא היה שווה בכל זמן ובכל מקום. פרקי-זמן קצרים של תוקף חיצוני ומשטר איתן בפנים הארץ התחלפו, לסירוגין, בזמנים ארוכים יותר של התרופפות המשטר וחולשת-שלטונו של פרעה. הכל היה תלוי גם במערכת הכוחות הפנימיים שבממלכת מצרים, בכישרון השליטים ובמנגנון האדמיניסטרטיבי והצבאי, וגם בזעזועים ובנפתולים המדיניים שהתרחשו באסיה המערבית, ובתמורות שהתחוללו בחייה החברתיים והכלכליים של אוכלוסיית כנען. הרבה שקידה ומרץ השקיע תחותימס ה-3 כדי לבצר את מרותו בארץ כנען וללכדה ליחידה אדמיניסטרטיבית אחת תחת שלטון מצרים. הוא מצא ארץ מפולגת ומפורדת למספר רב של "מלוכות" קטנות, ירושת המשטר הפיאודלי בימי ההיקסוסים. מלכי-כנען ישבו בעריהם המבוזרות ושלטו על חבלי-ארץ קטנים. תחותימס הכניעם והפכם לואסלים של מצרים, אבל לא שינה מיסודו את משטר כנען. הוא החליף מה ושם את ה"מלך" באחר נאמן לשלטון מצרים; את בני המושלים, "זרע המלוכה", היה מביא מצרימה כבני-תערובת, וכשעת הצורך היה ממליך אחד מהם שנתחנך במצרים, תחת אביו או אחיו, בכדי להדק את הקשר בין "המלוכה" לבין חצר פרעה. הסדר השילטון המצרי ככנען על-ידי תחותימס מתגלה בעיקר באירגון המנגנון הצבאי והאדמיניסטרטיבי המצרי. כל כוחות ההגנה הצבאיים בארץ כנען, עמדו תחת פקודתו של "שר צבאות המלחמה"¹ היושב בעזה, בירת הפרובינציה כנען. עיקר תפקידו היה לדאוג לביטחון, כעיקר בדרכים, לפקד על גדודי הצבא וחילות המצב, להטיל עונשים על מורדים ופורקי-עול מצרים. ערים שונות בנקודות אסטרטגיות חשובות כגון: בית-שאן, הפכו למבצרי עוז שבהם חנה חיל-מצב לשמור על המפילה הגדולה, היא הדרך הנמשכת ממצרים דרך שפלת-החוף ועמקי-הארץ לסוריה.

בצד המפקד הצבאי ישב בעזה ה"שר", כלומר נציב ארץ-כנען, שלפקודתו עמדו "טוכנים", היינו פקידים מצריים וכנעניים שהשיגו על הנסיכים וגבו מהם את המיסים. הם היו מפקחים גם על שיירות המסחר, משגיחים על ביצוע מטעלים ציבוריים לטובת השילטון המצרי בעזרת "אנשי מס", שגויסו על-ידי המלכים המקומיים, ומתווכים בין המלכים לבין השילטון המרכזי.

בדרכים שונות יצאו תחותימס ה-3 ויורשיו לקראת מטרתם להדק את הקשרים בין הפרובינציה כנען לבין ממלכת-מצרים. בתנאים המדיניים והחברתיים הקיימים אי-אפשר היה לבטס את השלום בלי השיטה הכדוקה והמנוסה של "הפרד ומשול". בסיכסוכים שבין המושלים הכנעניים היו טוכני פרעה מופיעים כמתווכים וסופטים ומטרתם של הפקידים המצריים הייתה, בהסתגלם לתככי המושלים ההפכפכים, בהמריצם את הפירוד שביניהם, - להפוך את מלכי כנען למכשיר יעיל לביסוס מרות מצרים, ושמירת האינטרסים של האדמיניסטרציה המצרית. השליטים המצריים נקטו גם במינהג הנושן להקים מקדשים לאלוהי הארץ ולדאוג לפולחן המקובל מדורי דורות ברוח המסורת הכנענית. שרידי מקדש כזה, שנבנה לכבוד מכל אלוהי-בית-שאן, נתגלו בחפירות שנערכו במקום⁽²⁾. מובן, כי מנהג זה היה בו כדי לחבב את השליטים הנוכריים על תושבי הארץ בכלל ועל הכוהנים הכנעניים בפרט.

סידורים אדמיניסטרטיביים אלה, שניקבעו בעיקר על-ידי תחנותימס ה-3, התנחלו ליורשיו ועמדו עדיין בעינם לאחר כמה דורות. אולם, כבר בתחילת המאה ה-14 לפנ"ס נראו סימנים ראשונים של ירידת קרן מצרים באסיה המערבית; ממלכת החיתים באנטוליה התחילה אז לעלות לגדולה ולאיים על נפות המצרים בטוריה; יסודות נודדים, מהם מאורגנים גדודים גדודים הידועים במקורות שבכתב-היתדות בשם ה"בירו⁽³⁾

הופיעו בהמוניהם בגבולות הארץ, ותנועתם קיבלה צורה של זרם-הגירה כביר-כוח; תסיסה גדולה זו היכתה גלים בכל חלקי ארץ כנען, ועירצרה את יסודות המשטר שנקבע בדורות הקודמים. רמיון המצרים בכנען, שנתן את סימניו בימיו של אמונחתף ה-3 (1369-1398 לפנ"ה), גבר בימיו של אמונחתף ה-4 (1369-1353 לפנ"ה) הוא * אחנאתון, מתקן הדת המצרית, אשר התמכר יותר לענייני האלילים והמגדים, וזאת מאשר לצורכי-הכדינה, ולא כל שכן, שלא היה נתון לעניינים האדמיניסטרטיביים בארצות הנוכריות שבשלטונו. נוכח ההולשה שהראו המצרים באסיה המערבית הלך והחמיר המצב בכנען. השלטונות המצריים היו רפי-אונים ולא יכלו להכניע את מלכי כנען המתמרדים ולחוש לעזרת נאמני פרעה; זבאות החיתים פשטו בסוריה והגיעו עד בקעת הלבנון; גדודי הח'בירו רבו בכל הארץ ומצאו להם בני-ברית מבין המושלים המקומיים. ההגמוניה המצרית, שהייתה הנגועה בחולשה פנימית ובתחרות חיצונית, ירדה איפוא במידרון. אולם נר השלטון המצרי בארץ כנען לש ככה גם תוך הזעזועים הללו, שהתחוללו במחצית הראשונה של המאה ה-14 לפנ"ה; ועוד כמאתים שנה נפתל ועמד שלטון זה על נפשו, לעומת התמורות הבלתי פוסקות, שכאו עם ראשית התנחלותם של שבטי ישראל בכנען והתיישבותם של הפלישתים ו"גויי הים" האחרים בשפלת הים, בראשית המאה ה-12 לפנ"ה. במסך מחציתה הראשונה של המאה ה-12 דעך נרו של שלטון מצרים מעברו המזרחי של גבול מצרים, ונשכחו כליל ימי-זוהרה וגאונה של מרות פרעה. אז נכנסה הארץ לתקופה חדשה היא תקופת ההתנחלות הישראלית, בה נאבקו עמים ועממים, עבריים ונוכריים, באזוריה השונים ללא השפעת הגורם המצרי-האימפריאלי, ונסתיימה כעבור דורות מספר ביצירת הממלכה הישראלית.

ב. מיכתבי תענך ותעודות אל לעמדה .

נשתטרו תעודות רבות מפרק-זמן זה, המתחיל בתחומים
ה-3 ומסתיים באמונחתך ה-4. התעודות נוגעות במישרים לארץ-
כנען ומגלות ספח מן המישטר המדיני והחברתי, שהיה שורר
אז בארץ. כוונתי, לכתובות נכתב-היחדות שנחגלו במקומות
שונים בארץ ובארצות הסמוכות. כתב-היחדות והלשון האכדית היו
נפוצים בכל גלילות המזרח הקרוב החל מן האלף השלישי לפנה"ס.
הלשון האכדית הייתה לשון בין-לאומית בה השתמשו לצורכי-
משא-ומתן דיפלומטי, לשפת הסופרים, ששלטה בחליפת המיכתבים
בין ארץ לארץ, במסחר והייתה מקובלת ביותר בחוגי המושלים
והמשכילים. אומנם, הלשון המדוברת העיקרית בארץ הייתה
"כנענית", הלשון השמית המערבית הקרובה קרבה יתרה לשפה
העברית המקראית, ואף הכתב "הכנעני" האלפביתי, שממנו
התפתח אחר-כך הכתב העברי הקדמון, כבר היה נפוץ בתקופה
הנידונה; אבל רק לאחר דורות מיספר התחילו "שפת כנען"
והלשון העברית הכתובות בכתב האלפביתי לדחוק את רגלי הלשון
והכתב האכדי במשא-ומתן המדיני והכלכלי, ולשמש לשון
סיפרותית לתושבי הארץ בכלל ולעם ישראל בפרט.

מעניינות בייחוד התעודות מהמאה ה-15 לפנה"ס, שנמצאו
בגינזי מלך תענך⁽⁴⁾, כגון שני מיכתביו של אמונחתך, הנציב
המצרי היושב בעזה, אל עשתר-ישור "מלך" תענך. בהם הנציב
המצרי תוכע מאת עשתר-ישור מנחות שונות: סוסים, שמן,
מתנות, וגם אסירים, כלומר שבויי מלחמה. להלן דוגמה אחת:
"אל עשתר-ישור

כה אמר אמנחתפא:

בעל ישמור את נפשך

שלח את אחיך עם מרכבותיהם,

ושלח סוס מנחתך ומתנות,

ואת כל האסירים הנמצאים אתך,

גם ממקורות מצריים אחרים וממיכתבי אל-עמרנה יודעים
אנו כי מלבד מיטים רגילים מתנובת הארץ ומתוצרת-יד: שמן,
יין, בשמים, תבואה, בהמות, טוטים, כלים שונים וכדומה, היו
מלכי מצרים דורשים ומקבלים מן המושלים הכפופים להם גם
"אסירים" ושפחות, וזו הייתה אחת מצורות העלאת המס. לפי
מיכתב זה למדיכ אנו, שבמיסים בלבד אין אמנחתפא מסתפק, אלא
דורש מעשרת-ישור לשלוח לו גם "את אחיו עם מרכבותיהם" והוא
קובל, שאין בחיל-המצב "מחניכיי" עשרת-ישור. המושלים המקומיים
היו מחוייבים לכלכל את כל צורכי חיל-המצב בימי שלום וגם
לבוא לעזרת צבאות פרעה העוברים בארץ בימי מלחמה.
על תקופת שילטונם של אמנחתף ה-3 וה-4 שואבים אנו
ידיעות רבות ממיכתבי אל-עמרנה, שנתגלו בבירת אמנחתף ה-4
על שפתו המזרחית של הנילוס במצרים התיכונה, והמהווים חלק
מארכיונו של פרעה זה. רובן המכריע של התעודות נמצא על-ידי
בני המקום בשנת 1887 ומיעוטן נתגלה בחפירות שנערכו במקום.
בסך-הכל נתפרסמו עד היום כ-370 תעודות⁵, רובן ככולן הם
מיכתבים רשמיים שנשלחו מאת מלכי בבל, אשור, מיתני, חת
ואליזה (קִיפרוט) העצמאיים, ומאת "מלכיי" כנען, עבדי פרעה,
אל אמנחתף ה-3 וה-4, וכמו-כן כמה העתקות ממיכתבים שנשלחו
מלשכת פרעה, ולא לחינם קראו החוקרים את כל התקופה הנידונה
בשם תקופת אל-עמרנה, כי הרי תעודות אלה מאירות באור בהיר
את המצב המדיני, החברתי והכלכלי במזרח הקרוב בכלל ובארץ
כנען בפרט בסוף המאה ה-15 ובמחצית הראשונה של המאה ה-14
לפנ"ה.

ג. המישטר בכנען בתקופת אל-עמרנה .

המישטר בכנען בתקופה זו היה מורשת המשטר הפיאודלי

מהתקופה הקודמת, ימי שלטון ההיקסוס. ה"מלכים" הסרים למשמעת פרעה הם בני המשפחות האצילות, רובם זאצאי השליטים ההיקסוסיים. "המלך" היה שליט על עיר ממלכתו ועל "בנותיה ומגרשיה". הוא ישב בעיר הבצורה והמוקפת חומה, שבמרכזה התרומם המנדל או העופל, המשמש "בירה" למושל ולבני האצילים. שטח העיר היה קטן לסדי, והגיע כדי 30-50 דונם בממוצע⁽⁶⁾; ורק ערים חשובות כגון: אשקלון, גזר, מגידו, בית-שאן וכד' השתרעו על שטחים גדולים יותר כדי 50-100 דונם⁽⁷⁾. בית-המלך הצטיין, בדרך כלל, בטעמו האדריכלי ובחמדות התרבות החומרית (הכנענית) שנתגלתה בקישוס אולמיו. ליד "המלך" מילאו גם "אחיו" תפקידים חשובים. כנהיו תפקידים לבני-משפחתו, בעלי האחוזות הגדולות, עמודי התווך של המשטר הקיים. במעמד השליט קשור קשר אמיץ מעמד "החניכים"⁽⁸⁾, נערי המלך וחייליו, משענת השילטון הפיאודלי. כל שאר שכבות היישוב שייכות למעמדות הנמוכים. מבחינה ידועה מהווים מעמד גם הח'בירו⁽⁹⁾, שאינם אלא העברים של מקורות המקרא, כלומר, אנשים מחוסרי רכוש קרקעי הנודדים ממקום למקום לבקש מחיה לנפשם. יש שהם מקבלים על עצמם עול שירות או עבודה וחוסים כ"גרים" בצל אדוני המקום, אך בשעת חולשת השילטון המרכזי הם מחרידים את שלום הארץ, פושטים בגדוד, נותנים יד ליסודות המתמרדים ואף לוקחים חלק פעיל וזד בסיכסוכים שבין מלכי הערים.

בתקופה הנידונה, כבר נפרצה פירצה גדולה במערכת המשטר

הפיאודלי, שהונהג בארץ בתקופת ההיקסוס ולא פסק למעשה גם תחת שילטון המצרים. עול הפיסיים שהוטל על המושלים הכנעניים היה כבד מנשוא, והם הרגישו בכל כובד הלחץ המצרי והשעבוד, לכן ציפו לשעת כושר למרוד. כמו-כן הלך הפירוד וגדל ורר.

הסיכסוכים בין המלכים, ששימשו כלי-מכשיר בידי המצרים, לבין "מלכים" בעלי יוזמה, שניצלו את חולשת פרעה כדי לבוא במשא-ומתן עם ממלכות חוץ, כגון חת וכבל, ולחתור תחת מרות מצרים בעזרת גדודי הח'בירו ובאמצעות בריתות עם מלכי כנען אחרים. נראה, שלא היה בכוחה של האדמיניסטרציה המצרית בימיו של אמונחתף ה-4 להשליט סדר בארץ באמצעות חילות המצב בלבד. לכן היא הייתה גמישה בהסתגלותה לתככי-המושלים המקומיים, ונהגה במדיניות של פיוס וסבלנות לגבי גדולי ההרפתקנים שביניהם. רק כשבאו מים עד נפש, בסוף ימיו של אמונחתף ה-4, ומלך החיתים התחיל לפרוש את כנפיו על סוריה התיכונה בעזרת המושלים המקומיים, נאלץ פרעה זה לשלוח צבא-עונשים גדול ולהרים את קרן מצרים המושפלת. אולם לחדירתם האיטית, הפזורה והמתמדת של הח'בירו, ושבטי "בני קדם" הנוודים, כבר היו אז תוצאות חשובות; הם נאחזו בגלילות עבר-הירדן מזרחה ובמקומות נחשלים שממערב לירדן, כגון בהרי אפרים, יהודה וכנען, והכשירו על-ידי-כך את האזורים האלה לכיבושם על-ידי שבטי ישראל.

מגנזי אל-עמרנה הגיעו לידינו מיכתבים רבים של מלכי-כנען, ובהם נזכרות ערים רבות הידועות לנו מן המקרא כגון: עזה, אשקלון, לכיש, גזר, ירושלים, שכם, מגידו, בית-שאן, עכו, צור, צידון, חצור ועוד. הכותבים, "מלכי" כנען, מכניס את פרעה בתוארים: "מלכי", "אדוני", "שמשי", "אלהי" ומביעים לו את רגשי הכנעתם כואסלים הסרים למשמעתו. תוכנם העיקרי של המיכתבים הוא, הבעת נאמנות, דברי הלשנה על השכנים, בקשת עזרה נגד אויבי פרעה ותיאורי המצב הפרוע השורר בארץ כנען. להלן דוגמא, מיכתב מבירידיא מושל עכו:

✍ " למלך אדוני שמשי ואלהי,

כה אמר בירידיא עבד המלך הנאמן:
לרגלי המלך אדוני, שמשי ואלהי נפילתי שבעתים.

שמעתי את דברי המלך אדוני ושמי,
והנני שומר את מגידו
עיר אדוני המלך, יום ולילה.
יומם אשמור מן השדות;
ברכב ובחיל אשמור את חומות המלך אדוני.
כי הנה, עזה איבת הח'כירו בארץ.
יואיל נא לדאוג המלך לארצו.

גם ממיכתבים של מלכי המדינות הגדולות והעצמאיות
באסיה המערבית אל מלך מצרים למדים אנו על המצב הפרוע
כנען בתקופת עמרנה. מעניין בייחוד מיכתבו של בורבוריש
מלך בבל אל "אחיו" אמונחתף ה-4 שבו הוא מתאונן על תושבי-
כנען ששדדו אחת מן האורחות הככליות:

אני ואחי דיברנו	כנען היא ארצך
דיברי שלום איש עם רעהו;	ומלכיה הם עבדיך,
כאשר היה בימי אבותינו.	בארצך נבזלתי, כלאם
והנה סוחרים	ושלם את הכסף אשר לקחו.
אשר עלו עם אחוטב	ואת האנשים, אשר הרנו את עבדי
היו בארץ כנען בענייני סקח-וממכר. המת ונקמת את דמם.	
כאשר המשיך אחוטב כדרכו לאחי כי אם אינך ממית האנשים ההם,	
שלחו שבאד בן-בלמי	ויפפו להרוג את אורחותי
ושותתנה בן-שרתם מעכו	או את שליחייך, ואז
לעיר תנתון ⁽¹⁰⁾ בכנען	יחדלו מלאכים בינינו....

הביטחון הפרוע בדרכים עולה לפנינו ממיכתב רישמי זה.
מן הראוי לציין, כי שבאד ושותתנה הנזכרים בתעודה זו הם
מלכי כנען; האחד מלך שמעון (היא שמרון-סמוניה על-יד נהלל)
והשני מלך עכו, שלא חששו להרוג את סוחרים המלך הככלי
ולכוז את מטענם, וכנראה שלא באו על עונשם על-כך.

ד. מלכודות כנען בתקופת אל-עמרנה .

בתקופת אל-עמרנה אנו מוצאים מלוכה אחת בעלת-
חשיבות רבה במרכז חבל ההרים, והיא שכם. מושלי שכם עמדו
בתקופה זו בקישרי ידידות עם העברים-הח'בירו, ובעזרתם
התאסזו להרחיב את גבולות מלכותם והשפעתם עד לעמק יזרעאל
בצפון ועד גזר וירושלים בדרום. לביה, מושל שכם בתקופת-
אמונחתף ה-3 ואמונחתף ה-4, היה כנראה אחד מצאצאי השליטים
בעיר זו בימי ההיקסוסים; על כל פנים, הוא מזכיר באחד
ממיכתביו, כי גם אביו ואבי אביו היו עבדי פרעה, כלומר
שהם סרו למשמעת פרעה מאז תחולתם ת-3. מיכתבי מתנגדיו
מעידים, כי עוד בימי אמונחתף ה-3 ניסה לביה להקים את
הארץ נגד השילטון המצרי ולעורר מרד כללי במרכז הארץ; ולא
לחינם מודיע פותיחיפה מלך ירושלים, כי "לביה וארץ שכם
נתנו לח'בירו (כלומר: צידה וכל מיני מצרכים). כתחילה
היה רב מיספר אויביו: בירדיה מלך מגידו ומושלים אחרים
בצפון, וכן מושל גת-כרמל בשרון ומושלי ירושלים וגזר,
(אבל על-ידי אייזומים ולחץ מצד ח'בירו, ואולי גם בעזרת-
שוחד ובהשפעת חשבונות דינסטיים), הצליח בסוף חייו לרכוש
לצידו את חגי מלך גת-כרמל ואת מלכיאל מלך גזר; מ"קואליציה"
זו של מושלי כנען הייתה צפויה סכנה רבה לשילטון המצרי
ולנאמניו בארץ והתישה מאוד את יד שומרי הסדר הקיים וכסחון
המיסטר והדרכים. מכאן ואילך הותר להם לעברים לפשוט בלי
פחד, במחנות גדולים בכל ארץ כנען התיכונה, לשדוד אורחות
סוחרים ועוברים בודדים ולא היה מי שיטחה בידם. מאחד
המיכתבים נודע לנו, כי לביה כבש את שונם, ברקון (היום
סיך ברקון מערבה לבית-שאן) וערב (כנראה עראבה, דרומה
לעין-גנים) ונשל את תושביהן מעל אדמתם, וכן כבש את גת-
רימונים (אולי רמאנה שעל-יד תענך). כל המקומות הללו היו

קודם לכן ערים חשובות, ואחדות מהן גם ערי-מלוכה, אבל הפסידו על-ידי פעולותיהם של לביה והח'בירו את ערכן וירדו לדורות רבים מעל פרק ההיסטוריה¹¹). בקשר עם כיבושים אלה עומדת, כנראה, גם הידיעה, כי אנשי חגי מגת-כרמל התבצרו בבית-שאן, ואולי גירשו מסם לזמן-מה את חיל-המצב המצרי.

גם תושבי מגידו סבלו רכות מתיגרת-יד לביה ובני בריתו הח'בירו. מלכות מגידו הקימה בזמן ההוא חלק גדול של העמק המערבי ואף יישובים בדרום הרי הגליל (העיר יפא, אולי יפיצ שבמקרא, היום יאפא בקירבת נצרת); ובירידיה מלך מגידו היה נאמן לפרעה. בירידיה במיכתביו (קנודזון, מס' 228, 234, 242) מתאונן, כי יומם ולילה הוא שומר על מגידו, ברכב ובצבא הוא מגן על חומות העיר, כי יד הח'בירו ולביה גברה בארץ. גם אנשי תענך הקרובה למגידו, ואולי גם כפופה לה, גירשו את מלכם ונצטרפו לאוייבי פרעה, כלומר נתנו יד ללביה. אולם ללכוד את מגידו לא יכלו לביה והח'בירו; ונהפוך הוא: בירידיה הצליח לתפוש את לביה ולפי דרישת-מצרים הסגיר אותו לידי זורתה (הוא שורתה מושל עכו), על מנת להביאו באוגיה מצריימה, אך לביה הצליח לשחד את זורתה וברח בדרך בהיותו בחנתון. כעבור זמן-מה נהרג לביה בידי אנשי גינה, היא עיר גנים. נראה, כי מאז התחזקה מגידו והשטתה גדלה, והח'בירו נהדפו מן העמק לזמן-מה, כי לא יכלו להתגבר על היתרונות הצבאיים של הכנענים בנשק ובאירגון. זה מזכיר לנו את מצב העיניינים בזמן מאוחר יותר, בימי-התנחלות בני-יוסף: "ויאמרו בני-יוסף: לא ימצא לנו ההר ורכב ברזל בכל הכנעני היושב בארץ העמק לאשר בבית-שאן ובנותיה ולאשר בעמק יזרעאל" (יהושע יז, 16).

שונם ושאר המקומות שנחרבו עברו לדשות פרעה; ומאחד המיכתבים של בירידיה נודע לנו, כי בפקודת פרעה הוכאו מיפו

"אנשי-מס", כלומר מנוייסים לחרוש בשדות שונם, וכן באו שמה אנשי מס ממקומות אחרים¹²). כעבור זמן-מה התחדשו המצרים הזעזועים וההפרעות בעמק. בני לביה, וביחוד יורשו מת-בעל, המשיכו בעזרת הח'בירו ובני בריתם חגי ומלכיאל, להחריד את שלום הארץ. בני לביה מופיעים לפנינו כ"אויבי המלך" וכנוקמי-דם אביהם. הם שכרו אנשי ח'בירו לאסור מלחמה על בירידיה, ויחד עם הח'בירו ניסו לעורר מהומות בארץ. את רשת מזימותיהם פרשו והרהיבו עד פחל בעמק הירדן ועד לאיזור ירושלים בדרום. אומנם, אנו מוצאים כי מת-בעל בנו של לביה, כמוהו כאביו, מעמיד פנים במיכתביו אל פרעה, כנאמן למצרים, ופרעה אף מפקיד בידו, אורחות מיסחריות לה'ניצלכת (ארם-נהרים), כמו שעשה זה בשעתו גם ללביה אביו... אכן, הייתה כאן תערובת אופיינית של חולשה ופיקחות מדינית.

כאמור, היו בין בעלי ברית לביה ומת-בעל גם חגי מלך גת-כרמל ומלכיאל מלך גזר. גת-כרמל (היא גת) הייתה כנראה, באותו הזמן עיר המלוכה הראשית בצפון השרון. במיכתביו למלך מצרים, המתובלים בקיסעי מליצה ושירה ובהשתפכות פיוטית, מודיע חגי על נאמנותו למצרים. נראה כי המיכתבים האלה נכתבו בימי אמונחתף ה-3 או בראשית מלכותו של אמונחתף ה-4. מאוחר יותר, בימי אמונחתף ה-4, כגד חגי בפרעה וכרת ברית עם לביה ועם הח'בירו. גם מלכיאל מושל גזר, היה בראשונה נאמן לפרעה. במיכתביו (קנ. מס' 287) הוא מופיע כאיש מסור למצרים ודואג לעידו גזר. הוא שולח לפרעה מתנות ו"אסירים" על-ידי ח'יה, הנציב המצרי בכנען. כמכתביו הוא מתאונן על הח'בירו המסכנים את שלום הארץ. ביחוד הוא וידידו שורדתה מלך קעילה טובלים בגלל מסירותם לפרעה, ובדבריו הוא מסתמך על ינחם "מזכיר המושבות" היודע את המצב בארץ. אבל המיכתבים הללו זמנם מימי אמונחתף ה-3¹³). אז שרר ריב בין מלכיאל ובין

לביה ובעלי-בריתו הח'בירו, עובדה העולה גם ממיכתבי לביה וגם ממיכתביה של העיר כפירה, המספרת כי הח'בירו שלח אנשים לצרפה ולאילון (שהיו כנראה בגבול מלכותו של מלכיאל) ובני מלכיאל רץ בנס ניצלו מידיהם. וכן נודע לנו מאחד המיכתבים, שאיש אחד בשם ביה שדד את גזר עצמה ובעד השבויים דרש כופר גדול; אך לצערינו אין לנו יודעים מתי קרה הדבר הזה ומי היה ביה זה. כן נודע לנו, כי לביה עצמו נכנס לגזר, וכנראה עשה מעשה שהרגיו את פרעה.

בימי אמונחתף ה-4, מלכיאל וחתנו חגי השלימו עם לביה ועם הח'בירו, ואל ה"קואליציה" הזאת הצטרף כמשך הזמן גם שורדתה מושל קעילה, וכל אלה הופיעו כ"אויבי המלך". גם אחרי מות לביה עמדו במירדם. אחד המושלים מצפון הארץ מתאונן באוזני פרעה, כי שליח מלכיאל איננו מש מבני לביה והוא מנחם תמיד בעצותיו בהפקת מזימותיהם; כולם יחד "מסרו את הארץ בידי צח'בירו", כלומר, נתנו לח'בירו לעשות כרצונם. וכן כותב פותיחיפה מושל ירושלים, כי מלכיאל ובני לביה מפקירים את הארץ לח'בירו ואין מוחה בידם. הוא גם מספר, כי מלכיאל ושורדתה לקחו אנשים מגזר, בקעילה ובגת ולכדו את רבתה (אולי הרבה, יהו' טו, 9 אשר בסביבות קרית-יערים) וזוממים הם לכבוש גם את ירושלים. גזר הייתה, איפוא, בימי אמונחתף ה-4 אחד ממרכזי תנועת-ההיתקוממות נגד המצרים. יש מקום לשער, כי בנו וירשו של מלכיאל היה אותו יפח'י, מושל גזר, שמסנו נשתמרו מיכתבים אחדים בגינזי אל-עטרנה. יפח'י נטה, כנראה, לצד המפלגה ששמרה אימוניה לפרעה, אבל אחיו הצעיר התחבר עם הח'בירו. במקומות אחרים בגזר בו נתיניו, והח'בירו גברו במידה כזו, עד כי אנשי גזר גירשו בעזרתם את יפח'י מגזר ורכושו נפל כנראה, בידי הח'בירו. במיכתביו מתחנן יפח'י שפרעה ישלח צבא להשיבו לעירו ולארצו.

גם שורדתה מלך קעילה הי בתחילה נאמן לפרעה וסבל
מן "האויבים" מטבינו ובייחוד מהח'בירו. נראה, כי זמן-
מה לאחר שמלכיאל מלך גזר עבר לצד לביה מלך שכם, ראה
עצמו שורדתה נאלץ להשלים עם מלכיאל ועם בני לביה ולהשתתף
במרד ובפעולה נגד פותיחיפה. אבל בסוף ימי אמונחתף ה-4
כשעה שכל הארץ הוצפה מחנות ח'בירו ומצב מושלי הערים
נעשה קשה יותר, החליט שורדתה, כפי הנראה, (אולי לפי
דרישת נתיניו), לחזור ולקבל את מרות השילטון המצרי.
עיניין מיוחד יש במיכתב של שורדתה המודיע, כי הח'בירו
נושאים את ניסקם אל הארצות אשר נתן לו אדמנו. כל "האחים"
עזבוהו ורק הוא ופתיחיפה מירושלים נלחמים בח'בירו.
וזורתה מושל עכו ואנורותא מושל שורדתה מטציר איפוא, לא
כפרעה להחיש עזרה להציל את אדמות המלך. אך העזרה המקווה
ממצרים לא באה אלא בסוף ימיו של אמונחתף ה-4. ואז יצוין,
ש"מלכי" כנען הנאמנים לפרעה מבקשים במיכתבים לשלוח
לעזרתם פלוגות קטנות של צבא מצרים; רבאד מגבל מדבר על
50 צמדי סוסים (למרכבות) ו-200 חייל; פותיחיפה מירושלים
מבקש 50 אנשי-צבא ומלכיאל מצור מסתפק ב-20 חיילים.
חשיבות מרובה נודעה בזמן ההוא לירושלים בגלל מצבה
האיסטרטגי המיוחד על-פני רכס ההרים, בקירבת צומת שתי
דרכים חשובות: המסילה העוברת לאורך ההרים משכם לחברון,
והדרך מחוף-הים ליריחו ולעבר-הירדן מזרחה. מושל ירושלים,
פתיחיפה, מעיד על עצמו, כי הוא קצין המלך, כלומר פקיד
שהושיבו פרעה בירושלים ב"בית-אביו", ולא "מלך" כשאר
מלכי כנען. במיכתביו מבקש פותיחיפה בלי-הרף מפרעה לשלוח
צבא לארץ ולהדוף אחור את הח'בירו ובני בריתם. וכן כתב:
"... יען כי אמרתי: אבדו ארצות המלך, על-כן ירגלו בי
אל אדוני המלך... יפקוד-נא המלך את ארצו! פשעו כל ארצות
המלך! ... אובדים כל המושלים. אין מושל לאדוני המלך..."

הח'בירו בזזו את כל ארצות המלך. אם יש גדודי קשתים השנה, יש ארצות לאדוני המלך, ואם אין גדודי קשתים, ואכדו ארצות המלך." על המצב הפרוע שהיה שורר בחבל זה מעידה העובדה, כי שיירה, שנשלחה על-ידי פותיחיפה למצרים נשדדה ב"שדה-אילון". כאמור נלחם פותיחיפה במלכיאל מלך גזר ושורדתה מלך קעילה. במיכתביו לפרעה (קנ. מס' 289-290) הוא מתאונן, כי בית-לחם הנמצאת בארצו נפלה בידי אנשי קעילה, וכי הוא מוקף אויבים: מצפון (לביה ובניו), ממערב (מלכיאל) ומדרום (שורדתה) ובתוך הארץ הח'בירו. באחד ממיכתביו הנ"ל מתאר פותיחיפה את המצב לאמר: "עד ארצות שרי (ייתכן שהכוונה לשעיר, וייתכן כי הכוונה היא לשערים בדרום הארץ) ועד גת-כרמל שלום לכל המושלים (כי השלימו עם הח'בירו) ורק נגדי גברה האיבה".

גם בדרום הייתה הארץ שרוייה בתוהו ובוהו; בכל השפלה

ובחבל הגבעות הגובלות שוטטו מחנות הח'בירו וסיכנו את השלום. בלכיש, שהייתה אחת הערים החשובות בחבל זה, משל בתקופת אמונחתף ה-3, זמרידה, איש נאמן לפרעה. בחפירות בתל אל-חסי נמצא מיכתב מן הימים ההם כשגברה האיבה בארץ, וזמרידה עמד על צידם של שומרי אימונים לפרעה. המיכתב שלוח אל "השר" (כנראה המצרי), בו איש אחד מלשין על זמרידה ושפטיבעל כי התחברו יחד, וכי שפטיבעל קיבל מיכתב מהעיר ירמי וכו הצעה להתקשר יחד על-מנת לזרוע מרי בארץ. נראה כי זמרידה לא הסכים לתוכנית זו, אולם לאחר זמן-מה נמסר על-ידי עבדיו המורדים בידי הח'בירו. ככה נעשתה לכיש אויבה לפרעה ובאה בקשר עם הח'בירו, שבינתיים לכדו את העיר מח'רשתי (כנראה מורשת-גת).

ה. כנען ערב הכיבוש הישראלי.

חזקים היו הזעזועים שעירערו את יסודות המישטר בארץ כנען בימיו של אמונחתף ה-4 והכשירו את התמורה המכרעת בתולדות הארץ - כיבושה על-ידי העברים בכלל ושבטי-ישראל בפרט. מן הראוי לציין, כי הרבה ערי מלוכה שמילאו תפקיד חשוב בחיי הארץ בתקופת עמרנה, כגון ירושלים, גזר, ומגידו שפרו על עמדתן גם בימי ההתנחלות הישראלית, עד בוא פקודתן בראשית תקופת המלוכה הישראלית. אחדות מהן, כגון לכיש וחצור, נפלו בידי ישראל בתקופת הכיבוש; ויש מספר ערים חשובות שנחרבו בפרק הזמן הנידון, ולא נזכרו יותר במקורות הסיפורתיים אחרי תקופת אל-עמרנה.

בתקופת אל-עמרנה הייתה כלכלת הארץ במצב של ירידה לאחר תקופת השפע והשיגשוג הכלכלי, שנמשך מאז ימי שילטון ההיקסוס. את גורמי השפל הכלכלי הזה כבר היכרנו לדעת: חולשת השילטון המצרי, התמרדות המושלים המקומיים והתפשטות שבטי הח'בירו. כך התחילו דמדומי מישטר כנען שהכשירו את הקרקע לכיבוש הישראלי. בייחוד יש לציין, את דלדולם של "מלכי כנען" בתקופה הנידונה; הם היו נתונים תחת לחץ קשה של השליטים המצריים, שמצצו את לשדם וכוחם הכלכלי; ומאידך גיסא, לא יכלו לבדם לקיים את השילטון בידיהם בגלל הפירוד והסיכסוכים שביניהם וסכנת הח'בירו-השוטים, שהיו לצנינים לתושבי הארץ. נסיונותיהם לשחרר את הארץ מהשילטון הרועץ של מצרים לא הצליחן, ומרידותיהם דוכאו ביד חזקה. וכאשר חדרו שבטי-ישראל לכנען, התפשטו במהרה וכבשו שטחים נרחבים, בתחילה באיזורי הספר ובהרים, ובסוף גם בעמקים ובשפלת החוף. אומנם, גם לאחר תקופת עמרנה ידעו ערי כנען פרקי-זמן קצרים של פריחה ושיגשוג, בייחוד ערב הכיבוש הישראלי, אבל גורל הארץ כבר נחרץ, ולא היה בכוחם של המצרים והמושלים המקומיים לעמוד בפני הישראלים.

- (7) מיוחדת בגודלה ובמעמדה היא העיר חצור, שכללה בתקופה הכנענית את העיר העליונה שעל התל בשטח של כ-120 דונם, ועיר תחתונה מלבנית, ששכנה מצפון לתל בשטח של כ-700 דונם. עיר תחתונה זו, הגנה עליה בצידה המערבי סוללה וחפיר, ומשאר צדדיה שמרה עליה חומה חלקקה תלולה ביותר.
- (8) על החניכים עיין: ב. מייזלר, ספר קלוזנר, תרצ"ז. עמ' 54, ועמ' א53.
- (9) עיין: ב. מייזלר, ספר קלוזנר, תרצ"ז, עמ' 3.
- (10) נזכרת ביהושע יט, 13-14, כעיר בנחלת זבולון; ולפי אחת מהצעות הזיהוי מקומה בתל אל-בדויה שבבקעת-נטופה. ועיין בערך הנתון באנציקלופדיה המקראית ג'.
- (11) השוואה: 349-352 ע"ז XIV, 1941-4 A. ALT, A.F.O.
- (12) השוואה: אלט, כנ"ל.
- (13) עיין: ב. מייזלר, ידיעות ב(תרצ"ה) בעמ' 39.

תכסיסי מלחמה כנעניים וחיתיים
במחציתו השנייה של האלף השני לפנה"ס.

על המערכה ליז קדש (אשר על האורונסוס), שבה התנגשו צבאות מצרים והחיתים בשנת חמש למלכות רעמסס ה-2 (בקירוב, 1296 לפנה"ס)⁽¹⁾, נצטברה סיפורה ניכרת למד"י. 1. * ששורם⁽²⁾ בסיפורו שיצא לאור בווינה כראשית מלחמת העולם ה-2, הגיע למסקנה (שהיא מסקנתו העיקרית בסיפורו), כי מותלש, מלך החיתים, פעל לפי תוכנית מחושבת בדייקנות רבה, שעובדה מראש בשעת ההכנות למלחמה זו - תוכנית המשתמעת ועולה דווקא מניתוח החומר המצרי הדין במסע-מלחמה זה⁽³⁾. אותה תוכנית נתבססה על תכסיסי הגנה ולא על תכסיסי התקפה; ועובדה זו, היא שקבעה את נקודות-המוצא לאסטרטגיה החיתית במיקרה הנידון. לדעתו של ששורם, החליטו החיתים לצפות להתקפתו של רעמסס ה-2 בשטח הנתון לשליטתם הממשית ולא לצאת לקראתו ולנסות למנוע את הפלישה המצרית על-ידי שיהיו הם החולמים ראשונה בצבאו, בשעת מעברו דרך ארץ כנען, או תוקפים את הואסאל החיתי שבוגד, שליט אמר⁽⁴⁾.

לדעת ששורם, המצרים התקדמו אל עבר קדש מיצד דרום, לאורך הביקעה ועמק האורונסוס העליון, ולח מיצד צפון-מערב, במעלה עמק האל-בת'רוס, בפירצה שבין הלבנון ובאר-גילוס⁽⁵⁾.

תוך ההתקדמות הזאת נתקל הצבא המצרי בשני שאסו (בלומר שוסים בני שבטים נודדים) שסענו כי יצאו לקדם את פני רעמסס וחייליו, כדי לבוא במשא-ומתן עם פרעה על כניעת-בני שבטם מרצונם הטוב ובדרך שלום לשליטון המצרים. תוך-כדי חילופי הדברים הם מגלים לפרעה, כי מלך החיתים וצבאו חונים הרחק בצפון, בסביבות חלב, שכן נפל פחד המצרים עליהם, ואינם מעיזים להסתכן ולנוע דרומה. בצדק גמור, רואה ששורם באפיזודה זו חלק אורגני ובלתי-נפרד מתוכנית-

המלחמה החיתית, שנתכוונה להוליך שולל את המצביאים המצריים ולנטוע בליבם רוח ביטחון, כדי להגביר מ-כמה את תוצאותיה ההרסניות של התקפת הפתע החיתית מן האגף של החסיבות המצריות בדרך מצדן⁽⁶⁾. רעמס גלכד בפח הזה; הוא סקד על צבאו לעבור את האורונטוס, והוא בעצמו מיהר להתקדם בראש פלגה קטנה, כדי לתפוש את קדש, לפני שיהיה סיפק בידי מלך החיתים להתעודד מהפחד שנפל עליו, ולצוות על צבאותיו לנוע דרומה.

שורם בדיעה, כי עיקרו של צבא החיתים (חיל-הרגלים) חנה במרחק ידוע מזרחה לקדש, מעבר לאורונטוס, ואילו חיל-הרכב, אשר לו נועד התפקיד לתקוף מייד את צבא המצרים, עמד במצב-הכן על חופו המערבי של האורונטוס, בין הנהר ובין קדש, במקום אשר תל-העיר העלים אותו לגמרי, מעיני האוייב הבא מן הדרום לאורך חלקה המערבי של ביקעת האורונטוס⁽⁷⁾. כאשר ראו צופי-החיתים את יחידת החלוץ המצרית בהתקדמה צמונה-מערבה מן העיר, במקום בו התחילה להקים את המחנה, החיל חיל-הרכב החיתי לנוע דרומה, כדי להקיף את ביצור-קדש מדרום-מזרח, מתוך התכוונות להסתער חיש-קל על-פני זרוע של הנהר ותעלת-השקאה, שהיו חלק ממערכת-ההגנה של העיר קדש (במערב) - אל אנפה החשוף של חסיבת רע⁽⁸⁾. אין צורך כאן לדון בפירוטי התפתחות המערכה⁽¹⁰⁾. אולם יש לציין, כי אף-על-פי שרעמסס עצמו הצטיין בגבורתו האישית, ועל-ידי-כך הציל כפי הנראה את המצב, והיכה מכה ניצחת את חיל-הרכב החיתי, שהוכרח להימלט לעבר העיר לאחר שסבל אבידות קשות, - הנה, ניצחונם של המצרים בשדה המערכה כמעט והיה בגדר מפלה. הצבאות המצריים היו המומים ולא יכלו לנצל את יתרונם לאחר ניצחונם המפוקפק; ורעמסס ה-2 נסוג, בלי שישים מצור על קדש ובלו שהתנוש עם עיקרו של הצבא החיתי בקרב.

תוצאותיו המעשיות של מסע-מלחמה זה לא איחרו מלתת את אותותיהן. לא זו בלבד שהחיתים חזרו והשתלפו על אמר, אלא שאף פלשו אל שיטחי הממשל המצרי והעמיקו לחדור דרומה, והגיעו כנראה עד נחל ארנון בעבר-הירדן המזרחי⁽¹¹⁾.

המסווה את תולדות המסע הזה אל הרשימות המצריות על המערכה ליד מגידו, במסעו הראשון של תחות'מס ה-3 בחבלי-אסיה (1479 לפנה"ס)⁽¹²⁾ - יכיר מייד בדמיון הרב שבין תכסיסי החיתים במערכת קדש ובין אלה של ברית הכנענים ליד מגידו, ב-180 שנה קודם לכן⁽¹³⁾. בקשר לקרב ליד מגידו מסופר על

מועצת המלחמה המצרית שנתכנסה ודנה על שלוש הדרכים האלטרנאטיביות להתקדמות הצבא המצרי, ונתקבלו ההכרעות הסופיות בנידון. כאן אנו נתקלים לראשונה בדמיון המפליא לתפסיסי החיתים במסע קדש. בשעת דיוני המועצה מובאים בפניה מרגלים כנעניים שנתפשו. היו חילוקי דיעות בין המצביאים והצעת פרעה. גם מרגלים אלה מודיעים, כי דרך ההתקדמות, שאותה מציע פרעה, צרה היא ומוגנת היטב על-ידי צבא בעלי-עברית. לאור העובדה, שהמצרים לא נתקלו בשום התנגדות במעברם לאחר מכן בדרך הזאת, דומה כי "מרגלים" אלה לא נלכדו במסקרה בידי היל-החלוץ המצרי. מסתבר שלא היו אלא שלוחיהם של מלך קדש, שעמד בראש הברית הכנענית, ובני בריתו, ששוגרו במתכוון ליפול אל המצרים ולמסור להם ידיעות מתעות, כדי למנוע מהם מלבחור בדרך הישרה במעבר נחל עירון (ואדי עארא). בעלי הברית בסחו במידה כזאת ביעילותו של תכסיס תככים זה, עד כי לא זו בלבד שלא סרחו כלל לשמור על מעבר צר זה, שבו היה די ביחידה קטנה כדי למנוע את כניסתם של המצרים אל בקעת מגידו מצד זה, אלא שנסו את מחנה היל-מרכב שלהם בקצה הדרך הזאת ליד מגידו, ושם הפתיעו אותם המצרים מעורפם, כאשר יצאו כאופן בלתי-צפוי ממיצר הרים זה⁽¹⁴⁾.

כאשר נבדוק את תנוחתם של כוחות בעלי-הברית הכנעניים שעליהם פיקד מלך קדש בערב הקרב על מגידו, נגלה זמיון שני. בספר הזכרונות של תחותימס ה-3 נרשמה רשימה קצרה באותו עניין: (פא. סג) דבו רסי מתענך (פו פא. סג) דבו מחתי מ קעה ר (ס.ס. 15). אגפו הדרומי של צבא בעלי-הברית חנה בתענך, כ-8 ק"מ מדרום-מזרח למגידו, שבה נכנסת אל עמק יזרעאל אחת הדרכים האלטרנטיביות, אשר בהן הציעו מצביעי תחותימס להעביר את צבאם מן השרון אל העמק. יש להצטרף על-כך, כי אותו חלק הכתובת, שזיין בדיוק את מקום חנייתו של האגף הצפוני אשר לצבא בעלי-הברית, נשבר ונעלם במשך הדורות, ולא נותרה ממנו אלא המילה הראשונה קעה (מפנה ברך, פנייה) ותחילתה של המילה השנייה ר... שאותה יש להשלים (כהצעת זית) כדי ר (סי), כלומר, הדרומי. זית, בהוצאת ספר הזכרונות, השלים את המשפט ר (ס' נ תא א-נת קינ) וכך קבע את מקום אגפו הצפוני של צבא בעלי-הברית בסמוך למגידו עצמו, וברור הדבר שחשב כי חיל-הרכב הכנעני הוא-הוא שהיווה את האגף הזה. השערה זו, כשהיא לעצמה, אינה בלתי-מסתברת. אולם, לאור מסקנותיו של שטורם לגבי מערכת קדש, יש עתה לפקפק בנכונותה של ההשלמה הנ"ל, שהציע זית. עתה מסתבר יותר, כי האגף הצפוני של צבא בעלי-הברית חנה באיזה מקום שבקירבת אותה צפתי העלומה, הנזכרת בספר הזכרונות של תחותימס ה-3, כי ישוב (שהיה בוודאי מבוצר), ~~המפסיק~~ המציינ את הדרך האלטרנטיבית השנייה, אשר בה הציעו מצביאי תחותימס לעבור אל עמק-יזרעאל¹⁶. ~~המפסיק~~ ייתכן, כי היה בקירבתו של היישוב צפתי איזה שהוא נחל, אשר במיפנהו (כבידכו) הדרמי חנה האגף הצפוני של צבא בעלי-הברית¹⁷, שכן ברור לגמרי, כי הצבאות לא שוכנו במיבצרים עצמם, אלא חנו בקירבתם. שטחיהן הקטנים,

באופן יחסי, של הערים העתיקות וזמפפות היישוב בפנים- החומות, שהייתה כרוכה בצמזום השטח הנ"ל, הם שגרמו לכך, כי אי-אפשר היה לשכן בפנים לחומות העיר אפילו גופי צבא קטנים יותר, יחסית לאלה שהיו את הצבאות היריבים של הימים הקדומים⁽¹⁸⁾.

כאשר ננסה להעלות תוכנית פעולה מסתברת של בעלי- הברית הכנעניים במסע-מלחמה זה נמצא עוד קווי דומים להפליא בין מהלך הקרבנות שליד קדש ואילו שליד מגידו. ראשית, בשני המקרים עיבדו יריביהם של הפרעונים תוכנית הגנתית זריזא. גם בימיו של תחותמס ה-3 ביכרו בעלי- הברית, לחכות להתקדמותו של תחותמס לתוך תחומי ארצותיהם הם, ולבסס את כוחות ההגנה שלהם על המבצר מחזק ביותר בגבול שטחיהם, במקום שהטבע עצמו זימן להם תנאים סופוגרפיים הנוחים לתכסיסי ההפתעה שלהם.

שנית, תוכנית הפעולה הכנענית נסבה בעיקרה על ציר התקפת הפתע של חיל-הרכב אשר לבעלי-הברית, על אנפיו של הצבא המצרי המתקדם בלי לחשוש לכל רעה. שכן, הם חישבו ומצאו כי המצרים יג'חו אל בקעת מגידו במוצאיהן של אחת משתי הדרכים האלטרנטיביות אל הביקעה הנ"ל, שלידם הוצבו, כאשר כבר נזכר לעיל, אנפי חילות הרגלים של בעלי-הברית⁽¹⁹⁾ יש לשער, כי אילו יצאו המצרים אל ביקעת מגידו במוצא אחת משתי הדרכים הנ"ל, היה חיל-הרגלים של בעלי-הברית מסרב להיכנס בקרב איתם, והיה נסוג אל עבר מגידו. הצבא המצרי שהיה מתקדם לעבר העיר הזאת (אם מדרום-מזרח - תענך, או מצפון - דרך צפתי) היה משמש מטרה להתקפת פתע של חיל-הרכב הכנעני, אשר הוסתר מאחורי גבעת מגידו בעמק קין הסגור, שמציאותו לא הייתה עשויה להתגלות לשום צבא הנע ובא מאחד הכיוונים הנ"ל⁽²⁰⁾.

העובדה, כי תוכנית פעולה זו הצליחה במקרה אחד, ז.א. במערכה על-יד קדש, ואילו במקרה השני (במערכה ליד מגידו) נכשלה כישלון גמור, אינה זריכה להעלים מעינינו, כי בשני המקרים גם יחד התבססו התוכניות על חכסיסים דומים מעיקרם. פירושו של דבר זה הוא, כי אף-על-פי שלא היה תחתימס ה-3 מצביא נועז פחות מרעמסס ה-2, מכל-מקום אפשר שהיה מוכשר או מיושב-בדעתו יותר ממנו, או שלרשותו עמד שירות מודיעין יעיל יותר, אשר איפשר לו להפוך את הקערה על-מיה, ולהפתיע את יריבו, בהגיתו פתאום מבין ההרים כמוצא צר של נחל עירון שליז מגידו, בעורף מהנה חיל-הרכב אשר להם - בעמק צר, שבו לא תהיה לחיל-הרכב הכנעני שום אפשרות להתפרט ולתסרן. אכן, העמדה בה בחר מוחליש ליד קדש לא הניחה מקום לשום הפתעה מצרית, אפילו היה רעמסס ה-2 יודע את מצבם האמיתי של כוחות ההיתים לפרטיו. ידיעה כזאת הייתה רק מאפשרת לו לנקוט בכל אמצעי הזהירות הדרושים, כדי להבטיח את עצמו מפני התקפת-פתע של חיל-הרכב החיתי.

שני המקרים אשר צידונו כאן, שביניהם מפרידות למעלה

מ-180 שנה, מעלים על הדעת את הסברה, כי הייתה קיימת תורה אסטרטגית קבועה שנתבססה על השימוש בחיל-רכב. תורה זו, קרוב לוודאי שעיבדוה ושיכללוה מצביאיו של אותו עם שהביא את השימוש בסוס וברכב כבשק צבאי; בין שהיו אלה החיתים ובין שהיו אלה ההיקסוסים או המיתנים, התורה הזאת נתבססה על העקרונות הבאים:

א. משיכת כוחות האוייב אל תחומי ארצו של המתגונן, עד למקום הנוח הדאשון מבחינה שופוגרפית לביצוע תכסיס-התוכנית²¹; דבר זה הצריך הימנעות מקרב בכלל, או ניהול התגשויות קלות בלבד, תוך נטיגה אל המקום שנבחר מראש לשדה-המערכה המכרעת.

ב) בחירת מבצר חזק, שמצבו השופוגרפי איפשר הסתרת חטיבה

כדי לבצע התקפת-פתע על האוייב המתקדם בלי לחשוש לכך.
ג) שימוש בחיל-רגלים רק כבכוח עזר לאחר הנחתת מכת-מחץ
המכריעה על-ידי חיל-הגסב הכבד. בקשר לכך יש לזכור, כי
במרכבה החיתית נמצא צוות של שלושה: רכב²², לוחם ונושא-
טנן; ועל-יזי-כך, ניתן לה יתרון ניכר על-פני מרכבת-
הקרב המצרית, שבה נמצא צוות של שניים בלבד.
ד) תוצאת-לוואי של העיקרון באחשון היה, אורח הצבת הכוחות
לקראת המערכה המכריעה: חיל-הרכב, שלו נועד תפקיד התקפת-
הפתע מתוך מארב שהוכן מראש ובדקדוק רב, הוצב סמוך למבצר
שגבחר (מגידו, קדש), ואילו חיל-הרגלים חנה בריחוק מסויים
ממבצר זה. היתרון בהיערכות כוחות זו היה ברור: במיקרה
ניצחון, היה חיל-הרגלים מוכן ורענן לרדוף אחר האוייב
הניגף, להצר את רגליו כשעת מנוטתו, ולגבש את פרי הניצחון.
במיקרה של מפלה - עדיין נשאר עיקרו של הצבא שלם, לפקודת-
המצביא הראשי, הנכון לבצע נסיגה מתוכננת, תוך מאמץ למשוך
אחריה את חיל המנצחים ולנתקו מ-בסיסי ההספקה שלהם²³, או
להתייזב מחדש בפני האוייב, שאומנם זכה בניצחון, אולם
היה עייף ורצוף במידה מסויימת, בעקבות הקרב הקודם.
מוכן, שאת פרשת התכסאסים הגפורטים היה צורך לעבד
לכל מסע ומסע, כדי להתאימם למסיבותיו ולתנאיו של כל
מקרה מיוחד, אבל העקרונות האסטרטגיים באופן כללי, שעליהם
נתבססה שרשרת תכסיסים מיוחדת כזו, היו אותם העקרונות²⁴.
אולם עלינו לזכור, כי מה שנאמר לעייל חל רק על
פעולות הגנה, כנוצ התקפת אויב מבחוץ. מה היו העקרונות
החיתיים-כנעניים במלחמת תנופה יזומה נגד שכניהם אין לנו
לפי שעה ידיעות בדאקות.

ה ע ר ו ת

- (1) לפי שיטות חדשות בקביעת תאריכא של השושלת ה-19 במצרים - בשנת 1285 לפנ"הס בקירוב.
- (2) עיין: Joseph Sturz, Der Hettiterkrieg Ramses' II, Beihefte zur WZKM 4 Heft, 1939.
- (3) עיין אצל שטורם (הנ"ל) מעמוד 91 ואילך.
- (4) עיין בנ"ל מעמ' 13 ואילך ובמיוחד עמ' 20 ואילך, שם מפרט שטורם ומנתח את הסיבות שהניעו את החייתים לקבל החלטה זו.
- (5) הוא רכס הרי אנצאריה; עיין שטורם, כנ"ל עמ' 62 ואילך; ובמיוחד מעמוד 77 ואילך.
- (6) עיין שטורם, עמ' 92-94; 111.
- (7) עיין שטורם, עמ' 97 ואילך.
- (8) בימי השושלת ה-19, ואזלי גם קודם לכן, היה עיקרו של חיל-הרגלים הטצרי מורכב מ-4 חטיבות על-שם חשובי האלים במצרים: אמון, רע, פתח וסתדס.
- (9) עיין שטורם, עמ' 103-105.
- (10) עיין במאמרו של י.ח. פולוצקי.
- (11) עיין שטורם מעמוד 153 ואילך. מזר (בע"מ) סובר שכנראה יש לקשר את ייסוד ממלכת סיחון האמורי בין היבוק ובין הארנון, אל התפרצות חיתית זו אל שטחי שילטון המצרים.
- (12) לדעת אחרים בשנת 1468 לפנ"הס.
- (13) עיין במאמרו של י.ח. פולוצקי, על הקרב מגידו.
- עיין בניתוח הקרב ליד מגידו והמאורעות שקדמו לו, במאמ' של ש. ייבין: A New Egyptian Source for the History of Palestine and Syria, JPOS 14 (1934), pp 205 - 213.
- (14) השווה, ש. ייבין, מחקרים בתולדות ישראל וארצו, עמ' 115.
- (15) ספר הזכרונות, שו' 62-64, ובתרגומו העברי בקובץ ג', מז"א, תרצ"ה, עמוד 162.

16) עיין ש. ייבין, מחקרים בתולדות ישראל וארצו, מעמוד 111 ואילך. מזר סוכר, כי דרך אלטרנטיבית שנייה זו יש לחפשה בקו התואם, פחות או יותר, את הכביש של מינו המחבר את פרדיס עם קנעם העתיקה בבקעת מגידו, כ-10 ק"מ צפונית-מערבית ממגידו עצמה, לאורך ואדי מאלח. על השערה זו יש להעיר: א) התעודות המצריות אומרות במפורש, כי דרך זו יוצאת אל העמק מצפון למגידו, ואילו ואדי-מאלח יוצא אל בקעת מגידו מצפון-מערב. המצרים ידעו יפה להבחין בין צפון ובין צפון-מערב, כמוכח מתיאור עמדותיהם של צבאות היריבים ביום הקרב עצמו. ב) אם אומנם הדרך האלטרנטיבית השנייה היא זו העוברת בואדי מאלח, תמוה הדבר ביותר, כי במקום לציין אותה תוך הזכרת שמה של קנעם, מבצר חשוב השומר על מוצא ואדי מאלח מבין הרי הכרמל אל בקעת מגידו, והיא ישוב הנזכר גם ברשימת הערים שתחתימס כבשן, בשם עין קנעם (מס' 113), מזוהה הדרך מתוך הזכרת שמה של צפתי. ג) מכחינה טופוגרפית אין דרך זו נוחה יותר למעבר צבאות וחיל-רכב מן הדרך העוברת במיזר נחל עירון (ואדי עארב); היא המצרה המוליכה מנחל דאר (ואדי סנטורה) אל ואדי מאלח והגישות אליה הן מצד נחל דאר והן מצד ואדי מאלח, אינן רחבות יותר מאלה של מצרת נחל עירון, ואילו הירידה אל בקעת מגידו מצד ואדי מאלח תלויה יותר מזו של נחל עירון.

17) מכאן שיש להצטרף מישנה צער, על המחיקה שאירעה בחלק זה של הכתובת. מה שחסר כאן היה עלול לעזור הן בזיהוי צפתי הנ"ל, והן בקביעתה הסופית של הדרך האלטרנטיבית השנייה, אשר הוציעה מצביאינו של תחתימס ה-3.

18) עיין שטורם, מעמ' 38 ואילך בדבר גודל צבאות היריבים.

19) על אגפו הדרומי של צבא בעלי-הברית, נאמר בפירוש, כי הוצב בתענך; מקום חנייתו של האגף הצפוני אינו ידוע.

- כמעט שאין להטיל ספק בכך, כי אנפים אלה הורכבו בעיקרם
חיל רגלים, שכן הכוח הכנעני אשר חנה ליד מגידו והשתתף
שם בקרב, מנה 924 מרכבות לכל הפחות, ומיספר זה בודאי
שהיוה את רוב חיל-הרכב שעמד לרשות בעלי-הברית.
- (20) יש לזכור, כי שער העיר מגידו נמצא בצפון, ואילו
העמק שבו הוסתר חיל-הרכב של בעלי-הברית, נמצא מעברו
השני של תל העיר, מדרום.
- (21) התקפה על עורפו של חיל-הרכב החיטי הייתה מחייבת את
המצרים לעבור את האורוגסוס, שהוא עמוק ורחב למדי
במקום זה; נכן אי-אפשר לגשת אל חופו המזרחי של הנהר
במקום זה אלא דרך שטח גלוי ופתוח ללא מחסה לצרחק רב;
התקפה מצד זה אין בה כל הפתעה, וגידונה לפישלון מראש.
- (22) בתעודות המצריות נקרא הרכב בתואר קאצאנא, מלה שאולה
מן הכנענית (קצין); וייתכן כי היה זה המנצח על פעולת-
הצוות ואחראי לתנועת הרכב. מכאן מושג "קצין", בעברית.
- (23) דוגמה נאה של תכסיסים כאלה אפשר למצוא בנוהגם של
המיתגים, במסעו של תחות'מס ה-3 באסיב.
- והשווה: R.O. Faulkner, JEA 32 (1946), pp 40 - 41
- (24) מציאת מסגרת אסטרטגית כזאת, קשוחה פחות או יותר,
חסייע בידינו להבין את חידלון המעש של המצביאים
הכנעניים, המשתקף בפרשת הקרב ליד מגידו, לנוכח הגחתו
של תחות'מס ה-3 בעורף מחנה הרכב שלהם. אם היו אלה
התכסיסים הנקוטים בידם תמיד, לא ידעו פשוטו כמשמעו,
כיצד להגיב על המצב החדש, ששינה את פני הדברים לגמרי,
ושלל מן האסטרטגיה שלהם כל תועלת. כנראה שלא היו
גמישים כדי למצוא איזה פיתרון המתקבל על הדעת. כפי
הנראה שאם סמכו על כוח גבורה בלבד שיכריע בקרב העתיד.
אולם מכיוון שנמצאו במבוכה, אבדה להם היוזמה והם
לא ידעו מה לעשות.

ספר יהושע מבחינה צבאית וארכיאולוגית .

פתוך עייון במקורות, אנו יכולים להבחין כי בימים

ההם היו כובשים עיר בחמש דרכים שונות:

א. סיפוט אל החומות בסולמות, כפי שרואים ברוב התבליטים

המצריים: המסתערים על העיר היו עולים בסולמות פרימי-

-סיביים, בחיפוי קשתות ונשק אחר.

ב. דרך פריצת החומה; היו פורצים בחומה פרץ או מקרקרים

יסודותיה ומערערים נדבכיה.

ג. חתירה מתחת לחומה; היו חופרים מנהרות העוברות תחת

חומות העיר.

ד. מצור; הקפת העיר, שתכליתה לאלץ את האוייב להכנע

בגלל רעב וצמא.

ה. בדרך התחבולה והעורמה; שהיא חשובה מאוד בסקטיקה בכלל

ובכיבוש ערים בפרט.

הסיפוט אל החומה הייתה שיטתם של המצרים בתקופת-

הפאר של מצרים מבחינה צבאית, היינו בימי השושלת ה-18-19,

בימי הפרעונים הגדולים: תחותימס ה-3, אמונחתף ה-2, סטי

ה-1 ורעמסס ה-2 - כפי שאנו רואים בתבליטים רבים. הצבא

המצרי נראה בשעת כיבוש ערים שהוא מטפס על סולמות פשוטים

ומנסה לחדור מעל החומה לתוך העיר. עיקר המבחן היה באומץ-

הלב של החייל וככושרו בנקודת המגע, מקום שם היה עליו

להתגבר על יריב, שיש לו כל היתרונות לעומתו, כיוון שהוא

עמד על החומה מוגן וכמצב סטטי.

אשר לפריצת החומה - הרי זו שיטה קדומה יותר,

שנודעה כבר בימי האבות. בתקופת מארי, בראשית התגברות המצרים

החיתים, המציאו בצפון את האילים והכרים, ומן התעודות

שלהם אנו למדים, כי היה זה כלי יעיל ופוחץ.

אשר למצור - היה זה אחד האמצעים הקשים ביותר בקרב.

תחתימס ה-3 למשל, היה ציך לצור על מגידו שבעה חודשים; זאת אומרת, שהכלים השונים לא הספיקו לו להתגבר על עוצמת-הביצורים של מגידו. מכאן עלינו להסיק, שלא הכלים הסכניים השונים הם שקבעו ביותר, כי בתקופה זו גם המצרים לא נזקקו משום-מה לכלי מצור, והם נאלצו לסמוך על אומץ-הלב והאימון של החייל המצרי, על הכושר של חיפוי בקשתות, על מצור ממושך וכו'.

לעופת זאת, אין כל צל של ספק, שכל העמים באותה תקופה נזקקו הרבה לתחבולה הטקטית. דוגמה אופיינית לכך, אנו מוצאים בסיפור על כיבוש יפו בתקופת תחתימס ה-3, כאשר המפקד המצרי בעורטתו הצליח להגניב את חייליו לתוך העיר והם שהתגברו על המורדים. זאת הייתה שיטה רווחת ויעילה. גם העמים שבאיי-הים הלכו בשיטה זאת, זאת אפשר לראות לראות מהסיפור על כיבוש סרויה.

סיפור הדומה לתיאור המקראי של כיבוש יריחו, אנו מוצאים על השבטים הרומיים הקדומים שהלכו לכבוש עיר אחת. מסופר שהצבא הקיף את העיר חרש במשך שבעה ימים, ובכל יום הקיף אותה פעמים אחדות מבלי להוציא הגה מפיו. האוייב עמד על החומות. והסופר הרומאי מסביר את התחבולה כך: כאשר הקיפו את העיר בפעם הראשונה האוייב חשב שהם הולכים להתקיף והיה ער. בפעם השנייה חשב אולי בכל-זאת יתקיפו, ואחר-כך חשב שהם מתעתעים בהם ונעשו אדישים לכך. והנה, דווקא בשעה שהאוייב לא היה מוכן להתקפה, הסתערו התוקפים וכבשו את העיר.

יש לזכור, כי לרוב הצבאות בתקופת-הכיבוש, היה שדות-מודיעין פפותח על-ידי מרגלים, כפי שאנו למדים מן העדויות ההיסטוריות של המצרים. כך מסופר, שבמלחמה

המפורסמת בקדש, שלחו שני הצדדים כאחד מרגלים; וכשהיו תופסים את המרגלים של האוייב, היו חוקרים אותם בדרגה השלישית והרביעית של החקירה. ידוע המעשה בחייליו של רעמסס, שתפסו שני מרגלים ועשו בהם שפטים כדי להנציא מפיהם את האמת. הסופר אפילו פתאר את השפטים שעשו בשני המרגלים. שיטה זו של ריגול הייתה מפותחת, לפחות, מאז המאה ה-15 לפנה"ס.

גם שיטת אירגון הצבא הייתה אז מפותחת למדי. הצבא

המצרי בתקופת אל-עמרנה השתמש בשופרות ובחצוצרות, הן לאיתות והן לקביעת צורות שונות של הקרב, כפי שמראים לנו התבליטים המצריים. תבליטים של רעמסס המתארים את כיבוש קדש, מתארים מחנה צבא פתוח בשדה; ורואים מחנה מרובע בעל סדר ולו כמה פתחים. במרכזו שני אוהלים: אוהל האל ואוהל הפלך. הצבא עצמו חונה מסביב. מן הציורים רואים, שלגדודי החיילים היו אותות, מה שאנו קוראים כיום דגלים. לכל יחידה האות שלה, שעיקר מטרתו הייתה לאפשר ליחידות השונות להכיר זו את זו.

אשר לנשק שהשתמשו באותה תקופה: היו מצויים בעיקר

שני כלי נשק בעלי ערך אפקטיבי בקרבות: הקשת והחרב. אז השתמשו כבר בקשת המורכבת, שאינה עשויה חתיכת עץ, אלא משיכבה של גידים, עץ ועצמות. על-ידי-כך נעשתה הקשת יותר אלסטית; ואם כי לא הייתה גדולה, הרי שהסווח שלה היה גדול. רק עמים מפותחים ידעו ליצור קשתות אלה.

עמי המזרח התיכון (חוץ מיושבי הים האיגאי) השתמשו

בעיקר בחרב-המגל העקומה ולא בחרב הישרה. חרב זו, החדה דווקא בצד הקמור, הייתה מצוייה גם בידי החיתים וגם בידי המצרים והכנענים. אחר-כך עברה אל היוונים. בחרב זו אין חותכים בה ואין דוקרים בה; אלא פכים אל-פי החרב. המושג:

"להכות לפי חרב" הנפוץ בסיפורי המקרא, מוצאו מן התקופה שעד ראשית האלף הראשון לפני"הס. בהשפעת גויי-הים נכנסה גם החרב הישרה, שבה היו דוקרים. במקרה של אהוד (שופ' ג) מתארים בפרוטרוט את החרב, שהייתה לא חרב הכאה אלא חרב דקירה. ומכיוון שבימיו הייתה שלטת חרב ההכאה נאלץ המספר לתאר בפרוטרוט את החרב בעלת "שני פיות".

הקרדום היה נשק קרבי ממש. אנו מוצאים אותו בימי השופטים אצל אבימלך (שופטים ט' 48). הגרזן והקרדום היו חלק מכלי-הנשק האישיים של החיילים היוצאים לקרב, ושימשו גם לפעולות הנדסיות-צבאיות. גם הרומח והחנית וכן הכידון היו בשימוש, אולם הקשת והחרב הם שהכריעו את הקרב בטווח הרחוק והקרוב, והיו כלי-הנשק הסדירים בידי החיילים.

מה היה המצב בכנען?

מקורות חיצוניים מאפשרים לשחזר תמונה בהירה למדי על הכושר הצבאי של הכנענים. הצבאות הכנעניים היו חלשים ביותר בקרב בשדה פתוח. זה נבע מן המדיניות המכוונת מראש של השילטון המצרי באותה התקופה. שילטון זה חשש בעיקר משני דברים: א. ממרד התושבים נגד השילטון, מאי-תשלום מיסים, אי-בטיחות בדרכי התחבורה. ב. מהתקפות הבאות מבחוץ - לבל יפלו הערים בידי אויבים חיצוניים. כאן מתגלה הפרדוקס במדיניות המצרית: מיצד אחד היה מעוניין שהערים תהיינה מבוזרות ביותר כדי לעמוד נגד פשיטות עמים זרים; ומאידך לא היה מעוניין שיהיה בידי הכנענים צבא נייד גדול, כדי שלא יוכלו למרוד בו ולסכן את דרכי התחבורה שלו. חיל-המצב המצרי הוא אשר שלט בערי-המפתח בארץ והוא שהבטיח את דרכי התחבורה בה. מלכי-כנען הואסלים, היו חלשים מבחינה צבאית.

מיכתבי אל-עמרנה מתארים תמונה מדהימה. מלך ירושלים מתלונן על הח'בירו. להם לא היו מרכבות, אילים וכרים. אולם אלה היו שבטים שמהם הייתה צפוייה הסכנה הגדולה למלך ירושלים ולארצו. מלך זה כותב למרעה: "אם לא ישלחו קשתים השנה, כל אדמות המלך יאבדו". כאשר המיכתב הראשון אינו מועיל, הוא מתחנן ומבקש: "ישלח המלך חיל-מצב, 50 חיילים להגנת הארץ". במיכתבים אחרים נדרשים 10 או 5 חיילים ורק לפעמים 300 חיילים. מן המספרים הקטנים האלה אנו רואים שוב באופן ברור, כי המצרים גרמו במתכוון שלא יהיה לכנענים צבא ניכר. ממיכתבי עמרנה אנו למדים, שהח'בירו הביאו את מלכי כנען למצב מיואש. מסתבר, שהשיטה שלהם הייתה מבוססת על שני עקרונות סקטיים: א. פגיעה בדרכי-התחבורה ומניעת-עבודה סדירה בשדות הכנענים; כך לפשל, מתאונן המלך, שהאדמה תלך לאיבוד, כלומר, המתקיימים הטרידו יום ולילה את העובדים בשדות ואת עוברי-הדרכים ויצרו מצב של תהו-ובהו, וכנראה שגם קצרו את היכול.

ב. העיקרון השני של הח'בירו היה להשתדל לכלוא את הכנענים בתוך חומות הערים, כלומר שמלך כנעני לא יהא בסוּח אלא מאחורי החומות, וכל נסיעה מעיר לעיר תהיה כרוכה בסכנה. הדרכים היו משובשות המארבים ובפשיטות, והשליט הכנעני לא יכול לצאת מעירו אלא עם צבאו שהקיף את ריכו. הפציאות מראה, כי בכל עיר כנענית שנחפרה עד עתה באופן יסודי, רואים תופעה שאינה שנויה במחלוקת: עיר כנענית בעלת תרבות, עיר מבצר, עיר של מקדשים (בלכיש, בית-אל או כחצור) - פוסקת לפתע פלגלות סימני חיים. עובדה ברורה היא, שהערים האילו נהרסו ונשרפו כולן בתקופה אחת מבחינה ארכיאולוגית ולא ניכנו על-ידי תושביהן. ואם אי-פה או שם קטה אחת מהן, הרי שקמה רק בצורה דלה ביותר.

הארכיאולוגים אינם חולקים על העובדה הנ"ל אלא רק על קביעת התאריכים השונים של כל מאורע מסויים. אין להסיל כל ספק, כי ההרט החד-פעמי הזה של הערים היה מעשי ידיהם של שיבטי-ישראל.

עובדה היא, כי בשנת 1230 לפנ"הס מציין מרנמתח, שעם ישראל יחד עם עממים אחרים הושמד; ז.א. שעם ישראל כבר היה אז בארץ, ובכך אין להסיל ספק. זאת אולי התעודה היחידה והחשובה ביותר, המזכירה את ישראל. שנית - לכיש, זכיר, בית-אל וחצור - ערים אילו חרבו לפי העדויות הארכיאולוגיות באותו פרק זמן של המחצית השנייה של המאה ה-13 לפנ"הס. הטקטיקה הפתוארת בספר יהושע, שואפת להמנע מלהילחם עד כמה שאפשר על עיר נצורה. על-ידי עורמה מוציאים את האיש המתכזר בעיר החוצה, כדי להכותו בשדה הפתוח. גם חצור לא נהרסה, אלא לאחר קרב כשדה הפתוח. כולט ביותר העיקרון של התנפלות-פתע. עיקרון זה חשוב ביותר לצד החלש, המצליח רק על-ידי ההפתעה ובהתקדמות כחשכת הלילה. במלחמת המלכים שהתנפלו על גבעון (יהושע י', 9) "ויבא אליהם יהושע פתאם, כל הלילה עלה מן הגלגל" וכן בכיבוש חצור (פרק י"א, 9): "ויבא יהושע וכל עם המלחמה עמו עליהם על מי מרום פתאם" - כלומר, שלפשיטות היה אופי ברור של פשיטות-פתע. אשר לכיבוש יריחו ובית-אל (העי) - כאן הכתוב מייחס את הכיבוש לגורמים יוצאים מן הכלל ולתחבולות.

הטקטיקה של הכיבוש מראה גם על הרצון להילחם בהר דווקא ולהימנע, עד כמה שאפשר ממלחמה בעמקים; כלומר, להילחם באותם השטחים והמקומות שלרכב הכנעני לא היה חופש התימרון. ריגול ומודיעין: מספר סיפורים על הכיבוש פתבססים על כך, שלפני הקרב נשלחו מרגלים - מודיעים. סבעי הדבר, כי מסע-לילה המסתייע בגורם ההפתעה ובפשיטה, מושתת על ידיעות - אחרת אי-אפשר לפעול בהצלחה בצורה זו.

מן ההיסטוריה אנו למדים, שהרוח של החייל הוא האלמנט החשוב ביותר בקרב המגע, מבחינה צבאית. בעזרת הרוח הלוחמת אפשר להשיג הישגים הנראים לכאורה כבלתי-אפשריים. אם נשווה את כיבוש הארץ על-ידי הערבים לכיבוש יהושע, נראה אנלוגיה עצומה בפרטים רבים אשר קרו. כידוע, שלח אבו-בכר שני פירים של שבטים לכבוש את ארץ-ישראל. במשך זמן קצר, יחסית הצליחו שבטים נודדים, ובלתי מאורגנים אילו, להפיל אימפריה שהייתה בודאי חזקה יותר מן האימפריה הכנענית הסיבה העיקרית לכך הייתה, שלא היה "מורל" לאנשי האימפריה, ולא היה להם כוח לחימה. לעומתם היו המתקיפים בעלי קנאות דתית ופוליטית גם יחד, והיו נתונים להנהגה חזקה. הכיבוש הערבי הוא מאלף ביותר, ומזכיר כיצד הצליחו שבטים נודדים להכריע עמים גדולים. הנימוקים הצבאיים והארכיאולוגיים, והדוגמה הנ"ל של הכיבוש הערבי, יכולים להראות על סבירותה של פרשת הכיבוש על מרבית פרטיה.

מתוך המקורות אנו למדים, ששיבטי-ישראל שחדרו לכנען לא נחלו מן הכנענים את חרבותם הצבאית: את צבא הפרשים ורכב הברזל. שיבטי-ישראל מגייסים צבא שולפי-חרב, ואינם יודעים להשתמש בסוסים וברכב. כן לא נחלו שיבטי-ישראל מאת הכנענים את מישסרם - מישסר של ערי-המלכה. בני-ישראל היו מאורגנים בשבטים; שלב מתקדם יותר של איחוד, לעומת הפירוד המדיני הכנעני ומלחמת מפלכות מקומיות.

למרות הערפל הפרוש על כיבוש כנען בכלל, ועל גלי-

החדירה בפרט, אפשר בכל-זאת להבחין במהלך הריאלי של המאורעות. ואם כי, פרטים מסויימים (בעיקר תאריכים) אינם ברורים לנו למדי, הרי בכל זאת יכולים אנו להאר את שלבי-הכיבוש ונורמי ההצלחה.

בעת חדירת הגל הרביעי לכנען, אנו עדים לחדירת

שיבטי-יוסף בראשותו של המנהיג הנדול והמחונן - יהושע בן-
נון. לפניו עמדו הכנענים, מוגנים היטב מאחורי ערי-חומה
בצורות. לכנענים היה יתרון חשוב נוסף, סכני-צבאי: היה
להם צבא מאומן, וכן רכב ופרשים. הצבא הישראלי היה עממי.
צבא רגלי שולפי-חרב. למזלם של שיבטי-ישראל, היו הכנענים
מפורדים. התושבים היוו בליל מוון של עממים שנלחמו ביניהם
מאות בשנים. יהושע, שהיה מנהיג ומצביא בחסד עליון ואישיות
שילטונית עצומה, היכיר בחוש את סיבם של הגורמים הצבאיים
הפמשיים וידע להשתמש בהם ולנצלם לטובת מכנעיו; אבל מכל
משור הוא שומר על ה"מורל" של חייליו וזהו הנסק "הסוד"
שלו. השבטים היו רעבים לקרקע והייתה סכנה להתמוררות
אחדותם, ועל-כן הוא מושיב את אנשיו במחנה כל ימי המלחמה.
הוא מונע את אנשיו להפנחל עד גמר המלחמה; וייתכן שזהו
אחד הסעמים הניסתרים להחרמת יריחו והעי. סיבה אחרת מדוע
לא הירשה יהושע לאנשיו להתישב בערים שנכבשו היא, שמעשה
כזה היה מכריח אותו להשאיר בכל מקום חיל-משמר, וזה היה
מדלדל ומקטיין את כוחו הצבאי האפקטיבי. יהושע דואג במיוחד
לרוח חייליו ומשפיע על נפש אנשיו באמצעות סקסים גדולים
וכרוב עם, באספות שבהן הלהיב אותם באישיותו הנפלאה. הוא
אינו רק מנהיג היודע את נפש העם, אלא מצביא גדול. מלחמותיו
הן מלחמות הרס, והוא מורס את החקלאות הכנענית, כי מקורות
האספקה שלו היו בראשית הכיבוש בעבר-הירדן, בנחלת גד וראובן
אין הוא נלחם אף מלחמת-פגז אחת. כל מלחמותיו הן התקפות
יזומות. אין הוא מתכנר בערי מבצר שכבש; כל מערכותיו הן
בשדה הקרב הפתוח. הוא משתדל להקדים ולהתקיף את האוייב,
ומנצל את גורם ההפתעה עד תומו. את מסעותיו הוא מנהל בעיקר
בלילה, בחסות החשיכה; ומנצל מכלול תכסיסי מלחמה צבאיים.

את הגורם הסופוגרפי הוא יודע לנצל בשלימות. הוא מחשב
מראש את דרכי הנסיגה של האוייב ומשתדל לחסום אותן, ומקצה
כוחות מיוחדים לרדוף אחרי האוייב במנוסתו. אין הוא נותן
לצבאו לנוח, כי יודע הוא שיש למנוע את הכנענים מלנוא
אל עריהם ולהיחבא מאחורי החומות הבצורות. אין הוא נותן
שהות למלכי כנען שהוכו לשוב להתאחד שוב. בכל התכונות
הנ"ל אנו מכירים ביהושע כמנהיג ומצביא מחונן בחסד עליון.

שבטי ישראל ומקומם בכיבוש הארץ.

בבואנו לחקור את השבט העברי, מוצאו, הרכבתו ודברי-
ימיו, עלינו לשים-לב לכל מה שמסופר בתנ"ך בתור מקרים
שקרו ל"אבות" של השבטים ולמעשיהם. אם נסיר מעליהם את
מעטה האגדה ונשים לב למקרים שקרו, או מעשים שנעשו, נראה
שדברי ימי "האבות" הם רק סמלים, בבחינה ידועה, "מעשה
אבות סימן לבנים". יש לכן, לראות את בני יעקב במקומות
הומעותיהם במקרא, לא כאנשים יחידים אלא כנציגיהם של
השבטים. אם נאמר (בראשית ל, 14): כי יששכר הולד "בימי
קציר חטים", אפשר אולי ללמוד מזה, כי היה שבט זה ראשון
לעבוד עבודה חקלאית. כלום צריך להבין באופן מילולי את
הסיפור על שמעון ולוי כשני אנשים יחידים שהשמידו את כל
יושבי שכם, אפילו "בהיות האנשים כואבים"? (בראשית לד, 25).
האם אין כאן משום השוואה היסטורית של אב-שבט ?
המילה "שבט" ו"מטה" הן שמות נרדפים להוראה אחת.
שתייהן מורות על השררה השבטית המתנהלת על-ידי הנשיא
והמסתמלת במקל או בשבט שהוא מחזיק בידו.
השבט הוא "חברה מאוחדת ומסודרת, המורכבת מקיבוצים
חברתיים יותר קטנים ושהנם עצמים גדולים מכת-אב יחידים"
(ג' דינגס). להגדרה זו צריך להוסיף: 1. השטח שעליו יושב
השבט אינו תמיד "מסויים", אלא גם באופן יחסי לאפשרות
הנדידה. 2. הרכבת השבט או הגדלתו יכולה להיות על-ידי
הגדלת המשפחה או על-ידי התאחדות של משפחות אחרות. אין
איפוא, הבדל יסודי בין המשפחה והשבט. שניהם מיוסדים על
קירבת דם אמיתית או מדומה וקירבת הפולחן. שניהם הם יחידות
צבאיות) בתור יחידה צבאית נקראת המשפחה, כמו שראינו "אלף";
יש לחשב שהשבט נקרא בתור זה "רבבה" - שופ' כ, 10; דב' לג, 17,

המשפחה כלפי פנים, והשבת כלפי חוץ. השבת מנהל את עינינו באמצעות מועצה המורכבת מנשיאי המשפחות, מ"זקני העדה". המועצה הזאת אינה מתערבת בעניינים הפנימיים של המשפחות ותפקידה העיקרי הוא כלפי חוץ, כלפי שבטים אחרים. המועצה בוחרת בנשיא לנהל את ענייני המלחמה של השבת. בזמן שלום נשאר השבת בלי נשיא, וראשי המשפחות הם המוציאים לפועל את החלטות המועצה. כך לערך, היה המצב בשבטי-ישראל. נשיא-המשפחה "זקני העדה" הם שהיו חשובים בשבת ולא נשיא-השבט. לשם הגנה או התקפה, יש שמתאחדים שבטים אחדים לברית, שבה יש לשבטים היחידים שלטון עצמי גמור. בריתות כאלה אנו מוצאים בתקופת-השופטים ומתבלט בייחוד בשירת דבורה. עם התיישבותם הקבועה של השבטים בארץ, הולכת חשיבותו המדינית ופוחתת, כשם שגם חשיבות המשפחה פוחתת. שם השבת הופך לשם הסביכה שבו התיישב (ראה שופטים ה, 17), ושם המשפחה נעשה לשם האיזור. החשיבות המדינית האמיתית עוברת לעיניינים המשותפים, אף-כי קרבת הדם עדיין תופשת מקום חשוב במדינה. שישטוש ההבדלים השבטיים אפשר לראות אחרי ייסוד המלוכה בישראל. לדעת א. פן-סלמט (הערה אישית) היה אירגון המדינה-האדמיניסטרטיבי של המלך שלמה, נסיון לשטש את הגבולות השבטיים.

המספר של שבטים-עשר השבטים הוא "רעיוני" בעיקרו, היות ולא היו 12 שבטים באותה התקופה של הכיבוש ולא פעלו כאחד, ולא כבשו ביחד את הארץ, כמתואר בספר יהושע, ואפילו בתורה אין המספר ברור דיו; - צריך להביט על אפרים ומנשה כעל שבט אחד: בני שבט יוסף, או לא לחשוב את לוי מפני שלא קיבל נחלה בארץ.

פרק א' שבספר שופטים, שכנראה עתיק יותר מספר יהושע, ושם נאמר: "מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו?" הכיבוש מתואר שלא ככיבוש כללי, על-ידי כל השבטים ביחד; אלא שבט

שבט לעצמו או קבוצת שבטים. יהודה עולה "בתחלה" להילחם בכנעני יחד עם שמעון ועם שבטים או משפחות שאינם כלל במיספר שנים-עשר השבטים: הקיני, הקנזי והכלבי. הוא הולך להילחם בדרום ואין לו שום קשר עם "בית-יוסף" העולה על בית-אל, כלומר לצפון. השבטים האחרים: זבולון, אשר, נפתלי ודן פועלים מצידם לחוד, בלי קשר עם יהודה או בית-יוסף. ראובן וגד, לוי ויששכר אינם נזכרים כלל: השניים הראשונים, מפני שהם יושבים כבר בעבר-הירדן המזרחי ואינם הולכים לעזור לאחיהם הנלחמים במערב (לא כמו שמתואר בספר במדבר לב וביהושע כב) כשם שאינם באים לעזרת אחיהם במלחמת השיחרור מעול סיסרא (בשירת דבורה נזכרים ראובן וגלעד); לוי ויששכר אינם נזכרים מסיבות אחרות שאסביר להלן.

בשירת דבורה אינם נמצאים ברשימת השבטים: שמעון, לוי ויהודה. במקום מנשה נמצא מכיר "בנו" של מנשה, ובמקום גד - גלעד. ההשמטה אינה מיקרה, בייחוד אחרי שקראנו בשופטים פרק א' שיהודה ושמעון עלו להילחם בכנעני בתור קבוצה נפרדת. המסקנה הנובעת מכך היא, שרק השבטים הנזכרים בשירת דבורה עמדו בכרית ביניהם, ושמעון, לוי ויהודה לא נכנסו לכרית הזאת, אלא פעלו לחוד. (ראה גם שמואל א פרק ל, 26-31; דברים לג, 7).

יוצא שמיספר השבטים לא היה תמיד מקובל, וכן, כי לא פעלו לכתחילה ביחד, אלא שבט שבט או קבוצת שבטים. מובן איפוא, שהתיאור של כיבוש הארץ על-ידי השבטים כאחד שבספר יהושע, הוא יצירה מאוחרת. אם נתבונן בכתוב בסיפורים וברמזים על השבטים שבתנ"ך; על מוצאם, הרכבם ומקומם ביצירת העם העברי, נראה כי הם מתחלקים לארבע קבוצות: א. הקבוצה שהתיישבה במזרח לירדן: ראובן, גד וחלק המנשה. ב. שבטי-יהודה, שמעון ולוי. ג. שבטי הצפון: יששכר, זבולון, נפתלי, אשר ודן. ד. בית-יוסף.

הגל הראשון של השבטים .

בקבוצה הראשונה, ראובן הוא הבכור; ז.א. שהיה השבט הראשון מהשבטים להיכנס ולהתיישב בארץ בעבר-הירדן מזרחה. קיימת תיאוריה, שבט זה ניכנס לראשונה לעבר-הירדן המערבי, והרמזים לכך: בבראשית לה, 21-22 ("מגדל עדר"), וביהושע טו, 6; וי"ח, 17 ("אבן בהן בן ראובן"); ואומנם מקומות אלו הם בחלק המערבי, אבל המסורת מקשרת את ראובן לעבר-הירדן המזרחי ואין לנו ידיעות על פעולותיו של ראובן במערב. מה שנוגע לרמז בבראשית, אין זו הוכחה שגם ראובן היה ב"מגדל עדר", אלא אולי להפך, מהמשפט "וישמע ישראל אפשר להוכיח שראובן היה אז בריחוק מקום מבני-ישראל האחרים שישבו במגדל עדר. והמקום "אבן בהן בן ראובן" שבספר יהושע, נקרא אולי על שם משפחה בלתי חשובה של ראובן, שעברה בזמן מאוחר יותר לעבר-הירדן המערבי; כי השם "בהן" אין במגילת היחס של ראובן בבראשית מו ובמדבר כו, ולא בדברי-הימים א', ה.

שבט ראובן לא תפס מקום חשוב בחיי העברים ואת תולדותיו אפשר לקרוא מתוך התעודות ההיסטוריות מתקופות שונות בדברי ימי-ישראל. בשירת דבורה: ראובן עדיין בעצם פריחתו, ועזרתו דרושה, והמשורר מדבר בצער ובלעג גם-יחד על סירובו להצטרף למילחמת השיחרור. בברכת-יעקב נלקחת ממנו הבכורה - "פחזו כמים אל תותר", ז.א. כי חשיבותו ירדה כתור השבט העתיק ביותר. בכתובת מישע סלך מואב (מימי יהורם בן אחאב) אין שם ראובן בכלל, אלא השם גד; ובברכת-משה (דברים לג) עוברים על ראובן כמימרה קצרה: "יחסי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר", מתוך מימרה זו אפשר לראות שבט ראובן עומד להיעלם.

השאלה היא: מה גרם לירידת ראובן? - לפי התיאולוגיה העברית, בא עונש על ראובן על החטא "בחללו את יצועי אביו"

(בראשית לה, 22; מט, 3). אחרים מסבירים באופן יותר הגיוני את החטא ועונשו - בגלל מלחמה שהייתה בין ראובן ושבט או משפחה "בלהן". כנראה שהתפרטות השבטים האחרים נגד ראובן גרמה לירידתו.

יש בידינו מקור אחר בו נמצא הארה, או פיתרון והסבר

טוב יותר. בשירת דבורה נאמר: "לפלגות ראובן גדולים חקרי לב" ואם נבאר את המילה "לפלגות" בתוראה של פירוד, נמצא את המפתח לעניינין. ריחוק מקומו של שבט ראובן מיתר השבטים, וסיכסוכו עם המואבים מהדרום ושבטי המידבר במזרח גרמו לכך, שיפעל על דעת עצמו, שהוא ניפרד מאחיו, שלא ישתתף במלחמותיהם, ושלא יקבל את עזרתם בשעת הצורך. יחיד לא היה יכול לעמוד במלחמת הגבולות הקשה שלו; הוא נלחץ בין אויביו מכל הצדדים, כך כאשר הגיעה תקופת המלכים עברה הבכורה בנקל משבט זה לשבט יהודה.

עם שבט ראובן מתקשר שבט גד, שאף הוא לא השתתף

במלחמת הכיבוש של עבר-הירדן המערבי, ואינו נזכר כלל בשירת-דבורה. מלחמת הקייסום שלו גם-כן הייתה קשה, בשיבתו על הגבול מוקף אויבים: הארמים, המואבים, העמונים ושבטי-המידבר; "גד גדוד יגודנו", אבל הוא נלחם בגבורה, והצליח אולי יותר מראובן במלחמה נגד אויביו: "והוא יגוד עקב". (בקשר לנ"ל ראה: דה"א ה, 10; ה, 19-22).

אשר לחצי שבט המנשה (במדבר לב), הוא התיישב בעבר-

הירדן המזרחי בזמן מאוחר יותר משבטי גד וראובן. מכל המקורות מוכח, שחצי שבט מנשה שהתנחל מזרחה לירדן, הוא מכיר בן-מנשה (במדבר לט-מ; יהושע יג, 29-31). אולם בשירת-דבורה אין השם "מנשה" נזכר כלל אלא "מכיר", ומכיר נחשב בין השבטים שבעבר הירדן; ולעומת זאת מדובר שם על גלעד, המקום שהתיישב בו מכיר וגם בתקופות ההיסטוריות לא נזכר לא מנשה ולא מכיר שבעבר-הירדן מזרחה, אלא תמיד גלעד.

אפשר לבאר את הסתירות בכך, שבתחילה לא היה שבט מנשה
אלא משפחת מכיר בתוך שבט יוסף. משפחה זו נתחלקה, * כאשר
שבטי יוסף נכנסו לארץ לשני חלקים. חלק אחד נשאר בעבר-הירדן
מזרחה וכבש את הגלעד⁽¹⁾; החצי השני הלך יחד עם שאר משפחות-
יוסף לעבר-הירדן המערבי. במשך הזמן, חלק זה של מכיר שבעבר-
הירדן המזרחי, הפך למושב אחד ונקרא בשם הגלעד, ורק אחר-כך
התפשט גם לבשן⁽²⁾. לכן נזכר בשפירת-דבורה רק "גלעד בעבר-
הירדן שכן" ולא מכיר שבעבר-הירדן המזרחי, אלא החלק המערבי
שלו. מכיר היה הראשון להיקרע מעל יוסף ולהיעשות לשבט חדש
בשם מנשה - "מנשה בכור יוסף"; אבל הבכורה ניתנה אחר-כך
לאפרים על-ידי יעקב, אשר "שכל את ידיו", מפני שאפרים
נעשה לשבט החשוב ביותר בממלכת הצפון.

נוט בדיעה, כי שטח חצי שבט המנשה בעבר-הירדן מזרחה
הוא פרי כיבוש משני אחרי שמנשה כבש את נחלתו ממערב לירדן;
וקורא לאיזור פניאל ומחננים איזור של "התפשטות קולוניאלית"
של מנשה. ראוי לציין כאן, בהקבלה ליחסים שבין מנשה שבמזרח
ובמערב לירדן, קיימת הקבלה ליחסים שהיו בין גבעת שאול ובין
יושבי יבש גלעד (שופטים כא, 8-14; שמואל א' יא, 3). מהכתוב
בשופטים כא מתקבל, כי יבש הייתה לא רק עיר אלא נחשב לשבט.
המעניין לציין הוא (ראה שמואל א' יא), כי יבש פונה לעזרה
לא לשבטי עבר-הירדן המזרחי, אלא לבנימין. יתר על-כן, לפי
שמואל ב' 5-7 דויד בא במשא-ופתן עם יבש כאילו הייתה
יחידה עצמאית ללא קשר עם יתר השבטים. נשאלת השאלה: האם
הייתה יבש "התפשטות קולוניאלית" מתוך שבט בנימין? - ייתכן!

הגל השני של השבטים.

הגל השני של השבטים הבאים אחרי ראובן, והראשונים
להתיישב בעבר-הירדן המערבי, היא הקבוצה: שמעון, לוי ויהודה.

בשופטים פרק א', בספור על כיבוש הארץ, נזכר שמעון עם יהודה; אולם מוכח משם שהפועל העיקרי הוא יהודה, ושמעון הוא רק סרח העודף, כשם שהיו גם הקנים והכלבים. לשבט לוי אין זכר בספור הזה; אולם לפי המסורת היה קשר אמיץ ובלתי פוסק בינו ובין שמעון. בשירת-דבורה אין מזכירים אף אחד מקבוצה זו, מפני שהשבטים האלה היוו קבוצה נפרדת שמקום שיבתה היה הדרום ולא עמדה בקשר עם הצפוניים מסיבות שונות, וגם מפני שהפרידו ביניהם שבטים כנעניים. בברכת-יעקב אומר הפסוק: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" - דבר המורה על העובדה של פירוק השבטים שמעון ולוי ופיזורם בין השבטים האחרים. בברכת-משה אין שמעון נזכר כלל, ושבט לוי נזכר בתור שבט כוהנים ולויים - תפקיד שקיבל השבט הזה מאוחר יותר אחרי היזרו.

פיזור השבטים שמעון ולוי קשור לחסאם (בראשית מט, 6): "כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור" - רמז למעשה שכם, המסופר בפרק לד. את הסיפור הזה מבארים ולהו"זן (בספרו פרולוגומנה לדברי-ימי ישראל, 1885), ששדה, גוטה וחוקרים אחרים באופן שכזה: "דינה" הוא שם משפחה עברית, אשר התיישבה בשכם ואשר נלחצה על-ידי בני שכם. בגלל זה התנפלו שמעון ולוי על שכם והחריבוהו, וזוהי הסיבה למפלת שמעון ולוי, כי נאספו עליהם הכנענים והשמידום (בראשית לד, 30). אדוארד מאסיר סובר, כי אגדת דינה לחוד ומפלת שמעון ולוי עיניין נפרד הוא. נראה לי, כי ההתנפלות של שמעון ולוי על בני שכם ומפלתם קשורות למנהג עתיק יומין של חטיפת נשים, שהיה נפוץ בין השבטים הקדמונים ואשר גרם לשפיכת-דמים רבה, ומנהג זה, כנראה שהיה נהוג גם-כן אצל בני שכם.

מן הכתוב בבראשית (פרק מב, 24, 36) אפשר לחשוב, כי שבט שמעון היה כמצרים, ומן הסיפורים על דבר משפחת לוי במצרים יש החושבים שגם שבט לוי (או לפחות בחלקו) היה שם³).

אולם כאם היו שם, כנקאה, יצאו משם לפני יציאת מצרים
המקובלת של המאה ה-13 לפנ"הס. ואילו הח'בירו הנזכרים
כמיכתבי אל-עמרנה מזמנו של אמונחתף ה-4 היו בוודאי
העברים שכאו מצד דרום-מזרח לכבוש את הארץ, וזוהי הקבוצה
של שבטי יהודה עם שמעון ולוי שכאו לארץ מן הדרום ולפני
שבטי יוסף.

שבטי שמעון ולוי נעלמו בתור שבטים עוד בזמן קדום
ונשמעו בשבט יהודה. ביהושע יט נאמר: "ויצא הגורל...
לשמעון... בתוך נחלת בני-יהודה"; ואם משוים את נחלות
שני השבטים האלה (יהושע יט, וגם טו) אנו מוכרחים לבוא
לידי מסקנה, שלשמעון לא הייתה כמעט נחלה כלל בארץ, אלא
נבלע בשבט יהודה. מתוך 17 הערים הנזכרות בנחלת שמעון,
נמצאות 12 מהן בנחלת יהודה. מלבד זה, "שבע" (בפסוק ב')
היא כנראה "באר-שבע", מפני ש"שבע" היא העיר ה-14, בעוד
שפסוק 6 מונה רק "ערים שלש-עשרה". כפי הנראה, הייתה
באר-שבע במאה ה-8 לפנ"הס עדיין חלק מהמלכות הצפונית
(ראה עמוס ה, 5; ח, 14). הרשימה שביהושע טו מגלה את המצב
בסוף המאה ה-7 לפנ"הס, כאשר יהודה התפשטה תחת שילטון
יאשיהו והמלכות הצפונית נעלמה. "בלע" (בפסוק 3) היא בודאי
"בעלה" שבפרק טו, 29, כשם ש"בתול" (פרק יט, 4) היא "כסיל"
(טו, 30) ו"שרוחן" (יט, 6) היא "שלוחים" שבפרק טו, 32.
מה שנוגע לשבט לוי, יכול הפסוק (שופטים יז, 7) להפיץ אור:
"ויהי נער מבית-לחם יהודה ממשפחת יהודה והוא לוי"; והבטוי
"והוא גר שם" (הוספה מאוחרת), ז.א. שגם הלויים נספחו
אל שבט יהודה בתור משפחה לו. א. פן-סלמס (דעתו משנת 1935)
בדיעה כי קעילה הייתה חלק מנחלת לוי העתיקה, והוא מתבסס
על נחמיה ז, 17-18. כידוע, נעשה שבט לוי לשבט כותנים.
אולם, דבר זה לא יכול היה להיות פתאומי, אלא כהדרגתיות,

כתוצאה של התפתחות⁴. אולם מן הכתוב בשופטים יז, 13:
"עתה ידעתי כי יטיב ה' לי, כי היה לי הלוי לכהן" -
אנו למדים, כי כבר בזמן מוקדם זה היו כוהנים משבט
לוי שהיו מקצועיים.

מתוך קבוצת שבטים זו, יהודה היה הצעיר (אבל החזק)
ביותר. דברי-ימי יהודה הם ברורים יותר משל שמעון ולוי.
פרק לח מכיל את תמצית ימי יהודה. הפרק מראה על פעולה
עצמאית של השבט. הוא נבדל מאחיו "וירד יהודה מאת אחיו"
ונפרד מהם בכיבוש הארץ. שבט זה היה בעיקרו רועים. הוא
יושב בדרום (עדולג ותמנה), עומד בקשר ידידותי עם
הכנענים ומתחתן בהם. הוא מטמיע בתוכו משפחות כנעניות
ומהפמיעה הזאת נולדות המשפחות: ער, אונן ושלה. שתי
הואשונות נכחדות ונשאר רק שלה. אולם מיצד שני נולדות
לו שתי משפחות אחרות: פרץ וזרח⁵ מתטר (כנראה שבט
כנעני). ויהודה מוסיף לחדש את כוחו על-ידי זה שהוא
בולע ומטמיע שבטים ומשפחות אחרים עד ימי דויד. בדברי-
הימים א' פרק ב', נמנים בין צאצאי יהודה שבטי-ערב
הצפוניות: הירחמאלים והקנים⁶ (משפחה עמלקית), וגם
משפחת כלב הקנזי שהיא, כנראה, משפחה אדומית⁷. ביהושע
פרק טו, נחשבת חברון גם לכלב וגם ליהודה, ובכלל נתן
לכלב בן-יפונה חלק בתוך בני-יהודה (יהושע טו, 13, 54).
בשופטים א', 16 נאמר, שגם הקנים עלו עם בני-יהודה
לכבוש את הארץ⁸, ובשמואל א' כז, 10 וגם ל, 29, נחשבים
הירחמאלים והקנים ליהודה. מלבד זה נשמעו ביהודה, כפי
שראינו, שבטי שמעון ולוי (או חלק מהם) וכן חלק משבט
דן, כפי שאסביר להלן.

שבט יהודה היה איפוא, שבט שליט שהכניע רבים, אם
בדרך שלום או במלחמה, לרצונו ולשילסונו. הוא משך אליו
שבטים חלשים וקטעי שבטים ומשפחות, ועשה אותם לחלק מעצמו.
אנו רואים שהוא גושא בחובו את גרעין הממלכה.

הגל השלישי של השבטים.

הגל השלישי של שבטי-ישראל הוא שבטי הצפון: יששכר, זבולון, נפתלי, אשר ודן. שבטים אילו חדרו לארץ אחרי יהושה ולפני קבוצת יוסף (הם נולדו אחרי יהודה ולפני יוסף). הקשר שבין השבטים הללו רופף יותר, מאשר בין השבטים האחרים. אולם, יששכר וזבולון נזכרים תמיד יחד, הן בברכת-משה והן בשירת-דבורה; מברכת משה אנו מבינים כאילו שני השבטים התאחדו, ואפילו היה להם מקדש משותף¹⁵. הסיפור שיששכר הולד "בימי קציר-החטים", פרמז אולי לעובדה שהיה השבט הראשון להתפרנס על החקלאות, ובתור עובד-אדמה, איש שלום והוא "נטה שכמו לטבול" את עול הכנענים; ורק כשנעשה העול הזה כבד מנשוא הוא מתעורר וקורא את ברית השבטים לעזרה (מלחמת דבורה וברק) ומסתחרר מעול הכנענים. זבולון, השבט הקטן יותר והחשוב יותר קשור אליו תמיד ונלחם את מלחמתו "בחרף נפש". שבט זה התעסק כנראה, חוץ מעבודת-אדמה, במסחר ובספנות והיה קשור עם הצידונים (ברכת-יעקב). נפתלי היה נאמן לקבוצה זו; הוא עמד בברית השבטים בימי דבורה ונלחם "על מרומי-שדה" את מלחמת השיחרור של יששכר. מהכתוב בדברים לד, 2; מלכים א' טו, 29; מלכים ב' טו, 29, אפשר לראות עד כמה היו השבטים בכלל למושב אחד עם הנחלה שהם התאחזו בה, עד כדי התעמיד את מושב השבט במקום הארץ, ושם הארץ במקום השבט.

שבט אשר עומד מן הצד בקבוצה הזאת. הוא מתענג על ארצו הפורייה ו"השמנה" ואינו משתתף במלחמת השיחרור של אחיו-שכנו. חוקרים שונים (כמיוחד א. פאיר) חושבים ששמו נקרא על-שם המקום שהוא התיישב בו. אולם, נראה יותר שהשם אשר הוא מקורי לשבט הזה ושהוא קשור עם השם גד שהמסורת קושרת בתור אחיו. גד ואשר היו תחילה שבט אחד, שישב בעבר-

הירדן המזרחי. "גד" הוא שם אליל "ההצלחה". לכן לדעת, לא נקרא שבט אשר על-שם הארץ (כדעת א. מאייר) אלא להפך, הארץ נקראה על שם השבט, כמו "ארץ נפתלי". כאשר נפרד השבט מגד והלך לעבר-הירדן המערבי, הוא קרא לעצמו "אשר" ז.א. - אושר, בהקבלה לשם "גד"=הצלחה. מובן שהשמות: גד ואשר שווים במובנם; המלים שונות כיוון שהיו באיזורים שונים, וכנראה התפתחו דיאלקטים שונים.

שבט דן הוא השבט הצפוני ביותר של הקבוצה ושל כל שבטי-ישראל. כבן השיפחה של רחל הוא נראה כפחות חשוב מאחרים, וייתכן שהיה מעורב עם הכנענים. הוא נדחק אל בין ההרים. אולם, הוא הולך למצוא לו מקום בצפון. בגלל המלחמות התכופות שהיו לשבט שבהן החזיק מעמד בגבורה, הוא הלך הלוך ופחות עד שהגיע למדרגת "משפחה"¹⁶). לפי שופטים א, 34, האוייב של דן הוא האמורי, ואילו לפי סיפורי שמשון האוייב הוא - הפלישתים. בשירת דבורה נחשב דן בין שבטי-הצפון שיש לו קשר עם מסחר צור וצידון "ודן למה יגור אניות". ואם עברו הדנים מדרום לצפון עוד לפני שירת דבורה, לא יכול היה להיות להם עסק עם הפלישתים, שנכנסו לארץ רק בראשית המאה ה-12 לפנ"הס. הסיפור על שמשון אינו קשור, לדעת, בכלל בשבט דן. הנאמר בשופטים התכוון לכך שמשון היה בן "מנוח ממשפחת הדני", ולכן דורשים הפלישתים את הסגרת שמשון לא משבט דן, כי אם מיהודה (שופטים טו, 9). ברור כמו-כן, שהמקומות: תמנה, צרעה ואשתאול (יהו' טו, 10, 33) נחשבים על ערי יהודה. יוצא איפוא, שהסיפור על שמשון יכול להתקשר עם בני דן, אבל לא עם כל שבט דן, כי השבט כבר הלך לו לפני-כן לצפון, ונשארה רק משפחה בדרום, שבדאי נבלעה בשבט יהודה. לכן, אפשר וצריך לבאר את הביטוי "משפחת הדני" (שופטים יח, 11), כי שש-מאות הלכו לצפון

והם היו רק "ממשפחת" הדני ולא כל משפחת הדני, כלומר, לא כל השבט. כן יש לזכור, כי השבט היה בלתי נאמן לברית השבטים ולא השתתף במלחמותיהם.

גל ההתקפה הרביעי.

שבטי-יוסף היו את גל ההתקפה הזה. את השם יוסף מוצאים החוקרים בכתובת של תחותימס ה-3 (בערך 1500 לפני הספירה). המלך הזה חדר לסוריה וחיכה אצל מגידו ברית מלכי-סוריה הדרומית. רשימת המוכים נמצאה על קירות ההיכל של אמון בקרנג'. היא מכילה 119 מקומות בסוריה ובכנען וביניהם: יעקבאל ויוספאל⁽⁹⁾.

אשר לשהיית שבט יוסף במצרים; יש חוקרים המסילים ספק בדבר ירידת השבטים האחרים למצרים, או בכלל מבטלים הנחה זאת. אולם, אין-ספק בדבר, שבית-יוסף היה שם. הבעייה היא בעיקר: מתי יצאו בני-יוסף ממצרים⁽¹⁰⁾?

שמות הערים: פתם ורעמסס, אשר בני-ישראל בנו בשביל מצרים, מובילים אותנו בהכרח לימי רעמסס ה-2 שבנה ערים כאלה בואדי סומילת והמתאים מאוד לפרעה של ספר שמות, אשר שכח את יוסף ולחץ את בני-ישראל בפרך. ואם רעמסס ה-2 הוא אותו פרעה, אם-כן, חלה יציאת-מצרים לפחות בימי בנו מרנפתח. אולם מרנפתח מתפאר, באחת הכתבות שלו, בניצחון שהיה לו על "ישראל", - עם היושב בכנען, עם ההדגשה על עם ולא ארץ: "ישראל נחרב וזרעו איננו"⁽¹¹⁾. חוקרים אחרים סוברים, או ששם שתי ערים אילו הם הוספות מאוחרות ושבני-ישראל היו במצרים בימי פרעה אחר ולא רעמסס ה-2, ויציאת-מצרים הייתה זמן רב לפני מרנפתח, או שהיו שתי יציאות מצרים, האחת שלפני מרנפתח והשנייה בימיו. לדעתי, לא ירדו לכתחילה למצרים כל שבטי-יוסף, אלא

רק חלק מהם. כבר מצאנו את השמות יעקבאל ויוספאל עוד ברשימת תחנתים ה-3 ובכתבי אל-עמרנה נזכרים בח'בירו ההולכים וכובשים צעד אחר צעד את איזנרי כנען, ואין ספק שהם גדודים עבריים. אנו מוצאים אותם בדרום, ומפיכתבי עמרנה אנו שומעים את השם ס-גס השווה במובנו לח'בירו, המורה על מציאות עברים בצפון⁽¹²⁾. מלבד זה מזכיר ססי ה-1 (אבי רעמסס ה-2, 1318 לפנ"ה) את "אסרו", מחוז הזהה לגמרי עם המחוז של שבט אשר. ידיעה מעניינת על תולדות אפרים בימים הקדומים בכנען אנו מוצאים בדה"א (ז, 21-24); על יסוד הנאמר שם, נשאלת השאלה: האם המאבק עם אנשי-גת היה לפני הכיבוש של בית-יוסף או אחריו? ניתן לשער, כי מאבק זה הוא קדום יותר, ועל-כן ניתנה ביתחורון להם לנחלה. כן נראה, כי "בריעה" - הם בני אפרים המצריים; והמעניין לציין הוא, כי בהמשך הפסוקים הנ"ל נזכר גם יהושע.

את כל קטעי הדברים אנו יכולים לחבר לתמונה שלימה, שהייתה תנועה שלא מצאה התנגדות מיצד מצרים בגלל חולשתה מימי אמנתחף ה-4 ואילך. המסקנה שאליה יכולים אנו להגיע היא, שיציאת מצרים הייתה אומנם בימי פרנפתח, אולם משבט יוסף ומשבטי-ישראל היו בארץ-כנען כבר לפני-כן שבטים שנקראו "ישראל", והם שעוררו את עמי כנען למרוד במצרים. בני-יוסף שהיו במצרים, בשומעם על התמרדות זאת, ברחו ממצרים ונספחו גם הם אל המרד. ויש לשער, שכאשר יצא פרנפתח להשקיט את המרד גפגש כבר עם עם "ישראל" שישב כבר בכנען לפני-כן. את "ישראל" הוא מזכיר כעם לצד שמות כנעניים אחרים של מקומות (אשקלון, גזר, ינועם) מפני ש"ישראל" היה המעורר וראש המורדים.

בית-יוסף נכנס לכנען דרך עבר-הירדן המזרחי, תחת הנהגת יהושע והם באו אחרי קבוצת יהודה; זאת אפשר לראות

מספר שופטים פרק א' וגם מן העובדה שיוסף "נולד" אחרי

יהודה. יוסף היה נמרד מיהודה ונלחם בפני עצמו.

כבר אמרתי לעייל, כי משפחת מכיר נפרדה מעל שבט יוסף.

מכיר התמסר גם על הגלעד ומאוחר יותר גם על הבשן, ושם

הוא נעשה למושב אחד עם הגלעד ונקרא בשם זה, וגם בעבר-

הירדן המערבי שם גדל ונעשה לשבט מנשה, בכור יוסף. רק

לאחר שנתפסו בני-יוסף יותר מערבה. "נולד" אפרים שנקרא

על שם המקום¹³).

אדוארד מאייר¹⁴ סובר ביתר הקף, כי יש שהשבטים

נקראים על שם מושבם כמו: אפרים, אשר, גלעד, בנימין; יש

הנקראים על שמות נשיאיהם: זבולון, מכיר, מנשה ואולי גד;

ויש הנקראים לפי המצב החברתי או הכלכלי, כמו יששכר-איששכר.

מהתעודות ההיסטוריות אפשר לראות, כמעט באופן ברור,

את התהליך הזה המתהווה בשבט יוסף. בסיפור כיבוש הארץ

(שופטים א') נזכר רק "בית-יוסף"; ואם אחר-כך בפסוקים:

27, ו-29 באותו הפרק, מופיעים גם מנשה ואפרים - חזות

פני הפסוקים מעידה עליהם, שאין להם קשר עם מה שלפניהם,

אלא הם באים לספר את התוצאות המאוחרות של מלחמת הגנה

והתקפה ארוכה וממושכה. בשירת דבורה נזכרים רק מכיר

ואפרים. אבל אם אנו פוגשים שוב בכרכת-יעקב רק שם יוסף,

אין זה סימן שלא היו עדיין מנשה ואפרים במציאות, אלא

מפני שהמשורר רוצה להחזיק במספר המקובל של שנים-עשר

שבטים, ולכן הוא כולל את אפרים ומנשה באבי-השבטים-ביוסף.

אצל משורר ברכת-משה שגם הוא רוצה לשמור על המיספר המקובל

של 12 שבטים; אולם, כיוון שאצלו חסר שמעון (שכבר נמחה

מרשימת השבטים), הוא מכניס לתוך הרשימה גם את אפרים וגם

את מנשה: "והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה".

משבט יוסף יצא גם שבט בנימין (בראשית מב-מד). המסרת

הזאת קיימת כמ-כן בתקופות מאוחרות יותר. שמעי הבנימיני

חושב את עצמו לבן בית-יוסף (שמואל ב' יט, יז, כא).
בנימין נפרד מיוסף בסרם התחלק השבט למנשה ואפרים ולכן
נחשב לאחי יוסף, בעוד שאלה נקראים בניו. הוא התפלג
בארץ כנען כשהתחילו בני-יוסף להתפשט דרומה והיו לבני
הדרום.

לאור ההבחנה דלעיל, ראינו את מקומם של השבטים
והיחס ההדדי שביניהם. ראינו כי הם לא פעלו כאחד ולא
כבשו ביחד את הארץ כמתואר בספר יהושע. אפילו בשעת
המבחן הגדולה - במלחמת-דבורה וברק אין אנו רואים
היענות מלאה של כל השבטים. ראינו שהיו ארבע קבוצות
שבטים, אשר פעלו בנפרד וכזמנים ובמקומות שונים בארץ.
כאשר יצאו שבטי-יוסף ממצרים בדרכם לכנען כבר נמצאו
למעשה יתר שלוש קבוצות השבטים באיזוריהם; דבר שהקל
מאוד על מסעו של יהושע. כן נמצאו באיזור שכם והר-
אפרים קרוביהם של שבטי יוסף, ומסיבה זו לא סופר כלל
על מלחמה או כיבוש בהר אפרים, ושתיקתו של המחבר
מוכנת איפוא, כפרשה זו.

ה ע ר ו ת .

- 1) אולי מפני זה נאמר בספר יהושע יג, 31: "לחצו בני-מכיר".
- 2) ראה בספר יהושע יז; תעודה יותר מאוחרת בספר במדבר לב.
- 3) ולהויזן טובר, שמשה לא היה משבט לוי, אלא היה מנהיג שבטי יוסף.
- 4) יש לחשב, כי הכוהנים לא התנצרו בעמדתם עד ימי עזיהו.
- 5) ראה בראשית לו, 37. קרוב לודאי, שזרח הוא שם אדומי.
- 6) משפחה עמלקית, כפי שאפשר לראות משמואל א' טו, 6 ומהעובדה שבלעם מזכיר את הקיני מיד אחרי עמלק (במדבר כז, 20-21).
- 7) השורה יהושע יד, 14; טז, 17; שופטים ג, 9; בראשית לו, 11, 15, 42.
- 8) מה שנאמר שם: "ובני קני... עלו מעיר התמרים", לדעתו, "עיר התמרים" אינה יריחו, אלא "תמר" שבמדבר יהודה; ראה מלכים א' ט, 18; יחזקאל מז, 19; מח, 28; ובשמואל א' כז, 10; ל, 29 - הירחמאלים נחשבים עם הקנים ליהודה.
- 9) עיין: w.m. Muller, Asien u. Europa, 157
Mitteilungen der Vorder-Asiatischen Gesell., 1907, i, 23, 27.
Petrie, History of Egypt, ii, 320
- 10) עיין: Breasted, Ancient Records, iv, 281
- 11) עיין: " " " III, 617
- 12) Die Hebraer 38
Hall, Ancient History of the Near East, 406
- 13) עיין: B. Luther, Die Israelitischen Stamme, 1901
ZATW
- 14) עיין בספרו של א. מאייר: Israeliten
- 15) אולי על הר תבור; דברים לג, 19.
- 16) עיין, "ובני דן חשים" - משפחה אחת; בראשית מו, 23; במדבר כו, 42; שופטים יח, 2, 11, 19.

מילואים: ירידתו ועלייתו של שבט יששכר.

את * ראשית ההתיישבות הישראלית אפשר ללמוד מסקירת

י. אהרונס ב"ששכר ומנשה בעמק בית-שאן" (עמ' 31-38).

ניתוח המכתב ממכתבי אל-עמרנה, שבו מספר מלך מידו, בין השאר, כי "אנוכי לבדי חורש בעיר שונם ואוליך אנשי-מס",

מביא לידי המסקנה, שכבר בתקופה זו היו ישובים בגליל התחתון בתהליך של התנחלות, ומאוכלוסתם אפשר היה לגייס עובדי-כפיה לשירות מלבי העמק הכנעניים. מסתבר שמשפחות

יששכר התנחלו תחילה באזורים ההרריים שמצפון ומדרום

לעמק, ואילו חדירתן לעמק עצמו הייתה תוצאת גייס בניין

כעובדי מס, בחסות הערים הכנעניות החזקות. על-כך מרמזת

ללא ספק ברכת-יעקב: "יששכר חמר גרם רבץ בין המשפטים,

וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה - ויש שכמו לסבל

ויהי לפט עבד" (בראשית מט, 14). כן יש להניח, ששמו של

השבט נקבע בעיקבות מצבו המיוחד בתקופת התנחלות: יששכר -

איש שכר.

נסבות התנחלותו המיוחדות של שבט זה עשויות לשמש

הסבר לירידתו במרוצת תקופת השופטים. הוא ודאי נפגע ביותר

מן המאבק הגדול בין הכנענים ושיבטי ישראל. המקרא מטעים

ברורות שהתמשטותו של שבט מנשה צפונה באה על חשבונם של

שיבטי הגליל, יששכר ואשר: "ויהי למנשה ביששכר ובאשר

בית שאן ובנותיה...". רק בפי המפלכה המפולגת עולה

יששכר מחדש לגדולה: "בעשא מלך ישראל היה משבט יששכר"

(מלכים א' טו, 27), ומסתבר שהוא שקד על העלאת חשיבותה

של בירת שבטו (זרעאל). היה זה תגמול לשבט יששכר על

הכלי התנחלותו הקשים והמפושכים.

שיחזור כיבוש הארץ .

בפרק הקודם השתדלתי להוכיח, שמיספר השבטים בישראל לא היה תמיד מקובל, וכן לא פעלו לכתחילה ביחד, אלא שבט-שבט, או קבוצת שבטים ביחד. באתי לכללל המסקנה, כי כיבוש הארץ על-ידי שנים-עשר השבטים בספר יהושע, הוא פרי יצירה מאוחרת מאוד של המסורת המקראית.

לאחר תיאורים וניתוח המקורות המקראיים, האפיגרפיים

החיצוניים והארכיאולוגיים שזיקה להם לפרשת הכיבוש - אפשר לנסות ולשחזר פרשה זו. לשיחזור הכיבוש של ארץ כמען יש גישות שונות לחוקרים השונים. יש המתרחקים לגמרי ממקורות המקרא, היות ואינם רואים בהם יסודות ממשיים וקורעים ממנו רק קטעים בודדים ומפוזרים כדי לשזרם עם המקורות החיצוניים שבידינו. חוקרים אחרים רואים בסיפורי-המקרא, על-אף היסודות האנדתיים שבהם, את העדות הנאמנה העיקרית לתהליך הכיבוש. בנייתי לשחזר את הכיבוש, אנקוט בדרך הסינתטיזם. להלן אדון בפרשה הזאת בחמישה פרקי-משנה:

א. סקירה כללית על ארבעת גלי-החדירה של השבטים, על רקע ההיסטוריה של התקופה, עד לראשית המאה ה-12 לפנה"ס, כאשר חדרו הפלישתים לשפלת החוף.

ב. כיבושו הראשונים של יהושע (יריחו ובית-אל-עי).

ג. בעיית הגבעונים והפלחמה נגד ברית הדרום.

ד. בעיית ההשתלסות על הר אפרים ושכם.

ה. מלחמת מי-מרום ומלחמת זבורה.

ארבעת גלי החדירה של שיבטי-ישראל על הרקע ההיסטורי .

אין ספק, כי עלילתם של שמעון וליו בשכם (בראשית לד)

היא החוליה הראשונה בשלשלת הכיבוש וההיאחזות בכנען; וביחוד

אם ניתן את דעתנו גם על האפשרות שכיבוש העי יכול להתייחס

לפרשה זו. כן עלינו לזכור את הדמיון שבשמות דינה - דן,

ומהו שטח נחלתו הראשונה של דן וגורלו⁽¹⁾, קביעת המסורת שדן הוא בכורה של בלהה, שיפחת רחל, אימם של בית-יוסף⁽²⁾, והעובדה שלבייה ובניו, מושלי שכם בתקופת אל-עמרנה, עוזרים לח'בירו, הפושטים בארץ - מחזקת ראייה זו.

החוליה השנייה בשלשלת מאורעות הכיבוש, באה בעיקבות התפשטות הח'בירו, והיא חדירת שיבטי נפתלי ואשר. חדירה זו אירעה לכל המאוחר קרוב לסוף המאה ה-14 לפנ"הס. היא בוצעה דרך מקום-התורפה של צפון-הארץ - בעמק בית-שאן. משחזר השילטון המצרי לארץ בעשור האחרון של המאה ה-14 לפנ"הס - בא זיכרו של שבט אשר בתעודות המצריות, לראשונה בימי סטי הראשון. כנגד חדירות כאלה ודומיהן מבצרים עתה המצרים את בית-שאן, ועושים אותה לעיר-מצב ומצודה מרכזית לביסוס מרותם ככנען, על דרך הים, בנקודה רגישה בקירבת מעברות-הירדן. אולם, חזרת השילטון המצרי התקין לכנען פירושה גם התחזקות מרותן של מלכויות הערים הכנעניות, כגון מגידו, היכולות לדחוק עתה את רגלי המסתננים הנוודים מן העמק אל ההר אשר מצפוננו ומדרומו של העמק.

כאשר היו המצרים בימי סטי הראשון סרודים בפלחמות עם החיתים, על השילטון בחבל הארץ שמבקעת הלבנון צפונה, יש לשער, שלא גתנו את דעתם במיוחד על הנעשה בארץ כנען גופה, כל זמן שלא הופרע השקט בעורקי התחבורה הראשיים שעברו בארץ. לימי מלכותו של סטי הראשון, כנראה בסוף המאה ה-14 לפנ"הס, יש לייחס שני פירקי כיבוש, שכפי-הנראה היו כרוכים זה בזה. חלק ניכר משיבטי-ישראל, שהתרכז בסביבות נווה קדש-ברנע, מוצא לו שעת-כושר לנסות ולחדור אל הר יהודה מדרומו, אלא שהוא נהדף בכוחות מלכות ערד הכנענית. פלישה במדעים גדולים לא הייתה אפשרית; ואף-על-פי-כן הצליחו, כנראה משפחות או בת-אב בודדים לקנות

להם שביחה בשולי השטח הנתקף. מהם: הכלבי, הקניזי והירחמאל³.
בניסיון חדירה זה השתתפו, כפי הנראה, שיבטי-לאה - שבהיותם
רועי-בקר⁴ מעיקרם, היו מעוניינים ביותר למצוא להם שיטחי-
מרעה חדשים וטובים יותר מאלה שהיו קיימים בסביבות קדש
ברנע. כשנהדפו פתח יהודה - ירדו לערבה, עברו צורך לב ארץ-
מואב (במדבר לג) ללא התנגדות ובאו אל עמק-הירדן. כיוון,
שבמקום התורפה של כנען, בעמק בית-שאן, הוקמה בינתיים
המצודה המצרית בעיר בית-שאן, חיפשו להם אפשרות-כניסה
במעברות דרומיים יותר, בסביבות שבת, פול בזק, ופיסם פרצו
אל ההר המרכזי (השווה שופ' טרק א'). מאחר שנזהרו מלהסתכסך
עם קרוביהם שבסביבות שכם, ומת-גם שחלק מיוערי זה לא סיפק
את דרישותיהם לפירעה, פנו ברובם (השבטים: יהודה, שמעון
וראובן) דרומה, ויתרם (שיבטי יששכר וזבולון) ניסו את מזלו
ועלה צפונה, תוך עקיפת בית-שאן. ייתכן, כי במסע דרומה
נכבשה ירושלים (שופ' א, 8), אלא שאחורבן הזה לא היה גדול
ביותר, והעיר חזרה ונבנתה כמרכז ממלכה קטנה. הזכרת המקום
"אבן בהן בן-ראובן" בתיאור גבולות יהודה (יהושע טו, 6)
מורה, כי לפחות חלק משבט ראובן ישב זמן-מה ממערב לירדן.
בני יששכר וזבולון החלו בינתיים להסתנן, דרך חלקו
הצר ביותר של עמק-יזרעאל, לרמת יששכר. שם הם נתחברו עם
בתי-אב אפרים, שכבר ישבו שם. השילטון המצרי לא יכול היה
להרשות התפרעות שסיכנו את דרך ההספקה שלו בעמק, ושלח
משלחת-עונשין צבאית להשכיך שקט וסדר באיזור.

במאה ה-13 לפנה"ס, עלה לארץ הגל הרביעי - שיבטי-רחל,
אשר סכנו את אדום ומואב ופרצו בכוח אל תחומי ממלכת סיחון
(ממלכת חשבון) ומלכות יעזר (במדבר כא, 4 ואילך) ומשם עברו
את הירדן ולכדו את יריחו. כראש מסע זה עמד יהושע בן-נון
משבט אפרים. כיוון שבהר יהודה כבר החלו להתבסס בינתיים

שיבטי לאה הדרומיים, נקל להבין מדוע בחרו בני-יוסף לעלות לכיוון צפון-מערב, ולאחר כיבוש בית-אל (שופ' א, 52) פשו בהר אפרים. למסע זה יש לייחס גם את פרשת הגבעונים והמלחמה כברית הדרום (יהושע ט-י). הגבעונים העדיפו להשלים עם הפולשים, ולהגיע לידי ברית-כניעה, לאחר כיבוש בית-אל. מתוך הכתוב ביהושע פסתבר, כי ברית ערי החיונים הזאת הייתה סרה למשמעתו של מלך ירושלים, אשר לא יכול היה לשבת בחיבוק ידיים נוכח סכנה חדשה זו. הוא ניסה איפוא, לחזור ולהשתלט עליהן. הגבעונים קראו ליהושע לעזרתם, ובקרב ניצפו כוחות ברית הדרום ונסו דרך בית-חורון, כששיבטי בית-יוסף רודפים אחריהם לעמק איילון. במהלך הרדיפה נכנסים הנסים והרודפים לתחומי מלכות גזר, ומלך גזר רואה חובה לעצמו להתערב במהלך הפערכה. כפי הנראה, עזר מלך גזר את הישראלים מלחדור לשטחו, שכן אין אנו שומעים על כיבוש גזר. אשר לכיבוש ערי אשדות-המערב של הר-יהודה, שלפי הכתוב נכבשו בהמשך לקרב זה, נדמה שכאן אנו רואים את מעשה ידיו של עורך ספר יהושע. השאלה הקשה העומדת לפנינו היא: באיזו מידה יש לייחס את המלחמה עם יבין מלך חזור וכיבוש חזור למפעלו של יהושע? לפי הממצאים הארכיאולוגיים שנמצאו בעיר יש לנו ההוכחות, כי העיר נחרבה בסוף המאה ה-13 לפנה"ס, ולכן אין כל פעם שלא לקשור חורבן זה עם הכיבוש הישראלי, ופה-גם, שהבדיקה בתל עצמו הוכיחה, הפסקת יישוב של קבע לאחר-מכן, להוציא שרידים דלים של יישוב מנוון וקצר-ימים. חוץ מזה, עלינו לזכור, כי אין אנו מוצאים את שם חזור נזכרת לאחר יפיו של ססי הראשון ברשימות המצריות. אפשר להניח איפוא, כי זמן-מה לאחר שהתבססו שיבטי-יוסף בהר אפרים נקראו, או באו בעצמם, לעזרתם של שיבטי הצפון, כדי למגר בכוחות משותפים את השילטון הכנעני שבמרכז ובצפון הארץ, ואשר

בראשם עמדה חצור. עלינו להבין את ההתפתחות הזאת, אם נזכור כי ממלכה זו עם גרורותיה איימה גם-כן על שיטחי הכיבוש של שיבטי-יוסף בהר אפרים, מתוך שלשלת ביצוריה הדרומיים: פחל, בית-שאן, יבלעם, תענך, מגידו, ויקנעם, ואולי גם חלק מיישובי-השרון הצפוני, בסכיכות דאר, ומנעה מהם את האפשרות להשתלט על המובלעות הכנעניות שבאיזור השליטה של הערים הנ"ל (השווה שופטים פרק א', 27).

אין להעלים עין מכך, שבמשך כל הזמן הייתה עדיין קיימת ריבונות מצרית על כל ארץ כנען להלכה, ובחלקים שבהם עברו עורקי התחבורה העיקריים (עמק החוף, עמק יזרעאל, עמק-בית-שאן וצפון עבר-הירדן המזרחי) גם לפעשה. לכן אין להניח, כי התנגשות חשובה באופן יחסי, כמו זו עם יבן, יכולה לקרות בימיו של רעמסס ה-2. כפי שאנו יודעים, שפרו גם הוא וגם החיטים על שקט-יחסי באחוזותיהם, ועל יציבותו של הגבול ביניהם, בהתאם להסכם שקיים את ממלכת אמורו בתחומי השילסון החיטי. ביציבותו של בגבול הזה יש להסביר גם שתי עובדות הקשורות זו עם זו: מצד אחד לא הצליחו שיבטי אשר ונפתלי לרשת את החלקים הצפוניים של ארץ כנען, היות וכאן שפרו החיטים על הגבול; ומצד שני לא נשחקו ונתמעטו במלחמת-גבוליים, בדומה לשבטים הדרומיים (ראובן ושמעון), ששם לא היה השילסון המצרי יכול, או מעוניין, לשמור על השקט בין מתנגשים. אחר שיקול האפשרויות הנ"ל, יש לשער כי המלחמה

הראשונה עם מלכות חצור אירעה בראשית הרבע האחרון של המאה ה-13 לפנ"ה, וייתכן כי יש לחשוב את מסעו של מרנפתח לקדמת-אסיה, כנסיון כנסיון להשליט שקט באחוזות המצריות שם, לאחר המהומה שהתחוללה עם כיבוש חצור. הזכרתה של ינועם בצפון הארץ בהקשר זה, עשויה לחזק את ההשערה על זיקתם של המצורעות זה לזה. השאלה היא, אם אומנם עמד בראש שיבטי-יוסף בקרב הזה

הושע בן-נון, כי הרי בוודאי שהיה כבר זקן מאוד; פכל-
מקום, קירבת הזמן היחסית שבין הכיבוש של שיבטי-יוסף
ובין מלחמת חצור הראשונה גרמה לכך, כי שמו של הושע
נקשר לפרשה הזאת, אמילו אירעה אחרי פותו.
שלא כירושלים, לא נבנתה חצור מיד לאחר החורבן
הזה. היו בשטח זה ערי-מבצר כנעניות רבות מאוד, שבוודאי
לא ראו בעין-רעה את הריסתו של המרכז אשר היטיל את מרותו
עליהן, ושאפו כל אחת לרשת את מקומו. ולא זה בלבד, אלא
סיסטרא, שר זבאו של יבין, נמלט, כפי הנראה, מן המערכה
וגיטה לקיים את שילטונה של מלכות חצור בעזרת הרכב ששרד
בערים האחרות גם לאחר חורבן הבירה. על-כן לא נאמר עליו,
כי ישב בעיר מן הערים, אלא בחרושת הגויים (שופ' ד, 8),
ומסתבר, כי ביטוי זה מקביל ל"גליל הגויים"⁶, ובמקרה
זה כולל את הגליל המערבי, במידה שהיה פיושב בתקופה אשר
קדמה לכיבוש.

אם ניהן דעתנו על חמשת בתי-האב הכושיים, הנזכרים
ברשימות רעמסס השני והשלישי⁶, תסתבר עוד יותר השערה זו
על נסיונו של סיסרא להמשיך את שילטונה של חצור. אם
אומנם היה סיסרא קשור באחד מבתי-האב הכושיים, שישבו
לאורך אשדות המערב של השטח ההררי בכנען (החל מהר יהודה
בדרום ועד הר הגליל בצפון), יובן לנו, כי גם לאחר חורבן
חצור ינסה הוא בעזרת קשריו המקומיים עם בתי-האב הכושיים
והקינזיים (שופטים ד, 7) לקיים לפחות שילטון מוגבל על
חלקי ממלכת חצור.

בקירוב לאותו הזמן, מתגשמים בני-יהודה, המרחיבים
את שליטתם על אשדות-המערב של הר-יהודה, עם בתי-האב
הכושיים היושבים בסביבתם וכובשים מידם, בפיקודו של
המנהיג המקומי עתניאל בן-קנז, את דביר; כלומר, גם כאן

בעזרת בתי-אב הקרובים להם קירבת-דם (הקניזים) - שגם-הם, כקרוביהם הקינים בצפון (יעל אשת חבר הקיני), מוצאים לנכון להפר את כריתם עם תושבי הארץ הקדומים ולהצטרף אל הכובשים הישראלים. לפרשה זו יש לייחס את כיבושן של בית-שמש, לכיש ושאר ערי אשדות-המערב של הר-יהודה, שאירעה בסוף המאה ה-13 לפנה"ס.

המקרא אינו מרבה לספר על השבטים שהתיישבו בעבר-היבנה

המזרחי, ואף תעודות חיצוניות אינן מצויינות בידינו במידה מספקת. בכל-זאת, מסתבר שכל זמן שהייתה קיימת אפשרות לפרוץ ולהגיע לשטחים שמערב לירדן, לא נמסכו שיבטי-ישראל ביותר לשטחים שמזרח לירדן. רק כאשר נוכחו לדעת, כי צר שטח הארץ שמערב לירדן, והתקדמותם לעבר החוף נבלמה, פנו אל החלל שנוצר ממזרח לנהר עם חורבנן של ממלכות האמורי בחשבון ויעזרו כך, יש לשער, כי בני-ראובן, שלא מצאו להם שטח התיישבות נוח בצידם של בני-יהודה, עזבו את אשדות-המזרח של הר-יהודה והתחילו פושטים בסביבות חשבון ועלעלה. ייתכן שלפרשה זו יש לייחס את מסורת חילופי הבכורה (דה"א ה', א-ב), וכן את קשרי ראובן ויהודה בדשמות הייחוס.

גם למנשה היה צר שטח נחלתו ממערב לירדן, בעיקר מפני שהכיל מובלעות כנעניות רבות, ומשום-כך פנו כמה ממשפחותיו מזרחה, אל החלל שנוצר עם חורבנה של ממלכת אדרי. בין שטחי-התנחלותן של משפחות מנשה בצפון ואילו של ראובן בדרום, קנו להן ישיבה משפחות מעורבות שונות שהיוו את עיקרו של שבט גד, הנמנה על בני השפחות. אליהן נספחו בני יאסר, כנראה בסוף המאה ה-13 לפנה"ס, או בראשית המאה ה-12 לפנה"ס, שמתוך תעודות אשוריות אנו שומעים על נדידותיהם בחבל הארץ שמערב לפרת התכון ומהם מתייחסים אל בני מכיר (המנשי) מזה, ואל חזרון (הראובני) מזה (דה"א ב', כא, כג). ייתכן שיש להסמיך

אף להתפשטותו של הראובני בעבר-הירדן המזרחי גם את הפלחמה עם המדיינים, שבה היו מעורבות גם מואב ואדום⁽⁷⁾. כתוצאה מהתנושיות אילו, פלשו המואבים גם מערבה לירדן, וכבשו חלקי שטחים מהתיישבותם של יהודה ובנימין ודווקא משטח ההתיישבות של שיבטי רחל. מכאן, מקום שבו הרגישו הישראלים את עליונותם בגלל טעיותן של משטחות קרובות, שקדמו להם באיזור בכמה ש- דורות וגם בגלל כרית הגבעונים, יצאה הקריאה להדיפת ההתקפה הטואבית, שהביאה לידי הניצחון הישראלי בהנהגת אהוד בן-גירא (שופטים ג', 12-30).

בראשית המאה ה-12 לפני-הספירה אירעה פלישת גויים-הים אל אסיה הקטנה ורצועת-החוף המזרחי של הים התיכון⁽⁸⁾. בשנות השמונים החלה התיישבותם של הפלישתים בחלק הדרומי של עמק החוף בארץ כנען, ובאותו מדק זמן נוסד היישוב של אל-חרבה שבאדמות קסלה. מייד התחילה שורה של התנושיות בין הפלשתים ובין בני יהודה, שכבר הספיקו להשתלט על אשדות-המערב של הרי-יהודה והחלו לנסות לחדור אל עמק החוף. יש לשער, כי הכנענים עשו הפעם יד-אחת עם הישראלים כנגד האוייב החדש, וכך יש להסביר את ההתנושיות הראשונות עם הפלשתים בהנהגת שפיר בן-ענת (שופטים ג', 31) שלפי שמו היה כנראה כנעני.

השילטון המצרי התחזק שוב לאורך הים בראשית השושלת ה-20 (1200-1087 לפני-הספירה), ומנע התפרצות מעש-אבה באיזור החוף, עמק יזרעאל ובית-שאן. אולם, עם התמוטטותו הגמורה של שילטון זה, לאחר יפיו של רעפסס ה-6, א-אפשר היה למנוע את חידוש ההתמודדות בין הצורמים הפנימיים, ונסיגות חדרה של מתפרצים חדשים מן המזרח. וכך מתחילה, במחצית השנייה של המאה ה-12 לפני-הספירה, התפשטותם של הפלשתים אל פנים הארץ בדרום, ואילו בעמק-יזרעאל באות פלישות שוד של המדיינים על היישוב החקלאי. גרעון אבי-העזרי משבט מנשה, הודף את

אפולשים חזרה אל המידבר (שופטים ו-ח). בעיקבות ניצחוננו
מתחזקת האחזותם של בת-אב פן המנשי בחלקו הצפוני של
עבר-הירדן המזרחי, ויחד עם זאת עושים יסודות מעורבים ש
שבשט זה נסיון להקים מלוכה ממערב לירדן, שמרכז
היישובי המערב בשכם. אולם נסיון זה נידון לכישלון, דווקא
בגלל אותו מישר חופש ואי-נשיאה בעול, האופייני כל-כך
לשכטי-יוסף (שופטים פרק ט').

כאשר נדרו הדגים צפונה, התחילה התחרות בין השבטים:
אפרים, בנימין ויהודה על תפיסת הנחלה העזובה. הדים על
כך עולים מקטעים שונים ברשימות-הייחס, רשימות גבולות
הנחלות ברשימות ער-הלויים⁹. מלחמת האחים התישא את
כוחם של השבטים, ונתנה פתח לניצחונות הפלישתים. הפאבק
עם הפלישתים נמשך זמן רב, וננמר רק בימי דויד המלך.

ה ע ר ו ת .

(1) עיין: *תלמוד בבלי* 48-40.

(2) יש הרואים בייחוסם של בני-יעקב לאמהות לאה ורחל,

ולשפחות זילפה ובלהה, תוצאה של מצב עליונותם או נחיתותם של השבטים, האחד בייחס לשני. כך הם בכורי-האימהות של שני שיבטי התר החזקים: יהודה (אשר לאחד שעברה הבכורה אליו מראובן, הקשור עמו) מטמיע בתוכו גם את שמעון, (שיחד עם לוי נחלשו, כנראה מאז פעשה שכם); ויוסף (מנשה ואפרים, ובעיקר אפרים). השבט הנסמך, והראשון להיאחזות בחר אפרים, הוא דן, בכור שפחתה של רחל - בלהה. עניינו של גז הוא פרשה בפני-עצמה, ואין כאן מקום לפרשה; ואילו ראשונה המתיישבים בגליל, הם שני הכנסיים השניים לשת השפחות: נפתלי בן בלהה ואשר בן זלפה. חלק ממקומם תפשו אחרוני בני לאה (יששכר וזבולון), בעוד שלהר-אפרים קשור גם בנימין. (3) מעניין לציין, כי גם במקרה זה, הראשונים להיאחזות בשטח השבט, הם מן היסודות המוטמעים.

(4) המלה "לאה", פירושה באכדית פרה, ופרת-בר בערבית.

(5) עיין: ב.פזר, מחקרים סופוגרפיים ד, גבע וחרשת הנויים, ידיעות יא, (תש"ה) עמ' 35 ואילך.

(6) עיין: ש. ייבין, רשימות סופוגרפיות ואתניות ב, עתיקות ו

(7) במדבר כב, 6-9, 14-18; לא, 2-12. בר' לו, 32. דה"א א, פג.

(8) לעליה זו שייחס ב. מזר את חורבן של מגידו ותל אבו-

הואם. אך אולי יש לכרכו במסעו של מרנפתח. גם את כיבוש

של יפו אפשר לייחס לעליה זו אם נקבע תאריך הכיבוש בתחילת

המאה ה-12; אך נראה יותר שיש לייחסו למסעו של מרנפתח.

(9) שו"ת למשל: דה"א ב, כג, אל יהו' סו, לב; יט; מא. יהושע

יש, נב-נג, אל דה"א ו, נד, ויהושע כא, כד. יהושע יט, מא,

אל יהושע ו, מד.

כיבושיו הראשונים של יהושע: יריחו ובית-אל (העי)!

מן המסופר בספר יהושע, ידוע לנו, שיהושע אירגן

את כיבושיו בארץ כנען בשלושה שלבים עיקריים: תפיסת "ראש גשר" על-ידי כיבוש יריחו והעי, המלחמה בגבעון וברית העמים הדרומיים, והמבצע בגליל. המפליא ביותר הוא, שאף מלה לא נאמרה על כיבוש הר אפרים; אותו שטח שהיה אחר-כך למלכות אפרים עם העיר הראשית שכם. ובעת שאין אנו שומעים כלל על כיבוש העיר הזאת על-ידי יהושע, אנו קוראים שהוא אסף שם את השבטים וכרת עמם ברית (יהו' ח, 30-35).

הבעייה הראשונה העומדת לפנינו לבירור היא: משום

מה בחר יהושע לחדור לכנען, דווקא בקו: אבל השטים, יריחו, בית-אל (העי), ולא בקו דרומי או צפוני אחר?

מן המאורעות המתוארים ביהושע פרקים ה-ט אנו רואים

באופן ברור, שיהושע בחר לחדור במסדרון שבין יהודה ואפרים,

כלומר בנחלת בנימין ודן, במנמה לפנות משם צפונה, בקו

פרשת המים בכיוון לשכם. בחירתו זו לא הייתה סתמית, אלא

מחושבת ומתוכננת מראש. מבצע צבאי נמדד ונבחן כידוע, בשני

דברים עיקריים: א. מהו המחיר, כלומר, מה שיעור המאמצים,

הקורבנות והאבדות שהמבצע דורש? ככל שיפעטו - יעלה ערך

המבצע. ב. מה שיעור ההישגים והתוצאות הצפויות? ככל שירבו

אלה, כן יעלה ערך המבצע.

כל מחציתה הדרומית של הארץ מתקשרת עם עבר הירדן

המזרחי דרך יריחו. המחזיק ביריחו מבטיח לעצמו את הקשר

(וקשר הוא תנאי ראשון לכל התקדמות צבאית). במקרה דנן,

הבטיח יהושע לעצמו את הקשר בין אוכלסי ישראל ששכנו ממזרח

לירדן ובין צבאות ישראל המתקדמים מערבה. מאידך, ניתק את

את הקשר בין יושבי כנען (שנסו להתאחד אחר-כך נגד יהושע)

לבין בעלי-ברית אפריים בעבר הירדן. יהושע לכן, לא יכול

היה לחדור בקוו אחר גם מהסיבות הבאות:

א. דרומה לקוו הנ"ל, היה נתקל בקשיים כפולים: מכשולים טבעיים-טופוגרפיים של מידבר יהודה, וכן רצה להימנע מבוא בריב ומלחמת-אחים, שכן איזור זה היה נתון למרות יהודה.
ב. חדירה בדרך צפונית, כגון בקוו בית-שאן, לא באה בחשבון בגלל האוייב החזק והמבוצר היטב והמאורגן בכרית הגנה, ואשר היה לו ציוד משוכלל שכלל רכב ברזל ופרשים. התנגשות עם אוייב זה יכלה לגרום למפלגת וכשלונות, ולשפך דם רב, מבלי לראות באופק סימן לניצחון, דבר שיהושע בוודאי רצה למנוע וכפיוחד בראשית הפלישה.

ג. בחדירה בקוו גלגל-יריחו-העי, רצה יהושע לקבוע מראש ולמעשה את קו הגבול הדרומי של שיבטי בית-יוסף.
ד. בקוו החדירה הנ"ל, היה על יהושע להתגבר למעשה, על שני מכשולים עיקריים: יריחו ובית-אל (העי). שתי ערים אילו עמדו מבודדות בתוך הפירוד הגדול ששרר מפילא בין עממי כנען. רשת המודיעין של מחנה ישראל, וכן הבנתו העמוקה של יהושע במצב המדיני ששרר אז בכנען, הביאו את המנהיג להסיק מסקנה חשובה והיא, כי שום עזרה לא תוכל להגיע לנצורי יריחו, ותיאלץ ליפול כתאנים בכורות. יהושע הבין לחשיבות הרבה לנחול בקרב מראשון ניצחון אסטרטגי ממדריגה ראשונה ובלי שפך דם. מיעד זה יוכל להסתער על היעד הבא אשר ימצא בתרים, כלומר נגד אוייב אשר בוודאי אינו מצוייד ברכב ופרשים, אלא יעמוד מול חיל-רגלים. זאת-אומרת, שיהושע שקל ובחר בדרך שיש בה היגיון אסטרטגי פנימי המותווה על-ידי גורמים צבאיים אובייקטיביים בעיקרם.

איזור יריחו לא היה איזור תבואה ולא כילכל מספר גדול של תושבים. המים של עין אל-סולטן ועין אל-דוק איפשרו חיים תמידיים לסביבה; נאולם יריחו העיר עמדה מבודדת ורחוקה מלקבל עזרה. מספר שבילים היורדים מהגבעות קשרוה עם

ערי הרמה, אולם שכנותיה אילו לא היו בתחום הראייה, ורחוקות
מדי כדי לסמוך עליהן בשעת מיבחן. כן היו שונות ונבדלות
בגזען. מעל ליריחו לצד מערב על הרמה, שכנה ירושלים, אשר
תושביה היו יבוסים ממקור חיתי-אמורי (יחזקאל טז, 3); חברון
שכנה דרומה לירושלים, שגם בה היו יסודות חיתיים (בראשית
כג, 10), והייתה על הדרך לעזה ונשאה עדיין נאמנה לגורם
המצרי. צפונה לירושלים שכנה גבעון, שתושביה היו חיוויים,
ושכם - שתושביה היו מקרובי בני-ישראל מתקופת האבות. חוץ
מן הצל של השילטון המצרי, היו ערי-מדינה אילו עצמאיות,
ומתוך קנאה האחת בשניה נלחמו זו בזו שנים רבות. ואם נזכור
את האפסיה של השילטון המצרי באותה עת, הרי שנבין שלא
הייתה תקווה שתשלח עזרה ליריחו הנצורה.

יריחו שכנה לרגלי ההר המערבי, על גבי תל נמוך,
במרחק של קילומטר וחצי לצפון-מערב ליריחו של היום, וצפתה
על מקורות המים העשירים ביותר באותה הסביבה. בהשוואה
למקומות שבקירבתה, חרי שהייתה כנווה במידבר, עם עצי-תמר
ועצי-פרי, מקום חנייה אידיאלי לעוברי-אורח. נוסף לשפע
המים החיים בהם נתברכה, חרי שעיר זו עמדה על צומת דרכים
חשובה בימים הקדומים. הדרך שחצתה את הירדן, הסתעפה ביריחו
לכיוונים שונים: האחת הובילה לבית-אל ולשכם ולצפון; השנייה
- למערב, לעבר ירושלים ולחברון שבדרומה; ודרך שלישית -
פנתה צפונה לאורך ערוץ הירדן.

בדרכו של כל פולש שבא מדרום עמק הירדן בכיוון להר
המערבי שבארץ כנען, עמד מבצר יריחו. לפי המסופר במקרא, יש
לזקוף את חורבן העיר בעת פלישת יהושע כמעשה ה'. הוא שגרם
לנפילת העיר אחרי שבעת ימי מסע שקט מסביב לעיר (יהושע ו).
מן החפירות שנערכו במקום, ידוע לנו, שמערכת חורבנות עברה
על העיר במאות ה-16-13 לפנה"ס, ונשארה למעשה בלתי מיושבת
לדורות (קללת-יהושע פרק ו, 26; ופליכים א' טז, 34).

יריחו נחפרה בצורה כה יסודית, עד שקשה למצוא מקום סדרם בדקוהו. (עד היום הזה עסוקה זה שנים, הגברת ק. קניון מאוניברסיטת לונדון בחפירות ביריחו). החופרים הראשונים היו הגרמנים: סלין וחברו וצינגר, שחפרו בשנים: 1908-1910. בשנים: 1930-1936 המשיכה בחפירות משלחת אנגלית בראשות יוהן גרסטנז וגי'לתה תגליות חשובות. הם מצאו שהעיר נוסדה בתקופת האבן הפאזרת, לפני המצאת כלי-החרס. גרסטנז מאמין שמצא עדות מספיקה לחורבן שנגרם לדעתו על-ידי יהושע. הוא קרא לעיר של המאה ה-15 "עיר D". עיר זו הייתה מוקפת חומה כפולה של לבנים שהקיפה את פיסגת התל; החומה הפנימית הייתה בעובי של כ-4 מטרים, ונבנתה על החומה הקדומה יותר של "עיר B" (לערך 2500 לפני"הס). החומה החיצונית הייתה בעובי של כ-2 מטרים, ולרגלי שתי החומות, במורד התל, היו ביצורי לבנים להגנת "עיר C" של תקופת הברונזה האמצעית (המאות ה-16-17 לפני"הס). החוקר מתאר את העדות לחורבן החזק של חומות "עיר D": הלבנים נתרדררו במורד הגבעה, ושכבות לבנים שרופות ואפר, סיח ורצועות וכיסים של פחם הם העדות לשריפה הגדולה שפקדה את העיר. הוא גילה נסייה לצד אחד של בסיס החומה החיצונית, דבר המעיד לדעתו, על רעידת-אדמה שגרמה לכך, ואשר יכולה לעמוד כ"פעולת-ה' הנזכרת בספר יהושע. בתוך העיר נמצאו עריכות שרופות עד כדי גובה של 60 ס"מ, ושאריות מזון: כדים מלאים גרעיני תבואה - הוכחה שהעיר חרבה אחרי הקציר. גרסטנז בא לכלל מקנה, לאור חפירותיו ביריחו, כי הממצאים במקום מראים על תולדות העיר לפי השלבים דלהלן:

העיר הראשונה	מתקופת הברונזה הקדומה 1	3000-2500 לפני"הס
העיר השנייה	" " "	2500-2000 2
העיר השלישית	" " האמצעית 2	1900-1600 "

העיר הרביעית 1	מתקופת הברונזה האמצעית 3	1500-1600 לפה	"
" "	" "	1385-1500	"
" בלתי מיושבת	" "	1200-1385	2
" "	" הברזל הקדומה 1	900-1200	"
העיר החמישית	" "	700-900	2

לדעת גרסטנו, הסבלה הנ"ל היא בתיאום מלא עם הממצא הארכיאולוגי שגילה בעיר (יש להדגיש, שלא לקח בחשבון כלים בודדים שנשברו לרסיסים). לדעתו, מוכח הדבר שהחיים הפעילים של העיר באו לסייגם פתאומי ובבת-אחת. אפשר לסכם את העדות כך: מיצד אחד נמצאה כמות גדולה של כלי-חרס וחיפושיות הן בעיר עצמה והן בקברים מתקופת שילטונם של הפרעונים, מתקופת תחומימיס ה-3 ועד אמונחתף ה-3; ומאידך, לא גילו, לא בעיר ולא בקברים, ממצאים מתקופת שילטון אחנאתון, לפרות שבמקומות אחרים מיוצגת האומנות המיוחדת של ימי שילטונו למכביר. כן, סוען גרסטנו, אין מוצאים אנו כל רמז על יריחו במיכתבי-אל-עמרנה, למרות שערים רבות נזכרו תכופות. המסקנה ההגיונית שגרסטנו מסיק מעדויות אלה היא, שהעיר נחרבה ולא הייתה מיושבת יותר לפני שהתחילה תקופת שילטונו של אחנאתון, ולכן חרבה לדעתו בסוף המאה ה-14 לפנה"ס.

כידוע, מצאו החופרים כד אחד שלם מהסוג המיקיאני (מהמאה ה-13 לפנה"ס) וכזכור, נמצא הכד בתוך שיכבה של חומר שרוף מהדליקה שבה נחרבה העיר הרביעית; כן נמצאו כחצי תריסר כלים, אשר שלושה מהם נראים בצורתם כחיקוי לצורה המיקיאנית. על-כך סוען גרסטנו, שהכד השלם הגיע לסם, כנראה בתקופה שאחרי חורבן יריחו, כשם שהכדים המיקיאנים האחרים הובאו לסם, לדעתו, על-ידי מתיישבים מקריים-זמניים שהתיישבו על חורבת העיר הנטושה. ולמרות שפמצאים אילו מעטים הם, הרי הרשות נתונה לנו להוכיח בהם וברבים שכנוד.

בשנת 1952 יצאה משלחת ארכיאולוגית בריטית-אמריקאית משותפת כדי לחדש את עבודות החפירה ביריחו, בראשות הגברת ק. קניון. הם מצאו עדות רבה נוספת על ראשית ההתיישבות במקום, שכללה חומת-אבן של העיר שנבנתה עוד לפני המצאת כלי-החרס; זהו הביצור העירוני הקדום ביותר הידוע לנו. אולם, התוצאה המפתיעה והמייאשת ביותר של עבודה זו הייתה התגלית, שלא נשאר שום זכר כמעט מהתקופה שבין 1500-1200 לפנה"ס. החוקרים מצאו, שהתל סבל כל-כך הרבה עקב חשימותו, עד שכמעט כל זכר מן האלף השני שלפנ"הם נעלם מפסגתו. שתי החומות שהיקיפו את פיסגת העיר, ולאשר גרסטנו קרא "עיר D" והאמין שנחרבו על-ידי רעידת אדמה ואש בזמנו של יהושע, נתגלו שהן מן האלף השלישי ואשר ייצגו רק שתיים מתוך 14 חומות שונות שניבנו בזו אחר זו באותה תקופה.

תוצאות אילו של החפירות מבטלות איפוא, את אשר נכתב בעשרות השנים האחרונות על תאריך נפילת יריחו בידי יהושע, ובכלל נשאלת השאלה אם יהושע יכול היה לכבוש את העיר אם היא נפלה במאה ה-14 לפנה"ס? ונשאלת השאלה: האם אין לראות בממצאים המיקיאניים (המעטים אומנם) עדות על חורבן העיר בתאריך מאוחר יותר, דהיינו - במאה ה-13 לפנה"ס? אל לנו לשכוח את המציאות ההיסטורית של אותם הימים, כאשר יריחו הייתה למעשה מנותקת מהתרבות המערבית יותר של כנען; מהמקומות שבהם חדרה האומנות המיקיאנית ביתר קלות ומהירות בגלל זה שהמקומות היו קרובים יותר לעורק התחבורה הראשי של אותם הימים. האם אין בכך הוכחה נוספת לאפסיה ולאדישות הרבה ששררה בשילטון המצרי ושהתבטאה במיוחד לגבי עיר מרוחקת ובבודדת זו? ולכן אנו מוצאים רק סימנים מעטים ושרידיים בודדים לאומנות המאוחרת. סיבה נוספת, אף שבגללה ייתכן אף ונעלמו ממצאים מיקיאניים נוספים, היא העובדה שעקב החשיפות הרבה של התל בשיכתו העליונה, ולכן נעלמו ממצאים מאוחרים ביתר קלות מאלה שהיו קבורים תחתיהם.

ואשר לטענתו של גרסטנו, שמיכתבי אל-עמרנה אינם

מזכירים כלל את יריחו; - האם נזכרים במכתבים אלה כל המקומות שהיו קיימים כנען באותו פרק זמן? האם אי-הזכרת שם מקום במיכתבי עמרנה יכולה לקבוע אם מקום זה או אחר היה קיים באותם הימים?

אם נוטים אנו להאמין שיהושע כבש את יריחו והחריבה, הרי שמצוים אנו לאחר את מועד הכיבוש. ואשר לטיבה של העיר שנכבשה, נראה לי שתושביה השתמשו בחומה להתבצרות, מן המאה ה-16 לפנה"ס; אחרת יתקבל שיריחו מתקופת יהושע הייתה מעין טירה ותו-לא. עלינו לזכור, שהיות וזה היה הניצחון הראשון של יהושע בארץ כנען, המסורת רצתה להאדיר את הרושם, ועל-כן תיארה את התיאור הקדום של העיר המבוצרת והאדירה.

כיצד יש לראות את כיבוש יריחו וחורבנה?

המקורות היחידים העומדים לרשותינו, לפי שעה, הם המקרא והעדויות הארכיאולוגיות. לכן הכעייה היא איפוא, נתונה לתאום ההגיוני ביותר שבין שתי העדויות הללו. לפי שעה נאלצים אנו לבחון את העדויות הארכיאולוגיות ולבדוק באיזו מידה הן מתאימות עם הכתוב במקרא.

בזמן ביקור המרגלים ביריחו, חלפו ועברו זה מזמן ימי השיגשוג והגדלות של העיר. יריחו נחרבה כנראה, על-ידי אסון נורא לערך בשנת 1600 לפנה"ס, והעיר החדשה שנבנתה, נבנתה בעיקרה על פיטנת התל, והייתה על-כן קטנה יותר בשטחה: אורכה כדי 200 מ' ורוחבה כ-120 מ'; ז.א. שהקף העיר עלה ל-640 מ' לערך, ושיטחה הגיע כדי 24 דונם. מספר התושבים לכן הגיע כדי 1500 נפש לערך. הגנת המקום הייתה בנויה על שתי החומות המקבילות שנבנו מלבנים. החומה החיצונית עוביה הגיע ל-1.8 מ' ועובי החומה הפנימית היה בין 3.3-3.6 מטר.

המרחק הפבדיל בין שתי החומות היה של 4-5 מ'. ולמרות החומות העצומות האלה, הרי שבנייתן הייתה רעועה, מלבנים ללא תבן ובלתי אחידות בגודלן (עוביין הניע כדי 10 ס"מ). היסודות נבנו מאבני-שדה 2-3 שכבות בלתי אחידות בגודלן, שהונחו במאוזן, אולם ללא דייוק. יוכן איפוא, שעל בסיס כזה קשה היה לשמור על השורות הישרות של הלבנים, ובקיעים נבעו בחומה במקומות שונים. בחומה החיצונית נתגלו מקומות שלכנים היו חסרות בין השכבות, וייתכן מתוך הזנחה. בצד המערבי של העיר, נמצאה החומה הפנימית על יסודות דומים, אולם כביצורים עתיקים יותר (בחלקם מהמחצית הראשונה של תקופת הברונזה האמצעית). ביצורי החומה נחו על חורבות עתיקות יותר, מבלי שיחוזקו. מוכן, שעל יסודות כאלה הבלתי שווים בחוזקם, שקיעה בלתי הדרגתית ומותאמת הייתה מן הנמנע; בייחוד אם נזכור את המשא הכבד של החומה עצמה בהיותה ברוחב של כ-4 מ' ובגובה של כ-8-10 מ' (הגובה הגדול ביותר של החומה שנשתמר הוא כ-6 מ'; על-יד המנדל שבצד צפון-מערב). פה ושם אפשר להכיר תיקונים שנעשו בחומה (בעיקר בצד המערבי).

החומה החיצונית, ברובה הגדול, נבנתה על חורבות בקצה התל. חומה זו, נחנה תוספת ביסחון ונבנתה מאוחר יותר מן הפנימית. אולם שתי החומות היו בשימוש בעת בוא הפרגולים ועליהן התבססה הגנת המקום. הצפיפות בתוך העיר עצמה הייתה כה גדולה בשטח המוגבל, עד שאנו מוצאים כתים שנבנו על החומות ובחומות עצמן. גם המרחב שבין שתי החומות גושר על-ידי עצים בהתאם לממצאים שנחפרו. בפינה הצפונית-מערבית גבלו שתי החומות והתאחדו; מקום זה שימש כבסיס ויסודות למנדל שמתחתו היה מעין מחסן שהתמלא בחורבות, ואשר נסתם אחר-כך וכוסה בטיח לחטיבה אחת עד לגובה החומות עצמן.

מקורות המים של העיר נמצאו לרגלי המורד המזרחי. שום סימני חומה לא נמצאו בשלושת הצדדים: צפון, דרום, או במערב. כנראה שלעיר באותם הימים, היה רק שער אחד שפנה לעבר מקור-המים - למזרח. דבר זה מתאים לכתוב בספר יהושע (פרק ב, 5): "ויהי השער לסגור בחשך...". בחפירות האחרונות גילו באותו המקום גם את מגדל השער, ששמק כנראה, על הדרך אל המעיין - מעין הבטחה למקור המים ולדרך הראשית של העת. אין ספק, שבהופעתם החיצונית נראו הביצורים לאנשי-יהושע, כחזקים ואדירים, הכנויים על תל, חומות גבוהות ומגדל ששלט על הסביבה. למעשה, היו ביצורי העיר הזאת שונים מביצורי הערים הבצורות שיהושע נפגש בהן בתוך הארץ. את חולשת הביצורים ביריחו של אותם הימים אפשר לזהות אפילו כיום. למעשה, ניווכח לדעת, היוותה החומה מקור סכנה לתושביה, ולא מחסה הגנתי אמיתי איתן. את נפילת החומות וכיבוש יריחו יש להסביר על רקע הגורמים הבאים:

- א. רעידת האדמה.
- ב. הקפת החומה על-ידי "גבורי החיל".
- ג. ההשפעה הפסיכולוגית על האוייב.

הסברות ותיאוריות שונות ניסו לתרץ את התופעה העצומה של התמוטטות חומות יריחו. תיאוריה אחת מסבירה שהישראלים גרמו לנפילת החומות בזה שצעדו ביחד בקצב אחיד; וכשם שבא בימינו, בחצותו גשר מצווה הוא שלא לצעוד בקצב אחיד, כן גרם צבא יהושע להתמוטטות החומות במצעד הקצוב. קשה להאמין, שהם ידעו באותם הימים על תופעה שכזאת. כן קשה לתאר היווצרות תנודות כה חזקות בעלות תדירות גדולה, על-ידי החייל הצועד מסביב לעיר על העפר. כן אין זה מתקבל על הדעת, שהחומות העבות נפלו כתוצאה מתרועת כל העם, ותהא זו התרועה הגדולה ביותר. מאותה הסיבה אין אנו יכולים לקבל את ההסבר, שהחומות

נפלו כתוצאה מהתנודות עקב התזירות המיוחדת שנוצרה עם התקיעות המיוחדות שתקעו הכוהנים. בכלל, קשה לעורר תנודות רציניות, ובייחוד בחומה הבנויה מלבני חמר.

המסקנה הראשונה הוואדאית הנראית היא: שכוח עפום אל-

אנושי הוא שגרם להתמוטטות החומות. חורבן מעין-זה, אפשרי היה עקב רעידת אדמה שזיעזעה את החומות. גורם זה היה כנראה הגורם העיקרי להתמוטטות, וקיימת עדות לכך: עדות פתוך המקרא עצמו ועדות ארכיאולוגיות. בשירת דבורה נאמר:

"יהוה, בצאתך משעיר

בצעדך משדה אדום

ארץ רעשה, גם-שמים נטפו,

גם עבים נטפו מים.

הרים נזלו מפני יהוה..."

כידוע, שוכנת יריחו באיזור וולקאני, ופעולות בעש

ורעידות-אדמה רכות התחוללו באיזור זה פעמים אין-ספור. די

להזכיר רק שורה קצרה של פעולות בעשיות ורעידות-אדמה אשר

התחוללו בשקע הירדן:

א. בשנת 1927 לספירה הנוכחית, קרתה רעידת-אדמה חזקה לאורך

בקעת הירדן, שגרמה להרס רב, גלאובדן נפשות בארץ; ביריחו

הורגשה רעידת-האדמה היטב. יש לציין, שבמקרה זה נסתם

הירדן למשך 21 שעות.

ב. בשנת 1906 לספירה, הייתה רעידת-אדמה, אשר בה גם-כן

נסתם הירדן באופן זמני.

ג. בשנת 1837 לספירה, הייתה רעידת-אדמה שבה נהרגו כארבעת-

אלפים איש בצפת.

ד. בשנת 1303 וכן בשנת 1302 לספירה, היו רעידות-אדמה בסורה

ובמצרים, אשר הורגשו גם בארץ-ישראל ובייחוד בעכו.

ה. באחד מסיפורי יוסיפוס (קדמ' יד, פרק טו, 2) גם-כן נרמז על

רעידת-אדמה שהייתה, לערך בשנת 10 לפני-הס.

קרוב לוודאי, שבמאה ה-13 לפנה"ס, בעת פלישת שיבטי-

סוסף בראשות יהושע הייתה רעידת האדמה הקשה, שהרסה את חומות יריחו, בתיה והרגה את נפשותיה. יריחו שוכנת בתוך השבר הגיאולוגי הידוע, הנמשך לאורך כ-6000 ק"מ; השבר הגיאולוגי מתחיל בסוריה ועובר בבקעת-הירדן, לערכה, דרך ים-סוף ופגיע עד מרכז אפריקה ומקורות הנילוס.

מכל האמור לעייל יוצא, שרעידות אדמה היו שכוחות בביקעת הירדן והן שעמדו לעזרת בני-ישראל בעוברים את הירדן ובמצורם על יריחו, ויש לראות בהן גורם פסייע לנפילת חומות יריחו. תופעה זו יכולה לתת לנו את ההסבר לאמונה ולביטחון העצום של בני-ישראל בכוחות ה' ובניסים שעשה. החפירות הארכיאולוגיות גילו גם-כן עדות וסימני-

הכר לרעידת-האדמה ביריחו: קיימים סימנים של ניתוק וחוסר המסכיות בחומת העיר. כן היו החוטות צריכות ליפול כלפי חוץ, במורד הגבעה, ואומנם כך קרה.

ב. חקפת החומה על-ידי גיבורי החייל.

בספר יהושע פרק ו' נאמר:

" וסבתם את העיר כל אנשי המלחמה הקיף את-העיר פעם אחת, כה תעשה ששת ימים".

ייתכן שחומת יריחו התמוטטה אך ורק מרעידת אדמה;

אולם קיימים סימנים, הן מעדות המקרא והן מן הממצאים

הארכיאולוגיים בחורבות העיר, כי ייתכן והיו מעשים

וגורמים מסייעים לכך. כבר הזכרתי לעייל, שנמצאו סימני-

שריפה בחומות העיר וכבתים שבחומה. בבית אחד נמצא כד

גרעיני-תבואה חרוכים וכן כלי-בית שונים שהושחרו בפיה

ונתבקעו מאש. במקום אחר, באחד החדרים נמצאן סימני-אש

על הקירות שנשתפרו היטב, עם שיכבת פח, במקום שנשרף העץ מ

שעל התיקרה. כן נמצאו כלי-בית שונים אחרים שסימני-פיה

ושריפה ניכרים בהם היטב. במרכז העיר ישנם סימני שריפה גדולה, ושיכבת אפר עבה ובהירה שנשמרה. נדמה, שלפנינו לא סימני-שריפה רגילה אשר בה נשרפו בתים בעת כיבוש רגיל; בין האודים, או חלקי העץ שנשארו, קיימים סימנים של עשבים וחלקי עץ חרוכים; ואם כי ייתכן, שחלק מהם היה בשימוש בבניין התיקרות, הרי אנו מוצאים שם עשרת-פונים מהכמות שהייתה נחוצה למטרתם. בייחוד יש לציין, כי כמות גדולה של חומר-דלק זה נמצאה בין החומות של העיר. כלומר, שלפנינו עדות להכנות מכוונות לשריפה זו. "והעיר שרפו באש וכל אשר בה" (יהושע ו', 24).

מתוך פסוק 3 שבפרק ו' הנ"ל, אנו למדים, שכל אנשי-המלחמה נצטוו להקיף את העיר. אחרי-כן באה תהלוכה בטקס-דתי: "ושבעה כהנים ישאו שבעה שופרות היובלים לפני הארון. והכהנים יתקעו בשופרות, וארון ברית ה' הלך אחריהם". כל התהלוכה הדתית התנהלה בדממת מוות. שרר שקט מוחלט במשך ששה ימים בצעדת אלם זו, כאשר עיני הצופים מעל חומות העיר נשואות אל עבר הצועדים, וכשעיניהם בוחנות וחודרות כדי להבין למטרת המצעד האילם. ונשאלת השאלה: מה עשו, כל אותם ששת הימים, אנשי החייל? כאן לא פירש הכתוב, ועלינו להשלים את התמונה. קרוב לוודאי, שיהושע היטיל תפקיד מסויים על אנשי החייל, שיצאו לפני הכוהנים להקיף את העיר. מה יכול היה להיות התפקיד, אם לא לחפור בחומה בין לבני החפר, ולהגידיל את הבקיעים והפירצות שהיו במקומות השונים שבחומה; להחדיר בתוך הבקיעים הללו חלקי-עץ ועשבים, חומר דלק כדי להעלות באש את החומה, מתוך תיקווה שהאש תתפשט ותיאחו במיבני-עץ אחרים ובבתים שבחומה. מטרת התהלוכה הדתית הייתה באותה העת, להפנות ולהסות את תשומת-לב האוייב הנצור שבעיר לבל ישים-לב לנעשה "תחת אפם" על-ידי אנשי החייל בחומה עומה, ואשר פפי הנראה לא נראו כיוון שעמדו צמודים לחומה.

ייתכן, שנקודת המוקד להתרכזות פעולה זו היא בצד המזרחי, בקירבת מקום לשער היחידי, שאותו רצו להעלות באש כדי ליצור פירצה נוחה ביותר לתוך העיר. מובן מאליו, שהמסורת אינה מוסרת לנו דבר כנידון זה, ברצותה להגביר את האמונה, כי ה' הוא שנלחם עבור עמו. לפי המסורת המקראית, משאיר הסופר במצב מעורפל את בעיית ההתקפה הבלתי-נמנעת. ובכל-זאת, אנו יכולים לגלות מתוך הכתוב, על-ידי קריאה מבין השיטים, על הכנות ופעילות צבאית. המלה: "וסבתם" או "והסבתם" אינה נטוּם מקום במקרא במוֹבן של "הליכה" בלבד; ליתר דיוק, מילה זו טובנה - להקיף, או לשים מצור. אנו מוצאים בספסאוג'נסה כתוב: "... והושיב מסביב (במעגל) את אנשי המלחמה". מכאן, אנו למדים, שיהושע בא לכלל החלטה להקיף את העיר באנשים מזויינים לשם מטרה מסויימת. כן גם מתבהר לנו, מדוע שלח אותם יהושע לפני הארון והכוהנים, כלומר לפני שהתהלוכה הדתית יצאה.

ג. הגורם הפסיכולוגי בכיבוש יריחו.

מקורות המקרא, ומעדות ארכיאולוגיות דאינו, כי שני הגורמים הקשורים להתמוטטות חומות יריחו הם: רעידות-האדמה ופעולות המיקוש, החפירה והשריפה, שנעשו מבחוץ על-ידי אנשי-המלחמה אשר היקפו את העיר במשך שישה ימים.

חקירות מאוחרות יותר גילו, שכנראה, השפיעו רעידות האדמה במיוחד, על החומות בצד המערבי והמזרחי; ואילו השפעתן לא הרגשה כל-כך בחלק הצפוני והדרומי של החומות. דבר זה מראה שהרעידות היו לרוחב הבקעה, בכיוון מזרח-מערב, בדומה לרעידת-האדמה שהייתה בשנת 1927 וכן בשנת 1928.

הארכיאולוגים שבחנו את האדמה שעל-יד החומות סבורים, שהייתה גם פעולת מיקוש וחפירה בחומות, היות ומצאו שהאדמה שמתחת לחורבות אינה זיחה עם זו שעל פני השטח מאותו הזמן; אדמה מפוררת כלי סימנים שהשתמשו בה לביסוסן יסודות החומות. לו רצינו להניח, שיהושע היה משוכנע מראש שהשם יילחם לעמו והם יחרישו, או שפך בודאות, וכאומן בלעדי על אפשרות שרעידת אדמה בלתי נמנעת, תפיל את החומות; נשאלת השאלה: למה, אם-כן שלח יהושע לפני-כן מרגלים לרגל את העיר?

נכון שיהושע האמין שהשם יעזור לעמו, בהתגלותו את כוחו, על-ידי רעידת אדמה או בצורה אחרת; אולם יחד עם זה, היה יהושע איש מעשי, הדוגל ב"עשו לך יסדך והאלהים יעזרך", או יושיעך, וכאסטרטג מובהק, המכין את פעולותיו הצבאיות בסדר ובשיטה, חישב, ומצא לנחוץ, לשלוח מרגלים אשר יביאו לו ידיעות נחוצות, על מצב הכוחות בתוך העיר: הביצורים הפנימיים, מספר הלוחמים, ציודם ונשקם, מידת אספקת המזון וכמות המים שבתוך העיר, ובעיקר לברר את מצב הרוח הלוחמת של הכוח הלוחם - כלומר, מהוא המורל של הלוחמים, ושל התושבים שבתוך העיר? את המרגלים שלח עוד לפני שחצו כוחותיו את הירדן; כלומר, כאשר עדיין חנה המחנה באבל-שימים. "ויטלה יהושע בן-נון מן השמים שנים אנשים מרגלים חרש לאמר לכו ראו את הארץ ואת-יריחו" (יהוש' ב, 1).

המורל הירוד של אנשי העיר עוד בטרם ראו את אויביהם, ירד עוד יותר, כאשר עמדו פנים פול פנים בעת המצור. אין אנו יודעים בהסתוריה מצור על עיר הדומה למצור שהיה על יריחו. בקוראנו את הכתוב במקרא, אנו מרגישים את המתחות הנוראה והדרמטית אשר עברה על הנצורים. את אנשי החייל, והמלחמה שהקיפו את העיר לא יכלו הנצורים לראות ולעקוב אחרי מעשיהם; אולם עיניהם היו נשואות ומהופנטות מהמראה הנדיר שלא האו עיניהם אי-מעם, מתקטת הדת שהתנהל מסביב לעיר מדי יום ביומו במשך שבעה ימים. "ושבעה כהנים ישאו שבעה שופרות היוכלים לפני הארון וביום השביעי תסבו אח-העיר שבע פעמים והכהנים יתקעו בשופרות. והיה במשך בקרן היוכל בשמעכם את-קול השופר יריעו כל-העם תרועה גדולה".

לפנינו היאור מיוחד במינו של המצור: במשך שבוע ימים, אין שום מעולות מלחמיות, והנצורים בהשקיפתם על המתרחש סביבם, עמדו אין-אופים, ובחוסר מעט עקב הסחד הנורא שנפל עליהם. השקט הדתי המיוחד, שבו סובכו את העיר בכל יום הכתנים ונושאי-הארון, כשאחריהם עם רב, הצועד כדממת-מוות, השפיע השפעה פסיכולוגית אדירה על התושבים הנצורים. מעשת זה חזר מידי יום ביומו במשך ששה ימים, ואשר יצר את הרושם על הנצורים, כי לפניהם אויב רב ועצום. והנה ביום השביעי החרדו הנצורים: "וירע העם ויתקעו בשופרות, ויהי כשמע העם את-קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותפל החומה תחתיה ויעל העם העירה איש נגדו וילכדו את-העיר".

יש להדגיש, שבכל הטקסט המוזר הנ"ל שנתגלה לעיני הצופים מן העיר, הטומנט המדכא והמפחיד ביותר, היה דוקא, השקט והדממה הנוראה שליוה את כל התהלוכה המיוחדת הזאת, ואשר נתנו את סימנם בעיקר בלב הנצורים.

מה באמת קרה באותו יום גורלי, אין אנו יודעים בוודאות; אולם עלינו לקחת בחשבון את שלושת הגורמים הנ"ל כאפשריים, בבעיית התמוטטות החומות שלפני התפרצותם לעיר. עם התמוטטות החומות, עלו בני-ישראל איש-איש מולו והחריבו את העיר. מכיון שבני-ישראל ראו בכך את מעשה ה', על כן הקריבו את הניצחון

כיבוש בית-אל (העי).

כפי שהמסורת מוסרת לנו, ציָוה יהושע להחרים את יריחו:
"ויאמר יהושע אל העם: הריעו כי נתן ה' לכם את העיר, והיתה
העיר חרם היא וכל-אשר-בה לה..." (יהו' ו', 16-17).
לפי המסורת, הייתה ההתקפה והשמדת העיר מקרה בלתי רגיל, אלא
כצעד הראשון למלוי אחרי הברית; וכשם שכל בכור היו צריכים
להקריב לה', כן גם יריחו הוקדשה כולה לה' כקורבן גדול.
אם זו הייתה הסיבה, נשאלת השאלה: משום מה ציווה יהושע לעם
כדבר ה' ליהושע: "ועשית לעי ולמלכה כאשר עשית ליריחו ולמלכה"?
משום מה החרים יהושע את כל-ישובי העי וישרף את העי וישימיה
תל-עולם שממה?"

כפי הנראה, היו מאחורי הנימוקים הדתיים הרשמיים, נימוקים
הגיוניים ליהושע שלא להשאיר את העיר על תילה, ואת אנשיה
בחיים. אילו לא החרים את העיר, הרי שהיה צריך לשאיר חיל-
מצב, דבר שהיה מטעם את כוחותיו הלוחמים. כפי שחזרתי והדגשתי,
הייתה מטרתו של יהושע ברורה, להגיע לאזור נחלת שבטי יוסף,
במינים של קורבנות ובמכשירים של מהירות. יריחו, על אף
מקומה האסטרטגי, לא הייתה נקודה חיונית לשבטי יוסף. הריגת
תושביה צריך גם-כן להבין, לא כצימאון לדם, או כדרישה דתית,
אלא בכך שיהושע לא רצה שימצאו אויבים שנכבשו, בעורף קו
התקדמותו, לכל יהוו גורם מפריע בקו האספקה והתנועה לכוחותיו.
לפי המסורת, שנייה לכיבוש יהושע, והראשונה לכיבוש
באיזור האררי הייתה העי. הכיבוש היה כיבוש אסטרטגי, וכסופו
של דבר היא נשרפה ו"היתה לתל-עולם" (יהו' ח', 28).

כאן מתלבשים הארכיאולוגים המקראיים באשר למקומה של עי.
גב' קראוזה-מרקה חפרה באתר א-תל, הסמוך לפית-אל, ולא מצאה
שם שרידים מתקופת יהושע, אלא עיר מהאלף השלישי שלפני"ה, אשר
נחרבה סמוך ל-2000 לפני"ה. ארגנט פלין שטייר שם כ-30 שנה
לפני החפירות במקום, הגיע למסקנה, כי אין להכריע אם עמדה
העי ב א-תל או בחרבת-חיאן הסמוכה, ויתכן שבתל אחר שבט-בית.

החמירות הארכיאולוגיות גילו, שהעי הייתה עיר משגשגת ואחת

מערי המבצר הכנעניות הגדולות בתקופה שבין 2400-3300 לפנה"ס.

וכי היה בה מקדש נהדר ומטביבו חומות עצומות. העי נחרבה כליל

סמוך לשנת 2400 לפנה"ס, ולא התיישבו בה יותר, חוץ ממספר לש-

גדול של ישראלים, לערך ב-1000 לפנה"ס; זאת שהעיר הייתה חרבה

כאלף שנה לפני הכיבוש. עצם השם "העי" שפרושו החורבה, והשם

האמיתי של העיר המקורית אינו ידוע, אם-כ"י, יש החושבים שזו

הייתה בית-און. אם-כך, כיצד יש להבין את הסיפור במקרא?

והשאלה השניה המתבקשת היא: למה עלה יהושע אל העי ולא על

ירושלים? אם זניח שיהושע שקל ביריחו, מה יהיה הצעד השני של

הכיבוש לאור האינפורמציה שהייתה בידו (המודיעין שלו מעל הישב-

מרק ב', 6-7)? לפגיו היו שתי אפשרויות: ירושלים או העי.

הוא ידע שהמאמצים שנדרשו כדי לכבוש את ירושלים היו רבים, כי

הייתה בצורה היטב, והדבר היה יכול לסבך את צבאות ישראל בפצור

ממושך ומיגע על כל הכרוך בו - ושכויי כיבושה אינם רבים, ואילו

היה מצליח לכבוש את ירושלים, ההסגים היו - שסח פנפנצם של

מדינת ירושלים. לעומת זאת, העי אינה חזקה ביותר כלשון מרגליו

של יהושע: "אל יעל כל העם, כאלפים איש או כשלשת אלפים איש

יעלו ויכו את העי, אל תיגע שמה את כל העם, כי מעט הפה" (ו', 3).

ושעור ההסגים הצפויים מכיבוש העי עצומים. היא גתקה את הקשר

בין הדרום והצפון כשם שיהושע ניתק את חבל ההר הדרומי מעל

עבר-הירדן, כן ניתקו הצפון הארץ. אנו רואים איפוא, שהתשובה

לכך הייתה געוזה במציאות היישובית של התקופה. כידוע, פושחת

פרשת הכיבוש על הר אפרים; הסיבות והנימוקים לפרשה זו, אמרש

בפרק מיוחד להלן.

ואשר לשאלת זיהוי המקום; קיימות שלוש סברות עיקריות:

א. הסיפור שבמקרא הוא המצאה מאוחרת כדי להסביר את הימצאות

החורבה הזאת. ישראלים שיראו את המקום, בתקופה מאוחרת יותר, יגיעו

למסקנה הטבעית, שיהושע חרוב אותה, הייות וכיבושיו היו הכיבושים

הגדולים ביותר שהם ידעו עליהם.

ב. סברה אחרת אומרת, שאנשי בית-אל (במרחק של 2 ק"מ) תפשו זמנית

את עי, כדי לצפות ממנה על התקדמות הפולשים. אולם בסיפור נזכר

"מלך ע"י" מספר פעמים ביהושע פרק ח', ונאמר בפרוש סיהושע
"תלה אותו על עץ".

ג. הסינתזה של שתי הסברות הנ"ל, היא התיאוריה הסבירה ביותר
כפי שהציג אותה הפרופסור אולברייט: למעשה, לפנינו תיאור
כיבוש בית-אל, אשר מאוחר יותר החלפו השמות בע"י, כדי להראות
על קייום מקום זה. ידוע לנו שבית-אל המשיכה להתקיים כעיר
בשעה שעי הייתה חריבה.

כעדות לתיאוריה זו היא העובדה, שכספר יהושע אין סיפור
על כיבוש בית-אל למרות שיש זכר לחורבנה בספר שופטים א, 22-26,
וכן ביהושע יב, 16. מחקבל על הדעת, שבית-אל הייתה צריכה ליפול
לפני הברית עם הגבעונים (יהושע פרק ט').

בהתאם לחפירות שנערכו על-ידי פרופ' אולברייט בשנת 1934
גילו, שבית-אל הייתה קיימת כעיר משושנת, והיא נחרבה על-ידי
דליקה עצומה במאה ה-13; זו הייתה לחורבה - החורבן הקשה ביותר
שעבר על עיר זו בתולדותיה. במספר מקומות נמצאו החורבות של
החומות שנתפוסו, ואמר בעובי של 1.30 מ'. העיר הכנענית שנחרבה
הייתה עיר שהצטיינה בבתי המרוצפים וכביוב. יש לציין את ההבדל
הברור והבולט שבין חורבות בית-אל ועי; וקיימים הסימנים האופייניים
בחורבן בית-אל להרס שנגרם על-ידי בני-ישראל.

אין ספק, לדעתי, שהכיבוש השני מערב לירדן, אחרי כיבוש
יריחו, היה כיבוש בית-אל. העי הייתה עמדה קידמית - מעין משלט
קידמי שצפה מזרחה, לעבר התקדמות האוייב הישראלי. אנשי בית-
אל ומלכה, לא יכלו לשבת בחיבוק ידיים וחוסר מונים כיריחו,
ומורגשת הדחיפה המנימית והנפשית לפעול במיטב יכולתם. יש לזכור
שמבחינה סומוגרפית, אפשר היה לצפות מבית-אל לכיוונים: צפון,
מערב ודרום; ואילו לצד מזרח השתרע "שטח מת" גדול, שאיפשר
התקרבות כוחות אוייב מבלי שירגישו בהם ומבלי לראותו. בין בית-
אל והעי קיימים תילים וגבעות המסיקים את קשר הראייה שביניהן.
ואילו מן העי, אפשר לצפות היטב לכיוונים: צפון, דרום ובעיקר
בכיוון המזרחי. לכן, קרוב לוודאי, שמלך בית-אל מצא לבחון לשלוח
כוחות צבא ובראשם פקד מוכשר וגדול (אשר משום-מה המסורת המקראית
קוראת לו "מלך העי") לתפוש את העמדה הקידמית החיונית להגנת-

הכיבוש הטקטי של בית-אל - עי על הרקע הטופוגרפי של הסביבה.

כיבוש יריחו וחורבנה הנחיל ליהושע מרכז אסטרטגי חשוב, שממנו השתעפו שלוש דרכים עיקריות אל הרמה המערבית: א. דרך ואדי קלט אל תל אל-פול. ב. דרך ואדי סיקיה אל תל אל-נשכה. ג. דרך ואדי מוחסין אל עי ובית-אל. הדרך הדרומית הנכנסת להרים בואדי קלט הובילה לירושלים עיר הכוטים, שהייתה מבוצרת היטב, ותפסה מקום משלט על כל הסביבה.

יהושע החליט, מהסיבות הנזכרות לעייל, לכבוש את בית-אל, ולכן חיפש את הדרך הנוחה ביותר למטרה זו. המשלט הקידמי, או העמדה הקידמית של בית-אל הייתה העי, אשר שכנה על גבעה גבוהה וצפתה כלפי המדבר על גאותיו הרבים והמפותלים; זאת הייתה עמדת-תצפית כמעט הקיפית, פרט לצד מערב, במקום שהתרומם רכס הרים שהסתיר ממנה את בית-אל. יש לציין שהואדיות שם הם עמוקים ומשופעים היורדים לבקעת הירדן בין חומות סלעיים.

מקומה של עי, במסגת ואדי מוחסין, היה מקום אסטרטגי חשוב, ונבחר כראוי לשמש את המטרה במסגרת הגנת בית-אל. מצפון לעי, הואדי עמוק, והצופה לעי מכיוון זה יחזה לנצב עיניו עיר עזה וחזקה מאד המתרוממת על שורת רבדים סלעיים. החיטרון העיקרי של המקום, היה כנראה, בהשפכת המים הדלה. כיום אפשר לראות רק מעיין קטן בין השלעים, לרגלי הגבעה בצד הצפוני-מערבי; שביל הוביל אל המעיין. מן השער שהיה בצד המערבי של העיר. הירידה אל המעיין הייתה קלה, אולם העלייה בחזרה הייתה קשה לפדי. קרוב לוודאי, שכוחות הצבא שתפשו את העמדה הקידמית של העי, קיבלו נוסף לאשפפת המזון שהגיעה מבית-אל, גם תוספת של כמות מסויימת של מים.

עמדת העיר מן הצד הדרומי, לא הייתה כה חזקה; ועל-כן, אנו מוצאים עדויות על חומות הגנה. הארכיאולוגים גילו שקו החומה עובר ממזרח למערב לאורך של כ-160 מ', ותפס פונה היא לצפון-מערב מטביב לקו הגובה של הגבעה במרחק של כ-45 מ'. בצד המערבי גילו בחפירות, שרידי החומה המגיעה כדי 3 מ', ובמקום אחד, קרוב ליסודות עוביה מגיע ל-4 מ'. שוני הבניה הגשה הם אופייניים לתקופת הברונזה, כן נראים שימנים לחוסר המשכיות בשכבות, כפי שקורה בעת רעידת-אדמה.

לא גילו בחפירות את המשכן של החומות של עי העתיקה, בצד צפון ומזרח. אולם, אם נתאר לנו את המשך החומה, כאותו קו הגבה של המשך החומה העתיקה שנתגלתה, נקבל שטח של עיר, בצורת מלבן, באורך של כ-200 מ' וברוחב של כ-180 מ'; כלומר שטח של 36 דונם לערך. לכן, אפשר לשער את מספר התושבים לערך 2500 נפש, שהיו בעיר העתיקה בימים קדומים. באופן יחסי, הייתה זו עיר בעלת-חשיבות ניכרת, גדולה מיריחו של אותו הזמן, אבל לא גדולה ומבוצרת הישב כירושלים. מפשגת הגבעה, המורד הצפוני והמזרחי, מצויים בו רבדים רבים היוצרים מקומות מחסה והגנה טבעיים. לפני ההתקפה על העי, יהושע היה זקוק לידיעות צבאיות הקשורות עם המבצע שעמד לפניו; לכן שלח שוב מרגלים לאסוף ידיעות אלה. "וישלח יהושע אנשים מיריחו העי אשר עם בית און מקדם, לבית-אל, ויאמר אליהם לאמר: עלו ורגלו את הארץ; ויעלו הגנאים וירגלו את-העי. וישבו אל-יהושע ויאמרו אליו: אל-יעל כל-העם, כאלפים איש או כשלוש אלפים איש יעלו ויכו את-העי, אל תיגע שמה את-כל-העם, כי מעט המה. ויעלו מן-העם שמה כשלוש-אלפים איש, וינשו לפני אנשי העי. ויכו מהם אנשי-העי כשלושים וששה איש, וירדפום..." (יהו"ז, 2-5).

אנו מבינים, שהסרגלים טעו טעות גדולה בהערכתם את המצב. בעיניהם ראו מקום לא גדול, שעמד על חורבת עיר קדומה, ולא הבינו שקיים היה קשר בין בית-אל ובין העמדה הקדמית שבעי; ועל כן אנו שומעים את עצתם ליהושע ששוכנע מידיעותיהם המוטעות. הם לא העריכו את המצב כראוי, ולא ראו בחיל המצב שבעי שהיה חלק מהחיסל של בית-אל, אלא סברו שלפניהם עיר נפרדת, ללא קשר עם כוחות אחרים. כאן ראוי לציין שהמספר "שלושים וששה איש" הנזכר לעייל, הוא מספר המתקבל על הדעת, וכנראה שהגיע אלינו ממסורת מקורית. הדרך שנבחרה להתקפה וכן לנסיגה היא הדרך העוברת מתחת למכמש, היות וכתוב: "וירדפום לפני השער עד-השכרים ויכו במורד", והמרגלים העתיקים שנתגלו באיסור הזה, נתגלו בצד הדרומי-מזרחי לחרבת היאן. דרך זו לא הייתה מתאימה להתקפה על עי היות והיא עוברת בשטח פתוח ונלוו לעין הרואה מן העי, וכן קשה הדרך הזאת למעבר; וכנראה שחיסלי האויב שהיו מוציבי בעי ניצלו יחרון זה למענם במלוא מובן המילה.

המסורת מתארת את סיבת התבוסה במעלו שמעל עכן, מהכנה יהודה, בלוקחו מן החרט של יריחו שהוקדשה כראשית התבואה לה'. התבוסה בעי ערערה את האמונה של בני ישראל ככתוב: "וימש לבב-העם ויהי למיט". יהושע העמד בטצב קשה של פחד העם ועירעור האמונה ואחדות-העם; עליו היה לתרץ את סיבת הכישלון, ומדוע לא היה הפעם ה' לעזרתם; ומובן שלא יכול היה לבאר להם את הסיבה האמיתית. וכדי להחזיר את הביטחון בלב האנשים ולהפיח בליבם ביטחון ורוח קרבית, נערך אותו טקס דתי בו נידון "הכונד" עכן לטוות.

במקום היאוש בו נמצא יהושע ואנשיו, תפשו עתה מקום נכבד ביותר תכניות מפורטות, בדוקות ביותר לפעולה הבאה. יהושע ידע כי ההתקפה הבאה מוכרחה להביא לו ניצחון מפואר, אחרת ירד היינו בעיני אנשיו וקשה יהיה להוליסכם לקרבות נוספים. אנו יכולים לתאר לעצמינו, עד כמה תכנן יהושע הפעם בדייקנות רכה את שלבי הפעולה הבאה. לאחר שאסף את הידיעות השונות ובחן אותם היטב, ערך את צבאו והסביר להם היטב את הטקטיקה החדשה שיאחו בת. יהושע בא לידי הכרה, שקיים קשר בין חיל המצב ששכן בעי וכין בית-אל. ועל-כן תיכנן חכמה פעולה אשר לפיה יכבוש את שני המקומות במכה אחת; או אם יכבוש את בית-אל לא יסאר ערך מפשי לכוח שבעי.

לפלחמה ישירה במקומות אילו שהיו מבוזרים היטב ומוקפים חומות, לא יכול היה לשים את פניו, אלא לתכסיס שיוצא את האוייב מן העיר. חלוקת התפקידים המתאימים לאנשים המתאימים הייתה ראשונה במעלה.

כוחותיו נתחלקו לשניים: יחידה שתפקידה להיות המארב, יחידה שמטפר אנשיה מצומצם אבל מן הנבחרים שכלוחמים; ויחידה שניה, גדולה באופן יחסי, הכוח שצריך להיראות לפני האוייב ככוח המתקיף העיקרי, אולם למעשה תפקידו תפקיד משני - לפעול פעולת הטעייה לאוייב.

התפקיד העיקרי של המארב היה צריך להיות מתוכנן לפרטיו: היה עליו לתפוש עמדה מחאימה מטערב לעי, כלומר בין בית-אל ועי, מבלי להיראות לעיני האוייב בשתי הנקודות, ומבלי לעורר שום חשד ותסומת-לב. קו ההתקרבות למקום המארב היה, על-כן, חשוב ביותר.

כפי שכבר הסברתי לעייל (ראה גם במפה), עי היא בלתי נראית מבית-אל למרות שהמרחק ביניהן רק כ-2 ק"מ. ביניהן מתנשאת ^{הגבעה} גבעה תלולה אשר מסביבה מתפתלת הדרך מפכמט. מייד מצד מערב לעי, מסתתרת הדרך בתוך גיא של טלעים וטרשים. מקום זה יצר את מקום-

אל מקום המארב מבלי להיראות, ומבלי לעורר כל חשד ליושבי עי
ובית-אל. טובן, שמבצע זה כיוצא בזה היה רק בחסות החשיכה
של התקדמות בלילה. הכפייה הפיקרית הייתה לבחור את דרך ההתקדמות
של הכוח שהיווה את המארב.

שתי הדרכים הראשיות שהובילו מיריחו העתיקה למשרתם, לא
התאימו למשימה העמדה לפנייהם. דרך אחת היא נוחה יותר, אולם
גלויה מידי, המובילה בכיוון צפון-מערב ועוברת סמוך לג'בל
קורונטול עד לעמק הירוק של עין - א-דוק; מתעקלת מסביב לאום-
סירה ועולה בואדי קצר הנקרא ואדי לריד. אחרי עליה משופעת של
כ-500 מ' לערך, הדרך נעשית נוחה יותר, וכן השיפוע נוח יותר
עד קרוב לרומון, משם משתעפת דרך צרה יותר המונה לצד מערב,
בכיוון לבית-אל, המתפתלת מסביב למעלה ההר בכיוון קו-הגובה,
מצפון לואדי מוחאסין. המרחק הכללי מיריחו לעי, הוא כ-20 ק"מ,
והעליה הכללית מניעה כדי 1050 מ'.

הדרך הראשית השנייה, היא ישירה יותר אבל קשה יותר. היא
נכנסת לבין הגבעות ממערב ליריחו לואדי אבו-רתנה. כדי להמנע
מגאיות משופעים שבסביבה, יש ליאנות, במעלה הואדי, עד לפסגה,
ומשם הדרך מתפתלת צפונה מסביב לצוק הגבוה הנקרא בערבית:
שאס אל-טאביל, ועוברת על-יד חרבת אל-חי ומכמש. כאן הדרך
נעשית פרעית ומיגעת, ובשמונת הק"מ האחרונים היא עולה במעלה
של כ-330 מ'. אין ספק, שבימים ההם התחברה דרך זו עם עי, כשם
שכיום היא מתחברת לכפר דיר-דיואן; אולם הדרך הישירה לבית-אל
העוברת ממזרח לחרבה היאן עוברת בגיא שממערב לעי, ואשר משם
היא בלתי נראית לעיין.

שתי הצרכים הנ"ל, הן דרכי תחבורה טבעיות שבין המישור
ואיזור הגבעות; והתנגדותו של יהושע להשתמש בהן בשביל כוח
המארב היא כרוכה. הדרך הצפונית, במקום שהיא מתפתלת במעלה
ההר, כצידו הצפוני של הגיא מן העי, עוברת שטחים גדולים
פתוחים ונראים לעיין האנשים שממעל. כדי להתקרב לעי בדרך הזאת,
ומבלי להיראות, נחוץ ללכת בתוך האפיק הצר, בשביל צר מאוד
ושלעי, העובר קרוב מאוד למזרח הגבעה עליה שכנה עי. לבצע
התקדמות כזאת, בחשכת הלילה לכוח המארב לא היה מעשי.

הדרך הדרומית יותר, למרות שהיא פחות גלויה לעיין, ובתחילתה אף לא כל-כך משוטעת, אולם היא יותר מראית ושלעית, ומקשה על ההתקדמות של כוח צבאי, אשר משימתו העיקרית תושג רק אם יגיע אל מקום המארב בשקט ומבלי לעורר כל תשומת לב.

כדי להימנע מכל המכשולים האלה ובכדי להתגבר עליהם, היה עליהם לבחור שביל צר העולה בצלע הרכס שבין שתי הדרכים הראשיות הנ"ל. מיריחו שביל זה עולה ישר לג'בל קורונטול, והוא יכול להתחבר מעין אל-דוק עם שביל אחר העולה באפיק של ואדי אל-מקוק; שם השיפוע נוח יותר ומתבטא לערך, בעליה של כ-330 מ' לאורך של דרך בת כ-5 ק"מ; ומשם הדרך למטרה קלה וברורה. דרך זו, תפגע מן הכוח מבוא בפגע עם האיוור המיושב, או עם רועים בעת הלילה.

השביל הזה הוא גם קצר יותר, ואורכו מגיע ל-17 ק"מ לערך מרגלי הגבעות. אולם, לעומת זאת, ההתקדמות הייתה צריכה להיות איטית: א. בגלל העליה הנושפת של כ-500 מ'; ב. הרכס השלעי לא איפשר אלא מעבר של שורה עורפית יחידה לאורך מרבית הדרך. יש להעריך, שמאירות ההליכה לא יכלה לעלות על כ-2 ק"מ לשעה בתנאים האלה.

אולם, אם נזכור שהלילה במקומות האלה נותן חסות של חשיכה למשך תשע שעות לפחות, וכנאפשר היה לחסוך זמן בתחילת ההתקדמות על-ידי הקדמת היציאה לשעות שבין-השמשות, הרי שדבר זה יכול היה להעשות בבטיחות מלאה תוך כדי יתרונות רבים. יש לציין, שהנקודה הקשה ביותר למעבר, במסע הזה, הייתה בק"מ ה-11 בואדי סיקיה; אולם, אפילו כאן אין הדבר קשור בשימוש קשה ביותר, והשביל שבין ההרים ברור בהחלט. במסע זה מונעים מלעבור בכלל בשביבת מכמש, על-ידי מנייה לצפון, מטביב לחל אל-סוון, בעוזבם את ראש אל-שאביל מדרום. הרגע הקריטי ביותר, הוא בזמן ההתקרבות האחרונה של שני הקילומטרים האחרונים אל מקום המארב, בצד מערב לעי. אולם, במקום לעבור את איוור הטרשים והשלעים שמתחת לעיר, אפשר היה להישאר תחת מחסה לא גדול ביותר בואדי קטן שמדרום לדי דיואן, ולהשתמש בדרך הנסתר המובילה אל בית-אל. יש לשער, שכוח המארב הגיע למקומו בשעה שלוש אחר חצות לערך, ומבלי לעורר חשד בעיני האויב. המקום שנבחר למארב היה מתאים ביותר, נוח ואפילו אידיאלי למטרתו, היות והשביל שבאותו הרכס הוביל לצד מערב לעי מצידו הדרומי.

הכוח השני, שהיה תחת פיקודו של יהושע עצמו, תמש עמדה מצד צפון לאוייב, ובמקום שלא היה צריך לבררו בדיסקנות רבה; כך פעם הנץ קרני השמש הראשונות יתגלו חסיליו לעיני מציני עי ותושבי בית-אל גם יחד. למטרה זו, הדרך הראשית שהובילה בכיוון צפון-מערב הייתה מתאימה בהחלט. עבור הכוחות האלה שודיות לא הייתה חשובה בעיקרה כדי להגיע למקום המערך בטוועדו. להפך, יתכן שעשו הכול כדי לעורר את תשומת לב האוייב לתנועה זו. את הדרך הזאת אפשר לראות מרחוק הן מעי והן מבית-אל, ויחד עם זאת יכלו צופים שמתוך המארב לצפות וליצור קשר עיין, ובאותו הזמן המורדות הנודדים של הציא יצרו את השטח הקידמי של הנוף הצפוני; וזה היה בודאי המצב שיהושע חיפש לדרך הצפונית הזאת היה יתרון נוסף בגלל המטלול הרחב יותר והשיפוע שהיה נוח יותר - והייתה על-כן, מתאימה יותר לתנועת גוף צבאי גדול שעמד תחת פיקודו של יהושע. אורך הדרך הוא כ-28 ק"מ מגלגל, ז.א. כשבע שעות הליכה בליה; והיתרון הנוסף היה, שפע של מים בעין אל-דוקא תנועה זו מתקבלת על הדעת, ואשר שימשה כנרקה מבחינה טקטית, על מנת לתת כייסוי להתקדמות כוח המארב.

השכסית היה מוצלח. עם הנץ החמה, נתגלו כוחות יהושע במורדות שמצפון לעי, לעיני חיל המצב ולעיני תושבי בית-אל. ממקד הצבא בעי הזדרו עם כוחותיו לרדת ולתמוש עמדה בכיוון לעמק הירדן ולחסום על-ידי כך את דרך הנסיגה לכוחות ישראל; לעזרתם באו כנראה כוחות נוספים מבית-אל; ולא כל-שכן במקרה שגילו את תנועת כוחות יהושע במשך הלילה. לאור התמרון של האוייב התחיל יהושע לטגת עם כוחותיו בדרך המדבר, לצפון ולמזרח. כאשר ראה האוייב את צבא ישראל הנסוג, יצאו בהמוניהם לרדוף אחריהם באותה העת, השיגו הישראלים את היתרון, בהיותם על הרמה, כאשר האוייב זרם לואדי שמדרום; "ולא נשאר איש בעי ובית אל אשר לא יצאו אחרי ישראל, ויעזבו את-העיר מתוחה, וירדמו אחרי ישראל" (תו' ח, 17). במסוק זה נאמר בפירוט שאנשי בית-אל יצאו גם-כן לרדוף אחרי בני-ישראל, ואנו רואים את הקשר הודאי והבלתי-אמצעי, שבין שני המקומות האלה. כאשר נוכח יהושע לדעת, כי נותקו

אנשי הצבא הרודסים אחרי בני-ישראל מן העיר, הריים יהושע
את הכידון שביצו, ואותת על-ידי-כך, אל כוח המארב לפי סימן
זה, שהיה האות לבצע את משימתם, קמו אנשי המארב ממארבם,
לכדו את בית-אל והעלו אותה באש. מראה האש שעלחה מן העיר,
היה הסימן ליהושע, שכוח המארב הצליח במבצעו, ואות שכוחותיו
של יהושע יכולים להתחיל בהתקפת הנגדית מול האוייב שרדף
אחריהם. "ויש יהושע בכידון... והאויב קם מהרה ממקומו וירוצו
כנשות ידו ויבואו העיר וילכדוה, ויפתרו ויציתו את-העיר באש."
"ויהושע וכל ישראל ראו כי לכד הארב את העיר וכי עלה עשן העיר,
וישבו ויכו את-אנשי העיר" (יהו' ח', 18, 19, 21).

חיסילי האוייב, בראותם את עירם עולה באש, ובראותם את כוחות
ישראל שהיו תחת הנהגת יהושע, עוברים להתקפת נגד, באו במבוכה
רבה, ונשתרר ביניהם טעב של חוסר אונים ואנרכיה, שגרמה למנוסה
בלתי מאורגנת. כוחות האוייב נלכדו בצבת הכוחות הישראלים,
ולא ידעו לאן לנוס; כי בינתיים, הצליחו בודאי, חלק מחיסילי-
המארב לחדוד גם-כן לעי ולהעלות באש את המתקנים הצבאיים שהיו
במקום. "וימנו אנשי העיר אחריהם ויראו והנה עלה עשן העיר
השמימה ולא היה בהם ידיים לנוס והנה והנה, והעם הנס המדבר,
נתפך אל-הרודף" (יהו' ח', 20). שתי המלים "הנה והנה", לדעת
עומדות במובן: הנה - לעי, והנה - לבית-אל. התכסיס הצליח
בשלמותו; האוייב הוטתע ונמצע בתווך, מוקף כוחות ישראל,
כאשר בטיסיו עולים באש לנגד עיניהם. המצב האסטרטגי שבו
נמצאו הכוחות הישראלים, נתן להם יתרונות מכריעים; האוייב
ברובו הגדול, נמצא בודאי שמצמון לעי, ובחלקו החל כבר לעלות
בזלע הגבעה והרמת עליה תפרינו כוחות יהושע את נשינתם. אנו
יכולים לשער, שכוחות האוייב שרדמו אחרי כוחות יהושע, התעייפו
בינתיים, נאנה עמדו מול התקפת נגד מצמון ומדרום, כשכוחות
ישראל שולטים עליהם מפעל. לא היה להם לאן לנוס, ונחרץ עליהם
כליון מוחלט. "ויהושע וכל-ישראל ראו כי לכד הארב את-העיר...
ויכו את-אנשי העיר. ואלה יצאו מן העיר לקראתם ויהיו לישראל
בתוך, אלה מזה ואלה מזה, ויכו אותם עד בלתי השאיר-להם שריד
ופליש" (יהו' ח', 21, 22).

לפי הצעתי חיל התוארת לעייל, הייתה המערכה הזאת למעשה
נגד בית-אל, אשר הקצתה חלק מכוחותיה לעמדה הקידמית שבעי.
השאלה שעלינו עוד לתת את דעתנו היא: והרי נאמר: "ואת-מלך
העי תלה"?! כאן, לדעתי, יש להבין את המושג "מלך" כמובן
של שר צבא גדול, שהיו לו סמכויות רחבות ביותר, היות ומונה
כראש חיל, שהיה מנותק, בפידה רבה, מן עיר האם - בית-אל.
כאן ראוי לציין, את ההבדל המיוחד שבין החרמת שתי
הערים הראשונות לכיבושי יהושע: יריחו ובית-אל-עי. ביריחו
מצוים כוחות יהושע על חרם מוחלט: "ויחרמו את-כל-אשר
בעיר, מאיש ועד אשה, מנער ועד זקן ועד שור ושה וחמור
לפי-חרב" (יהו' ו', 21).

ואילו בכיבוש בית-אל-עי, חרנו רק את התושבים, וחיילי ישראל
קבלו רשות לקחת סלל: "ויאושע...החרים את כל-ישבי העי. רק
הבהמה ושלל העיר ההיא בזזו להם ישראל" (יהו' ח', 26-27).
מפסוק אחרון זה, אנו יכולים להבין שני דברים חשובים:
א. יהושע החרים את כל-ישבי העי, כלומר אנשי החיל שהוצבו
במקום זה, נידונו להריגה; ואילו תושבי העיר בית-אל, וביחוד
האזרחים, נשארו בהיים. מהם לקחו רק את הבהמות ושלל אחר.
"רק הבהמה ושלל העיר ההיא בזזו להם ישראל"; הפילים שיש
להדגיש כאן הן: "העיר ההיא", שאת שמה משום מה, לא שמענו
מן המסורת, הלוא היא - בית-אל.

ב. משום מה קבלו כוחות ישראל, בכיבוש השני, רשות לשלול שלל
ולבזז בו? 1. עם כיבוש בית-אל-עי היו כוחות ישראל מרוחקים
מבסיסי האספקה שלהם, והיה צורך לדאוג לכלכלת האנשים בכל
הנמצא בסביבה הקרובה להם. על כן צווה יהושע שלא להרוג את
הבהמה. 2. מן הטעל שמעלו בחרם של יריחו, יהושע למד, שלמרות
המנהיגים הטובים והקצונה המעולה, שבנפש החייל תוסס רצון
עו ושאיפה נסתרת, להשתלט ולהביא לקניינות אישית שלל, ולו
גם דברים קטנים של מה-בכך, בהם יוכל החייל להתמאר, או
לשפור כמזכרת מאותו הקרב בו נחל ניצחון. יהושע, אם כי היה
מנהיג מצויין ואסטרטג גמלא, שידע פירק כתורת המלחמה, למד
בכל-זאת גם מן הניסיון ותוך כדי הקרבות.

חלקם של הגבעונים במערכת כיבוש הארץ.

הגבעונים היו, כידוע, חלק בלתי נפרד מעממי כנען, ולכן חל עליהם צו החרם, לפיו היו צריכים בני-ישראל להשמידם השמדה טיטית, אלא, שלפי המסורת, הם הערימו על בני-ישראל והציגו את עצמם כבאים מארץ רחוקה ובקשו מבני-ישראל לכרות איתם ברית. זמן-מה היטשו ראשי העם לעשות זאת, מתוך שחשדו בהם, אך בסופו של דבר גשבעו להם הנשיאים, ולפי נוסח אחר, יהושע כרת להם "ברית שלום" (יהושע ט', 15): "וישע להם יהושע שלום ויכרת להם ברית לחיותם, וישבעו להם נשיאי העדה" (עטיטת שלום פרושו הסכם לאי-פגיעה הדדית). לפי המסורת, נתברר בדיעבד, שהגבעונים שיקרו, ואז יהושע והזקנים הפכו אותם לעבדים; שיעבדו אותם למקדש ועשו אותם לחושבי עצים ושואבי מים (יהושע ט', 27). מצב העבדות היה מעין מוצא של משרה בין חובת החרם מצד אחד, ובין השבועה שלא להשמידם, מצד שני.

מבחינה מדעית קיימות שתי דרכים כדי לבחון את הסיפור על הגבעונים: א. גישה של ביקורת הסיפורות. ב. גישה של ביקורת המסורת ובדיקת תוכן הסיפור.

במאה ה-19 שימל חקר המקרא בביקורת הסיפורות, ואפשרויות שונות נתמצו עד לפני מלחמת העולם הראשונה. השאלות שהביקורת הסיפורות מתכוונת לענות עליהן הן: האם הסיפור הזה הוא אחיד? האם סופר אחד כתב אותו, או חלו בו כמה ידיים? ואם חלו בו כמה ידיים, האם עדיין אפשר להבחין בידיים שחלו בו? האם קיים בסיפור יסוד סיפורתי רצוף שעליו נתגבבו תוספות, או שיש לפצל לשני סיפורים בלתי תלויים זה בזה? או אולי יש בו שתי האפשרויות ביחד - גם צרוף של שני סיפורים וגם תוספות?

באופן מעשי השאלה היא, למה לנו כל השורח האנליטי הזה? מה נועיל בו? ואומנם, אם ניגש אל ספר יהושע בקנה-המידה האסטטי-אמנותי אין צורך בניתוח וגם אינו נכון. אולם אם ניגש אליו כאל מסמך הסטורי קיים צורך זה, ואין לנו ברירה אלא לגשת אליו בקנה-מידה של האנליזה הביקורתית; ואנליזה זאת היא הנאי להבנה נכונה של הסיפור.

מתוך גישה של ביקורת שיטתית מוסכם כיום בין החוקרים, שהסיפור שלפנינו על הגבעונים אינו אחיד. בידינו מצויים כיום די אמצעים להפריד מתוך הסיפור המקורי אותה מיטקה (או תוספת דברים) שהוכנסה לכאן על-ידי העורך הכוהני. ידיו של העורך הכוהני לא חלו אומנם בעצם הסיפור, אבל הוא הכניס בו איזה מאמר ביניים. מה שנשאר אחרי הקילוף הזה, הוא הסיפור בצורתו הראשונית, או שני סיפורים בלתי תלויים.

אשר לביקורת של המסורת, או ביקורת התוכן הסיפורי, עסקו ככך בעיקר במאה הזאת. ביקורת זו אינה באה לבטל את האנליזה הסיפורית, אלא רק להוסיף עליה וחוקרת את תוכנו של החומר עצמו. ההנחה היא, שהסופר שכתב את הדברים, לא בדה אותם מלבו אלא העלה בכתב על הספר את הדברים שהיו חיים במסורת שבעל-פה. אם אנו ניגשים אל הסיפור עצמו בעצט ספקנות, הרי כבר במראית-עין ראשונה רואים שיש בו מידה של נומך אנדי של האדרת העובדות ההיסטוריות. אין זה מאקבל על הדעת שהגבעונים יכלו לרמות ציבור שלם, אם הוא הי "בתוכו", במרחק של מספר קילומטרים בלבד. האמת היא, שבני-ישראל לא לחמו בגבעונים, אלא כרתו איתם ברית שלום. המציאות ההיסטורית היא, שהגבעונים משרתים במזבח, במקדש כ"חושבי עצים ושואבי מים". הסיפור אינו אלא מנסה להסביר כיצד התהוותה מציאות זאת, ואיך היו הגבעונים למשרתי המקדש. מבחינה זו, מצוי בסיפור יסוד אטיולוגי, כי הוא מנסה להסביר מציאות טטויימת. מי שמפקפק בנומך אנדי שבו, יכול לשלק נומך זה ויתקרב למציאות ההיסטורית ונטושו של דבר יתקרב למסופר כאן.

מה היא המציאות ההיסטורית והריאלית שבסיפור הזה? יש אומרים (אלט, נוש ואחרים), שהמציאות היא של כנענים, המשרתים כעבדי המקדש בבלול; אחרים אומרים (ברונו, פולנבריןק) שהגבעונים האלה הם משרתי מקום-פולחן טטויים בשכם. ואחרים, כמו כודיטן, אומרים שאין זו אלא המציאות של מקדש ירושלים, כלומר אותם עבדי המקדש הידועים בזמנים מאוחרים יותר כ"נתנינים", והנתנינים הם-הם הגבעונים. דעה זאת מקובלת על ההלכה התלמודית, וכן גם על דעת הפרופסור קויפמן.

אולם המציאות היא אחרת; העבדים האלה הם חושבי העצים ושואבי המים המשרתים במזבח, או כ"במה הגדולה" של גבעון (כמו שאמר גם סייטל וחוקרים אחרים), כי העובדה היא, שהגבעונים

לא נעקרו מנחלתם אף-על-פי שהפכו לחושבי עצים ולשואבי מים.
לכן עלינו לחפש את מקום הפולחן שליידו הם משרתים במקום
נחלתם. אנו יודעים שבגבעון הייתה בנה גדולה שעמדה שם גם
בימי שלמה המלך. נאמר במלכים א' פרק ג', 4 על המלך שלמה:
"וילך המלך גבענה לזבח שם, כי היא הכמה הגדולה, אלף עולות
יעלה שלמה על המזבח ההוא", ויש להניח שבכמה ההיא שרתו
הגבעונים.

שלושה דברים אפשר להבחין בתולדות הגבעונים: א. בשלב
ראשון ישבו בנחלתם משועבדים למחצה ומשמשים כחושבי עצים
ושואבי מים. ג. בשלב שני היו שכבה של עבדים בבית-המקדש
ובעבודות המלך. ג. בימי הבית השני כבר לא היו קיימים כקבוץ
בפני עצמו. אנו רואים, כי קבוץ זה הצליח להשתמר תקומה
ארוכה ונעלם בימי הבית השני. אחרי שבית המקדש חרב, וחלקים
של העם גלו מן הארץ, כאשר חזרו לארץ לא חזרו עוד במצב
של עבדות. בדרך זו שחררו את עצמם מן העבדות לבית המקדש,
ועל-ידי-כך נשל עצם הכטיש לייחודם החברתי, והם נעלמו ונסמעו
בעם ישראל בימי הבית השני.

מן השיפור אנו למדים שהמקור הכוהני מונה עוד שלוש
ערים בצידה של גבעון והן: הכפירה, בארות וקרית-יערים. אם
נתכוונן במפה (ראה מפה מס' 261), יתברר שהגבעונים אינם מרוכזים
רכוז טריטוריאלי במקום אחד, אלא זוהי קונפדרציה של ערים
מפוזרות. על מוצאם האתני של הגבעונים האלה אנו למדים, שהיו
שייכים לחווי, והחוי ישב עוד בכמה מקומות בכנען, חוץ מן
הערים הנ"ל; בשכם, תחת חרמון בארץ המצפה (יהושע י"א, 3),
כך שאנו רואים פיזור טריטוריאלי.

מהשיפור אנו לומדים גם-כן על צורת משרם של הגבעונים:
לא הייתה זו מונרכיה, אלא משרר אוליגרכי של זקנים העומדים
בראש העם. "זקנינו" כנזכר ביהושע פרק ט', 11 הם מנהיגיהם,
כמו שאנו מוצאים שוב אצל שכם בן-חמור בשטר בראשית פרק ל"ד.
בשכם ישבו חוויים ובראשם עומד נשיא, כלומר - זקן, מנהיג
פטריארכאלי, ולא מלך.

קבוצת ערים אלו אשר בראשה עמדה גבעון הייתה קשורה ומאוחדת

יחד גם בקשר אסטרטגי. שטחם גבל בצד הדרומי עם היבוסים יושבי-

ירושלים וסביבתה, והגבול עבר בוואדי שורר בחלקו העליון.

בארות שמרה על המבואות הצפוניים ובמידה מסויימת גם על המזרחיים,

בשעה שהגבולות המערביים נשמרו, במקומותיהם השליטים של קרית-

יערים וספירה^{כפירה}. מכאן נבין לחשיבות הרבה, בנוסף להיותם חיונים,

להמצא בברית צבאית אסטרטגית אחת בראשות גבעון. את הכוח של

הברית החיונית אפשר להעריך ב-1800 אנשי צבא, מתוך אוכלסיה

כוללת של כ-שבעת אלפים נפש לערך.

גבעון - באל-ג'יב	40 דונם	כ-2500 נפש	625 חיילים
בארות - תל אל-נסבה	32 "	2000 "	500 "
ספירה - חרבת כפירה ^{כפירה}	20 "	1250 "	300 "
קרית-יערים - דיר אל-עזר	24 "	1500 "	400 "

לערך 7250 נפש 1825 חיילים לערך.

אם לחשב בממוצע 50 נפש לדונם בערים של אותם הימים (חישוב זה

מבוסס על השוואה למספר התושבים הערביים בשטחים עירוניים

שבאיזור ההררי של ימינו בארץ ישראל), נמצא שמספרם הגיע כדי

שבעת אלפים נפש בארבע ערים אלו.

מה היה הדחף הניסתר, שאינו מפורש במקרא כל צורכו, לכריתת

הברית עם החיונים?

כפי שכבר הדגשתי במהלך עבודתי, עמדה לפני יהושע מטרה

ברורה והיא: להגיע למטרתו לנחלת שבטי יוסף שבהר אפרים, במהירות

האפשרית ומבלי להסתכן, עד כמה שאפשר, בקרבת ובספך דם מיותרים.

עם כיבוש בית-אל-עי התגבר יהושע על מכשול חשוב בדרכו אל הרפה.

אולם יהושע בדק ומצא שהמצב היה עדיין קשה ביותר. לכל הכיוונים

שכנו ערי מבצר חזקות ולכל אחת היה ערך אסטרטגי רב. הסכנה יכלה

להיות גדולה ביותר אילו התאחדו כל הערים האלה כדי לקדם את

פני הפולשים הישראלים. יהושע שקל ופצא שהיו הבדלים אתניים

ומדיניים שגרמו פירוד בין ערי-מדינה אילו, ועליו היה להפיק

את התועלת המכסימלית מפירות ושנאה ששררו בין הערים.

להתקדמות כוחות יהושע צפונה למטרתו, היו אנפיו הדרופיים

והמערביים חשובים לפני הכוחות החיונים. המודיעין הביא אותו

הזמן ידיעות על המתרחש בערי הדרום ועל הכנותיהם לצאת במאוחד נגד הפולשים הישראליים. כל השיקולים האלה וכן נוספים אחרים, היו לפני המנהיג רב הכישרון ועליהם בודאי שנתן את דעתו.

תוך כדי התלבטויותיו בדילמה שלפניו, הופיעה במפתיע או במכוון, המשלחת החיווית בהצעה לכריתת ברית ביניהם. יהושע המנהיג הנבון ובעל צפנש הפרחיק ראות, ראה בהצעה זו של כריתת ברית עם החיווים שבראשות גבעון, אפשרות כפולה להסתייע מכך: החיווים היו כל אותה העת נמצאים במצב של כוננות קרבית נגד אויביהם שמדרום, ובעיקר נגד היבוסיים שישבו באיזור ירושלים. אין לתמוה על יחסי האיבה שהיו קיימים, בעיקר בין ירושלים וגבעון בהתחרותן על ההגמוניה באותו האיזור, ועל כן, יש להבין את התאחדותן של הערים החיוויות לקדם פני אייום זה. החיווים ראן כהתקדמות כוחות יהושע ובסחד שאחו את ערי כנען הדרומיות, התחזקות מעמדן וישועה שתצפה להן, אשר ללא הרף הציקו להן ושאפו לכולען תחת ההגמוניה היבוסית, באם יצליחו לכרות ברית שלום עם בני-ישראל. מאידך, ראה יהושע בהזדמנות זו להתחבר בכרית זו אפשרות של התעצמות כוחות, כדי לעמוד בפני האייום של ברית העמים הדרומיים, שהייתה פאחדת ושונה ממלחמותיו הקודמות, עת עמד מול ערים בודדות ומבודדות. יחד עם זאת, תהווינה הערים החיוויות קו של ביצורים באגף המערבי והדרומי, אשר יאפשר מאוחר יותר לצבאות יהושע להתקדם ליפניו צפונה בבטחון רב. אין כל ספק, שיהושע הבטיח למשלחת החיווית, שאין בכוונתו להשתלט על עריהם, אלא להתקדם בשלווה צפונה בכיוון לשכם. לדעתי, לא היה ברצונו של יהושע כלל להגרר למלחמה עם ברית עמי הדרום, ולבזבז זמן יקר, ולהקריב קורבנות פיותרים, אלא שזו נכפתה עליו הר כגיבית. כאשר הותקפה גבעון ובאה במצור, נאלץ יהושע לבוא לעזרת בעלי בריתו. ההזדמנות המתאימה באה כדי להלום בגוף אויביים החזק ביותר שעמד אי-פעם לפני בני-ישראל.

לפי הטעורת המקראית שמגמתה הייתה ברורה, להנציח את יחודו של יהושע האפרתי כיוורשו של משה והמגשים החוקי את הוראות ה' שנתן למשה, הייתה צריכה למצוא הצדקה למעשהו של יהושע בכורתו ברית עם אחד מעממי כנען, ואשר אסור מפורש על כך נאמר בספר דברים, נאלצה להביא את הסיפור של מעשה העורמה של המשלחת החיווית.

אנו זוכרים את הדברים שנאמרו ליהושע בראשית ימי מנהיגותו:
"רק חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי,
אל תסור מפנה ימין ושמאל...". (יהושע פרק א', 7); וכן נאמר
בפירוש: "רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נתן לך לנחלה
לא תחיה כל נשמה. כי החרם תחריפם החתי והאמרי הכנעני והפריזי
החוי והיבוסי כאשר צוך ה' אלהיך". על הוראה ברורה זאת, לא
לחיות כל נשמה ולהחריפם את ערי העממים שיסבו בארץ כנען -
יהושע היה נאלץ לעבור ולא להיות עיקבי. במבצעיו הקודמים
מוכיחים, כי היה בדעתו לקיים צו עליון זה, ואף הוציא זאת
לפועל ביריחו ובעי; אולם מצבו המיוחד בו היה נתון, הביא
אותו לידי הכרה של צו השעה, לעבור על "לאו" אחד, כדי שיוכל
לקיים את ה"לאוים" האחרים. המנהיג הדגול מולה את עצמו במקרה
דנן, בסגולה חשובה נוספת; יש לו כשרונות גמישות והסתגלות
למצבים חדשים ובלתי צפויים מראש, על מנת להגיע למטרתו העליונה.
מלבד המסופר בספר יהושע פרק ט' על הגבעונים, נמצאה עוד רשימה
היסטורית, בין הפרשיות האחרונות שבספר שמואל ב'. רשימה זו
שבספר שמואל ב' פרק כ"א, 1-10 היא מקורית היסטורית, וכנראה
אחת הפרשיות ההיסטוריות ביותר קדומות בסיפרות המקראית, המזכירה
את הגבעונים. בעיקרה נרשמה בסוף מלכות דויד או לכל הפאחר,
בדור שופרון. בימי דויד, מסופר שם, היה רעב בארץ. והנה אנו
שומעים על בואם של ~~הגבעונים~~ הגבעונים לגבות את חובם מבית-
שואל. ביניהם ובין בית שואל היה מצב "נקמת הדם", שהיה נהוג
בין שבטי הקדם. לדויד נאמר, כי הרעב הוא עונש "אל שואל ואל
בית הדמים אשר הפית את הגבעונים". שואל שאף להכניע את אויבי-
ישראל, אבל לא להשמידם. ונשאלת השאלה: מתי אמר להשמיד את
הגבעונים? מהרשימה ההיסטורית הנ"ל מתברר, כי לא היו הגבעונים
מכני-ישראל, אבל התיצבו כבר "בנחלת ה'", כלומר: נבלעו בישראל.
ישנה דעה, כי הם לא היו מן החיווי, אלא מן החורי, שנבלעו
כבר בזמן קדום בבני עשו והיו עובדים לה'. כנראה, שהמסופר כאן
בענין השמדת הגבעונים על-ידי שואל מכוון למאורע הריגת הכהנים
בעיר נוב (שמואל א' כ"א-כ"ב), כי חשדם שגם ידם עם דויד. בפרשה
זו נאמר: "והגבעונים לא מכני ישראל המה", ואנו שומעים אותם
מדברים בתקיפות ובתביעה, לעומת הופעתם כענוים ושפלי-ברך ביהושע.

הכוחות היריבים .

א. הברית החירונית:

"ועריהם גבעון והכפירה ובארות וקרית יערים" (יהו"ט, 17).

גבעון: מזהים אתר זה עם הכפר אל-ג'יב - כ-9 ק"מ לצפון-מערב לירושלים, וכשני קילומטרים מצפון לנבי-סמואל. על גבעה קטנה משמייכה עמק קטן. לצד מערב משתרעת הרמה כדי שני ק"מ, ויורדת לגיא שלעי של ואדי שלמן, המוביל לבית-חורון ולעמק איילון. מצפון וממזרח לגבעון, ישנן גבעות נמוכות היוצרות קשר נוח. גבעון עם-כן, שכנה ממערב לקו שרשת המים המרכזית של הארץ, כשלאורכו היו שכנותיה: תל אל-נסבה כ-6 ק"מ לצד צפון-מזרח, ותל אל-פול כ-5 ק"מ לצד דרום-מזרח. זרחה עברה הדרך ההיסטורית הראשית מירושלים ליפו. עוברי אורח יכלו לרדת באחת משתי דרכים: דרך ואדי שלמן או בדרך בית חורון. הדרך השנייה הייתה כנראה, דרך הרכב בתקופת הרומאים, היות והדרך הראשונה היא פראית יותר וצרה למדי, ורק לרגלי הגבעות השיפוע נוח יותר, ומובילה אל השפלה ולעמק החוף. משיבה זו נבחרה למעבר בימים הקדומים; ומתוך מכתבי תל-אל-עמרנה אנו למדים, ששיירות היו מודרכות בדרך זו מירושלים למצרים. העובדה שאל-ג'יב שוכנת על דרך רומית זו, עוזרת לנו לזהות את מקומה של גבעון; כפי שנאמר, על-ידי יוסיפוס, ששכנה בדרך של צפטיוס, מלוד דרך בית חורון לירושלים. איזור אל-ג'יב, במיוחד בקצהו הדרומי-מזרחי, של הגבעה שבו נמצא מעיין, וההופעה בעלת-הרושם של המקום, יצרו את המקום מבחינה אסטרטגית והגנתית. רכזי האבן שבמקום, יכולים לשמש בנקל כחומות הגנה. בחפירות שנערכו נמצאו הוכחות ופימני-התיישבות בתקופת הברונזה. לרגלי הגבעה נמצאה, כמו-כן, כריכה גדולה למאגר מים. מקומה בפרשת הדרכים, ועושרה החקלאי, עשו אותה למרכז הטבעי של ערי החיונים: בארות, כפירה וקרית-יערים.

בארות: שפנה על הגבעה של תל-אל-נסבה, כחמישה ק"מ לצפון-מזרח לגבעון, ובין שני מקומות אילו הי קיים קשר דרכים דרך העמקים הקטנים שביניהם. רמז לשם העתיק קיים כיום בשם הכפר בירה.

אולם בחפירות בכפר בירה אין שום סימן לעיר כנענית של אותה התקופה, בשעה שבתל אל-נמבה גילו החפירות מבצר חזק ביותר שעובי החומות המוצקות הגיע למעלה מ-5 מטרים וגובהן כיום מגיע עוד ל-9 מטרים. מקום זה מעלה לפנינו אחד המבצרים החזקים ביותר של תקופת הכנענים - ומסיבה זו, תל אל-נמבה יכולה להתאים ביותר לעיר העתיקה גבעון, שהייתה גדולה מן העי, ככתוב ביהושע ט', 17; י"ח, 25. כן ידוע מן הכתוב, ששתי-הערים היו קרובות ובקשר הדדי; שתייהן תפשו מקומות אסטרטגיים חשובים, ולשתייהן אפשר היה להגיע מיריחו דרך ואדי אבו-רתנה ולמכמש, אל המערב דרך אל-רם.

הכפירה: זוהתה עם השרידים של העיר העתיקה המעניינים שנמצאו כשמונה ק"מ ממערב לגבעון, ונקראת חרבת אל-כפירה. מקום זה שוכן בפישגת הרמה הבולטת לעבר מישור החוף, בין שתי פרשות-המים של ואדי כותנה והכפר כותאנה. במקום נועז זה, היא שלטה על המבואות המערביים של גבעון, ועל-כן, הייתה עיר מפתח באירגון הערים החיוניות של הימים ההם. הכפירה, כמו הערים האחרות מתקופת הברונזה, עמדה במקום מוקף ביצורים שבעיים של רבדים סלעיים העולים בשיפוע. שטח העיר הגיע ל-20 דונם לערך, ומספר התושבים ל-1250 נפש.

קרית יערים: תמשה עמדה דומה דרומה לכפירה כשלושה ק"מ. על פסגת הגבעה הנקראת כיום דיר אל-עזר שמעל לקרית-יערים. מקומה זה נתן לה ערך אסטרטגי רב, כיוון ששלטה על הדרך הראשית של ימינו מירושלים ליפו. העיר הייתה גדולה מעט מהכפירה, והשתרעה על שטח של כ-24 דונם ותושביה הגיעו ל-1500 נפש לערך.

קבוצת ערים זאת וגבעון בראשן, היו קשורות ביניהן, מלבד בקשר האתני, בקשר הגנתי-אסטרטגי משותף. בארות שמה על המבואות מן הצפון וגם מן המזרח; הגבולות המערביים נשמרו על-ידי מצבן השליט של קרית יערים והכפירה. תנאים אלו נותנים תמונה סבירה לאיחוד ערים אלו בכרית נטרדת.

אם נחשב שישים נפש לדונם באופן ממוצע, נוכל להעריך את מספר התושבים של ארבע ערים חיוניות אלו למעלה משבעת אלפים נפש, שיכלו להפריש כוח לוחם של קרוב לאלפיים חייל. כוח זה, יחד עם עמדותיו האטטרטגיות החשובות, בכואו כברית עם יהושע, לא רק שהגדיל את כוח הלחימה האפקטיבי למפדים גדולים, אלא שפטר לידי הישראלים את המפתח לרמה המרכזית.

אין כל ספק, שבית-חורון הנזכרת, הייתה קשורה קשר טבעי עם ערים אלו. לא יתכן שלא היה קיים ביניהן קשר כלכלי, ואף מדיני. החפירות הארכיאולוגיות מוכיחות שבית חורון העליטה שרם התקיימה; אולם בית חורון התחתית הייתה קיימת בתקופת-הברונזה ושכנה על גבעה נמוכה ומבודדת, מוקפת צוקים פלעיים שהקלו על הגנתה. עיר זו הייתה גדולה, באופן יחסי, והשתרעה על שטח של 40 דונם בקרוב, ואוכלוסייה בת 2500 נפש לערך. היא שכנה מעבר לדרך הראשית שמובעון לצפון-מערב וצפתה לדרום ואדי שלמן. במצבה זה, שלטה בית חורון על נוף רחב של מישור החוף שלרגליה; אליו הייתה קשורה בשתי הדרכים הנ"ל וכן עם דרך שלישית שירדה למערב לרגלי הגבעות והובילה אל עמק איילון. מכאן, שבית חורון תמשה מקום מרכזי בקווי התחבורה שבין הרפה והמישור. כמאבק הנוכחי, שבין הכוחות היריבים; החיויים-ישראלים מזה, והברית הדרומית מזה, נשארה בית חורון, כנראה, ניטרלית.

ב. ברית העמים הדרומית :

"ויהי כשמע אדני-צדק מלך ירושלים כי לכד יהושע את-העי ויחרימה כאשר עשה ליריחו ולפלכה, וכי השלימו ישרי גבעון את-ישראל ויהיו בקרבם... וכי היא גדולה מן-העי וכל-אנשיה גברים. וישלח אדני-צדק מלך ירושלים אל-הוהם מלך-חברון ואל פראם מלך-ירמות ואל-יפיע מלך-לכיש ואל-דביר מלך-עגלון..."

התארגנות הערים הדרומיות החזקות הנ"ל מובנת לנו, כדי להתנגד להמשך הפלישה הישראלית והענשת הערים הכנעניות שבאו כברית עם הפולשים. מתוך הכתוב במקרא אנו מוצאים את המוטיבים שיצרו ברית נגדית זו, שבראשה עמד אדני-צדק מלך

ירושלים: שכנה בראש נחל קידרון. מקומה, בדומה לעי, ברכס
המזרחי של הרמה בראשית המורד - היא שפלה על צומת הדרכים
הראשיות המובילות לצפון ולדרום, וכן מן מטישור החוף אל
יריחו ולמזרח הירדן. הארכיאולוגים העריכו את שטח העיר שהיה
בין 40-44 דונם, ואוכלוסייה שבין 2500-3000 גמט לערך.
מן הכתוב בשמואל ב, אין ספק שחוזקה ומקומה המרכזי והאסטרטגי
גרמו שתהיה למרכז מדיני מקובל ובעלת-סמכות תחת שלטון המצרים
ראה יהושע טו, 63; ושופטים א, 21.)
בעת כתיבת עבודה זו, הגיעוני הידיעות האחרונות על החפירות
האחרונות בירושלים המגלות, כי ירושלים הכנענית הייתה גדולה
מהשוער קודם לכן. הגברת קאתלין קאניון, שנודעה במיוחד,
בחפירות ביריחו, ניהלה בשנת 1961 חפירות מטביב לירושלים
העתיקה; אלו הן החפירות הראשונות שם מזה עשרות שנים, ואולי
החפירות הראשונות שנערכו לפני שיטות ארכיאולוגיות מודרניות.
החפירה העיקרית נערכה ברצועה המתחילה מנחל ביחון, יורדת
בנחל קידרון אל המדרון המזרחי של העיר העתיקה ועולה למעלה,
מקום שם הועלו בחפירות קודמות שרידי ביצורים שנחשבו קדומים
מאוד. במרחק כ-48 מטר למטה מן החופות שעל הפסגה (כ-18 מטר
מתחתן בקו מאונך) נגלתה שורת חומות בצופה. בקצה החפירה מצאו
את הצד הפנימי המערבי - של חומה מאטיבית מאוד, שלפי כל-
הסימנים הייתה חומת העיר. אלא שכדי לחשוף את צידה המזרחי,
החיצון, לשם קביעת הדבר באורח סופי, יהיה צורך להרחיב את
החפירה. עם זאת ברור כבר עתה, כי החומה היא מתקופת הברונזה
התיכונה, וייתכן איפוא, שזו חומת העיר הכנענית. אמילו אם זו
חומת מגן, מוכיחה היא שהעיר הכנענית השתרעה הרחק למטה במורד.
מעליה נמצאה חומה שהיא כנראה, מן המאה ה-10 לפנה"ס, ואולי
מימי דוד, וכך נקבע גם היקף העיר הישראלית הקדומה ביותר.
המסקנה מכאן היא שירושלים הקדומה השתרעה על שטח המתאים
יותר לעיר כנענית חשובה, ולא רק על הרצועה הצרה שעל ראש
הרכס שנחשבה עד כה לשטחה של עיר זו. אין ספק, שבזכות החפירות
של שנת 1962 המתחילה עכשו, יתבררו דברים חשובים נוספים
הנוגעים בבעייתנו, ויבהירו את מקומה של ירושלים כראש לראש
לברית דרומית שהתאחדה לקדם את פני הפולשים.

חברון: תפסה מקום דומה לירושלים, במרכז פרשת הפנים של הארץ

כ-30 ק"מ דרומה לירושלים. היא שלטה על צומת הדרכים הראשיות שהובילו לצפון ולדרום הארץ, ועמדה על אם הדרכים שהובילו לעמקים המערביים ולפיזור החוף. מן הנאמר בספר בדובר י"ג, 22 שכנינה של חברון קדם לצוען, אנו למדים שהיא שהייתה מבוצרת, כנראה, בדומה ליריחו וערים דומות של תקופת הברונזה האמצעית, ופרחה כמוהן במאות השנים הבאות. אולם, מקומה של חברון של ימינו אינו המקום האופייני לאותה תקופה, היות והיא שוכנת כיום באוכף שבין הגבעות למרות שהיא תופשת את אחד המקומות הגבוהים ביותר שברמה המרכזית. אין כל ספק, שהמקום המתאים לאותו אתר נמצא בדיר אל-ארבעין (קרית-ארבע), במקום שאפשר למצוא ביצורים עתיקים ימים. אולם התנאים השוררים במקום מגבילים מחקר שיטתי, ובמיוחד במקום העומד בסגור מושלם שכששה.

ירמות: זהה, ללא ספק, עם החורבות שכרבת אל-ירמוק השוכנת בפסגת הגבעה שבין שני יובלים קטנים של ואדי שורר, ולדרום-מערב לוואדי סונס, כ-24 ק"מ (בקו אוויר) לדרום-מערב לירושלים. מקומה העז והשליש צפה על תל-זכריה = עזקה, ותל-סאפי = ליכנה, שמערב לה. ירמות צפתה על מרחב גדול עד לפיזור החוף, וביום שהראיות טובות, אפשר לראות ממנה את הים שבאיזור עזה. כן שלטה על איזור רחב של הרים ועמקים שבצד הדרומי. ירמות דמתה למגדל צופים ולמשלט ששכן בקצה הרמה. לצד מערב היה שפע של מים נוסף למעיין שלרגלי הגבעה, דבר המסביר את אפשרות גידול עצי הפרי הרבים. נשארו סימנים לדרך עבור רכב, כדוגמת זו שבפורדות תענך. הגבעה מתרוממת כלפי המסגה ברבדים שלעיים שנתנו מחסה והגנה טבעיים לחיל² המצב. לפי הממצאים הארכיאולוגיים מעריכים את שטח העיר ב-30 דונם לערך, ואוכלוסייה בת כ-2000 נפש. יש לציין, שהמקום שכן כ-3 ק"מ מן הדרך הרומית שהובילה מירושלים לעזה, דרך בית-גוברין.

לכיש: העיר הרביעית בברית העמים הדרומית, זהה, ללא ספק, עם התל העתיק הנקרא תל אל-דווייר כ-7 ק"מ דרומית-מערבית לבית ג ובריין. תל זה הוא אחד התלים הגדולים בישראל, ומתאים לתאורה של לכיש. (יש החושבים, כי לכיש שכנה בתל הקסן הנקרא תל אל-חסי, כ-18 ק"מ לדרום-מערב לבית ג ובריין, היות ושם נמצא מכתב מפלך לכיש; אולם זהו זה בשעות יסודו). תל אל-דווייר מתנשא מעל המישור בצורתו הסגלגלה על שטח שבין 40-48 דונם לערך; עיר שהכילה אוכלוסייה של כ-2500 נפש לערך. צלעות התל המשופעים מתנשאים לגובה של כ-20 מטר ומעלה, וסימנים של חומות עתיקות נראים על חורבותיה.

עגלון: זהויה של עיר חמישית זו של ברית העמים הדרומית אינו ודאי. אנו מוצאים בספטואגינשה מקום זה הוחלף בעיר עדולם. יש המזהים את עגלון עם תל אל-חסי; ואומנם בסביבתה נמצאו החורבות בשם חרבת-עג'לן, עדות לשם העתיק. החפירות במקום הראו, שההיסטוריה של המקום כעיר מבוצרת מתחילה מתקופת הברונזה האמצעית, והתקיימה כעיר עד לתקופת הברונזה המאוחרת; כלומר, שם מקום זה מתאים לידוע לנו על עגלון. אולם, יש לזכור, שדבר זה מוטל עדיין בספק, והחקירות בעתיד תוכחנה.

ברית דרומית זאת, כוללת ערים שנחשבו בין הגדולות שבדרום. לפי המסורת המקראית, משרת הברית הייתה להעניש את גבעון. קשה לראות בברית הזאת תוצאה של התחכרות שבעית. אולם, אם נתבונן במפה, אפשר לראות מייד, שהקו: ירושלים, ירמות, לכיש ועגלון הוא למעשה כוון הדרך הראשית מירושלים דרך חברון לעזה ולמצרים. כידוע, הייתה עזה מקום המפקדה והמנהלה המצרית בארץ, והמרכז הטבעי של השלטונות הפדיניים המצריים. מכאן, שעלינו להכין את החשיבות של הערים האלה שנענו לקריאת מלך ירושלים לברית אותן הערים ששכנו לאורך הדרכים הראשיות שהובילו למרכז השלטון המצרי - לעזה.

ממכתבי תל אל-עמרנה ידוע לנו הארגון המדיני של הארץ תחת ידי המצריים. מצאנו, שכאשר אחנתון העביר את בירתו בשנת 1375 לפנה"ס, היה המצב בכנען מרוע. אנו שומעים כי פרעה

מינה איש בשם עבד-חיפה לייצג את ענייני מצרים בירושלים. איש זה, שהיה בודאי חיתי (משמו), היה נאמן וקנאי לשלוונות המצרים, וניתנה לו שמכות מדינית רחבה. אנו מוצאים אותו בא בקטרים עם הנסיך הרחוק של עכו ואכשף נגד כוחות שהפרו את הסדר ופודיע לפרעה תוך זיווה פפורט על התפתחויות הפאודרות לשלטון המצרי. הפכתבים מראים באופן ברור, על התפקיד האחראי והשפעתו של הממונה על השלטון בירושלים. דבר זה יכול לעזור לנו להבין, מדוע יצאה היוזמה לכרית הדרומית על-ידי אדוני-צדק מלך ירושלים בהזדמנות הזאת. על-כן, עלינו לראות שהיווצרות הכרית הזאת הייתה לא כתוצאה של התחברות ערים לשם הגנה הדדית ומששתפת, אלא מתקבל על הדעת שההתחברות היא תוצאה של האירגון המדיני תחת השפעת ראש עיר ירושלים האחראי והנאמן לפרעה, הרואה את תפקידו, כנאמן למצרים, לצאת במסע עונשין נגד ערים שנתנו יד לישראלים.

את הכוח של חמש ערי הכרית הדרומית אפשר להעריך כך:

ירושלים	כ- 45 (לערך) דונם	כ- 3000 נפש	כ- 750 חייל
חברון	כ- 40 "	כ- 2500 "	כ- 600 "
ירמות	כ- 30 "	כ- 2000 "	כ- 500 "
לכיש	כ- 40 "	כ- 2500 "	כ- 600 "
עגלון	כ- 25 "	כ- 1000 "	כ- 250 "

לערך כ- 11000 נפש כ- 2700 חייל

אם נקח בחשבון את התגלית האחרונה של גברת קאתלין, כי ירושלים הכנענית הייתה גדולה מהפשוער, הדי שאפשר לשער, שמספר התושבים הכללי הגיע לשנים-עשר אלף, או אף למעלה מזה, והכוח הצבאי, על-כן היה כשלושת אלפים חייל ביחד; כלומר, ברית ערים זו עלתה בכוחה ובמספריה על הברית החיונית פס שניים לערך. כדי להפר חוסר שווי משקל זה שבין הכוחות היריבים, נבין עתה לחשיבות הרבה שנתנה הברית החיונית לכריתת ברית עם כוחות ישראל הפולשים. כפי שנראה בפרק הבא, ניתנה ההזדמנות הנאותה ליהושע לקיים את בריתו עם הגבעונים, בהושיטו עזרה לגבעונים הנצורים, תוך נתינת טכא ניצחת לכרית האמורית

שהופחה מהסרת חנוכת הכוחות הישראלית שחברו יחד עם דרבי-

אסיים את דברי בפרק זה, בהערות והארות שפורות הקשורות בתגליות ארכיאולוגיות שנערכו באחת מערי גברית הדרומית הנ"ל. בלכיש, על-ידי המשלחת האנגלית בהנהלת שרקי בשנים: 1932-38 חורבות לכיש נתגלו על-ידי החוקרים בתל אל-דווייר. החפירות במקומות השונים של התל נתנו עדות לחורבן העצום שנגרם במאה ה-13. בדומה לממצאים שנמצאו בבית-אל, מצאו נוסף לממצאים הרגילים בתוך השכבות הטרופות כאש גביע במבנה רגיל אבל בעל ערך מיוחד במינו. אחרי ששיחזרו את הגביע מ-25 חלקיו מצאו, כי גביע זה היה מזכרת של גובה-מש מצרי. על הגביע כתב את רשימת משלוחי התכואה מהקציר במקום. המעניין לציין את דייקנותו של הפקיד, כזה שחרט על הגביע את התאריכים של המשלוחים האלה. ושם נאמר, שכל המשלוחים נשלחו בשנה הרביעית של פרעה, אשר את שמו לדאבוננינו לא כתב. השאלה היא: מי הוא פרעה זה? מומחי כתב עתיק אומרים, שהכתב הוא מזמנו של פרעה מרנפתח (1224-1216 לפנ"ה) ולא לפני-ען. מכל-מקום, יש לשער שהגביע הזה הוא משוף המאה ה-13 לפנ"ה. המעניין בעניין הגביע הוא, שכל השברים שלו נמצאו ביחד בחורבת המקום; גבר המוכיח שהגביע נשבר כאשר נחרבה העיר. מכיון שהגביע היה פחרט פשוט, לכן לא נלקח על-ידי איש. ואם אומנם "השנה הרביעית" שעל הגביע היא למרנפתח, אנו צריכים יכולים להסיק בבטחון, שלכיש נכבשה בשנים: 1220-1200 לפנ"ה.

מ_ע_ר_כ_ת_ג_ב_ע_ו_ו_

אופי המלחמה נגד הכנענים באיזור ההר .

בספר יהושע פרק י' מתוארת מלחמת יהושע בגבעון וכיבוש ערי דרום-הארץ על-ידי בני-ישראל. פרק זה משופע בפרטים היסטוריים וגיאוגרפיים, המצטרפים לתיאור חי של מלחמת-בני-ישראל בברית הצבאית של מלכי דרום-כנען והמשקפים את הבעיות הצבאיות שעמדו בפני בני-ישראל בזמן הכיבוש. בעת כיבוש כנען עמד בפני בני-ישראל אויב, שאמצעי-הלחימה שלו היו עדיפים על אלה של הישראלים. הכנענים היו מאורגנים בתקופה זו בממלכות קטנות, שכל אחת מהן לא הייתה אלא עיר בצורה ומוקפת חומה, וכן "כנותיה" של העיר, כלומר ערים קטנות ללא חומה וכפרים שנמצאו בחבל הארץ המצומצם שמסביב לעיר הממלכה. שני סוגי הקרבות העיקריים שהיו נהוגים אזל הכנענים היו: קרב המצור וקרב הרכב¹. בני-ישראל היו חסרים בתקופה זו אמצעים מתאימים ולכן לא יכלו לסגל לעצמם שני סוגי קרב אלה. הם השתדלו, איפוא, להימנע מבוא בקרב עם הכנענים באותן הזדמנויות שבהן יכלו הכנענים לקבוע את דרך הלחימה ולהילחם בדרכים האופייניות להם, ונאלצו לבחור להם דרכי-לחימה אחרות, שלא היו מקובלות בכנען באותה תקופה. הייות וכידי הכנענים היה רכב, לא יכלו בני-ישראל לרדת אל הפיגורים הפוריים והעשירים ונאלצו להילחם כשטחים הרריים ובשטחים מבוטרים, שבהם יכולת הפעלת הרכב בקרב היא מוגבלת או בלתי אפשרית לגמרי (שופ' א, 19; והשווה יהושע יז, 16). אולם, גם בשטח ההר היה עליהם להתגבר על הערים הכנעניות שהיו מוקפות חומות אדירות. הבקעת חומת עיר וניהול מלחמת מצור דורשות אירגון של אספקת מים ומצרכי-מזון במשך תקופה ממושכת, יכולת לקיים משמעת בתוך הצבא במשך תקופה ארוכה של לחימה, כאשר

אין הניצחון נראה בעין ואין מגע ישיר עם האוייב, ובעיקר דורשת כלי-מלחמה מיוחדים וידיעה טכנית. האמצעים הטכניים לא עמדו לרשותם של בני-ישראל, והמשטר החברתי ששרר בתוכם בתקופה זו היה משטר של שבטים ללא מרות מרכזית, הקשורים ביניהם בקשר רופף, ולא היה בו כדי לקיים את האירגון הדרוש לניהול מלחמות מצור ממושכות. כל אחת ממלחמותיהם בתקופת-הכיבוש וההתנחלות הייתה כרוכה בבעיה מרכזית זו, ובכל המקרים היא נפתרה בדרכים שהיו בלתי מקובלות בקרב הכנענים, אשר על-אף אמצעי הלחימה העדיפים שהיו ברשותם לא יכלו לעמוד בפני הישראלים⁽²⁾.

המקורות על מלחמת גבעון.

החוקרים מחולקים בדיעותיהם בדבר הערך ההיסטורי של התיאורים שבספר יהושע על הכיבוש. ישנם כאלה המקבלים את הכתובים כפשוטם ורואים בהם תיאורים המשקפים את המאורעות של אותה תקופה. אחרים מקבלים רק חלק מסיפורי הכיבוש כמקורות היסטוריים לימי ראשית הכיבוש וההתנחלות, וחלק אחר (כמו הסיפור על מלחמת יהושע בברית מלכי צפון הארץ) הם רואים כשלב מאוחר יותר בתהליך ההתנחלות⁽³⁾. ישנם גם כאלה השוללים את ערכם של רוב סיפורי המלחמות שבספר יהושע כמקורות לבירור פרשת הכיבוש ורואים בהם בעיקר סיפורים עממיים שנתהוו בקרב האוכלוסייה הישראלית של הארץ לאחר ההתנחלות. כך, למשל, לפי זיפה זו, לא נתהוו הסיפור על כיבוש העי אלא כדי להסביר את פציאותה של חורבה קדומה באותו מקום. כשם שחלוקות הדעות למכלול סיפורי הכיבוש שבספר יהושע, כך הן חלוקות ביחס לתיאור המלחמה נגד מלכי ההר המתוארות ביהושע פרק 4⁽⁴⁾. בין אם נקבל את התיאור של הכיבוש בספר יהושע בכללו ההיסטורי ובין אם לא, מכל-מקום פרשיות המלחמות הבודדות, בחלקן או בשלימותן, מיוסדות הן

על נתונים היסטוריים; והן תואמות את המציאות הצבאית של תקופת הכיבוש וההתנחלות, ובכלל אילו יש למנות, לפחות בחלקו, את המתואר בפרק י" שבספר יהושע⁽⁵⁾.

הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי של המלחמה בגבעון.

מלחמת יהושע בברית הצבאית של חמשת מלכי הדרום, קשורה בפרשת כריתת הכרית שבין יושבי גבעון ובין בני-ישראל, המסופרת ביהושע פרק ט"ו. שם נאמר, כי הגבעונים באו אל מחנה בני-ישראל בגלגל וביקשו לכרות ברית עם בני-ישראל בעורמה, בטענה שהם אנשי ארץ רחוקה. לאחר דיון ממושך, וחסד שמא הללו הם מיושבי הארץ, כרתו איתם ברית; ומשנודע דבר המידה, לא היכום בני-ישראל, כי-אם עשאו לחוטבי עצים ושואבי-מים לעדה ולמזבח ה'. בערים: גבעון, הכמירה, בארות וקרית-יערים ישבו החיונים. ראוי לציין, כי מחוץ למקרא איננו יודעים דבר על החיונים ועל שייכותם האתנית, וייתכן שנימנו על היסודות החוריים⁽⁶⁾-חיתיים שנושבו בארץ כנען באמצע האלף השני לפנה"ס. מכל-מקום, נראה שהללו היו מיעוט אתני בתוך סביבה עוינת. במקרא מצויינות כמה ידועות על מיסטרם. כראשם עמדו זקנים (יהושע ט, 11) או נשיאים; ויכולים אנו להניח, כי צורת מיסטרם הייתה שונה מזו של האמורים שבראשם עמדו מלכים; אך יש לה צר של דמיון לשילטון בערים שבאנאטוליה בתחומי מלכות החיתיים, שבראשם עמדו זקנים, כפי שידוע מתעודות חיתיות⁽⁷⁾. אנו מכירים שני סוגים עיקריים של בריתות מדיניות שהיו נהוגות במזרח הקדמון: א. ברית בין שני צדדים שווים במצלה, שבה זכויותיהם והתחייבויותיהם שוות והם חייבים לעזור זה לזה. ב. ברית בין שני צדדים שאינם שווים במעלה (ברית חסות), שבה מתחייב הצד החלש לעבוד את החזק, ואילו החזק חייב להגן על הצד החלש. נראה שהברית בין בני-ישראל

ובין הגבועונים שייכת לסוג השני, כלומר שכני-ישראל היו הצד הריכוזי והגבועונים היו הצד מבקש החסות וההגנה, דבר העשוי להלום את היותם מיעוט אתני בסביבה עויינת. מסקנה זו מתחייבת מבקשת הגבועונים לבני-ישראל: "עבדכם הנחנו ועתה כותו לנו ברית" (יהושע ט, 11), ומהמסופר שיהושע כרת להם ברית לחיותם, אבל הוא חייבם בעבודה כשביל ישראל⁽⁸⁾. מהכתוב ביהושע ט, 17 ואילך, עולה כי הברית אשר נכרתה בין בני-ישראל ובין יושבי גבעון חלה על ארבע ערי הברית החיויות, אשר היוו גוש התיישבותי רצוף בתוך איזור ההר.

כתוצאה מכרית החסות הנ"ל, נחשף בפני הישראלים האגף הצפוני של הממלכות האמוריות שבאיזור השפלה והר יהודה, ונוצרה אפשרות של התקפה ישראלית מכיוון זה. סכנה חמורה זו עוררה את מלכי האמורי שבדרום הארץ להתאגד כברית צבאית, שתכליתה הייתה לעמוד בפני האוייב המשותף ולמנוע נפילת חבל ארץ זה בידיהם. מיהושע גיד מסתבר, שיוזמה של ברית זו היה אדניצדק מלך ירושלים, אשר ממלכתו הייתה סמוכה לאיזור שהיה נתון לשילטון הישראלי, ולפיכך הייתה סכנת כיבושה קרובה ביותר. כפי שעולה מאיגרות אל-עמרנה (מס' 280, 285-290), השתרעה ממלכת ירושלים על-פני שטחים גדולים גם מחוץ לתחומי העיר עצמה⁽⁹⁾. היא הייתה החשוכה מבין ממלכות ההר, ויש בכך כדי להסביר את עמידתו של מלך ירושלים בראש הברית הצבאית של ממלכות דרום הארץ. יתר חברי הברית היו: חותם מלך חברון, פדאם מלך ירמות, יפיע מלך לכיש, ודביר מלך עצלון (תל אל-חסי, או חר' עג'לאן שבקירבתה אשר בשפלה⁽¹⁰⁾). חברי הברית לא חיו להתקפה ישראלית צפונית עליהם, ותחת זאת סיהרו ליסול את היוזמה לידיהם. הם החליטו לעלות על גבעון ולהשתלט עליה, מתוך שיקול, שהכנעתה תביא לכניעתן של יתר ערי הברית החיויות, ועל-ידי-כך לא תהיה דריסת-רגל לישראלים בתחומן, ותימנע אפשרות התקפה ישראלית מהצפון; וכן להרתיע ערים אחרות מלתת יד לפולשים.

הקרוב בגבעון והרדיפה אחרי מלכי הדרום.

מסמזאו אנשי גבעון נתונים במצור של צבאות בריית מלכי האמורי, פנו בבקשת עזרה אל יהושע. בתוקף הברית שנכרתה בינם ובין בני-ישראל נכללה עירם בתוך השטח שהיה נתון לשליטתם של בני-ישראל, ועל יהושע הייתה מוטלת החובה להגן עליהם מפני מסיסת האמורי על עירם. ואומנם, יהושע לא החמיץ את ההזדמנות לצאת נגד מלכי האמורי, כשהם חשופים ואינם סגורים מאחורי חומותיהם, אלא מרוכזים בשטח פתוח, ומיהר לעלות עליהם בעודם חונים על גבעון. מכיוון שיהושע רצה לתקוף במפתיע את הצרים על גבעון, לכן ערך את מסע-ההתקרבות הישראלי בלילה, כלשון הכתוב המדגיש: "ויבוא אליהם יהושע פתאם"⁽¹¹⁾, כל הלילה עלה מן הגלגל" (פרק ט"ו, 9). מפסוק זה מובן, שהמסע מן הגלגל לגבעון היה כרוך בעלייה מפושכת, ודבר זה מחזק את ההנחה כי הגלגל, שבו נמצא מחנה ישראל ומסגורו יצאו למלחמה בגבעון, היה בקצה מזרח יריחו (יהו"ד, 19). ההצעות לזהות את הגלגל עם הר' גלגלג'ל שבמישור אל-מח'נה, או עם תל ג'לג'וליה שממזרח לתל בלאשה, היא שכם העתיקה⁽¹²⁾, אי-אפשר לקבלן מכמה וכמה טעמים: א. המספור על מלחמת גבעון קשור קשר ענייני בפרקים שלפניו, שבהם מתוארים כיבוש יריחו והעי וכריחת הברית עם הגבעונים. מתוך רציפות הפרקים הללו ישוע הגלגל כמקום שבו נמצא בסיסם של ישראל בצאתם לכיבושיהם ואליו באו שליחי הגבעונים לכרות ברית (יהו"ט, 6). ב. בציון "כל הלילה עלה מן הגלגל" (פסוק 9), מדובר על עלייה מפושכת והדבר מתאים לתיאור התליכה בדרך שמן הגלגל אשר בבקעת הירדן אל גבעון, אשר הכדל הגבהים ביניהן הוא גדול. לעומת-זאת, בדרך העוברת משכם לגבעון, לאורך קו פרשת-המים, הכדלי הגבהים קטנים הם ואי-אפשר לדבר על עלייה. הדרך ממחנה ישראל שבגלגל, אשר כסביבות יריחו, אל גבעון

הייתה לאורך של 30-35 ק"מ והעלייה בה הייתה בשיעור של 950 מ' בקירוב. נראה שהמסע נערך בדרך היוצאת מיריחו אל ואדי קלט, וואדי איניה לעבר גבעון, ובאמסכה היא מתחברת עם דרך בית-חורון המוליכה לשפלה⁽¹³⁾. העלייה בדרך זו מסיגעת ביותר, אבל חשובה העובדה שהיא עברה בנתיב מוסתר בחלקו ומסע הלילה שם היה בהפתר בלי להתגלות. ייתכן שהמסע נערך במשך שני לילות, וביום שביניהם חנה הכוח הישראלי במקום הסתר.

כאשר הגיעו לוחמי ישראל ליעד, מצאו את האמורים ערוכים כנגד העיר ולא כלפי חוץ, ועל-כן עלה בידי יהושע להפתיעם: "ויהטם ה' לפני בני-ישראל ויכם מכה גדולה בגבעון" (פס' 10). התפתעה של התקפת הישראלים גרמה, שמלכי האמורי וצבאותיהם ינוסו: "וירדפם דרך מעלה בית-חורון" (פס' 10). כיוון הבריחה היה מערבה, בדרך המובילה לעבר בית-חורון ולא לכיוון דרום-מערב, כדרך המובילה מגבעון לכידו ומשם לירושלים דרך נבי-סמויל. מציין דרך נסיגה זו של האמורים עולה, שההתקפה הישראלית באה ממזרח וגם מדרום, שאם לא-כן, ספק הוא אם מלכי האמורים, או לפחות מלכי ירושלים וחברון, היו פתרחקים מעריהן על-ידי הנסיגה לעבר עמק איילון ומפקידים את איזור ההר בידי בני-ישראל.

דרך בית-חורון משמשת דרך רוחב המחברת את עמק איילון והשפלה עם דרך האורך העוברת בקו פרשת-המים משכם לירושלים ולדרום יהודה. שמה בא לה על-שם שני היישובים שהיא עוברת דרכם והם: בית-חורון עליון (כיום: בית ע'ור אל-פוקה) ובית-חורון תחתון (כיום: בית ע'ור א-תחתה), הפרוחקים כ-3.5 ק"מ זה מזה והבדל הגבהים ביניהם כ-250 מ'. הדרך הנקראת מעלה בית-חורון או מורד בית-חורון, לפי כיוון התנועה בה. זוהי אחת הדרכים המעטות המחברות את השפלה הם רכסי הרי אפרים ובנימין, ובה התחוללו קרבות ורדיפות בתקופות שונות⁽¹⁴⁾.

לפי הכתוב (פרק י, 10), יהושע רדף אחרי האמורים בדרך בית-חורון והיכם עד עזקה ועד מקדה. שני מקומות אלה נמצאים מדרום לנחל שורק וקרובים לדרך העוברת מעמק האילה. נראה שהפסוק הנ"ל מתאר את הודיפה עד העיר הראשונה מבין ערי האמורים, אשר מסופר עליה כי נלכדה במלחמה זו, אולם יש לשער שעיקר הצבא האמורי הושמד בדרך בית-חורון ובעמק אילון.

בתיאור עזרת ה' לבני-ישראל במלחמה זו מספר הכתוב:

"ויהי בנוסם מפני בני-ישראל הם בפורד בית-חורון וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימותו; רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הוצו בני ישראל בחרב" (פס' 11). הברד הוא אחד מכלי נשקו של האל. כך היווה הברד אחת ממכות מצרים, אבל שם הוא משמש מכת-שבע בלבד ואין פגיעתו רעה באדם (שמות ט, 22-33). כך מתוארת מכת-ברד גם במזמורים שעניינם מכות מצרים: "יהרג בברד גפנם וסקמותם בחנמל. ויסגר לכרד בעירם ומקניהם לרשפיהם" (תהלים עח, 47-48); וכן "נתן גשמיהם ברד, אש להבות בארצם. ויך גפנם ותאנתם וישבר עץ גבולם" (תהלים קה, 32-33). מכת הברד שבפרשת מלחמת גבעון משתלבת עם תיאור התגלות האל כאלה-מלחמה, וחופעתו "בזעף אף ולהב אש אוכלה, נפץ וזרם ואבן ברד" (ישעיה ל, 30). ראוי להשוות לכאן תיאור דומה על השתתפות האל ברדיפה אחר אויבים, המצוי בתעודה של סרגון השני¹⁵, שבה מתואר מסע המלחמה שערך מלך זה נגד ממלכת אדרם שמצפון לאשור. לאחר המכה הגדולה שהיכה סרגון את צבאות אויביו, שבה מילא את הגאיות בגוויות חלליהם, עלה בידי חלק מהם להבקיע לעפמם דרך נסיגה, ומלך אשור החל לרדוף אחריהם. והנה בשלב זה, (האל) אָדד החזק בן (האל) אנ הגיבור, נתן עליהם בקולו האדיר ובענן שיטפון ובאבני ברד (באסורית: אבני שמים, ממש כלשון הכתוב בספר יהושע) כילה את שאריתם.

בתיאור פרשת הרדיפה משולב מעשה מופלא על נס שנעשה
לבני-ישראל: "אז ידבר יהושע לה' ביום תת ה' את האמורי
לפני בני-ישראל ויאמר לעיני בני-ישראל: שמש בגבעון דום
וירח בעמק אילון. וידם השמש וירח עמד עד יקם גוי אויביו...
ויעמד השמש בחצי השמים ולא אץ לבוא כיום תמים" (פס' 12-13).
פסוקים אלה היו כתובים על ספר הישר (או ספר השיר), הוא
הספר שנכללו בו עלילות-מלחמה ושירת-גיבורים של עם ישראל,
כנראה עד תקופת דוד. מפסוקים אלה עולה, כי "יום תת ה'
את האמורי לפני בני-ישראל" היה ידוע בישראל ונחרת בזיכרון-
העם למשך דורות, כיום של ניצחון גדול. מן השירה נשמעת
מסורת על נס שבו נעתר ה' ליהושע ועצר את תנועת מאורות
השמים, וכתוצאה מכך נתמשך היום כדי לאפשר לבני-ישראל
להכות את אויביהם לפני רדת החשיכה. המקומות הנזכרים
כשירה הם: גבעון ועמק אילון, ונראה שהם מציינים את שני
המקומות אשר בהם היכה יהושע את אויביו מכות מכריעות.
ייתכן שגם בעמק אילון התחולל קרב במסגרת מערכת גבעון, לאחר
שהאמורים ניסו להתארגן ולעצור את רדיפתם של בני-ישראל,
אם אומנם נערך קרב בעמק אילון, הרי יש לראותו כחלק מקרב-
רדיפה בלבד, אשר נערך בשטח האויב, ולא כקרב שמטרתו הייתה
כיבוש העמק. כידוע, אין מסופר במקרא על כיבושים בעמק אילון
ובמקומות אחרים כמו בספר שופטים (פרק א, 34-35), אף נאמר
במפורש, שבני-ישראל לא התנחלו בו.

אחרי התיאור של נס עצירת תנועת מאורות השמים, נאמר
(פס' 15) כי יהושע וכל ישראל חזרו לגלגל. ידיעה זו אינה
משתלבת סיפור המאורעות, שכן מדובר בהמשכם על המשכת הרדיפה
ועל המלחמה בערי דרום הארץ. בתרצום השבעים אין פסוק זה
מופיע במקומו הנוכחי.

אחרי המפלה הגדולה של האמורים, מסופר ביהושע פרק י', כיצד נסו האמורים אל עריהם בדרך הראשית הנמשכת מעמק אילון לאורך השפלה אל עזקה, מקדה ולכיש. במהלך הרדיפה נודע כי חמשת המלכים נחבאים במערה ליד עקדה. יהושע סוגר את המערה ועיקר הכוח ממשיך ברדיפה ארוכת השווה כדי למנוע הסתגרותם של פליטי האמורים מאוחורי חומות עריהם. גלו אבנים גדולות אל-פי המערה והפקידו עליה אנשים לשמרם. ואתם אל תעמדו, רדפו אחרי איביכם וזנבתם אותם, אל תתנום לבוא אל עריהם כי נתגם ה' אלהיכם בידכם" (פס' 18-19). בפסוקים 21-27 בא תיאור הוצאתם של חמשת המלכים מן הכערה והמתתם. לפי פסוק 21, אירע הדבר כאשר חזרו הלוחמים הישראליים אל המחנה במקדה כלומר לאחר גפר המלחמה. אין לדון כאן בבעיית הסיפורות וההיסטוריות של הפרשה כיוון שאין הן נוגעות לתיאור המלחמה¹⁶.

מערכת גבעון ומקומה בכיבוש.

אחרי תיאור הרדיפה הארוכה, מגיע הסיפור לתיאורו של שלב הלחימה על ערי דרום הארץ. ברשימת הערים שאותן כבש יהושע נמנות: מקדה, לכנה, לכיש, עגלון, חברון ודביר. מבין ערים אלו אפשר לזהות בוודאות את מקומן של לכיש (היא תל א-דוויר) ושל חברון; ואילו ביחס לזיהוי המדוייק של האחרות חלוקות הדיעות. את מקדה ולבנה יש לזהות כנראה, עם תל ברנאס ותל ג'בידה, הנמצאים באמצע הדרך שבין תל זכריה (היא עזקה) ובין לכיש¹⁷. את עגלון נוהגים לזהות עם תל-חסי או עם חר' עג'לאן, הנמצאת כ-3 ק"מ מצפון לתל חסי. האחרונה בין הערים הנזכרות במסע המלחמה שבפרק י' היא דביר שנהוג לזהותה עם תל בית מרסם. באשר לזמן הכיבוש הישראלי של ערים אלו, הנתונים הארכיאולוגיים והאפיגרפיים אינם מרובים, והם מעידים על חורבן סמוך לסוף המאה ה-13 לפנה"ס.

הידיעה הברורה היחידה עולה מן החפירות שנערכו ביכיש, לפיה תאריך החורבן של העיר הכנענית בלכיש נקבע לשנת 1220 לפנה"ס בקירוב; לפי שיברי קעה שנמצאו בשפך השרוף ועליהם רשומות כמויות של חיטה כצירוף התאריך "שנת 4 ל...⁽¹⁸⁾, וכמעט אין ספק שהמדובר בשנה הרביעית למלכות מרנפתח. בתל בית מדסם חל המעבר בין העיר הכנענית ובין העיר הישראלית הקדומה סמוך לסוף המאה ה-13 לפנה"ס⁽¹⁹⁾. החפירות בתל חסי נערכו בשנים 1890-1894 על-ידי מטקי וכליס שמצאו כי המעבר מן התקופה הכנענית לתקופה הישראלית חל בתל חסי כמאה ה-13 לפנה"ס⁽²⁰⁾, אבל אין בידינו נתונים מספיקים על חפירות אילו, שבעזרתם אפשר יהיה לקבוע פרטים מדוייקים יותר. החפירות באתרים אלה מאפשרות לקבוע את כיבושן של ערי הדרום בתחום זמן של דור אחד; אבל אי-אפשר לקבוע על-פיהן אם נכבש הדרום במסע חד-פעמי או לא.

בסיפור שביהושע פרק י' על כיבוש ערי השפלה ודרום-הר יהודה, אין מסופר על כיבושה של גזר בתקופה זו. מעמדה של גזר בתוך האיזור שבו נלחם יהושע ידוע היטב מתוך מיכתבי-אל-עמרנה. בתקופה זו הייתה גזר אחת מערי הממלכה הראשיות בכנען, ותחום שילטונה גבל עם ירושלים במזרח, עם קעילה בדרום-מזרח ולכיש בדרום. היא שכנה על הדרך המחברת את עמק החוף עם פנים הארץ, ובתחומה נכלל גם עמק איילון שבו עברה הדרך מהרי אפרים ובנימין דרך בית-חורון אל השפלה. בגלל שליטתה על דרכים אלו הייתה גזר בעלת חשיבות אסטרטגית במלחמות-הכיבוש ואחריהן. כנראה שבראשית היאחזותם של בני-ישראל באזור ההר, כתוצאה מכריתת הברית עם הגבעונים, לא הצטרף מלך גזר לברית מלכי האמורי, אם ספני שסבר כי יעלה בידי חברי הברית להכניע את הגבעונים ולסלק את סכנת החדירה הישראלית, או בגלל יחסים פתוחים שהיו בינו ובין חברי-הברית ובייחוד עם מלך ירושלים. לפיכך, לא הוכה צבא גזר בהתקפה

הישראלית בגבעון. לפי יהושע י' 33, נערך הקרב בין צבא המלך של גזר ובין בני ישראל, כאשר הם נלחמו על לכיש; כלומר, בשלב מאוחר של המלחמה על דרום הארץ. אופיה של התנועות זו אינה אלא פעולת "מניעת הפרעה" מצד מלך גזר באגפם של ישראל. במלחמה זו, לא כבשו בני-ישראל את עמק איילון בשעת חרדיפה אחרי פליטי האמורים, ואף אין מסומר שכבשו את העמק גם לאחר שהשתלסו על דרום הארץ. הסיבה לכך היא, כנראה, מציאותו של רכב ברזל בידי מלך גזר. המאבק בין בני-ישראל ובין הכנענים על איזור עמק איילון נמשך כל תקופת החתנהחלוצה, ורק בימי דויד עבר השלטון על האיזור לידי ישראל⁽²¹⁾. גזר עצמה נשארה כנענית אפילו זמן ארוך יותר, והיות ושלטה על דרכים חשובות הייתה בעלת חשיבות במלחמות עם השלישתיים (השווה: ש"ב ה, 25; דה"א יד, 16). היא סופחה למלכות ישראל רק לאחר שנכבשה על-ידי מלך מצרים וניתנה במתנה לשלמה כמתנת שילוחים לבת פרעה⁽²²⁾ (מלכים א' ש, 16).

לפי יהושע פרק י' נפל דרום הארץ כולו בידי בני-ישראל במסע מלחמה אחד בהנהגתו של יהושע ("ואת כל המלכים האלה ואת ארצם לכד יהושע פעם אחת", פס' 42). סדר המסע מתאים לרקע הגיאוגרפי ולתנאים הצבאיים של התקופה. ראשיתו של המסע בניצחון בגבעון. אחר-כך מתנהלת המלחמה על ציר של דרך ארצית אשר אחרי חרדיפה בדרך בית-חורון אנו מוצאים את בני-ישראל נלחמים על הערים שבשפלה. עם כיבוש מקדה, לבנה, לכיש ועגלון מושלם ניתוקו של הר יהודה ממערב ומצפון, ואז עובר יהושע (לפי פרק י') אל חלקו המזרחי וכובש את חברון ואת דביר. מזהים את דביר עם תל בית מרסם, כ-18 ק"מ מדרום-מערב לחברון. את כיבוש דביר ניתן להסביר על רקע המציאות הצבאית, כרצון לנצל את הניצחון על מלכי הדרום, לאחר שדביר נשארה מחוסרת

אפשרות של קבלת עזרה צבאית משכנעה. הפרק מסכם את תוצאות המלחמה (מס' 40-42): "ויכה יהושע את כל הארץ, ההר והגב והשפלה והאשדות ואת כל מלכיהם... ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה ואת כל ארץ גשן ועד נבעון".

במקביל לתיאור הנ"ל, מצויות במקרא מסורות אחרות ושונות לחלוטין על פרשת הכיבוש של דרום הארץ. החשובה שבהן מצויה בספר שופטים פרק א', ולה במקביל ביהושע פרק טו. בהתאם לשופטים פרק א' חל עיקר כיבוש דרום הארץ אחרי מות יהושע. לעומת המסורת על השתתפותם של כל שבטי ישראל במלחמה בהנהגתו של יהושע, עולה מספר שופטים תמונה של מלחמת שבטים בודדים, אשר בה כבש כל שבט לעצמו את איזור התנחלותו. במסגרת זו נכבש דרום הארץ על-ידי שבטי יהודה ושמעון ועוד בת-אב קרובים שנספחו אליהם. על ירושלים מסופר שנכבשה ונשרפה בידי בני יהודה (שופ' א, 8). אומנם לעומת מסורה זו, נאמר בשופ' א, 21: "זאת היבוסי יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין, וישב היבוסי את בני בנימין בירושלים עד היום הזה", אבל מסתבר שזוהי מסורת אחרת, שלפיה נכללה ירושלים בתחום נחלת בנימין ולא נכבשה בתקופת כיבוש הארץ. בתקופת השופטים שוב נחשבה ירושלים "עיר הנכרי אשר לא מבני ישראל" (שופ' יט, 11-12), ועובדה זו מהווה קושי ביחס להכנת תהליך ההתיישבות הישראלית בירושלים. ייתכן, היות ולא נכבשה בידי בנימין, היא נכבשה ונחרבה בידי יהודה, אבל אלה לא התיישבו בה. היא חזרה ונושבה על-ידי נוכרים במשך תקופת ההתנחלות והשופטים, והייתה לעיר ישראלית רק בימי דויד משנכבשה על-ידו (שפ"ב א, 6-9; דה"א א, 4-7). חכרון נכבשה בידי כלב (שופ' א, 20; יהושע טו, 13-14) ודביר (היא קרית ספר) נלכדה בידי עתניאל בן-קנז (שופ' א, 11-13; יהו' טו, 16-17).

ישנם חוקרים המקבלים גם את הכתוב ביהושע פרק י' וגם את הכתוב בשופטים פרק א' כמקורות היסטוריים לפרשת הכיבוש של דרום הארץ²³). לדעתם התקיים במחצית השנייה של המאה ה-13 לפני הספירה מסע כיבושים אחד בדרום הארץ, כהנהגתו של יהושע. במסע זה נהרסו כל הערים הכנעניות שנזכרו ביהושע פרק י', אולם לא התיישבו בהן. לדעת י. ידין, נשא מסע מלחמה זה אופי של פשיטה שבסופה חזרו בני-ישראל לבסיסם אשר בנגל. בתקופת השופטים, שוב נערכו מלחמות על דרום-הארץ. הפעם נערכו מלחמות אילו על-ידי השבטים הבודדים, משהחלו אלה להיאחז בשיפחי נחלתם ונאלצו להילחם בכנענים ששבו והתיישבו בעריהם. ג. רייט מציין (ארכיאולוגיה - תנכית), כי בחפירות שנערכו בכמה מערי דרום הארץ, נתגלו סימנים של כמה שלבי חורבן, בנוסף לסימני החורבן הגדול מן הכיבוש בימי יהושע, אשר מבחינה כרונולוגית יש לשייכם לתקופת השופטים. לדעתו, עשוי קיומם של שלבי חורבן אחרים, בתקופה זו להעיד על מלחמות אהתכסות הממושכות של בני-ישראל לאחר שכבר נגמרה תקופת הכיבוש הכללי. לדעת רייט, מורכב שומ' פרק א' ממקורות שונים אשר בחלקם הם סותרים זה את זה, ואשר יש לפקפק באמיתות ההיסטורית של חלק מהם. לעומת זאת, מצויה ביהושע פרק י' מסורת המסתברת היטב מבחינה זבאית-סומוגרפית, ואינה עומדת בניגוד לממצא הארכיאולוגי. על-כן, לדעתו, אם מתעוררים קשיים היסטוריים כשמשווים את הכתוב בשני הפרקים, הרי רובם של הקשיים מצוי בספר שופטים פרק א'.

קשה לקבל את שיטת החוקרים הרואים בשני התיאורים של כיבוש הארץ כהיסטוריים, והמסיקים שהתקיימו באיזור זה שני כיבושים: מסע כיבוש בימי יהושע ובהנהגתו ובפעם השנייה כיבוש ממושך בהמשך ההתנחלות של שבטי הדרום.

ש"טח זו באה אומנם לסלק כמה מן הקשיים הנובעים מהשוואת
הכתובים שביחוש פרק י' ובשופטים פרק א'. אולם, אין היא
עולה בקנה אחד עם התמונה הכללית של תהליך כיבוש הארץ,
המתחייבת מן התיאורים המקראיים על פרושת המלחמה של בני-
ישראל, בחלקי הארץ השונים ומהתיאורים השונים של מסעותיהם
לכנען, וכן מן הממצאים הארכיאולוגיים בעבר-הירדן מזרחה
ומערבה. מכלל הנתונים עולה המסקנה, שכביוש הארץ נעשה
בכמה שלבים הקשורים בגלי חדירה אחדים לכנען. זרוע הארץ
ומרכזה נכבשו בשני גלי-כביוש עיקריים, שהפרידו ביניהם
כמה עשרות שנים⁽²⁴⁾. יהושע עמד בראשו של אחד הגלים האלה,
אשר התנחל בהר אפרים. גבעון היא העיר הדרומית באזור ההר
הקשורה במלחמותיו של גל זה, אשר כיבושיו תגועו רק עד
עמק איילון. על-כן, אפשר לקבל כמקור היסטורי את המסופר
ביהושע פרק י', 1-14, על מלחמת יהושע בגבעון ועל הירדמה
במורד בית-חורון ואולי גם את הזכרת הקרב שנערך בעמק-איילון,
שבו הוכו האמורים מכה נוספת. מן העובדה שעמק איילון לא
נכבש עולה, שרדיפתו של יהושע נמשכה עד העמק בלבד, ושם
נעצר מחוסר יכולת להתקדם בשטח שבו הייתה לאוייב עדיפות
טכנית. יש לכן, לראות את התיאור ביהושע י', 15 ואילך, על
לכידת המלכים והמתתם ועל כיבוש ערי הדרום, כסיפור שאינו
מתאר את פרשת הכיבוש לאטמה, אלא כסיפור שנתחבר מאוחר
יותר ואשר טגנתו הייתה להראות את השתלשלות בני-ישראל על
כל ארץ כנען במלחמה מקיפה אחת, תחת הנהגתו של יהושע.
מהמסופר ביהושע פרק י', 15 ואילך (אשר אינו מתאים
לתהליך הכיבוש מבחינה היסטורית), אנו למדים הרבה על
הבעיות הצבאיות שעמדו בפני בני-ישראל, דרכי לחימתם, וכן
על תכסיטיהם השונים. כאמור, סיגלו לעצמם בני-ישראל בתקופה
זו דרכי לחימה מיוחדת אשר התאימו למשטר החברתי ששרר בתוכם

לאמצעי הלחימה שהיו ברשותם ולדרכי הלחימה של אויביהם.
דרכי לחימה אילו היו אופייניות לישראל לפן ימי הכיבוש
ועד קום המלוכה, כאשר השתנו דרכי הלחימה עקב החזקת צבא
סדיר, ואפשרויות אירגון בממדים מפלכתיים בידי שילטון
מרכזי. דרכי הלחימה בהן נהגו מזמן הכיבוש ועד המלוכה הן:
א. מסע התקרבות בלילה במגמה לתקוף במפתיע. הקבלות לכך:
מסע גזעון מעין-חרוד ותקיפתו בלילה את מחנה מדין שמצפון
לגבעת המורה (שופ' ו, 15-22); מסע הלילה של שאול מבזק
ליבש גלעד ותקיפתו את העמונים באשמורת הבוקר (שמואל א'
9, 11); ומעשה דומה אנו מוצאים בבראשית יד, 15.
ב. ניצול הזדמנות לתקיפת האוייב בשטח מתאים, שבו אין הוא
יכול להישען על ביצורים ואף לא להפעיל בייעילות את רכבו,
ומאידך-גיטא, קיימת בו אפשרות של הפעלה יעילה של חיל-
הרגלים הישראלי. הקבלה לכך: מלחמת דבורה.
ג. רדיפה ממושכת וזינוק על פליטי האוייב לשם השמדתם
הסופית ומניעת היערכות כוחותיהם מחדש. הקבלות לכך:
רדיפת גזעון אחרי המדיינים (שופ' ו, 23-25); הצעת שאול
אחרי קרב מכמש ואחרי הרדיפה: "נרדה אחרי פלשתים לילה
ונבוזה בהם עד אור הבקר, ולא נשאר בהם איש" (ש"א יד,
36).

דבר אופייני נוסף למלחמותיהם של בני-ישראל בתקופת הכיבוש
וההתנחלות הוא, שהקרבות על הערים היו קצרים ולא נמשכו
אלא יום או יומיים (יהושע י, 28, 32, 35)²⁵; וזוהי תוצאה
של יכולת הלחימה שלהם בתקופה זו.
באור הנ"ל, מן הצד הצבאי מסתבר יפה הסיפור שביהושע
פרק י' על מערכת גבעון ודרום הארץ, והוא משתלב עם מלחמות
תקופת הכיבוש וההתנחלות.

ה ע ר ו ת :

- 1) עיין במאמרו של ב. מזר, על ערי-כנען; ובמאמר של י. ידין על דרכי הלחימה של צבאות כנען.
- 2) עיין: י. ידין, אספקטים צבאיים וארכיאולוגיים בתיאור כיבוש הארץ בספר יהושע, עיונים בספר יהו', תש"ך, 71-100.
- 3) עיין על-כך במאמרים בנסדון: ש. ייבין, י. אהרוני.
- 4) השוללים את ערכם של סיפורי המלחמה שבספר יהושע, ובתוכם גם הסיפור בראשית ס', משתייכים לאסכולה של אלט ונוט.
- 5) לאחרונה נתעוררו קשיים בקביעת זמנה של מלחמת גבעון על-פי עדות הממצאים הארכיאולוגיים. משלא נמצאה בחפירות שנערכו בשנים האחרונות בגבעון כל עדות ליישוב במשך תקופת הברונזה המאוחרת, והוברר שהיישוב באתר שנחפר לא נתחדש אלא בראשית תקופת הברזל, בסביבות 1200 לפנה"ס.
- 6) על הצעתו של אד. מאייר לגרס "חורי" במקום "חוי" עיין: אנציקלופדיה מקראית ג', ערך חוי, שורים 45 ואילך.
- 7) על צורת משטר ללא מלך, בראשות "זקנים" בארץ החיטים באסיה הקטנה, עיין, י.מ. גרינץ, הברית עם הגבעונים, ציון כו (תשכ"א), עמ' 73.
- 8) עיין: י. ליוור, בירורים בפרשת הגבעונים, ספר טור-סיני, תש"ך, עמ' 70-72. על הבריתות, עיין עוד: א. בירם, תרביץ כג (תשי"ב), עמ' 137-142.
- 9) על מצבה של ירושלים בתקופה זו, עיין: ב. מזר, אנציקלון-ידיה מקראית ג', ערך ירושלים, טור 796. ראה גם את המאמר מעיתון "הארץ" בסוף בעמ' 111.
- 10) מביין יתר ערי הברית, פרט לירושלים, נמצא באגרות אל-עמרנה שמה של לכיש (מס' 328-333, 335) ואפשר שנזכרה ירמיה באגרות מסוף המאה ה-14 לפנה"ס, שנמצאו בתל-חסי והששיכות לסוג של אגרות אל-עמרנה באגרות אחת מדובר על קשר שקשר המושל עם שליטי לכיש נגד מצרים.

- (23) ביטוי להשקפה כללית זו של שינויי הגישה והאספקטים השונים של המחזיקים בה, עיין למשל, י. קויפמן, במבוא לפירושו של ספר יהושע, תש"ט, עמ' 1-87; י. דיין, אספקטים צבאיים וארכיאולוגיים בחיאןר כיבוש הארץ בספר יהושע, תש"ך, 71-100.
- (24) תיאור התהליך של כיבוש הארץ בגלים, עיין: ב. מייזלר, תולדות ארץ-ישראל, תרצ"ח, עמ' 189-230. ד"עה שונה כיהס לסדר הגלים, עיין: במאמרו של ש. ייבין, ועל הבעיות ההיסטוריות בכיבוש.
- (25) אומנם, המחבר משתמש כאן בשימוש לשון המציינים מצור, כמו: "חנה על", "הלחם ב...". אבל מנתוחי הזמנים עולה, שאין המדובר כאן בפלחמות מצור ממש, לפי שהמחבר לא יכול היה לתאר לעצמו מצור ישראלי ממושך בתקופה זו צדרכה, בכל הסיפור מודגשת הלחמה המהירה לאור העובדה שרוב צבא האמורים הושמד מחוץ לעריהם ולפיכך היה מספר מניניהן קטן.

לבעיית ההשתלטות

על איזור הר אפרים ושכם.

בפרשת כיבוש הארץ קיימת שאלה המסרידה כל הזמן, ואשר פתרון מוחלט לא ניתן לה עד היום והיא: כיצד הגיע יהושע מהדרום להלחם בחזור שבגליל העליון, מבלי שתושבי-מרכז הארץ, שבאיזור הר אפרים הפריעו לו, או נלחמו בו? סופרי המקרא לא כתבו את הספרים כדי לגולל לדורם ולדורות הבאים את ההיסטוריה של עם בהשתלטות הדורות כעובדות היסטוריות יבשות בלבד, אלא הייתה להם מנפה ברורה וכוללת, שבעיקרה היא מנפה דתית. הם רצו להדגיש את השגחת הבורא בהיסטוריה וריבונותו. על כן אנו מוצאים כתוב בפרוטרוש על כל הקשור ביסוד זה, ואילו הסופרים השמישו רשימות היסטוריות חשובות, אשר לדעתם לא היו חשובות לאור השקפתם על תכלית הספרים.

מסורת המקרא נותנת לנו תמונה של תקופה ממושכת של הפלישה לכנען, שבחלקה הייתה זו פלישה צבאית מלווה פעילות צבאית, ובחלקה השתננות שלווה. הבעייה ששרם באה על פתרונה היא: מה היו התנאים ששררו בארץ אשר איפשרו את ההשתננות השלווה? מה היו פני העינינים באיזור הר אפרים וסביבת שכם שכתוצאה מהם אין אנו שומעים על מלחמות באיזור זה, ומאידך רואים אנו ברורות, שכיוון חתירתו של יהושע היה דוקא לאיזור זה?

תשובה רווחת היא (גם דעתו של ד"ר י. אליצור), כי חלק זה של הארץ היה כולו יער ובלתי מאוכלס כמעט, ולכן נלקח בקלות על-ידי יהושע שעבר מיד למלחמה בגליל. אולם, אם נעיין ברשימות הערים שבספר יהושע, נמצא שדבר זה אינו מתיישב עם מצב זה. בפרק יב מוצאים אנו רשימה של 31 מלכים אשר היכה יהושע בעבר הירדן יטה, והנה נוספו ברשימה זו 16 מלכים וערים, אשר לש נזכרו בסיפורי מלחמותיו של יהושע; יתר על-כן, בפרקי ההתנחלות שבספר יהושע (יג-יש)

אנו מוצאים מאות ערים שלא נזכרו כלל במלחמות הכיבוש.
לשבט יהודה היו 112 ערים שלא נלחם עליהן אלא על אחדות
בלבד. לבנימין היו 26 ערים; לזבולון 12 ערים; לאשר 22;
לנפתלי 19; לדן 16; למנשה במערב לירדן 6 ערים. מספר
הערים שהיו לנחלה לשבטים בעבר הירדן ימה עולה על 230 עיר,
לעומת 31 הערים הנזכרות בפרק יב.

והתמוה ביותר הוא בענין העיר שכם, שלא הייתה עיר
יותר חשובה מפנה בראשית ההיסטוריה העברית, מאברהם ועד
רחבעם המלך, והנה אין מקומה מכיר אותה כלל בתולדות הכיבוש,
למרות שהיא עומדת בפרוזדור חיוני ומעולתו הרוחנית של יהושע.
בשכם היה הגלוי האלוהי הראשון אל אברהם (בראשית יב, 6-7).
כשחזר יעקב מפדן-ארם, בא עד שכם ויצב שם מזבח ויקרא-לו
אל אלהי ישראל" (בראשית לג, 18-20). בדברי יעקב אל יוסף
לפני מותו המסופר בפרק פח בספר בראשית נאמר: "...ואני
נתתי לך שכם אחד על אחיך, אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי
ובקשתי". על חשיבות המקום וקדושתו שומעים גם מטי משה
בנוגע לכרכה והקללה (דברים יא, 29; כז, 3-8, 11-14).
אנו רואים שמקום זה היה קדוש לאברהם, יעקב, משה ויהושע.
לאברהם היה כאן הגלוי האלוהי הראשון בנואו ארצה; יעקב
קרא פה בשם אל אלהי ישראל, ומשה מצווה לכתב על אבנים
המוקמות בהר עיבל שעל-יד שכם את כל דברי התורה, וביהושע
פרק כד, 25-26 אנו מוצאים, כי בשכם היה מקדש ה' בימי
יהושע בן-נון.

והנה רואים אנו, איך הפצביא הגדול - יהושע, אחרי
כיבושיו הראשונים מגיע לשכם (פרק ל). הפתאומיות של בואו
לשכם, בלי מלחמה וללא כיבוש מעוררת את תמיהתנו. הוא בונה
מזבח בהר עיבל (פרק ח, 30-32), וכל זאת, עלינו לזכור, היה
עוד לפני שכבש את רוב חלקי הארץ, ככתוב בפרק לג.
בפרק יז, 2, בהתנחלות חצי שבט מנשה בעבר הירדן המערבי, אנו
קוראים, כי בשבט זה היו בני אביעזר, בני חלק, בני אשריאל,

בני שכם, בני חסר ובני שמידע. אין ספק שבני שכם היו
בודאי תושבי שכם; ואומנם באותו הפרק בפסוק 7 נאמר:
" ויהי גבול מנשה מאשר, הפכמתת אשר על פני שכם".
ונפרק כ' מוצאים אנו, כי שכם הייתה אחת מערי המקלט, אשר
בגדה המערבית של הירדן.

המעשה שעשה יהושע בשכם הוא מבחינת מעמד הר-טיני
במהדורה שניה. שכם זו, שהייתה חשובה עוד בימי אברהם,
יעקב ומשה, העיר בה נכרתה על-ידי יהושע הנריית בין ישראל
ובין אלהיו, בה כתב יהושע תורת אלהים ובה היה מקדש ה';
העיר הייתה כבר בימי השופטים לעיר-מלך ראשונה, כי בה
מלך שלוש שנים אבימלך בן גדעון, והייתה חשובה גם אחרי
כיכוש ירושלים על-ידי דוד וגם אחרי בנין בית המקדש של
שלמה. נאמר בפלכים פרק יב, שאחרי מות שלמה בא כל ישראל
לשכם להמליך את רחבעם בנו. שכם זו לא נכבשה כלל על-ידי
ישראל ויהושע לא נלחם עליה? הכי צד נסביר את הדבר?
מכל האמור לעייל מתברר לנו דבר יסודי אחד, כי תושבי
שכם היו מבני ישראל, או מקרוביהם לפחות. ופה שנאמר
על-ידי הפרופ' קויפמן "ששכם כבר הייתה כבושה במלחמה
בתקופה קודמת, או שהיה בה ישוב ישראלי באותה שעה" עומדים
בסתירה לדברי יעקב שנאמרו ליוסף קודם מותו (בראשית כח, 22)
שהבטיח לו את שכם "אשר לקחתי... בחרבי ובקשתי".

שפרות עשירה פוכיחה על-ידי ראיות מהתורה, מיהושע
ומשפרי הנביאים שהעיר שכם ושילה היו קדושות לאבותינו,
והקימו בהן מזבחות; ועם בואם של יוצאי מצרים מצאו את
שילה כמקום הקדוש, ועל כן הביאו לשם את אהל מועד. על
קדושת שכם מקדמת האומה כבר עמדו והוכיחו: מיכה יוסף
בן-גוריון, דוד בן-גוריון ואחרים, ובכל זאת יש החולקים
על קדושתה העליונה לאומה הישראלית. הגמרא אומרת: מדוע
בא יהושע למקום זה לכרות ברית? משום שהוא חזר אל המקום
שיעקב אבינו קבר בו את התרפים. הייתה מחשבה שמקום זה
מיועד לענין התבדלות מתרפים ומאליים אחרים. זאת הייתה

נקודה חשובה הקשורה במטורת של שכם. כל פרק כג שבספר יהושע בנוי על זה, שלא להתחתן בעמים האחרים ושיזהרו גם-כן מבחינת הפולחן. על כן נכרתה הברית במקום ששוכנת המטורת העתיקה של קדושת התבדלות ישראל. (Kleine Schriften, (Stein) vol. I.) בנוגע לשילה כתוב "בית אלהים"; וכאשר ירמיהו מדבר אחר-כך על חורבן הבית הוא אומר /"ונשרף בית האלהים"; מכאן שמושג זה מראה על משמעות עליונה. שילה היה אחר-כך לאחד משמונתיו של המלך המשיח: "עד כי יבוא שילה", בשו"י זה נותן חשיבות גדולה למקום, למרות הביאורים השונים הניתנים למשפט זה; ומובן מאליו הקשר שבין שילה לשכת-יש מטרענים (ביניהם: ד"ר י. אליצור ויצחק בן-זכאי), שהבטוי "מקדש ה' הגזכוי בשכם (יהו' כד, 26) אינו מציין בית-מקדש ממש. אולם תוא משמעותו של הבטוי אשר תהיה, דבר אחד ברור ללא כל ספק, שהבטוי מציין ענין של קדושה, כלומר מקום קדוש. על כן נחשבת שכם לאחת הערים הקדושות בתקופת-המקרא. אין הדבר חשוב כל-כך, אם היה שם מקדש או מזבח. עלינו גם לזכור, שהבטוי "בית מקדש" אינו מופיע בכלל במקרא. במקרא מכונה מוסד זה בשם "בית אלהים", או בכנוי "מקדש" (בלא נסמך). אין להביא ראיה למציאותם של בתי-מקדש מתוך המזבחות שבנו האבות בשעתם, כי המזבחות של האבות עמדו בשטח הפתוח שמחוץ לעיר ואילו "בתי אלהים" מקומם היה בתוך העיר. לגבי שכם אין כל ספק שאומנם נמצא בה בית אלהים. על יסוד הכתוב במלכים א' יב, 1, שכל ישראל באו לשכם כדי להמליך בה את רחבעם, אנו גם-כן יכולים להצדיק את ההנחה שאומנם היה בשכם בית מקדש; כל שכן שההנחה הזאת מוצדקת כשידוע לנו, כי שכם שימשה "עיר מלוכה", וקשה לחשב שעיר כזאת תחטר בית אלהים. ואין צורך להזכיר את "בית בעל ברית" (שופטים ט', 4), או "בית אל ברית" (שופטים, 46) שכבר עמד שם בימי השופטים. גם כפיכך כד שביהושע יש לנו עדות למציאותו של בית מקדש בשכם, חוץ מן הסיפור על הברית

א. ספק-הענין הגדול שנתגלה בהנחה 1926 (המחבר, 1923) נמצא בשכם ובבית אלהים.

שנכרתה ב"מקדש ה'" (פרק כד, 25-26) ובתחילת הפרק (פס' א)
שבבטי ישראל נאספו לשכם להתיצב "לפני האלהים" - לשון
זו מציינת התקהלות בבית מקדש.

בפרק יב בבראשית נאמר: "לך-לך מארצך וממולדתך
ומבית אביך אל הארץ אשר אראך ואעשך לגוי גדול"; ולהלן
נאמר: "וילך אברם כאשר דבר אליו ה', וילך אתו לו...
ויצאו ללכת ארצה כנען... ויעברו אברם בארץ עד מקום שכם
עד אלון מורה" (בראשית יב, 4-6).

מכל הנאמר לעיסל אנו מבינים שאברהם הגיע בכוח
עצמו לאמונה באל אחד, ונוכח לדעת על קיום עם או שבטים
בארץ כנען, הפאמינים גם הם באל אחד, וקול פנימי אמר
לו ללכת ולהתחבר איתם כמאמין ב"אל עליון קונה שמים
וארץ". הוא עזב את ארצו ובית אביו שהאמינו באמונה
הפולותיאיסטית והלך לכנען. הוא בא עד אלון מורה, ושם
בנה ראשונה מזבח לה' הנראה אליו. השאלה היא: למה עשה
זאת דוקא בשכם? - כי עיר זו הייתה כבר בימיו, חוץ
ממרכז מדיני, גם מרכז רוחני לאותם השבטים שהאמינו
באמונה הפולותיאיסטית. יוצא איפוא, שאברהם הגיע לאמונה
באל אחד הלך להצטרף לאלה שהחזיקו באמונה זו והיה לנשיא
אלהים בתוכם. אחרת, מה צורך ראה אברם ללכת מארץ פוריה
ובעלת תרבות גבוהה לארץ דלה וירודה מבחינות רבות?
ומדוע בא אברם דוקא לשכם ובנה בה מזבח לה'? - מתקבל
איפוא, על הדעת, שאברהם הלך למקום זה, מפני שנמצאו בו
אנשים שהאמינו כמותו באל אחד ונפשו לא נתנה לו מנוחה
לשבת בין עובדי האלילים שבארצו. כאשר היה לנשיא בתוך
הפאמינים באל אחד נוצר העם העברי, שבראשיתו היה מוקף
בעמי כנען האחרים שהיו עובדי אלילים. אולם האמונה באל
אחד התפשטה במקומות שונים בארץ, לדרום, במרכז וגם
לצפון, אולם מרכזם הרוחני היה בשכם.

אנו מוצאים במקרא רמזים קדומים ל"ארץ העברים",
ומציינים "עברים" כשרוצים לציין את אמונתם הפיוחדת והשוני
 שלהם מעמי כנען האחרים. כך משופר על יוסף "כי גנב גנבתי
 מארץ העברים" (בראשית מ, 15), כלומר, שהוא פרש בשם ארץ
 שהיה ידוע כארץ העברים באותה העת. גם בגילוי האלוהי
 הראשון למשה מתוך הסנה נאמר לו: "ה' אלהי העברים נקרה עליך
 עלינו" (שמות ג', 18), "ואמרת אליו ה' אלהי העברים שלחני
 אליך" (מלשמות ז, 16). יוצא איפוא, שהתואר "עברי"
 ו"עברים" נמצא במקרא כשפתכוונים להכדיל בין המאמינים באל
 אחד ויתר העממים שהיו עובדי אלילים ולא עברים.

עשרו, השכלתו והתלהבותו לאמונה החדשה שפעמה בין
 המאמינים באל אחד בכנען, גרמו לאברם, "גר ותושב" זה,
 (בראשית כג, 4) שיתחבר אליהם מתוך קשרי אמונה משותפת,
 ועשוהו לנשיא בקרבם. את התנהגותו האצילה אנו יכולים
 לראות בתשובתו האמיצה והאצילה לפלך שצום, אחרי מלחמתו
 עם ארבעת המלכים.

משופר במקרא, שהיו לאברם 318 איש, משפר חיילים בלתי-
 מבושלים לאותם הימים. אנשים אלו היו בודאי אף הם מבני-
 אמונתו של אברם. והנה אין שום סימן שהם עזבו את הארץ.
 לחיילים רבים אלו היו בודאי הורים, נשים וילדים, שאף
 הם לא עזבו את הארץ והתרבו בתוכה. מדברי בני חת אל אברם:
 "שמעני אדני, נשיא אלהים אתה בתוכנו" (בראשית כג, 6) אנו
 מבינים, כי אמונתו העמוקה ואצילות נפשו וכן עושרו של
 גר ותושב זה, עשו אותו לנשיא ובעל השפעה בתוכם. נשאלת
 השאלה: מה היה גורלם של אנשים רבים אלה אחרי ימי אברם?
 דבר י. אליצור ענה על השאלה: מה היה בשופם של חניכי-
 אברהם שנפולו עם אברם, ושאר מקורביהם של האבות וצאצאיהם
 אחריהם, באופרו, שתשובה על כך ניתנה כבר ב"פרקי דרבי
 אליעזר" (פרק כ"ט) האומרת: "כל עבדים שנפולו עם אברהם לא
 נתקיימו, לא הם ולא זרעם בישראל". לדעתי, אין תשובה זו

פניחה את הדעת, כיוון שלפי דעה זו, יתכן שהם וצאצאיהם לא נתקיימו בתור מאמינים באל אחד ודבקים בו כבימי - אברהם, שהייתה לו השפעה אישית ודוגמית עליהם, ואילו מאוחר יותר, גברה ההשפעה הכנענית ותרבותה עליהם, והיו מבחינת מתבוללים למחצה. אלו, עם שובם של קרוביהם העברים מארץ מצרים ושמע הניסים הגדולים שנעשו להם, וכן מתוך מצבם הפיזי בן היום מצויים בדורות הקודמים בין יתר עממי כנען, - התעוררו מתוך הכרה נפשית וגורלית להושיט יד ולסייע לקרוביהם השבים ממצרים, ולהשתייץ דרכם, על-ידי תוספת של כוח למחנותיהם, להתגבר על השכנים הצוררים. לחזוק דעתי זו, מפסיק אם ניתן את דעתנו למטרת העצרת שאסף יהושע בשכם.

ד"ר י. אליצור שוען, כי אם היו העברים האלה קיימים היינו מוצאים רמזים ממשיים על כך במקרא. אולם ברור לנו, כי כותבי המקרא הכניסו מה שהם ראו צורך להכניס, והשפיעו קטעי היסטוריה רבים, אשר למענינו הם חשובים ביותר ואילו להם לא נראו כחשובים או כפוגעים בעיקרון שלפיו בחרו בחומר. יתכן, והיות ואנשים אלו היו מבחינת מתבוללים שהושפעו מן התרבות הכנענית, רצתה המסורת שלא להזכירם כלל, כדי ששםם לא יבוא בקהל ישראל. אולם רמז על התקיימותם יכולים אנו למצוא בסביבת שכם, בנאומי יהושע בעצרות שהתקיימו שם. מסורת המקרא מתעכבת בעיקר, על יציאת מצרים ונדודי ישראל במדבר, כלומר על המאורעות המרכזיים בעיצוב דמות האומה. כיון שמשא העלה, צרף וזקק את ההכרם באל אחד, שמו את הדגש על סיפורים אלו. המסורת המקראית לא ראתה צורך לכתוב את כל הפרשיות ההיסטוריות אלא בררו כל מה שנראה לה כדרוש בשביל הפילוסופיה ההיסטורית כדי להדגיש את רבונותו של אל עליון בשבע וכן בהיסטוריה. על כן, נשוב הציר המרכזי של סיפורי המקרא מסביב לפעשים הגדולים של שני המנהיגים משה ויהושע, שעשו הרבה לחיזוק הברית בין העם ואלהיו.

מכל הנאמר לעייל, מובנים לנו הקשרים והיחסים שהיו
לאבותינו ואשר יצרו קשרים שבעיים בין בני-ישראל ושכם.
נבין איפוא, את חתירתו של יהושע לאיזור זה, ואת הליכתו
מיד אחרי כיבוש בית-אל-עי אל שילה ושכם ללא הפרעות.
בפרקים כג-כד שבספר יהושע אנו עדים לשני נאומים שנשא
יהושע בפני העם: הנאום הראשון שבפרק כג, לדעתו, נשא
יהושע לפני שבטי יוסף שבאו יחד איתו, אחרי נצחונותיו,
ומטרתו הייתה להזהיר את העולים החדשים שלא יעבדו אלהים
אחרים "ונשמרתם מאד לנפשתיכם לאהבה את-ה' אלהיכם",
"לבלת-בוא בגוים האלה הנשארים האלה אתכם..." (פרק כג).
בנאום זה אין הוא מזכיר כלל את יציאת מצרים, היות ולא
היה צורך לספר לעולים שבאו ממצרים על-כך. נאום השני
(פרק כד) נשא לפני כל העם, לרבות הוותיקים: "ויאסף
יהושע את-כל-שבטי ישראל שכמה" ומוצא לנחוצו לחזור על
תפקידו של אלהי ישראל בהשתלשלות ההיסטוריה הישראלית.
נאום זה, הוא מעין חידוש הברית, מעין מעמד סיני
במהדורה חדשה, כדי לגשר ולקשר בין העולים החדשים ואחיהם
הוותיקים "וטבי האסף בקשר דתי-רוחני מחודש".
לפני אספת השבטים בשכם, אנו מוצאים את יהושע בשילה
(יהושע יח, 9), במקום שהוא היפיל בגורל את נחלותיהם של
שבטי הצפון. כידוע, לא נאמר דבר במקרא שיטפיר את מצאיותו
בשכם (תרגום השבעים מחליף את שכם בשילה), וכן אין הדבר
ברור לנו מתוך המסורת המקראית באיזה תנאים ומצב עינינים
העוברה הממקדה שלו מגלגל. עצם העובדה, שיהושע היה
אפרתי מטבירה לנו את מנפת פסעו בכיוון שילה ולהר אפרים.
כפי הנראה, הייתה אחת ממשימותיו שהטיל על עצמו, להביא
את ארון-ה' ולהשכינו בשילה - היא חרכת סילון (ממזרח
לדרך המובילה מבית-אל לשכם, מדרום ללבונה).

לאור הנאמר לעיל, יש לראות את החדירה של כוחות יהושע כהתחברות שקטה שבין יוצאי מצרים וקרוביהם צאצאי-תקופת האבות. על כן, לא מצאה המסורת לנחוז להעלות על הכתב הסברים בנידון, ואפילו לא השכירה את שלבי ההתקדמות של כוחות יהושע והעברת מפקדתו מגלגל לשילה ולשכם. קיימת אפשרות להסברת החדירה השקטה להר אפרים על רקע אחר: כידוע היה קיים בשכם יסוד חיוני עתיק יומין בין הפעמד השליש ("שכם בן-חמור החוי נשיא הארץ", בראשית פרק לד, 2). אחרי שנכרתה הברית בין יהושע והגבעונים, אפשר להבין שהחיונים יושבי שכם ראו זאת בעיני יטה וראו בבני ישראל כבעלי בריתם אף-הם.

הסבר אחר לחדירה השלווה של כוחות יהושע לאזור הר אפרים ולשכם יש לראות על רקע חדירות הח'בירו לארץ-כנען, כפי שידוע לנו ממכתבי תל אל-עמרנה; על רקע זה יש אפשרות לראות חדירה שקטה ותנאים נוחים להתחברות ישודות קרובים בדרך של שלום.

כידוע, מכילים מכתבי תל אל-עמרנה דוחים ובקשות-עזרה, המכוונים אל פרעה ובאים מן הואטלים שלו שהיו מלכים או מושלים מקומיים בשוריה ובכנען. כזכור, אינו מפורש במכתבים שמו של פרעה אליו הם כתבו. לפדות שמכתבים אלו נמצאו בארמונו של אמונחתפ ה-4 בתל אל-עמרנה, אנו מוצאים שכמה מן המכתבים נתכוונו לפרעה שקדם לו, כלומר לאמונחתפ ה-3 ששלטונו נגמר בערך בשנת 1375 לפנ"ה, (לדעת פרופ' ברטנד בשנת 1375, ולדעת ד"ר הול בשנת 1380 לפנ"ה). דוחים מן אקיוזי מקוואתנה שעל-יד חומט שעל האורונטוס מוכיחים שהמכתבים פנו לשני הפרעונים הנ"ל. השלב הקריטי של המהפכה הקשורה עם הח'בירו שחדרו מהצפון לארץ כנען מהווה את הציר המרכזי במכתבי תל אל-עמרנה בכנען בשנים שבין 1380-1365 לפנ"ה. באותה התקופה נסתיימה שלטת המריבות הפוליטיות שנגרמו עקב ההתקדמות הממושכת לדרום על-ידי הפלישה החיתית. זאת אנו למדים מן הדוח ששלח אקיוזי לאמונחתפ ה-3: "דמשק שבארץ אובי מושיטה

אנו יכולים לראות ברורות, כי מאורעות מדיניים אלו
התפשטו בשנים 1385-1380 לפנה"ס. אנו שופעים על לביה
(לביא) שעמד כראשה של שכם והצטרף למהפכה האנטטי-מצרית
ואתחבר עם הח'בירו. באחד המכתבים שנכתב אל פרעה על-ידי
עבד-חיפה מלך ירושלים, שופעים אנו למעשה, על התחברותה
הברורה של שכם עם בח'בירו: "לביה וארץ שכם נתנו (הכל)
לח'בירו". גרשנו רואה בדוח זה שנשלח על-ידי עבד-חיפה
לפרעה, כעדות על השתלטות שלוה של יהושע על איזור
שכם; אולם שעותו נובעת מחישובו את כביכוש יהושע שהיו
לדעתו במאה ה-14 לפנה"ס. לפנינו למעשה, השתלטות שלוה
של עברים שבאו מן הצפון והתחברו עם תושבי איזור שכם
בגלל האינטרסים הפשותמים שהיו להם. מושל ירושלים
בתקופת זו של ראשית המאה ה-14, עמד בפני הסכנה של
התפשטות הח'בירו מן הצפון אל הדרום, שהיוותה סכנה
לעצמו ולגורם המצרי לו נשאר נאמן. על כן, עלינו להבין,
סאין כל קטר, לפי שעה, בין המהפכה שגרמו הח'בירו אשר
חדרו מן הצפון אל הדרום, ופלישת כוחות יהושע מן המזרח
ומפתם לצפון. עלינו לראות את שתי התנועות הללו
כנפרדות ביסודן. הפלישה של כוחות יהושע מהמזרח, דרך
יריחו לרמה הייתה, לאור הגישה החדשה, במחצית השנייה של
המאה ה-13 לפנה"ס, כלומר למעלה ממאה שנה לאחר פלישת
הח'בירו מן הצפון, שהייתה תוצאה ישירה מכיבוש סוריה
על-ידי שבילוליופה¹ מלך החתים, שעל מבצעיו אנו יכולים
ללמוד, על פרטיהם, מתוך הארכיב של מבצעיו תוך הקבלה
למכתבי אל-עמרנה. (ראה: קוק, סוריה ופלשתנה בתקופת
עמרנה, עמ' 296). לוחמים מן הח'בירו היו ידועים כמעמד
של לוחמים בבבל ובמקומות אחרים, ומופיעים כחיל-משמר
בבירת החתים שבאסיה הקטנה, והשתתפו עם החתים בפלישתם
לסוריה. על חדירתם של הח'בירו לכנען, אנו שופעים מן
המכתבים הנ"ל, וכנראה שזה היה השלב הדרומי ביותר של
פלישת החתים לסוריה המצרית, שהתפתחה שלב אחר שלב מצפון
לדרום, כפי שאנו משמות המקומות: חזור, ינועם, עכו, מגידו,

שכם, גזר ולכיש שמן השנים: 1360-1380 לפנה"ס, כלומר למעלה ממאה שנה לפני הפלישה הישראלית שבראשותו של יהושע. חדרת הח'בירו לכנען במאה ה-14, היא שהכינה את הרקע הנוח לחדירה השלווה של שבטי יוסף שחדרו עם יהושע. ואם נזכור את חוסר האונים והאפסיה המצרית באותה התקופה נבין, שהערים הבצורות שנשארו עדיין נאמנות לשלטון המצרי המתפורר, לא יכלו לעמוד איתנות נגד הפלישה. ערי כנען הבצורות והחזקות, למרות שיכלו לעמוד ולהחזיק מעמד במצור, בגלל החומות הבצורות בהן היו מוקפות, הרי שהיו חסרות אונים להגן על האדמות שמסביבותיהן. הן חסרו, באותה העת, את אפשרויות התיאום והקואורדינציה שביניהן, היות ואילו שובשו עקב פסיבות הזמן. ראוי לציין כאן, את הדמיון הרב שאפשר לראות בין המצב שנוצר על-ידי התקפר כלב על חכרון והמצב שנוצר על-ידי עתניאל בן-קנז על דביר, ובעקבותיו האיום על ירושלים. אנו שומעים ממכתבי אל-עמרנה השונים על הפתרחש ככנען, מתוכם אנו רואים בעליל את האיום לערים שנשארו עדיין נאמנות לשלטון המצרי, וכותביהם אינם פותרים את חומרת המצב: מנסיך גזר (מקום מפתח חשוב למצרים) אנו קוראים על הפנייה מליאת הלאוש והתחננות לעזרה: "ידאג נא, אדוני המלך - השמש של השמים, לאדמותיו, היות והח'בירו כוחם עדיף משלנו; יושיש נא, אדוני המלך, את ידו לי ויצילני מארץ הח'בירו, כדי שהח'בירו לא ישמידו אותנו". וכאשר הלך וגדל לחץ הח'בירו, געבד-ח'פה מלך ירושלים הוקף אויבים, דיווח אל פרעה בכותבו: "ששחי גזרי (גזר), אשקלון והעיר לכיש נתנו להב אוכל, שמן וכל צורכיהם". קעילה, ששכנה בדרך שבין ירמות וחברון, מדרום לעדולם, והייתה הקרובה ביותר לקרית-ספר, שכנה גם-כן בששח הפלישה, ואנו שומעים במכתב מנסיכה: "דע שהח'בירו עורכים מלחמה בששח שהמלך נתן לי... אתר על-כן, כל אחי נששו אותי, ואנוכי ועבד-ח'פה נלחמים בח'בירו... מושל עכו ומושל אכשף עוזרים לי בחמישים ירי". החבורות אילו, מוכחות של המצב החולר ומחסי

בהזדמנות זו כדאי לציין, את הדמיון שבהתפתחות
ההתקדמות של הח'בירו מצפון לדרום באיזור השפלה, שהשפיעה
בעיקר על: גזר, גת, דכיר, לכיש ואסקלון, אשר משום-מה
המסורת המקראית מצאה לנחוץ להוסיף את כיבוש המקומות הנ"ל
לשורת נצחונותיו של יהושע שלאחר הקרב על נבעון ועמק-
אילון. המסורת לא הבדילה בין שתי הפלישות הללו, וזקפה
כיבושים אלה על חשבוננו של יהושע. למעשה, שלב זה קדום
יותר ושייך לחדירה החתית-חבירו הגדולה, שכבשה את סוריה
וכנען "מבעל-גד טבעטק הלבנון ועד ההר החלק העולה שעירה".
לא עבר זמן רב יחסית, ועוד שרם הספיקו עמי כנען להתאושש
מן המפללות שנחלו בפלישת החתית-חבירו, והנה פלטו מן
המזרח קרוביהם של הח'בירו - שבטי יוסף, ופניהם צפונה,
אל איזור הר אפרים וטביכות שכם. לאור הניתוח הנ"ל, אנו
יכולים עתה להבין, משום מה לא פרשה המסורת דבר על כיבוש
איזור זה, כיון שהייתה זו חדירה שלווה אל איזור שבו
ישבו קרוביהם ואחיהם, ואשר ראו את הצטרפותם בעיין טובה.
אם נקח כחשבון את שלוש האפשרויות שסקרתי לעייל, כל
אחת בנפרד ושלושתן גם יחד, נגיע למסקנה הסבירה המתבקשת
מאליה כדבר הכעייה של שתיקת המסורת על חדירת שבטי יוסף
בראשות יהושע לאיזור הר אפרים - שהייתה חדירה שלווה
וחידוש ברית אחים נוסנה.^x

x. את ה"עמק" הנ"ל יש לזווג ב"מטק" ו"ל" רקד במלוא
מבשרי בולטת כהק"ל ב"מלוא" א"ל ז"ל כובל מ"ב
ז"ל - ז"ל מ"זן ו"ל" ו"ז"ל ב"מ"ל מ"ל מ"ל מ"ל
מ"ל, 22.

ה מ ע ר כ ה ב צ ט ו ן

מלחמת מי-מרום ומלחמת דבורה.

א. הבעייה הכרונולוגית למערכת הצפון:

בתקופת התנחלותם של בני-ישראל ידועות לנו מן המקרא על שתי מלחמות: מלחמת מי-מרום ומלחמת דבורה. המקרא קבע את מלחמת מי-מרום בימי יהושע, בראשית החזירה הישראלית, ומלחמת דבורה הוכנסה בין סיפורי אשופסטים, בזמן התנחלות השבטים. קביעתה המסורתית של זמן המלחמות הללו מעלה קשיים. אנו מוצאים את אותו המלך, ביין, מושל באותה עיר, חזור, עומד בראש הברית הכנענית בשתי המלחמות (יהושע יא, 1; שופטים ז, 2). אומנם דבר זה כשלעצמו אפשרי הוא, אם לא היה תבדל גדול בזמן בין שתי המלחמות, ואפשר לחשוב שהמזוהר בשני מלכים, שהאחד בנו או נכדו של האחר, ואשר נקראו באותו השם, או אפשר שהיה זה שם השושלת ששלטה בחזור. אולם, אם נבחון את תוכן הסיפורים הרי שנדחה פיתרון זה.

כתוצאה ממלחמת מי-מרום אנו שומעים על סותו של מלך חזור ועל הורבנה המוחלט של העיר חזור. כלשון הכתוב:

... ואת חזור שרף באש... רק כל הערים העומדות על תלם לא שרפם ישראל זולתי את-חצוצ לבדה שרף יהושע (יהו' יא, 11-13)

קשה על-כן להניח שהיה זה חורבן ארצי בלבד, ולאחר מכן עלתה שוב והייתה לראש הברית הכנענית הגדולה. כן אינו דומה חורבן זה לחורבנות ערי כנען ושיגשוגן מחדש בתקופת השילטון המצרי, שעליהן מעידות שכבות החורבן הרבות של ערי כנען בתקופת כנען המאוחרת. חורבנות אלה נגרמו רובם, על-ידי מסעות עונשים של המצרים, שהסתפקו בהסלת מרותם על התושבים המקומיים ובנבטיה המיסים, ולא היו מעוניינים, איפוא,

בחורבנן של ערי כנען. לעומת זאת אין להנסיח שעיר שנמלה
לדי הכובשים הישראלים, נבנתה משוש, שכן נהגו הישראלים
להחריב את העיר כליל ולהשתלט על שדותיה ומקורות הפרנסה
שלה. לכן קשה לנו לקבל כעובדה היסטורית את המסורת על
חורבנה הנמור של חצור בימי יהושע, ואת הופעתה מחדש
בראש ברית גדולה של מלכי כנען בתקופת השופטים.
על מלחמת דבורה מסיים הסיפור כך: "ויכנע אלהים ביום
ההוא את שבין מלך כנען לפני בני ישראל. ותלך יד בני-
ישראל הלוך וקשה על שבין מלך כנען עד אשר חכריתו את
שבין שבין מלך-כנען" (שופטים ז, 23-24); כלומר בעקבות
הניצחון הישראלי נחלשה חצור נהלחץ הישראלי תלך וגבר, עד
שבמהלומה אחרונה ונוספת החריבו את העיר; מלחמה נוספת זו
יכולה להיות רק מלחמת מי-מרום, אילו היינו מוצאים את
הסיפורים על שתי המלחמות הנ"ל ללא ציון יחס הזמנים שבין
שתיהן, וקוראים עליהן כמות שהן, לא היה מקום לפקפק
שמלחמת דבורה היא הראשונה, מן הסביבה המשושה, שרק בעקבות
מלחמת מי-מרום הונחתה המכה הנסיגת הסופית על חצור האדירה.
נשאלת כמובן השאלה: מדוע ייחסה המסורת המקראית את
מלחמת מי-מרום לימי יהושע ואת מלחמת דבורה לימי השופטים?
על-כך ניתן להשיב שהסיבה היא ספרותית ולא היסטורית. אנו
יודעים כי יהושע הפך במשך הזמן לדמות המרכזית של תקופת-
הכיבוש, וייחסו לו כל מלחמה מתקופת ההתנחלות שלא הייתה
קשורה בדמות היסטורית מסויימת. מלחמת דבורה הייתה קשורה
בשמותיהם של דבורה (שנמנתה בין השופטים) ושל ברק בן-
אבינעם, ולכן באה במסגרת ספר שופטים.
הבעיה הכרונולוגית היא, איפוא אחת הבעיות המרכזיות
שלפנינו, שכן אם לשאלה של סדר המלחמות וזמנן ישנה חשיבות
מכרעת בהערכת המלחמות בצפון ובהבנת תהליך החדירה הישראלית
וההתנחלות באזור זה.

עלינו לברר, אפוא, תחילה את הנתונים שבידינו, על כל אחת משתי המלחמות הנ"ל, בפני עצמן, מבחינה סופוצרפית וצבאית, ואחר-כך לקבוע את הייחס שביניהן. עלינו לבדוק את תאריכי המלחמות ואת משמעותן ההיסטורית, תוך גתנת-הדעת לכל המקורות והדיעות העומדים לרשותנו, תוך תאום למקורות החיצוניים ולמצא הארכיאולוגי.

ב. מלחמת מי-מרום.

1. הכוחות היריבים:

בראש ברית עמי כנען בצפון עומד יבין מלך חצור. ז"א את מקומה של חצור בתל אל-קזר אשר על-יד איילת השחר⁽¹⁾. במקום נמצא אחד התילים הגדולים ביותר בארץ, באזור הפורה אשר בחלקו הצפוני של הירדן ותחולש על צופת הדרכים החשובות שבצפון הארץ: ובראש וראשונה על הסעיף הראשי של "דרך היט" הבינלאומית שעלתה הנח מעמק זרעאל, חצתה ממזרח לחצור את הירדן (בגשר בנות יעקב) ועלתה משם לדמשק. למרות שחצור שוכנת במרחק של 5 ק"מ ממערב לירדן ובקירוב ל-200 מ' גבוה ממנו, הולשת היא על מעבר זה. בפאפירוס אנסטאסי ה-1 שמימי רעמסס ה-2 (המאה ה-13 לפנ"ה) נזכרו חצור ועל-גהרה⁽²⁾. מחצור נמשכת גם דרך צפונה, לבקעת עיון ולבקעת-הלבנון, ודרך אחרת, פחות חשובה, לקדש ולמרום הגליל. חצור שכנה אפוא, בנקודה מפתח אסטרטגית וחלשה על שער הפלישה העיקרי מן הצפון. מקומה של חצור קושר את גורלה עם הגליל, והאיזורים ההרריים שמשני עבריה של חצור שימשו לה צורך כלכלי ואיזורי-התפשטות שבעינים. הרי הגליל הולשים על חצור מעל, ונקודת התורפה של ביצוריה היא במקום שהגבעה שעליה בנוייה העיר מתחברת למורדות הרי הגליל ללא הפסק ניכר. לכן, נחפר כאן במאה ה-18 לפנ"ה בקירוב הפיר מלאכותי ענקי, שחיזק את

בִּצְוֵי הַעִיר מִצַּד זֶה. אִלֵּם, כְּכֹל-זֹאת חִלְשׁוֹ הָרִי הַגָּלִיל
הָעֵלְיוֹן עַל חֲצוֹר מִלְמַעְלָה, וְנִבְעַ צוֹרֶךְ חִיּוֹנִי לְכַסְחוֹנָה שֶׁל
הָעִיר, דְּרָכֶיהָ וְשִׁדּוֹתֶיהָ לְשִׁלוֹשׁ עַל הַרְכָּסִים הַהֲרָרִים הָאֵלֶּה.
וְאוֹמְנָם, אֲנִי מוֹצֵאִים יְדִיעָה עַל הַשְּׁתַלְטוֹת חֲצוֹר עַל שְׂחִים
נִרְחָבִים בְּגִלְיֵל הָעֵלְיוֹן בְּמִכְתָּבֵי אֶל-עֲמֶרְנָה מִן הַמָּאָה ה-14
לְפָנֵי־הֵם: אֲבִי־מֶלֶךְ מֶלֶךְ צוֹר⁽³⁾ מִתְּאוֹנָן שֶׁ־מֶלֶךְ חֲצוֹר עָזַב אֶת עִירוֹ
וְהִתְחַבֵּר עִם הַחֲבִירוֹ... אֶרֶץ הַמֶּלֶךְ נִפְלָה לְיַד־הַחֲבִירוֹ".
חֶבֶל מְרִיבָה זֶה שֶׁמֶלֶךְ חֲצוֹר תִּפֵּס הוּא בְּגִלְיֵל הָעֵלְיוֹן, אִיזוֹר
שֶׁהִיוּהוּ אֶת אֶרֶץ הָעוֹרֶף שֶׁל צוֹר וְשֶׁל חֲצוֹר גַּם יָחַד.
כִּידוּעַ, הִיָּה הַיּוֹזֵם לְהַעֲרִיכָה הַכּוֹנֵנִית בְּצִפּוֹן, יְבִין
מֶלֶךְ חֲצוֹר, הַפּוֹנֵה לְעִזְרַת הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מִצִּפּוֹן בְּהַר", כְּלוֹמַר
אֶל מֶלֶךְ הַגָּלִיל אֶל־נֹגַב כְּנָרַת", כְּלוֹמַר לְעַמֵּק הַיַּרְדֵּן הַמְּרֻכָּז
וְלְמִלְכֵי הָעַמֵּק עַד "דוֹר מִיָּם", הִיא זָאֵר עִיר הַנִּמְלַח חֲשׂוֹבָה
בְּחוּף הַכּוֹמֵל. אֲנִי שׁוֹמְעִים דַּק אֶת שְׁמוֹת שְׁלוֹשׁ עָרִים: מְדוֹן,
שְׁמֶרֶן וְאַכְשָׁף. כְּנִרְאָה שֶׁאֵלֶּה הֵיוּ בְּעִלּוֹת הַבְּרִית הָעִיִּקְרִיּוֹת
וְאוֹלֵי הַיַּחֲזִיזוֹת, שֶׁנִּצְטָרְפוּ לְקַדְיָאֲתוֹ שֶׁל יְבִין. מִבֵּין שְׁלוֹשׁ
הָעָרִים נִזְכָּר שְׁמוֹ דַּק שֶׁל מֶלֶךְ אֶחָד וְהוּא: יוֹבָב מֶלֶךְ מְדוֹן,
שֶׁהִיָּה כְּנִרְאָה הַמְּסִיֵּעַ הָעִיִּקְרִי לְיְבִין.
שְׁמֶרֶן שֶׁכְּנָה בְּנַחֲלַת זְבוּלוֹן (יְהוֹשֻׁעַ י"ט, 15) וְזוֹהֶתָּה
עִם תֵּל א-סַמּוֹנִיָּה שֶׁלִּיד נְהַלֵּל, בְּחִלְקוֹ הַצִּפּוֹנִי-מְעַרְבִי שֶׁל עַמֵּק-
יִזְרְעֵאל⁽⁴⁾. לְעוֹמֵת זֶה, שֶׁכְּנָה אַכְשָׁף בְּחִלְקָה הַדְּרוֹמִי שֶׁל נַחֲלַת
אֲשֶׁר (יְהוֹשֻׁעַ י"ט, 25) וְיֵשׁ לְזֵהוּתָהּ עִם תֵּל חֲרִבּוֹ הַגָּדוֹל, שֶׁעַל-
יַד כִּפּוֹר חֲסִידִים⁽⁵⁾. שְׁתֵּי עָרִים אֵלֶּה, שֶׁכְּנִי אֵיפּוֹא בְּעַמֵּק יִזְרְעֵאל
וּבְעַמֵּק עֵכוֹ, אֵךְ מְעַבְרֵיהֶם הַצִּפּוֹנִיִּים שֶׁל עַמֵּקִים אֵלֶּה עַל שְׁלוֹחוֹת
הָרִי הַגָּלִיל הַתְּחַתּוֹן. מִצִּבּוֹן זֶה מִסְבִּיר אֶת קְשָׁרֵיהֶן הַמִּיּוֹחָדִים
עִם הַגָּלִיל, שֶׁבֵּא לְיַד־בִּישׁוּי גַּם בְּתַעֲזוּדוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת. כְּמִיכְתָּב
שֶׁל מֶלֶךְ בָּבֶל לְפָרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם, שֶׁנִּמְצָא בְּאֶל-עֲמֶרְנָה⁽⁶⁾ הוּא
מִתְּאוֹנָן שֶׁשִּׁיִּרְהָ בְּבִלִית הוֹתַקְפָּה עַל-יַד־אֲנָשֵׁי מֶלֶךְ שְׁמַעוֹן,

(היא שמרון)⁽⁷⁾ ומלך עכו, בהיותם בעיר חנתון שבבקעת בית-
נטופה. כשם שמורגשת השפעת חזור בגליל העיון, כן מורגשת
השפעת שמרון-שמעון בגליל התחתון. מצבן הגיאוגרפי של שתי
הערים האלה גרם כנראה כך, שהיו רגישות לנעשה באיזורי ההר,
היות והדבר עלול היה לסכן את ביטחונן. ידוע לנו, שבדרך-
כלל לא לחמו מלכי פנען בתחום שמעבר לסביבתן הקרובה; לפיכך
יש עניין מיוחד במכתב אל-עמרנה שבו כותב אחד המלכים
הכנעניים מדרום הארץ (מלך קעילה), כי הוא ומלך ירושלים
נלחמים בח'בירו, והיחידים מכל מלכי כנען, שבאו לעזרתם הם
מלכי עכו ואכשף, אשר שלחו 50 מרכבות⁽⁸⁾. אין אנו יודעים
בדיוק, במה התבטאה עזרתם של מלכי שמרון ואכשף למלך חזן
כאשר נעוץ לקראת שבטי ישראל בגליל. אולם נתקרב למציאות
אם נזיה עגם במקרה זה שלדו מספר ידוע של מרכבות על נוהגיהן.
המכתב ביותר הוא שהמקורות עובדים בשתקף על העיר
מדון. היחידה ששם מחכה נזכר נצד שמו של אפן במערכה זו.
העיר מדון נזכרת במקרא בשני מקומות: במלחמה במי-מרום, וכן
ברשימת מלכי כנען המנוצחים (הושע יב, 19), שאפן אלא סיכום
של סיפורי מלחמה הכיבוש בסיר הושע. עיר זו אינה ידועה
לנו משום מקור חיצוני. יש אמונה עיר זו עם קרני-חישין,
הפיסגה הבולטת בגליל התחתון המזרחי, בדרך מפנידו לכנרת,
אשר בתל שעל-ידה גשמו השם הרבת מאדון. אופנם, תל זה חשוב
הוא, ונושב הן בתקופה הכנענית והן בתקופה הישראלית. אולם
אין כל יסוד לזיהויו עם מדון. הייתה זו עיר חשובה על אחד
הקפצים החשובים של "דרך הים", ולכן לא יתכן שלא תיזכר בשום
מקור אחר; ונראה שהתל של קרני חישין הוא שמש-אדם של המקורות
המצריים, היא אדמה שבנחלת נמלתי (הושע יט, 36)⁽⁹⁾. לגבי
השם מדון קיימים ספקות על זכויותו של השם. תרבות השבעים
גורס מדון תחת מדון, ואת מקום הקרב מי-מדון; כלומר שתרבות
השבעים מזהה את מדון עם מרון עם מי-מרום. החילופים בין ר

ובין ד במקרא רגילים הם, מאחר שאותיות אילו דומות הן; גיתן להניח שנוסח תרגום השבעים מכוון לכתוב המקורי. ונב מלך מרון, הוא מלכה של העיר מרום המוכרת לנו ממקורות שונים, אותה עיר שעל מימיה (במי-מרום) התכנסו הכוחות הכנענים¹⁰. המקרא אינו מגולל לפנינו איזה משבט ישראל נטלו חלק במלחמה הזאת. אנו יכולים לשער, שהשתתפו בה בעיקר שבטי הגליל ובמיוחד שבט גפתלי, שבנחלתו התנהלה המערכה.

2. ההיערכות ומקום הקרב.

מלך חצור ובעלי ברייתו ריכזו את כוחותיהם על מי-מרום, בירת דייק אל מקור המים שמחוץ לעיר מרום. לשמוס המלה "מים" במשמעות מקור מים, יש לנו עדויות מצירופים שונים כגון: מי-מגדו, מי-יריחו ומי נמרים, שהכוונה היא בוודאי למעייין שבקירבת העיר שנבע בדרך-כלל למרגלות העיר, או התל. אין כל פלא בדבר, שהחילות הכנענים לא חנו בתוך העיר עצמה, אלא בקירבתה. כך אנו מוצאים, שתחומתם ה-3 בדברי זכרונותיו על מלחמת מגדו, מספר שהמחנה הכנעני על כל אוהליו ומרכבותיו חנה בקירבת מגדו, והחילות הכנענים נמלטו לתוך חומות העיר רק אחרי שנחלו תבוסתם בשדה הקרב¹¹. רוב הערים הכנעניות היו קטנות ובמבנה צפוף, ולא היה בהן מקום להכנסת חייל גדול, ובייחוד לא היה מקום למספר רב של רכב וסוסים. אם נקח בחשבון גם את החשדנות הרגילה בין מלכי כנען זה כלפי זה, שבאה לידי ביטוי במכתבי עמרנה, הרי גם-כן נגיע למסקנה שמלך מרום נזהר מלתת רשות כניסה לחילות בני ברייתו לתוך עירו, אפילו לו היה זה אפשרי מבחינת תנאי היישוב.

איפה שכנה העיר מרום? מן המקרא אנו למדים שהייתה

בגליל העליון; זאת אנו רואים בעיקר מכיווני הבריחה של

מלכי כנען אחרי הקרב לעמק החוף, לעמק הירדן ולא יזור צידון. גם המקורות המצריים רק מאשרים הגדרה כללית זו, מבלי לתת לנו נתונים מדויקים יותר⁽¹²⁾. הזכרת שמה של מרום בצורה ברורה היא מאוחרת יותר, מן התאור של מסעו של תגלת פלאסר ה-3 נגד ישראל בשנת 732 לפנה"ס. באותו מקור נזכרות אך ורק ערים בגליל וביניהן: מרום וחסיין. אולם במירוץ הדרומית (שהייתה עיירה יהודית במי בית שני) לא נתגלו שרידים מן התקופה הכנענית⁽¹⁴⁾; וכן מקום זה הוא שש הררי מבוחר, שבו לא תיתכן מלחמת מרכבות⁽¹⁵⁾. שני התנאים הנ"ל שהם הכרחיים בשביל זיהוי של המקום עם מרום הכנענית, קיימים צפונה יותר, לרגלי הר מרון מצוי תל גדול בשם תל אל-ח'רבה, שבו גם נמצאו שרידים מן התקופה הכנענית. תל זה שוכן בנקודה אסטרטגית החולשת על הרמה של הר מרון בצדו הדרומי, וצופה על חלקו העליון של ואדי פארה, ומוגן על-עליו בחלקו המערבי שיש לציין הוא, כי בסביבתו ישנה רמה גוחה ושטוחה שבה אפשרית תנועת רכב. מי-מרום היא כנראה המקום שלרגלי התל עין אל-ח'רבה, שבו עובר כיום הגבול שבין ישראל ולבנון. על-כן יש להניח, שמחנה הכנענים חנה ברמה המישורית שבין אל-ח'רבה ובין קיבוץ יראון, במרחק של 13 ק"מ מחזור בקו אוידי. מה הייתה מטרת הבריית הכנענית בהערכותם דווקא במקום הזה, אנו יכולים ללמוד מהסקר הארכאולוגי שנערך בגליל העליון בשנים האחרונות⁽¹⁷⁾. מתברר שמבחינה ששויבת נחלק הגליל העליון לשני איזורים בעלי אופי שונה: א. החבל ההררי הדרומי, הגבוה יותר, שבו לא נמצאו תילים כנעניים, אך כנגד זאת נמצאה בו שרשרת רצופה של ששויבים קטנים שנוסדו בראשית תקופת הברזל, במאות ה-13-12 לפנה"ס. וניתן לשער, על סוד החרסים המיוחדים ליישובים אלה הנבדלים מן

כל-החרס הכנעניים, שמתשבים חדשים אלה אינם אלא שבטי-
הגליל הישראליים. השערה זו קיבלה תר תוקף עם גילוי
שיכבה המכילה כלים דומים בחפירות חצור, על עיי החולבן
של העיר הכנענית האחרונה. ב. החבל הצפוני הוא דמה הררית
שטוחה ונמוכה יותר, ומצויות היו בה ערסם כנעניות גדולות:
קדש, תל אל-חירבה, גוש חלב, תל ראש (ח'רבת תל א-רוימה),
אקדית ותל עברון (ח'רבת עבדה). תחום היישוב הכנעני, נמשך
צפונה עד לאזור ליטאני. בשטח זה היה שפע של מעיינות
ומשקעים, ושימש ארץ העורף של חצור, אשר עליו חשתלטה
בתקופת עמרנה. התחום הדרומי של היישוב הכנעני הוא נחל
כזיב (ואדי קרן) וסביבת גוש חלב. היילות הכנענים חנו,
על-כן, ברמה שמצפון לגוש חלב, כלומר קרוב לקצהו הדרומי
של הגליל העליון הכנעני. אנו מבינים אפוא, כי מלך חצור
נצא להגן על הגליל העליון הכנעני מפני חזירה ישראלית מן
הדרום. הגנה זו הייתה צעד הכרחי לביטחונה של חצור עצמה.
הלחץ הישראלי הישיר היה כנראה על חצור ועל מרום, על-כן
עמדו שני המלכים האלה בראש הברית. לקראתן נענו כנראה,
רק שתי ערים שבצפון העמק שאף גודלן היה קטור בגליל.
המקרא מפליג בתיאור כוחם ומדגיש שעמם סוס ורכב רב
מאד (יהושע א, 4). אולם לאמיתו של דבר, אין אנו יודעים
מהם הכוחות שעמדו לרשות מלכי כנען. ברור לנו שיקר כוח
משענתם היה רכב המלחמה. ושוב, אין אנו יודעים כמה רכב
עמד לרשות הברית; אולם מלכי אכשף ושמדון העמידו כנראה,
כוח דומה ששלחו לעזרת ירושלים, כלומר כ-50 מרכבות, וסך-
הכל לא עלה על מאות אחדות של רכב מלחמה בלבד. אך יש
לזכור שבתקופה זו היה שבטי ישראל חסרי אונים מול נשק
מחץ זה, ובודאי שהיה בו כדי להדתיע את כוחות שבטי ישראל
עם נשקם הדל (השווה יהושע ז, 18; שופטים א, 19).

קשה יותר לנו להעריך את גודל הכוח הישראלי. ברור מאלו שהיה מזוין בנשק קל בלבד, בעיקר בקשתות וחיצים וכן באבני קלע. אשר לשאלה: האם מתקבל הדבר על הדעת, שהכוח הישראלי המאורגן של שבט ישראל שפרץ הנה היה הצבא המאורגן שבראשות הושע שבא בראשות החדירה הישראלית מן הדרום, כפי המסופר בספר הושע? ברור שלשם כך היו בני ישראל זריכים לעבור את גוש הערבים הכנענים שבעמק זרעאל, שנותרו בידי הכנענים עד לעצומה של תקופת השופטים; ואחר-כך היו זריכים לעבור את האיזורים האדירים המבותרים של הגליל העליון. מובן, כי דבר זה אינו מתקבל על הדעת, על-פי הנתונים שיש בידינו על צורת מלחמתם ואופי התנחלותם של שבט ישראל. כן קשה להבין, מה ראו בני ישראל להתישב דווקא באזור הררי מוער הקשה להתישבות ושלא היה מושב עד תקופה זו? הרי מרחבי הרמה המישורית של הגליל העליון היו פתוחים לפניהם! מכאן, שעלנו להבין, כי העובדה שגוסדו ישובים חדשים בדרום הגליל העליון בראשות תקופת ההתיישבות הישראלית, מלמדת אותנו, כי האיזור הצפוני, אגוז וותר להתישבות היה עדיין סגור בפניהם.

מלחמת מי-מרום מתבררת לנו מבחינה טופוגרפית והיסטורית בעיקר לאור מצאות שני חבלי ההתיישבות היריבים. אנו רואים כי כאשר בא הזמן שהישוב הישראלי הרעב לקרקע מתחיל הוא לפרוץ לו דרך אל החבל הכנעני הצפוני. מכאן עלינו להסיק את המסקנה, שמלחמת מי-מרום לא ארעה בראשות חדירתם של שבט ישראל לגליל, אלא היא תומאה של האחוזות באיזור זה שאלו הגיעו כבר קודם לכן.

3. הקרב במי-מרום ותוצאותיו.

המסורת מספרת על הקרב בזימזום רב: "ויבא הושע וכל-עם המלחמה עמו עליהם על-מי מרום פתאם ופללו בהם. ויתגם ה' ביד-ישראל ויכום" (הושע יא, 7-8). מתאור זה

יוצא, שהעוה הישראלי התנפל על החייל הכנעני. ההתקפה הייתה התקפת פתע, שלא נתנה להם שהות להרעיל את הרכב הרב; אולם מופתם על הקרב עצמו אין בידינו. המקרא מוסר לנו תיאור של כיוונה הבריחה של האויב המוכה: "ויירמכ עד צידון רבה ועד משרפות מים ועד-בקעת מצפה מזרחת ויכנס עד בלתי השאיר להם שריד" (הושע יא, 3). מפאן צנו רואים, כי האויב הגורח התפצל לשלושה כיוונים נסוגה: צפונה, מערבה ומזרחה. כיוון הבריחה האחד הוא: "עד צידון רבה", כלומר עד לגבול הסרסוריה של צידון באזור הליטאני. כיוון הבריחה השני הוא: "עד משרפות מים", כלומר בכיוון למערב (18) מקום זה ש לזחות עם ח'רגת אל-משרפה אשר על-יד ראש-הנקרא, שבה נתגלו שרידים מן התקופה הכנענית התיכונה והמאוחרת (19). ח'רגת אל-משרפה שוכנת בקו-רוחב גיאוגרפי אחד עם מרום; וקו הבריחה הולך בקירוב לכביש הגבול של סטנו, דרך סביבת אקריט ועבדון. יש להגות שכוונותיהם של מלך אכשף ומלך שרון נמלטו בדרך זו לעמק עכו.

כיוון הבריחה השלישי הוא: "עד בקעת מצפה מזרחת" (ה'ז' א, 8). ארץ מצפון "תחת הר חרמון" (ה'ז' א, 17) אשר שוכנת למסך באזור מקורות מ'רדן, בטב'בות עמק החולה או בקעת מ'רדן (20). השם הולם במיוחד את בקעת ע'ון, הנמצאת צפונה ממטולה והשוכנת תחת החרמון; זו היא בקעת ש'מוט'ת, המוקפת ארם גבוהים משלושה צדדים, ויחד עם זה היא צומח אל עמק החולה, הנמוך יותר, שמדרום לה. מכאן נבין, שדרכי-הג'שה מ'ש'רים משדה-מקרב לחצור נחסמו, ואכוחות הנמלטים של מלך חצור פנו צפונה-מזרחה, ולא במ'שר'ן לחצור.

יש לאגות שהחיל הישראלי המנצח ניצל את המחזמנות, הזאת והסתער מ'ד על חצור, אשר כוחותיה העקד'ים היו מנותקים ממנה. המערכה התנהלה במרחק של כ-13 ק"מ מחצור (בקו אורכי). הרכב הכנעני לא יכול היה כמובן לעבוד בקו אשר בשטח מר'ם מבותר זה, אך חיל מרגלים הישראלי, קל התנועה

כִּנּוּל הַיָּם לַעֲבוּר מִרַחֵק זֶה בְּמִשְׁךְ שְׁעוֹת סְפוּרוֹת. הַסְּתַעְרוֹת
 מִיִּסְדֵּית עַל הַצִּוּר נִתְּנָה בִּיָּדֵיהֶם שְׁלוֹשָׁה תְּרוּנוֹת חֲשׁוּבִים:
 א. הַתְּדַמָּה בְּקִרְבֵי אֲוִיִּיב עֶקֶב הַנִּצְחוֹן הַיִּשְׂרָאֵלִי; ב. הַשְּׂמֵדָה
 חֶלֶק גִּבּוֹר מִן הַרֶכֶב הַכְּנֻעִי; ג. הַעֵיֶר הַיִּתְּתָה חֲשׁוּבָה מְכוּחָתִים
 הַצְּבִאִים הַעֵיֶקְרִים שֶׁלֹּא הִצְלִיחוּ לַחֲזוֹר אֵלֵינוּ בְּגִלְלֵי מַלְחָמָה מִצִּד
 הַכּוּחָת הַיִּשְׂרָאֵלִים. עַל כָּל פְּנֵים בְּרוּר, שֶׁאֵחָדֵינוּ הַיִּשְׂרָאֵלִית
 לִגְלִיל הַעֲלִיּוֹן אֲכַנְעִי מִכִּדְחָה הַיִּתְּתָה לַעֲרֹעֵר אֶת מַעֲמָדָה שֶׁל
 הַצִּוּר. וּבֵינֵינוּ אִם כִּבְשׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַצִּוּר מִיָּד אַחֵר הַקִּרְבֵי,
 אִם לְאַחֵר זֶמֶן קִצֵּר, אִרִי בְּרוּר הוּא, כִּי הַצִּוּר נִכְבְּשָׁה כְּתוֹצֵאת
 הַנִּצְחוֹן בְּקִרְבֵי בְּמֵ-מְרוֹם.

ג. מִלְחַמַת דְּבוּרָה

1. הַמְקוּרוֹת

הַמְסוּרַת הַמְקוּדָאִית מְגוֹלְלַת לַפְּנִינֵינוּ אֶת הַמְּלַחְמָה
 בְּשְׁנֵי מְקוּרוֹת: אֶחָד הוּא תִּיאוֹר פְּרוּזָאִי בְּסֵפֶר שׁוֹפְטִים פָּרָק ד',
 וְהַשֵּׁנִי - סִיְרָה בְּסֵפֶר שׁוֹפְטִים פָּרָק א'. שְׁנֵי הַמְּקוּרוֹת מְתַאֲרִים
 מִלְחַמַת מְכַרְעַת בֵּין יִשְׂרָאֵל בְּהַנְהַגַת דְּבוּרָה וּבִרְקֵב בֵּין אֲבִיגַיִל,
 וּבֵינֵינוּ גִרְתֵי מַלְכֵי כְּנָעַן שֶׁנֶּעְרְכָה בְּסִבְצוֹת הַעֲמָקֵי בְּמִלְחָמָה זֹאת
 גִּבְּרָתוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נִצְחוֹן מְכַרְעֵי אֶת הַרֶכֶב הַכְּנֻעִי, וְהַמְּצִיבֵי
 הַכְּנֻעִי, סִיְסָרָא, נַחֲרֹג בִּיָּדֵינוּ עַל אֶתְּ חֲבֵר הַקִּנְיָנִי. אֲוֹלָם, שְׁנֵי
 הַמְּקוּרוֹת עֲזָמְדִים עַל עֵינֵינוּ שׁוֹנִים וְעַל פִּרְטֵים שׁוֹנִים,
 וּבְמִבְּטֵי דִאֲשׁוֹן נִרְאָה שְׁקִימָת סִיְרָה בִּנְיָהֶם⁽²¹⁾. בְּדֶרֶךְ כָּלֵל
 נִוְתַנְּנוּ אֶת הַבְּכוּרָה לְשִׁירַת דְּבוּרָה. וְאוֹמְנֵם, אִין סִפְקֵי שֶׁהֵיא
 אֶחָד אֲשֶׁכְּסִימֵם אֶקְדוּמֵם בְּוִתֵר שֶׁנִּשְׁתַּמְרוּ בְּמִקְדָּא. הַחֲתֻלָּהּ
 הַדְּתִית וְחֲלָאֲמִית הַמְּפַעֶמֶת שִׁירָה זֹאת מִכִּחָה, שְׁרוּשֵׁם הַנִּצְחוֹן הֵיא
 עֲדֵינוּ חֲזֵק בְּלֵב הַמְּשׁוֹרֵר, וְיִתְּכֵן גַּם שֶׁהֵיא עַד רֵאִיָּה לְמִאֲוִרְעוֹת.
 אֲוֹלָם, אִם בִּזְאת כִּדֵי לְדַחוֹת אֶת תִּיאוֹר הַפְּרוּזָאִי וְלִרְאוֹת
 בְּכָל אֲפִרְטֵים הַנוֹסְפִים שֶׁבּוֹ אֶת פִּרְטֵי דִמְיוֹנֵם שֶׁל הַעוֹרֵכִים
 וְהַמְּחַבְּרִים? גַּם הַחֹקְרִים הַמְּסַתְּמִים בְּעֵיקָר עַל הַשִּׁירָה שׁוֹאֲלִים
 בְּנִידוֹן שְׁאֵלוֹת כְּגוֹן: מֵהוּ אוֹתוֹ שֶׁמֶר בּוֹ-עֲנַת שְׁבִימֵינוּ חֲדָלוּ

ארחות, ומגידים הם דבורה וברק, ומיחו סיסרא שנפל בקרב,
מה תוארו ותפקידו? כידוע, אין כלל נזכר שמו של יבין מלך
חזור בשירה. כן לא נאמר בשירה איך גסתהמה המלחמה; האם
כבשו בני ישראל את תענך ומגידו (המקומות היחידים אשר
נזכרים בשירה) ? על-כן עלינו לראות בתואר המלחמה הפרוזאי
כמקור חשוב למלחמה, ולא פחות חשוב מאשר שירת דבורה.
המסורות הקיימות הן רק לגבי שני עיניינים: שמות השבטים
שהשתתפו בקרב, ושדה המערכה. כן עלינו לקחת בחשבון את עצם
ההבדל שבין סיפור פרוזאי ובין תיאור פיוטי של אותו
המאורע, אשר יכולים להראות כסתירות. אפשר לומר, כי בדרך
כלל תיאור סיפורי הוא הגיוני ופשוט יותר משירה; בשעה
שהמשורר נזקק לצורות פיוטיים שלא פעם קשה להגיע לסוף
משמעותם, הרי בפרוזה הדברים פשוטים יותר.

2. הכותרות היריבים.

אף-על-פי שלא נאמר בפרוטרוט אילו ערים התמצבו
למערכה נגד ישראל, נראה שהיתה זו בריית הערים הכנעניות
הגדולה ביותר שנתלכדה אי-מעם למלחמה משותפת נגד בני-ישראל
והז לכך מובאים לנו בכתוב שבשירה: "באו מלכים גלחמו, אז
גלחמו מלכי פנען בתענך על פי מגדו" (שופ' ה, 19). תענך
ומגידו נזכרים כאן כציון איזור הקרב, ומסתבר שמלכי-
העמק הכנעניים וביניהם מלכי תענך ומגידו השתתפו בקרב.
בתואר הפרוזאי מסופר על יבין מלך כנען אשר מלך
בחזור ושר צבאו סיסרא והוא יושב בחרשת הגוים" (שופ' ז, 2).
לרשותו של סיסרא עומדים תשע מאות רכב ברזל. זהו כוח חזק
מאוד בתקופה זו, וכוח כזה היו הכנענים יכולים להעמיד רק
אם השתתפו במערכה רוב הערים הכנעניות שבצפון הארץ. כברת
הגדולה של ערי כנען שהתמצבו מול צבא תחותים ה-3 במגידו,
ריכזו הכנענים מספר דומה של מרכבות, ותחותים מסר בדברי-

זכרונותיו, שלקח בשב" 924 מרכבות⁽²²⁾.

הוקרם שונם הצען לראות בס"סרא את ראש הברית
הכנענית, וסוברם שמה שכתוב שהוא היה שר צבאו של ב"ן,
א"נה אלא תוספת מאוחרת⁽²³⁾, וזאת הם מבססים היות ובש"רה
נזכר רק ס"סרא. אולם נ"מוק זה כשלעצמו אינו מספיק. כידוע,
אין ס"סרא נזכר בתחילת הש"רה או בהמשכה, כשמדובר על מלכ"י-
כנען, אלא רק בת"אור עצם הקרב ובת"אור מותו ב"ד"י על.
לעומת זאת, נזכר ב"ן לא רק בפת"חה ובסי"ום הס"פור
הפרוזא, אלא גם במהלך הס"פור עצמו שומעים אנו על "ס"סרא
שר צבא ב"ן" (שומ" ד, 7); ובחמשך נאמר: "כי שלום ב"ן
ב"ן מלך-חצור וב"ן בית חבר הקני" (פסוק 17). קטעים אלה
בודא"י אינם שייכים למסורת, אלא מס"מורים על הקרב עצמו,
ועל גורלו של ס"סרא. הקשר בין ס"סרא לחצור נזכר גם במקרא
במקומות אחרים (שפ"א ב, 9; תהלים פג, 10).

מבחינת הטכסט קשה לראות הצדקה להפרדתו של ס"סרא
אשר בחרשת הגויים מ"ב"ן מלך חצור; ומה בדבר הנימוקים
הענייניים לכך? מחקתה של חצור ממלחמת דבורה פותרת כמובן
את הבעיה הקשה של הופעתה הכפולה בשתי המלחמות ומאפשר
את קיום המסורת המקראית על א"חורה של מלחמת דבורה
למלחמת מ"י-מרום. אך הפיתרון המדומה של בעיה זו הופך את
מלחמת דבורה כולה לחידה מוחלטת. בסוף התקופה הכנענית
חצור היא בין הערים הכנעניות, הגדולה ביותר שבארץ. אפשר
להבין שמלכה עומד בראש ברית גדולה של מלכים כנעניים בצפון
שבכולתם לגי"ס 900 מרכבות אשר חלשו על כל העמק הצפוני.
על חרושת הגויים, לעומת זה, אין לנו שום ידיעה, לא ממקור
חיצוני ולא מן המקרא. איזו עיר מסתורית עלתה כאן לפתע
בראש כל ערי כנען, שכולן ידועות מן המקראות המצריים והן
מוסיפות למלא תפקיד נכבד גם בתקופה הישראלית? אפילו
ברשימה המסכמת של מלכי כנען המנוצחים שב"הושע פרק ב, אין

זכר לעיר בשם זה. הצעות הזיהוי השונות של עיר זו. כגון זיהויה בסביבת חרתיה באזור שער העמקים⁽²⁹⁾, אין לה אחיזה ואין לנו שום ידיעות על קיומה של עיר זו.

להלן נראה, כי כיוון בריחתו של סיסרא גם כן יכול לגלות לנו את מקום מושבו. בספרד תפרוזה נאמר, כי "חבר הקיני נפרד מקין מבני חבב חתן משה, ויט אהלו עד-אלון בצעננים (קרי: בצעננים) אשר את-קדש" (שופטים ז, 11). אלון בצעננים ידועה לנו בגבול הדרומי של גחלת גמלית (הו"ו³⁰), שעבר מן התגורר אל הירדן באזור נחל שבנאל. סיסרא ברח איפוא, ברגליו בכיוון לבקעת שבנאל, וכאן מצא את מותו באהלה של יעל אשת חבר הקיני, שהיה בן-ברית למלך חצור. אנו רואים איפוא, כי בריחתו הייתה בכיוון לחצור; מכאן אנו למדים, שחרושת הגוונים, עירנו של סיסרא, הייתה סמוכה לחצור, או שסיסרא היה שר צבא חצור? גם שמה של חרושת הגוונים הוא שם המעורר קושי. בשמות מורכבים של ערים, החלק השני של השם כולל, בדרך-כלל, את האזור שבו שכנה העיר כגון: יבש-גלעד, באר-שבע יהודה, קדש-גמלית; ובזמננו "גוונים" פירושה עמים, ואל נכון זחור כיוני כללי לאוכלוסית הגליל. ואכן, בכתובים אחרים אנו מוצאים את הצירוף "גליל הגוונים" (שעיה ה, 23). ברשימת מלכי כנען (הו"ו³⁰) גמנה "מלך גוים לגליל", ומאחר שלא שמעו על עיר מלוכה כנענית בשם גליל, נראה יותר שיש לקרוא כתרגום השבעים: "מלך גוים לגליל", כלומר מלך גליל הגוונים. מסתבר איפוא, שהשם "חרושת הגוונים" היא צורה מקוצרת של "חרשת גליל-הגוונים", כלומר חרשת שבאזור גליל-הגוונים, ומקומה על-כן, בגליל הדרומי ולא באחד העמקים. הצעה זו משלמה ועולה גם מכיוון בריחתו של סיסרא. לאור כל השקולים שלעיל, נראית הצעתו של מזר⁽³⁰⁾ שחרשת הגוים איננה עיר, אלא מונח מקביל ל"גליל הגוונים" עצמו, שכן חרש - חרשת פירושו אזור הדרומי מיוער. יש לציין, שגם בתרגום השבעים, באחד משלושת הפסוקים שבהם נזכרת "חרשת הגוים" במקור העתיק

בשם "חדשת" המלה ה"וונ"ית ליער.

כאן נשאלת השאלה: האם השקפה זו יכולה לעלות בקנה

אחד עם לשון הכתוב: "ומכרם ה' בידי בני מלך כנען אשר מלך בחצור ושר צבאו סיסרא והוא יושב בחרשת הגוים. ויצעקו בני ישראל אל ה' כי תשע מאות רכב ברזל לו והוא לחץ את בני ישראל בחזקה עשרים שנה" (שופ' ז, 2-3) ? "ששבה" בחבל ארץ מסניימ עתים כרוכה בשילשון ואף בזכור של איזור מסויים, כגון: "מלך ערד יושב הנגב" (במ' כא, 1); "ששת חדשים ישב עם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום" (מלכים א' יא, 16); ובמצבת מסע מלך מואב: "גירש עמרי את ארץ דפנא וישב בה" (שורח 8). פירוש זה של "והוא יושב בחרשת הגוים" דבר זה מתאים להמשך: שסיסרא לחץ את בני ישראל בחוזקה, בעזרת כוח הרכב הכבד שהיה ברשותו, במשך 20 שנה. אם נתבונן לפתחה לשירת דבורה, גם-כן נוכל ללמוד, שלמערכת עממה קדמה תקופה של זיכור אכזרי מצד הכנענים. לאור הנאמר לעיל, היה קושי בהבנת הנאמר בספר שופטים פרק ז, 13, שסיסרא הזעיק "את כל רכבו תשע מאות רכב ברזל ואת כל העם אשר אתו מחרשת הגוים אל גחל קישון". מובן, כי מרכבות המלחמה חנו בבסיסים ולא סתם בגליל. חז עם זה ברור, שבשום עיר כנענית, פרט לחצור, לא היה מקום בשביל 900 מרכבות, ולכן אפשר להבין כאן את הביטוי "מחרשת הגוים" במובן מכל בסיסו שבגליל, אף כי יש להניח שרוב הרכב חנה בער כנען שבעמקם. קשה יותר הוא הכתוב בפסוק 16, שאחרי הנצחון רדף בדרך "אחרי הרכב ואחרי המחנה עד חרשת הגוים ויפל כל מחנה סיסרא לפי חרב ולא נשאר עד אחד". גם כאן עלינו להניח שהכוונה היא, שהישראלים רדפו אחרי הרכב עד לבסיסם שלהם שבגליל, שאלהם ברחו הכנענים מאחר שנתקו מעריהם שבעמק הדרום, על-ידי גחל קישון הגואה. סיוע נוסף

להנחה שחרשת הגוים אינה אלא כינוי לגליל, מוצאים אנו גם ברש"מא מלכ" כנען המנוצחים ביהושע פרק י"ב. רש"מא זו מבוססת על סיפורי המלחמות, כפי שאנו למדים מהשוואת שמות הערים בדרום הארץ³¹): יריחו, העי, ירושלים, חברון ירמות וכו' עם סיפורי המלחמות. והנה בהמשך נזכרות: מדון (א"א נמנ"ת בתרגום השבעים), חצור, שמרון, מראון (בנוסח השבעים: מרון) ואכשף. אילו אן הערים שהשתתפו במלחמת מ"מ-מ"ו. אחריהן נזכרת גם: תענך, מגדו, קדש, קנעם לכרמל, דור לגפת דוד ומלך גוים לגליל (בשבעים: מלך גוים לגליל). אין ברש"מא "מלך לעיר חרשת הגוים", אך שומעים אנו על "מלך גוים" הוא "מלך גוים לגליל", שהיא כנראה השליט הכללי של הגליל.

בחלק זה של רש"מא מלכ" כנען נזכרות ערים שונות שא"נ מופיעות בסיפורי המלחמות כגון: קנעם ודור, וכנראה שלפני המחבר היו תיאורים מפורטים יותר שלא נשתמרו במקרא וייתכן שבקטע המתחיל בתענך ומגדו ומסתמים בגליל הגוים, נמנו בג' הברית הכנענים העיקריים, שמותיהם חסרים בתיאורים של מלחמת דבורה והם: תענך, מגדו, קדש, קנעם ודור. אליהם ש' בודא לצרף את ארבע הערים שנזכרו כבר לפני-כן בקשר למלחמת מ"מ-מ"ו: מרון, שמרון ואכשף; וזו למעשה רש"מא הערים הכנעניות החשובות בעמק הצפון ובגליל: מחוץ הכרמל ועמק עכו במערב עמק יזרעאל, עמק הירדן הצפוני במזרח ועד לגליל העליון הכנעני בצפון.

אן לפי הסיפור והן לפי שירת דבורה, הצליח הכוח הכנעני הגדול מתחילה לדכא את השבטים הישראליים בצפון, והיוה סכנה גדולה לליכוד כוחות שבטי ישראל, שכמותם לא נתרכזו בתקופה זו לפעולה משותפת. לפי הסיפור, הוצע בק עשרת אלפים מאנשי זבולון ונפתלי (שופ"ד 10). ייתכן שהייל של 10,000 איש הוא מוגזם, אולם נאמר שלמערכה התייצב כוח רב משבטי זבולון ונפתלי, שג' שבטי-הגליל שבקרב המערכה.

שירת דבורה מזכירה שבטיים גוספיים: זבולון, יששכר ונפתלי
מן הגליל, אפרים, בנימין ומכיר(מנשה) מהר אפרים. לגבי
ראובן, גלעד (גד), דן ואשר, מציין המשורר שלא השתתפו
במלחמה; ושני שבטי הדרום הנותרים: יהודה ושמעון אינם
נזכרים כלל. יש להבין, כי לא צ"פו כלל, בתקופה זו שהם
יתחברו למלחמה.

למעשה משלטים שני המקורות שבמקרא זה את זה. גם
השירה נדגישה שבני זבולון ונפתלי הם המשתתפים העיקריים
במלחמה. זבולון נזכר פעמיים; וכן נזכרים זבולון וגם
נפתלי במשפט האחרון הקודם לתיאור הקרב: "זבולון, עם
חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה" (שופ' ה, 18). לעומת
זאת הייתה דבורה מהר אפרים, ממקום שבין הרמה (שבבנימין)
ובין בית-אל (שבאפרים)⁽²⁷⁾. מכאן שאנו יכולים להניח, שגם
מבין שבטי אפרים בא כוח מסויים לקרב.

בראש הכוחות הישראלים עמד ברק בן אבינועם מקדש
נפתלי. מקובל לזהות את עיר מולדתו עם קדש בגליל (תל קדש).
העיר הכנענית הגדולה בגליל העליון, מצפון-מערב לחזור;
אומנם עיר זו הייתה אחר-כך אחת הערים החשובות שבגליל
נפתלי, אולם אין לזהותה עם עיר מולדתו של ברק⁽²⁸⁾. קדש
הוא שם נפוץ, וקדש הצפונית אינה מכונה אף פעם קדש נפתלי,
אלא תמיד קדש בסתר ורק פעם קדש בגליל בהר נפתלי (הוי"כ, 7).
בתיאור על ההכנות נאמר: "ותקם דבורה ותלך עם כרק קדשה.
ויזעק ברק את זבולון ואת נפתלי קדשה" (שופ' ז, 9-10).
קדש בגליל שוכנת הרחק ממקום המערכה. מה טעם לקבץ תחילה
את החייל הישראלי למקום צפוני זה, כדי לרדת אחר-כך לתבור?
בהמשך הסיפור נאמר, שחבר הקינים נטה אהלו "עד אלון בצעננים
(בצעננים) אשר את קדש" (שופ' ז, 11). אין להניח שכאן
מדובר על קדש אחרת מאשר זו שזכרה בספור הקודם; ומכאן
ועל"נו לחפש אפוא, את קדש נפתלי באזור שבסביבת בניאל.

בקִרְבַּת יִבְנָאֵל מִצִּוֵּי מָקוֹם בְּשֵׁם ה' רַבַּת אֶל קֹדֶשׁ, מִמִּזְרַח לַפּוֹרֵת,
 וְשֵׁם נִמְצָאוּ שְׂרִידֵי יֵשׁוּב גְדוֹל מִדְּאִשִּׁית תְּקוּפַת הַהִתְנַחְלוֹת
 הַיִּשְׂרָאֵלִית. יֵשׁוּב זֶה שׁוֹכֵן בְּנַחֲלַת גַּמְתַּלִּי, אֲךָ לֹא הִרְחַק מִן
 הַגְּבוּל עִם זְבוּלוֹן, 5 ק"מ צְפוֹנִית-מִזְרָחִית מִיִּבְנָאֵל הַקְּדוּמָה
 (תַּל א-נָעַם), בְּמִרְחַק שֶׁל 16 ק"מ מִן הַתְּבוּרָה.

3. הַתְּעֻכּוֹת, מָקוֹם הַקִּרְבַּת וְהַמְעֻרְכָה

שִׁירָה מִתְאֲרַת כָּל דָּבָר בְּצִמְצוּמָה לְשׁוֹן; עַל-כֵּן אֲנִי
 מוֹצֵאִים רַק תֵּאֲוֹר קֶצֶר שֶׁל הַמְעֻרְכָה בְּשִׁירַת דְּבוּרָה: "בְּאוּ מַלְכִים
 גַּלְחָמוּ, אִז גַּלְחָמוּ מַלְכִים כִּנְעָן בַּחֲעֲנָךְ עַל-מִי מִגְּדוֹ, בַּצַּע כֶּסֶף לֹא
 לָקַחוּ. מִן הַשָּׁמַיִם גַּלְחָמוּ... נַחַל קִשְׁוֹן גִּרְפָּם, נַחַל קְדוּמָה,
 נַחַל קִשְׁוֹן" (שׁוֹפְטִים ה, 19-20). עַל סִמְךָ תֵּאֲוֹר זֶה, שֶׁ
 חֲחוּשְׁבִים שֶׁהַמְעֻרְכָה הִיא בְּצִד הַדְּרוֹמִי שֶׁל הַעֲמָק, בְּסִבְבַּת מִגְּדוֹ.
 כִּי אִתּוֹ לְסִימּוֹר, מִבֵּיא הַמְקוֹד הַפְּרוּזָאִי פִרְטִים רַבִּים וְיֵתֵר וְאַחֲרֵיהֶם.
 דְּבוּרָה אֹמֶרֶת לְבָרְךָ: "לֵךְ וּמְשַׁכַּת בַּהַר תְּבוּרָה וּלְקַחַת עִמָּךְ עֲשֵׂת
 אֶלְפִים אִישׁ מִבְּנֵי גַמְתַּלִּי וּמִבְּנֵי זְבוּלוֹן. וּמְשַׁכַּת אֶלְיָךְ אֶל-נַחַל
 קִשְׁוֹן אֶת סִסְרָא שֶׁר-צַבָּא יִבְיָן וְאֶת רִכְבּוֹ וְאֶת חֲמוֹנוֹ וְנִתְתַּהֵוּ
 בְּיַדְיָךְ" (שׁוֹפְטִים ז, 6-7); וְבָרַךְ מִבְּצַע אֶת דְּבַרְיָה: "וַיִּזְעַק בְּרַךְ
 אֶת-זְבוּלוֹן וְאֶת-גַּמְתַּלִּי קֹדֶשׁ, וַיַּעַל בְּרִגְלָיו עֲשֵׂת אֶלְפִים אִישׁ
 וַתַּעַל עִמּוֹ דְּבוּרָה... וַיִּגְדּוּ לְסִסְרָא כִּי עָלָה בְרַךְ בֶּן-אֲבִינָעַם
 הַר-תְּבוּרָה. וַיִּזְעַק סִסְרָא אֶת-כָּל-רִכְבּוֹ תִשַׁע מֵאוֹת רֶכֶב בְּרִזְלָיו...
 מִחֲרַשַׁת הַגּוֹזִים אֶל-נַחַל קִשְׁוֹן. וַתֹּאמֶר דְּבוּרָה אֶל-בְּרַךְ: קוּם כִּי זֶה
 הֵינִי אֲשֶׁר נָתַן ה' אֶת-סִסְרָא בְּיַדְךָ, הֲלֹא ה' יֵצֵא לְפָנֶיךָ; וַיִּרְדּוּ
 בְרַךְ מִחַר תְּבוּרָה וַעֲשֵׂת אֶלְפִים אִישׁ אַחֲרָיו. וַיָּתֵם ה' אֶת-סִסְרָא
 וְאֶת-כָּל-הַרְכָּב וְאֶת-כָּל-הַמַּחֲנֶה לְפָנֶיךָ בְּרַךְ, וַיִּרְדּוּ סִסְרָא
 מֵעַל הַמַּרְכָּבָה וַיִּנְסוּ בְּרִגְלָיו. וּבְרַךְ רָדַף אַחֲרָיו הִרְכָּב וְאַחֲרָיו הַמַּחֲנֶה
 עַד חֲרַשַׁת הַגּוֹזִים, וַיִּפֹּל כָּל-מַחֲנֶה סִסְרָא לְפָנֶיךָ-חֲרָב, לֹא נִשְׁאַר עַד-
 אַחַד" (שׁוֹפְטִים ז, 10-16). לְפִי הַתֵּאֲוֹר הַזֶּה יוֹצֵא, שֶׁבְּרַךְ
 הִזְעִיק אֶת חֵילוֹתָיו לְקֹדֶשׁ גַּמְתַּלִּי, וּמִשָּׁם עָלָה לְהַר תְּבוּרָה מִתּוֹךְ

שנ"ה המקורות עולה, שג"אות נחל ק"שון ה"ווה גורם מסי"ע במערכה. ברור שא"ן להנ"ח שהקרב עמו התנהל בקפ"קו של הנחל, אלא מסתבר שהנחל הגואה הפרי"ע לרכב הכנעני במנוסתו. כנראה שלמנ"ה המערכה עברו חיילות הכנענים את אפי"ק הק"שון בדרכם לשדח-הקרב, וכתוצאה מן המפלה התקשו לעבור אותו בחזרה במנוסתם צפונה, בגלל הנ"אות המתאומ"ת של הנחל; וכתוצאה מכך, הפכה המנוסה הכנענית למפלה נמרצת, שבה אבד רובו המכרי"ע של חי"ל-הרכב הכנעני.

מן האמור לעיל, יוצא שא"ן לקבל את דברי השירה לפי משמעותם הט"לולית ולהנ"ח שהמערכה עצמה התנהלה בסביבות מקור-המים של מג"דו, או בין מג"דו לתענך. אילו היה הדבר כך, לא נב"ן מדוע עבר מכאן את כל העסק והגי"ע לבקעת בניאל, במקום להימלט לאחת הערים הכנעניות הקרובות. אפשר אי"פוא, להב"ן את דברי השירה רק באופן כללי. תענך ומג"דו הי"ו כסיסי הכנענים הקרובים, שאליהם לא הצליחו לחזור הכוזחות הכנענים בגלל גיאנות הק"שון. איזור המפלה היה כנראה נתון למרותה של מג"דו ונחשב על תחום הע"ר; וכפי הנראה לא הייתה בתקופה זו, ב"ן מג"דו לחמור, ע"ר כנענית עצמאית שהתחרתה בש"לטונה של מג"דו על איזור זה. ואכן, מתוך מכתב אל-עמרנה⁽²⁹⁾ למד"ם אנו שונים הסמוכה לגבעת המורה נחרבה על-יד מלך שכ"ם, ומלך מג"דו חדש את אדמותיה באמצעות אנשי-מטה שהביא מ"פ"ע (הושע ט"ב, 12) - כ"ום נפא שעל-יד נצרת. מלך מג"דו שלט אי"פוא על שלושת העמק הצפונות, שב"ן שונים ל"פ"ע (במקורות מאוחרים נזכר: בקעת כסי"לות) עוד בתקופת אל-עמרנה (במאה ה-14 לפ"ה) וא"ן ס"בה לחשוב, שהמב"ן היה שונה בתקופת שקדמה למלחמת דבורה.

אד"עות מחולקות לגבי ז"אוי"ו נחל ק"שון אנזכר בת"אורי"ו המלחמה הזאת. ש חוקרים אשזכרי"ם, שא"ן כאן אכוונא לק"שון

היורם מערבה על-עז מכרמל, אלא לנחל ש"ש לבקשו לרגלי אתבזר.
הם מוצאים אותו עם נאזי ב"רה (אנקרא כיום: נחל תבזר), הזורם
אל א"רדן. מחוקרים מוצאים סיוע לז"מזי זה משם המקום
קש"זן שבנחלת ששכר (א"מ' ש"מ, 20), אשר מוצאים אותו במ"רבית-
קש"זן עם נאזי-ב"רה, לרגלי אתבזר. השערה זו של מחוקרים
א"נה מתקבלת על אדעת השת"ש"בות: א" מן המסופר על מלחמת
אל"מז בנב"א"א אבעל (מלכ"מ א"מ, 40) אנו יודעים, שנחל קש"זן
זרם לרגלי מכרמל, וקשה להניח שא"ז שג" נחלים אש"ב"מ שנשאנו
את אותו השם באותה המ"ב"ב"ה. ב" ה"ת נאזי ב"רה זורם לרגלי
אתבזר מש, קשה להניח שארכ"ב הכנעני ג"ס"א לעלות על אתבזר,
אפ"לו לעבזר לרגל"ז מש. שלוה"מ"ז העל"ו"נות של נחל קש"זן
מתח"לות, לעומת זה, לרגלי גבעת המורה נאף מצפון לו; וכד'
להגיע ממג"דו לצד הצפוני של העמק, לבקעת כס"לות, יש מכרה
לעבזר שלוה"מ"ת אלה.

לאור הנאמר לע"ל אנו יכולים לשחזר את המ"ערכות לקרב
בצורה הבאה: הח"לות ה"ש"ר"אל"ים אתרכ"זו בהר תבזר המקודש
(דבר"ם לג, 19) ששכן בגבול נפת"ל, ובולון ג"ששכר. ר"כ"ז
הכ"חות ה"ש"ר"אל"ים בהר תבזר הגבוה והתלול, שמדר"ו"ות"ו א"ו
בתקופת המקרא מ"ז"ע"רים, א"ה בו כד' להב"ש"מ"ם בפנ"ג כל התקפת
של ח"לות ארכ"ב הכנעני"ם. מא"דך ג"ס"א, לא יכול א"ה ח"ל-
ארכ"ב הגדול לעשות דבר, אלא לחכות בארץ המ"ש"ור עד אשר
י"אל"זו בנ"ש-י"ש"ר"אל לרדת ממעוז"ם, מס"בות שונות (אז"לת מזון,
או התקפת י"ש"ו"ב"ים י"ש"ר"אל"ים נכד"מ"ח). נראה ש"ס"ר"א ר"כ"ז את
ח"לות ארכ"ב החזק"ים שברשותו (כפ"י שא"ש"ר"אל"ים צ"פ"ו), ועבר את
הק"ש"זן בדרכו לא"זור אתבזר. על-ע"ז כך העמ"ד את צבאו
בתחום פנ"ע"תם של הכ"חות ה"ש"ר"אל"ים שחנו על אתבזר, ומסר
להם את המ"ז"מ"ה לבחור לעצמם את שעת המערכ"ה. המסורת מתארת
לנו את מקרב בק"צ"זר צמר"ץ: "וי"רד ברק מאר תבזר ועשת אלפ"ים
א"ש אחר"י"ו" (שופ"י ד, 14). אנו רואים כי המ"ז"מ"ה נשארה בי"ז
ברק, והוא הפ"ע את ארכ"ב הכנעני בג"ח"תו הפתאומ"ת, אשר ח"כ"ה

לשנינו במזג-האוויר, כלומר לגשם, אשר לא אחד לבוא, והפך את קרקע העמק לבוץ טובעני, דבר שפגע בעד תמרון חופשי של הרכב הכנעני. (מפלא דומה היתה לבנות הברית, בשנת 1948, כאשר הסנקים לא כלו לאכנס לפעולה ולתמרון כראוי הנות ואתחלקו על אגבעות ועל הארמים בגלל משלג מכבד שירד) מנסת מכנענים הפכה לתבוסה מוחלטת, בעקב בגלל גאות אקסון מאת המשפטים הרבים. הגה כ" כן, הפך פענום של מכנענים לנקודת התורפה שלהם. כוחותיהם נשענו על חילות הרכב, שקשה היה לבני-ישראל לעמוד בפניהם עם נשקם הקל בלבד, רובו בתקופה זו היה כלי הנאות ואבני-קלע וכן קשתות פשוטות⁽³⁰⁾. אולם מרכבות בלבד אין בתן להכריע אייב מחושל ומקפץ שהזומה בידיו ואז פגיע בתנאי קרקע ומזג אוויר בלתי נוחים; וכמו שאין יכולת אכדעה לסנקים ללא חיל-רגלים שתקדם בעקבותיהם, כן היה מצבו של חיל-רכב הברזל מכנעני. מעניין לציין כאן, כי הולשה זו ניכרת גם במלחמותיהם של מכנענים נגד המצרים; כי בכל מקום שלא הצליחו לפרוץ ולפזר את מערכת האויב במכת חיל-הרכב הגדול היתה אז המערכה אבודה למעשה, כגון במלחמת מידו בימי תחומים א-313). מאחר שהזומה נשארה ביד ברק, תודות למצב הטופוגרפי של עמדתו, ומאחר שססרא התקרב לקראת הריכוז הישראלי, הוא אפשר לברק לבחור את הזמן בו תחיל את הקרב; כך שנשלו מחילות הרכב מכנענים כוח-המחץ והאפתעה; לחצם בתנאי הקרקע אבליתי נוחים בו נמצא רכב הברזל, לא היה בו כדי לשבור את אכוחות הישראליים הגופים שכלו להסתתר ולתמרון בקלות. ואף לאקף מכל צד את חיל-הרכב הכנעני, במידה ש"שקע" בבוץ, והפסיד מחדותו. עד מהרה ראו מכנענים את כוחותיהם פזורים לכל עבר, כשאין ביכולתם לסגת אל בסיסים שבחלקו הדרומי של העמק.

אפשר להבחין כי סטרא, בהערכו את חסו הכוחות היריבים, הגיע לידו שקול של טעות; הוא סבר בודא, שהילוח הרכב שלו תגברו על נקלה על אגודים אישואליים הכלתי מאורגנים, ואשר היו מזויינים בנשק קל בלבד. הוא לא העלה כלל בדעתו, שהישראלים יעזו לקחת את היוזמה בידיהם ולהתקף את הרכב הכנעני בעמק. שקול דעת זה של סטרא יובן על סוד האשמה שהיא זה למעשה הקרב הראשון שבו העזו בני-ישראל להתקף ריכוז רב כה גס של אויבי הכנעני. מכאן גם נבין, את הרושם האדיר שהשאיר הנצחון הזה על בני הדור, שראו בו מאורע מכריע במערכה הגדולה והמפושטת שציינתם בין בני-ישראל ובין הכנענים על השילוח בארץ.

על תוצאות הקרב אין לנו מוצאים ידיעות רבות במקורות, פרט לידיעה על השמדת היל-הרכב הכנעני שהשתמך במערכה. אין לנו שופעים על כיבוש ערים כנעניות; וכנראה המשיכו הערים להחזיק מעמד בחנות חומותיהן האדירות. אולם, לנו רואים, כי הנסיון של הכנענים להשתלט על שבטי הגליל נכשל. יתר על-כן, המלחמה המשותפת גישרה בין שבטי הגליל והפריז והיזקה אותם. שבט ששכר, שהיא עד כה "חמור גרם רובץ בין המשתתפים וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול ויהי לפט עובד" (בראשית מט, 14-15), אפך לשבט מנוסס בעמק המזרחי (דברים לג, 18). הספור שוב מסכם בקצרה: "ויכנע אלהים ביום ההוא את יבין מלך כנען לפני בני ישראל ותלך יד בני ישראל אלון וקשה על יבין מלך כנען עד אשר הכריתו את יבין מלך כנען" (שופטים ד, 22-24).

ד. סדר המלחמות וזמנן .

כפי הנאמר לעיל, אין לנו ידיעות היסטוריות נוספות על שתי המלחמות האלה. אולם המחקר הארכיאולוגי שנעשה באזורים האלה (בעיקר חפירות מנידו וחצור), זכן חסר שנערך בגליל העליון, יש בהם כדי לסייע לנו להבין את המלחמות הנ"ל לאור הרקע הכללי של התקופה.

1. חפירות מגידו ומלחמת דבורה $\frac{1}{2}$

אתגליות הארכיאולוגיות מצאו, כ* בתקופה הכנענית הייתה מנידו עיר מוקפת חומה, שהשתרעה על שטח של כ-60 דונם לערך⁽³²⁾. עיר מלוכה כנענית חזקה נחקימה ברצפות בפסך כל האלף השני לפני"הס עד לכבושה בידי בני ישראל למרות החורבנות שגורמו כנראה ברובם על-ידי כובשים מבחוץ, כמו אלו של ההקסוס והמצרים, לא נפועה העיר באזמן רציני, ובניניה ובצורה העיקריים נבנו בכל פעם מחדש. אחרת היא התמונה המתקבלת עם חורבן ש"כבת השנישוג האחרונה (שכבה 7) בעיר שפעליה (ש"כבה 6) הוזנחו הבצורים, השער והארמון לא שוחזרו ואף המקדשים לא חוקמו ותר מחדש. גם עיר זו חרבה בחורבן קשה, ועליה קמה העיר הישראלית הראשונה. תאריך החורבן של ש"כבה 7 ברור למד; בש"כבה זו נמצאו כתובת מצרית של רעמסס ה-6 (1130 לפני"הס בקירוב). ברור א"פוא, שהעיר הכנענית החזקה האחרונה של מנידו חרבה אחר תאריך זה. עם חורבן זה, ירד ערך המקום, אך לפי כלי החס שנמצאו במקום הוסף כנראה ששובו להיות כנעני, ורק בשנת 1000 לפני"הס בקירוב נחרבה גם עיר זו, כפי הנראה בימי דוד. נשאלת השאלה: כיצד מת"שבת תמונה זו עם ידיעותינו על מלחמת דבורה? - ו"ל פ"ל אנלברייט העלה אשעה גועזת⁽³³⁾:

הוא מפרש את דברי השירה בצורה מילולית. לדעתו הייתה "פי מגדו" בתקופה זו בטרסטוריה של תענך, כלומר שמגידו

מ"תא חר"בה או חלשה פאור בתקופה זו, עד שכל הא"זור הוא נחשב לתחומה של מעוץ. דבר זה פתא"ם, לדעתו, לתקופה שלאחר הורבן העיר הכנענית החזקה האחרונה; והוא קבע את זמנה של מלחמת דבורא אחרי תאריך זה, בין 1100-1130 לפנ"ה. בנ"תו מקום הקרב. לע"ל רא"נו, שלא י"תכן שהקרב התנהל על "פי מגד" פתח, כלומר על-פי המע"ן של מגדו, אלא בעברו השני של מק"שון אשר ה"ה בתחומה של מגדו. לפי זאת יוצא, שב"פ מלחמת דבורה התקיימה עד"ן עיר כנענית חזקה במגדו. על-כן יוצא, שאמלחמה א"תה לפנ"ה שנת 1130 לפנ"ה, שה"ה זמן הורבנה של שיכבה 7 א.

2. תגליות החפירות בחצור ומלחמת מי מרים.

החפירות הארכאולוגיות גילו, כי חצור שכנה על שני תילים גמרים³⁴: א. התל הדרומי, הגבוה יותר, ששטחו מגיע ל-80 דונם בקירוב (שיטחה של מגדו בקירוב), ורק עליו ה"תה חצור בנוי"ה בתקופה הקדומה ובתקופה האשראלית. ב. התל הצפוני, הגבוה יותר, המקיף שטח ענקי של כ-800 דונם לערך, כלומר עיר שא"ן למצוא בגודלה דומה בתקופת המקרא בארץ. ביצורים ענקיים נבנו שם עם ראשית השלטון של האקסוס, כאשר חצור א"תה כנראה, מעוז מעקרי של האקסוס בארץ; וי"תכן שמכאן המסורה על חצור כבירה כנען הקדומה³⁵. כמו מגדו כן גם חצור הכנענית, נחרבה ונבנתה מחדש פעמים אחדות. עד לפנ"ה א-13 לפנ"ה עד"ן חצור עיר גדולה שהשתרעה על-פני שני התילים כאחד, והביצורים החזקים של העיר התחזקה (שנחפרו בחלקם) עד"ן התקיימו בצורתם היסודית. בחצור לא נמצאו כתובות עם תאריכים, ולכן א"ן בי"נו נתונים מדויקים לקביעת תאריכי השכבות ברור רק מהשוואת כלי החרס תוך השוואתם לאלה שבמקומות אחרים, ובפ"חזר מאומעת ש"פוסים מאוחרים של כלי-בוא מ"קנ"ם.

השייכים לפאה ה-13 לפנ"הס, ששיכבה זו (14) לא חרבה לפני הפאה ה-13, ולכל המאוחר חרבה בראשית הפאה ה-12 לפנ"הס. על גבי שיכבה זו נבנתה עיר גוספת, אף היא הייתה כנענית (שיכבה 13) כפי שמעידים כלי החרס. עיר זו הייתה חלשה בהרבה מקודמותה, והעיר התחננה לא הייתה עוד מבוזרת. גם בחפירות שנערכו בתל הגבוה פורגשת ירידה; אך יחד עם זה נראה שחבנינים העיקריים הוטפו עדיין להתקיים תוך שנויים פועמים. איזור החומות והשער של התל העליון לא נחקר עדיין, ולכן אין בידינו נתונים אם העיר העליונה הייתה מבוזרת בתקופה זו. כלי החרס של שת השכבות דומים; ומכאן משך קיימות של עיר השיכבה האחרונה לא היה כנראה ארוך ביותר.

החפירות העלו, כי לאחר מכן חלה תמורה מכריעה בתולדות העיר. העיר התחננה נחרבה כליל ולא נבנתה עוד לעולם. בעיר העליונה, על חורבות העיר הכנענית האחרונה, נמצאו שרידים של יישוב פרימיטיבי (שיכבה 7), שנשארו מפניו רק קטעי קירות דעועים, תנורים ובורות-מגורה. כלי-החרס של פתייבים אלה שונים בצורה בולטת מן הכלים של העיר הכנענית האחרונה, והם דומים לכלי החרס שנמצאו בסקר הארכיאולוגי של היישובים הישראליים בגליל העליון. הממצא מראה אפוא, שבתקופה זו לא היה עדיין בכוחם של בני ישראל לבנות עיר כחזור. רובו של התל נשאר עזוב עד לימי שלמה, ורק מה ושם נעשו נסיונות בנייה גוספים, כגון מקדש קטן שהתגוסס בראש התל. אילו מסקנות יכולים אנו להניח מתמונה זו לגבי שת המלחמות? אין לנו עדיין תשובה ברורה לגבי הבעיה הכרוונה-לוגית המכריעה: מה נמלה העיר הכנענית האחרונה של חזור? . ידוען סבור ששיכבה 14 חרבה בראשית הפאה ה-13 לפנ"הס; אחרים סבורים שאין להקדים את חורבן שיכבה 14 לסוף הפאה ה-13, ואולי יש לייחסו רק לפאה ה-12 לפנ"הס, כלומר לפרק

הזמן השייך כבר לתחילת ימי השופטים; ושחורבנה הגמור של חצור הכנענית על-ידי בני ישראל אירע זמן לא רב לאחר מכן. מן החפירות למדנים אנו, שיריזתה והורבנה הגמור של חצור לא באו בבת אחת. בעיר הכנענית האחרונה של חצור רואים, כי ביצורים של העיר התחנתה הומקרו, אף-על-פי שהמקדשים באזור זה שוחזרו בצורה ארעית. אין אנו יודעים מה היה מצב הביצורים בעיר העליונה, אך אין לתאר קיומה של עיר כנענית ללא ביצורים כלל. מסתבר איפוא, שבעלי חצור נאלצו לוותר על העיר התחתונה ולהצטמצם בעיר העליונה בלבד. דבר זה מעיד בודאי על ירידה בנודלה ובכוחה של העיר; שכן להחזיק בעיר המשתרעת על שטח המתקרב ל-1000 דונם מצריך כוחות - הגנה גדולים. אפילו אם נניח שאוייב מסויים הצליח לכבוש את העיר התחתונה, בעוד שהעיר העליונה החזיקה מעמד, הרי העובדה מעידה שביצורי העיר התחתונה לא הוקמו עוד מחדש גם לאחר שהאוייב סר מעל העיר - עידות שהעיר נחלשה בהרבה. מן הממצא הארכיאולוגי שנמצא מעל העיר הכנענית האחרונה אנו למדנים, שהתושבים החדשים שניסו להתישב על חורבות העיר הכנענית היו ישראלים. הקראמיקה שנמצאה שם דומה לזו של תושבי הגליל הישראליים מתקופה זו. טיפוסי כלי החרס הללו לא הובאו ממרחקים, אלא עוצבו ביישוב הישראלי בארץ בראשית תקופת התנחלותו. טיפוסי הכלים דומים ללא יוצא מן הכלל לכלים מן התקופה הכנענית המאוחרת, אך יחד עם זה כבר הספיקו לפתח בצורותיהם ובשיטת ייצורם קווי-הכר מיוחדים, המאפשרים להבדיל על-גקלה ביניהם ובין הכלים הכנעניים. מכאן, מסקנה ותזכחה נוספת, שהפתיישים הישראליים אשר התיישבו על חורבותיה של חצור הכנענית לא באו הנח ישר מן המדבר, אלא מאזורי הגליל הישראליים, במקום בו הספיקו לפתח את טיפוסי כליהם המיוחדים במשך תקופה מסויימת, של לא פחות מאשר שנים-שלושה דורות.

מן מעובדות האלה והמסקנות המתבקשות מהן, קשה ליישב
 את מעובדות עם האשקפה שחזור נכבשה בראשית החידושה הישראלית
 בתקופת האושע, על-ידי שבטם שבאו זה מקרוב מן המדבר. בכלל
 נשאלת השאלה: אינו עיר הם כבשו? האם את העיר הגדולה
 והחזקה של שכבה 14, או את העיר החלשה של שכבה 13? אם
 הם כבשו את הראשונה, כלום אחרי הכיבוש הישראלי וההתנחלות
 הישראלית קמה עיר כנענית גוססת? ואם הם כבשו את העיר
 הכנענית האחרונה, מי ומה גרמו לירידתה הגדולה של חצור
 שקדמה לכיבוש זה? ולבסוף, נצטרך אזי לאנשים, שעברו דורות
 אחדים מזמן הכיבוש עד שמתעורר ישראלים נוסו להתעסב
 על התל. מובן כי טבעי יותר הוא שנסיון כזה ייעשה מיד.
 ואם לאנשים את האפשרות שחזור נחבשה תחילה על-ידי האושע,
 ולאחר מכן שבה נבנתה מחדש על-ידי הכנענים, נשוב נחבשה
 לאחר מכן על-ידי דבורה נברקה? קשה לקבל השערה זו כאפשרית
 בעיקר לאור התוספת המקבילה בדרכים. ובכלל, מה צורך ראוי
 האושע, להסתבך במלחמה בגליל, בזמן שלא היה בתחום גחלת
 שבט יוסף, כשלפניו עמדו אויבים חזקים ומנוצחים אסב,
 וכאשר בדרכו לאזור הקרב עמד מלכשול עצום שהוא לעבור את
 הקו המבוזר של עיר כנען מוקפת החומה, שהשתרעו מבית-שאן
 שבמזרח ועד דאר שעל הזף הים התיכון.
 לעומת זאת מתעוררות העובדות פה עם התמונה העולה
 מבדור עצם תיאור המלחמות שבמקרא (37). הסיבה לירידתה
 הגדולה של חצור איננה מלחמת דבורה. תוצאותיה גרמו בנדא
 לירידה רצינית בכוחה רוב חילות הרכב שברשותה אבדו, ואין
 מקומם בזמן קצר כוח חדש עם כל אכילת בנה. אחד עם זה
 נצטמצם בנדא בהרבה תחום השפעתה של חצור ומקורותיה
 הכלכליים צומצמו, כך שפילך חזור שוב לא יכול היה להחזיק
 בגבורה של עיר הענק, וצמצם עצמו בעיר העליונה, שאחרי-הכל
 עדיין הייתה כגודלה של מודנה בקשר לכך, יש לציון, כי

לפרות שהמקדשים של ש"כבה 14 נעזבו וחרבו, לא נמצאה בהם ש"כבה שרימה; לעומת ש"פני שרימה חזקה שנמצאו על חורבות העיר הכנענית האחרונה. עם ההתחזקות של שבטי הגליל, וראשית המשטותם צמחה, אל הגליל הכנעני, עשה מלך חצור נסיון אחרון לבלום את התקדמותם. אולם לקראתו נענו הפעם רק העיר מרום שבגליל ועוד שתי ערים אחרות התבוסה במערכה זו, שהתנהלה במרחק מועט מחצור, הקיץ הקיץ על חצור. אפשר לשער, כי אותם המתנחלים הישראלים שניסו להתחשב על חורבות העיר היו בין אלה שכבשו את העיר הכנענית האחרונה. מתוך ההפירות שנערכו בחצור מתברר, שהעיר הכנענית האחרונה של חצור הרבה לא אחר מאמצע המאה ה-12 לפנה"ס, או קרוב לשנת 1200 לפנה"ס. נמצא שגם המלחמות היו סמוך לאותו הזמן.

ה. הרקע ההיסטורי למלחמת דבורה ולמלחמת מי מרום.

אם הרקע ההיסטורי להבנת שתי המלחמות אנו מוצאים במקורות המצריים על ארץ כנען בשלהי השלטון הזה בכנען. במקומה הכנענית המאוחרת מיתא ארץ כנען תחת שלטון מצרים, כשכלכ כנען היו לא יותר מאשר גאסאלים לפרעה שהיה השליט העליון⁽³⁸⁾. אופנים, היו תקופות של חולשה והתפוררות מסוימת, אך דווקא פרעוני השושלת ה-19, ששלטו במשך המאה ה-13, דאגו לחיזוק השלטון המצרי בכנען. אולם עיקרו של השלטון המצרי היה בעמקים ובדרכי המעבר החשובות באזורי אחר של ארץ כנען היה השלטון המצרי סמלי, בדרך כלל, והתבטא בשלטון אדמיניסטרטיבי בערים העיקריות. מצב זה מסביר את העובדה מדוע לא נזכרה במקרא שום התנגשות עם השלטון המצרי, לפרות שאחזירה העיקרית לארץ כנען אירעה במחצית המאה ה-13 לפנה"ס. אין זה בודאי מקרה, שאף

אחת מן העדויות, שעל כביכול נפטר, אינה נזכרת בתעודות המצורפות הרבות על מסעות מלכי מצרים לארץ כנען במשך הממלכה מאוחרת. מסעות אלה התואלו תמיד לאורך החוף ובעמקים, ותמוה איפוא, כי עדים כגון: לניש ואחרות אינן נזכרות ברשימות אלה. אומנם כמה מאן נזכרות במכתבי אל-עמרנא, אך אלה הם מכתבים מתוך ארכיון ולא תיאור מסעות צבאיים.

הציר, לעומת זאת, נזכרת בתעודות מצריות רבות מאוד

מקופת זו, וזאת כנראה משום שנמצאה בנקודת מפתח על "דרך הים" החשובה במסע האחרונה היא נזכרת בתעודה מס' 1 של רעמסס ה-2 (ממרים אנטטאס ה-1). קשה להניח, שמלכי מצרים כגון: רעמסס, סטי ומרנפתח, שערכו מסעות מלחמה מוצלחים לכנען, מירשו מלחמות בקנה-מידה גדול וריכוזו של רכב כנעני גדול בסביבות הצור, ואת כביושה של עיר כנענית גדולה כחציר במשע-תנופה ישראל.

אחרי מרנפתח (1224-1214 לפנה"ס) חלה התמוטטות של השלטון הרצרי בכנען. השושלת המצרית ה-19 ירדה אחרי שנות שלטון קצרות של שני מרענונים נוספים. במשך כשלושים שנה היו מריבות שלטון ומהומות מניבנות במצרים, שבעקבותיהן נפסק למעשה שלטון מצרים על כנען. רק בשני רעמסס ה-3 (1175-1144 לפנה"ס) היה השלטון המצריים יציב (השושלת ה-20), ושלטונו היה שוב מורגש בארץ כנען. בשנתו השמינית הוא נלחם במלשתיים ובשאר גוסי הים, שפלטו לסוריה ולכנען וצייפו על מצרים עצמה. אך כי רעמסס מתאר בנצחונות, אנו יודעים שהמלשתיים התיישבו בעמק החוף הדרומי של ארץ כנען, ומאז פסק למעשה השלטון המצרי בכנען לחלוטין.⁽³⁹⁾

על-פי המובנים של חפירות הצור, ניתן לאמר, שהמלחמות המכריעות בצפון הארץ בין בני ישראל ובין הכנענים חלו בתקופת "בין הזמנים" במצרים, שבין השושלת ה-19 וה-20;

כלומר, בין שנת 1210 ל-1175 לפני הספירה עם התפוררות
שילטון מצרים, אחרי מדינת מצרים המרכזית הכנענית
פול השבטים הישראליים שבאזורי הארץ, בלא כוח מבחון אשר
ישמור על שוויון-משקל מסוימים. הוצעה שעת ההכרעה על השילטון
בצפון: - כנען או ישראל?! תחילה אין ידעה של ברית ערי
הגליל עם חצור על העליבנה, נחיל-הרכב שעמד לרשותם נראה
ככוח שאין למצורו (ראה שופטים ד, 2-3; א, 6) אולם עם גלגל
סכנת הכנענים נדכורים נודול, גרם הדבר להתפוררות השבטים
אשר בה לקחו חלק שבטי ארץ ישראל ושבטי הגליל, הקרובים
למערבה. הניצחון הישראלי המפתיע במלחמת דבורה היה
ראשית המפנה ורק אחר-כך באה מלחמת מ' מרובם אנו נדכמים
לראות על רקע התפקוד השילטון המצרי בכנען את שתי מלחמות
ההכרעה הגדולות הללו שאין בישראל לכנען.

ה ע ר ו ת

(1) זמנים זה הוצע לראשונה על-ידי ג' גרסטנג, J. Garstang Joshua - Judges 1931 pp. 184 - 5; 381 - 3.

(2) עיין: ANET, p. 477

(3) עיין: 148 מט' Knudtson - Weber, Die El-Amarna Tafeln

(4) עיין: אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולסל העליון, חש"ז, עמוד 93

(5) עיין: ג' מזר, אנציקלופדיה מקראית א', טור 283-282
(6) עיין: 8 מט' Knudtson - Weber

(7) עיין: אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולסל העליון, S.A.B. Mercer The Tell El-Amarna Tablets No. 8. Knudtson, Die El-Amarna Tafeln 1915
(8) עיין: 290 מט' 54

(9) עיין: אהרונס, כנ"ל, עמוד 81-84

(10) עיין: J. Garstang, Joshua - Judges, pp. 192-197

(11) עיין: טאמר של א. פולונקס וכן: 236-237

(12) עיין: אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולסל עם 64

(13) עיין: אהרונס, כנ"ל, עם 132-129

(14) עיין: אהרונס, כנ"ל, עם 96; בנגוד לדעתו של W.F. Albright, B A S O R 35 (1929) p. 8
אולברט

(15) עיין: ג' גר-ארסן, פרס-מריון זיסון א. (תר"ץ) עם 57-
Garstang, Joshua - Judges, pp. 101 - 102

(17) עיין: אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולסל, עם 34-
(18) עיין: N. Noth Das Buch Joshua 1928, p. 43

(19) עיין: מ' תדמור זמ. פראובניץ, אחסידות בראש הנקרה, עתקת ג', 1958, עם 65-70; אהרונס, כנ"ל, עם 95

(20) עיין: אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולסל, בנסיון

(21) על ביבליוגרפיה מפורטת על בעיה זו עיין: H.H. ROWLEY From Joseph to Joshua, 1948, pp. 79 ff.

(22) עיין: ANET, p. 237

(23) עיין על סיכום ההצעות השונות וביבליוגרפיה אצל:

H.H. Rowley From Joseph to Joshua 1942, 79 ff.

ועיין במיוחד:

A.A. Albright, JNES 1 (1921), pp 84ff.

A.A. Albright (1944), pp. 67-85

(24) השוואה:

A.A. Abal, Geographie de filia Palestine 2, 1938, p. 343-4

(25) עיין: ב. מייסולר, ידיעות שבט ישראל בולטל, עמ' 34-41; וכן

. אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולטל, עמ' 98 ואילך.

(26) עיין: אהרונס, כנ"ל, עמ' 106-110.

(27) דעת אחרת באשר למקומה של דבורה עיין: א. ליינור:

אנציקלופדיה מקראית ב', טור 582-584.

(28) עיין אהרונס, כנ"ל, עמ' 100-101.

(29) עיין: מס' 248 א' The Tell El-Amarna Tablets 1939

Herzer

(30) על הנסק במקומה זה, ובמיוחד על הקשת המשושה והמורכבת,

עיין: במאמרו של א. מייסולר.

(31) עיין: במאמרו של א. מייסולר, על מלחמת חרותם ה-8

במדינה.

(32) עיין: הדינים והחשבונות של החפירות, הנזכרים במחקרים

המנויים להלן; A.A. Albright, B.S. 13 (190 pp. 23-46)

סיכום של רייט:

וכן, אהרונס, מדינת ישראל, עמ' 104 (באר-שבע).

A.A. Albright JNES 62, (1936) p. 228-29; 63, (1937) p. 25

The Archaeology of Palestine, (1956) pp. 117-8

Engberg, B.A.O. 78 (1940) p. 4 ff.

(33) עיין: אהרונס, התנחלות שבט ישראל בולטל מעמוד

104 ואילך. יש לציין, כי חזר ממנה לאור החפירות בחצורה.

(34) על חפירות חצורה עיין נוסף לדוחות שכבר הופיעו ידעו-

אהרונס ואחרים, חצורה, תש"ז ואילך וכן סקירות של

. ידיעות שבט ישראל, תש"ח, עמ' 11-26; תש"ט, 17-29.

35) עיינן: א. מלמט, ספר בער, ירושלים 1960, עמ' 1-7.

36) עיינן: ס. אהרונס, מתחלות שבט ישראל בולט העלסון.

צטרם 5-4; לוחות 4-5.

37) עיינן: דעה זו מובעה לראשונה על-ידי מזר, עיינן:

B. Maisler, HUCA (1952-3) pp. 80

ועיינן גם ס. אהרונס, כנ"ל, עמ' 89 ואילך.

38) עיינן:

J.A. Wilson, The Culture of Chicago 1951, pp. 166 ff.

וכן עיינן: ס. אהרונס, ארץ ישראל בתקופת הכנענים

המאוחרת ובתקופת המתחלות הישראלית, 1959; וכן עיינן

בנידון במאמרו של ב. מזר.

39) עיינן: במאמרו של ב. מזר, בנידון.

התחייבות

בעיית הכיבוש וההתנחלות של שבטי ישראל בכנען, כפי המתוארת במקרא, מוכרכים אנו להשוות עם המקורות החיצוניים והארכיאולוגיים של המזרח העתיק. החוקרים ניבטים בגישות שונות בטאפחם להתחקות אחרי התהליכים ההיסטוריים לגורמיהם, וכחוצאה מכך גמנו לעובדות מסויימות הסברים שונים. אולם, במדעי ההיסטוריה והארכיאולוגיה, שהם הבסיס למחקר מעין זה, האמת מוכרחה לצוף ולעלות. לפעמים חוסר שלימות באיסוף העובדות יביא לידי דיעה בלתי מבוססת, ואז חבוא הארכיאולוגיה וחביא את עדויותיה כדי להעמיד את הדברים כתיקונם. לשמחננו, יש בידינו נכסונם חגליות ארכיאולוגיות חדשות השופכות אור על בעיות שהיו עטופות בחשיכה גמורה. דבר אחד חייב להיות ברור לפני החוקר במקורות העתיקים: עליו להתייחס אל המקרא ולמקורות החיצוניים והארכיאולוגיים בניטרליות וכלי חיבה יתרה, ולהתעלות מגישה היאולוגית. התגליות הארכיאולוגיות בארץ ישראל ושכנותיה לימדו אותנו, שיש להתייחס לסיפורי המקרא ביהר כבוד, מכפי שעשו זאת מבקרי המקרא הקיצוניים. אולם, יש לציין, כי דווקא לגבי בעיית הכיבוש וההתנחלות מתעוררות בעיות רבות שקשה לפתור אותן מתוך ניתוח המסופר במקרא עצמו. קיימות סתירות בין מסורות מקראיות בפרטים ובהשקפות יסודיות על התהליך הזה, ולכן קשה לראות בכל סיפורי המקרא היסטוריה הגיונית רצופה. ברור שרק מחקר ארכיאולוגי יסודי יכול לקדם אותנו בהבנת התהליך הן השואה וניתוח המקורות החיצוניים ומסורות המקרא.

בהיסטוריה המקראית יש להבחין בשני יסודות: היסוד הסיפורי והיסוד הסידורי. הראשון מצטיין במקורות האומנותית, והיסוד השני הוא מדע ולימוד. בספרי התנ"ך ההיסטוריים אנו מוצאים יצירות סיפוריות והרצאות היסטוריות גם יחד. לפני מסדר המקרא היה חומר רב והיה עליו לבחור ממנו מה שלדעתו היה ראוי להיכנס בחוף הסיפור ההיסטורי. כל מה שלא נכנס, התקיים כנראה עוד זמן מה בחודעת העט בעל-פה עד שנעלם. עלינו לקחת בחשבון, כי הספרים

נערכו בטשן דורות ועל ידי אנשים שונים, ועל-כן אנו מוצאים סתירות, כי
האחד לא עמד על כוונת משנהו. לכן, כדי לעמוד על הדייוק ההיסטורי
שבסיפורים, שומה עלינו בגישתנו המדעית למקרא להפריד בין היסודות והמקורות
השונים שבסיפורי ההיסטוריה ולעמוד על זמן חיבור הפרשיות. הסתירות
שאנו מוצאים בסיפורי ההיסטוריה חשובה לנו מאוד והן מאפשרות לבחון את
האמת שביניהן. קו ברור אנו מוצאים בהמצאה ההיסטורית במקרא, והוא
התכלית המכוונת מצד ההשגחה העליונה - הכוח המניע בהיסטוריה הישראלית
לפי המקרא, היא הבחירה האלוהית; דבר זה הוא למעשה לא היסטוריה אלא
תיאולוגיה; כלומר, שתיאור כיבוש הארץ במקרא נמסר לנו לא כמעשה היסטורי
טהור, אלא שהגרעין ההיסטורי נעטף באגדות ובסיפורים השזורים זה בזה.
מתוך קריאה מבין השיטין במקרא אנו יכולים להיווכח, כי לא בפעם אחת
ולא על-ידי כל השבטים בצוותא נכבשה כנען; אלא היו גלים שונים ובתקופות
שונות. דבר זה עומד בסתירה למסופר בספר יהושע, כי היאר כפי שהוא רצח
לראות את הכיבוש. הבעיה העיקרית לגבי הערכת המסורת על הכיבוש בספר
יהושע, היא ההבחנה בין מסורת קדומים (יסוד היסטורי) ובין יסוד סיפורי
שיסודו בדמיון העממי; ולכן אנו מוצאים סיפורים אטיולוגיים ברוב סיפורי
הכיבוש. קיימים חילוקי דיעות בנידון בין החוקרים: יש השוללים כל
משמעות היסטורית לסיפורי המקרא על הכיבוש (אלט ונוט), ויש המקבלים
את רוב הסיפורים כהיסטוריים. כמובן שאין לקבל את שתי הדיעות הקיצוניות
האלה. ברבים מן הסיפורים האטיולוגיים יש גרעין היסטורי, אם כי לפעמים
נעטף בקליפה כה עבה שקשה להבחין בגרעין העובדתי. חוקר המקרא מתפקידו
לקלף קליפה זו ולגלות את האמת ההיסטורית.
יש חוקרים הרואים בכיבוש, כפי המתואר בספר יהושע, ככיבוש כולל.
עיון מעמיק במקרא עצמו יעמידנו על הניגוד לדיעה זו. לא רק בכרוניקה
של ספר שופטים מרק א' מסופר על כיבושים של שבטים בודדים, אלא גם בספר
יהושע (מרק טו) אנו יכולים לראות זאת. כן יש לנו עדות מסייעת בסיפורי:

במדבר ודברים, המרמזות על מסעיהם השונים ונמרדלי. כל שבטי ישראל לכנען.
עצם הקפיצה הפתאומית ממלחמות יהושע בדרום למרכז הארץ ולמלחמתו בצפון
(המתוארת בקיצור נמרץ) מעמידה אותנו בפני ההייה והשתוממות על אפשרות
מציאותית של המעשים הללו. ברור לנו שהמחבר שכתב את ספר יהושע מאוחר
מאוד אחרי המאורעות המתוארים, ייחס את כל המעשים הגדולים ליהושע מן
המאוחר אל המוקדם, כאשר היה רחוק מן המאורעות האמיתיים של ימי כיבוש
הארץ; ומובן שהספר נכתב בתקופה שבה הייתה כבר כתיבת היסטוריה, והמטרה
שעמדה לפני המחבר לא הייתה לכתוב היסטוריה לשמה, אלא ללמד את מוסר
החשכל ולא דיוק היסטורי.

מחקר המקרא החלבט רבות בבעיית השמעות ההיסטורית של המקורות
המקראיים. היו חוקרים (כמו י. ולהויזן) שראו בבחינים הפילולוגיים
והתיאולוגיים בשיטת המקורות מפתח כדי לברר את מהימנותם ההיסטורית של
הכתובים. שיטת המקורות דוחה את תיאור הכיבוש לפי ספר יהושע וכן את
המחואר בסיפרי במדבר ודברים על כיבוש עבר-הירדן המזרחי, שבהם מתואר
ישראל כעם מאוחד הכובש את ארצו; הטענה היא, שאין זו מציאות היסטורית.
שיטת המקורות מתייחסת בעיקר לסכימה הכללית, ואין בה נקיטה עמדה לגבי
מסורת בודדת זו או אחרת.

המחקר החדש, בכל זאת בא לידי מסקנה, שיש במקורות השונים חומר
קדום. חוקרים הדבקים עדיין בשיטת המקורות, יוצאים מתוך מחשבה שבתולדות
עם ישראל יש קו התפתחות אבולוציוני.

לעומת התפישה הנ"ל, יצאו חוקרים אחרים (אולברייט וקויפמן), ואנו
עדים לשתי גישות קיצוניות ביקורתיות שבין קויפמן ונוס. האחת באה לקיים
את הסכימה של הכיבוש שבספר יהושע והשנייה דוחה אותה; אם כי שתי האסכולות
מסכימות שיש אופי אגדה-עממי לסיפור הכיבוש. אולם, חולקים במה שנוגע
לעצם הכיבוש על-ידי שבטי ישראל. קויפמן רואה בעובדה שהרשימות הן אוטופיות
עדות וראייה שהן קדומות והן מלמדות על כיבוש שלט, אך מודה שהתוכנית
לא באה לידי ביצוע מלא כמי שהתוודעה בספר יהושע.

נזם, בעיקבות אלט, איננו רואה בסיפורים שום גרעין עובדתי, אלא

אגדה שנוצרו בכנען לאחר ההתיישבות של הישראלים בארץ, שתכליתם לתת חשבה למהייות שהתעוררו לגבי תופעות מקומיות. החטישה של כיבוש אחיד לדעתו, נחבשה זמן רב לאחר ההתנחלות.

אם נבחון את המסופר במקרא על רקע ידיעותינו על חולדות התקופה מן המקורות החיצוניים - מקורות בני זמננו של המאורעות, חוץ הקבלה עם הממצאים הארכיאולוגיים שנהגלו בעיקר בזמן החדש, הרי שנבוא לכלל דיעה שהיא מעין "שביל הזהב" העומדת בין שתי הגישות הקיצוניות הנ"ל.

נוכחנו לדעת, כי כדי לעמוד נכונה על העיניינים הנוגעים בפרשת

כיבוש הארץ עלינו להקור ולהשווה במיוחד בשלושת המקורות העיקריים: במסורת המקראית, במקורות החיצוניים ובתגליות הארכיאולוגיות. כידוע קיימת מחלוקת בין החוקרים גם לגבי המקורות בסעיפיהם השונים.

במקרא קיימות מסורות שונות בשאלת דרכי הכיבוש והחדירה של שבטי

ישראל לעבר-הירדן המזרחי ולארץ כנען. על החדירה של שבטי ישראל אנו מוצאים בספרי במדבר, ובחמצית גם בספר דברים (פרק א-ג), ופירוט המסע לארץ כנען מחואר בספר יהושע. על צורת הכיבוש באיזורים השונים אנו מוצאים מסורת שונה לחלוטין מזו שבספר יהושע, בפרק א' שבספר שופטים; וקיים פער גדול בין שני המקורות המקראיים האלה. כן אנו רואים כי בספר יהושע עצמו קיים פער בין התיאור ההיסטורי על הכיבוש בפיקודו של יהושע (פרקים א-יא) ובין הסיכום הסכימטי על השטחים שנפלו בידי יהושע, כמחואר מפרק י"ב ואילך. בשעה שהמסורת מייחסת לו את הלוקה הארץ בין השבטים, אנו קוראים שמבצעיו הצבאיים הצטמצמו בשלושה איזורים בלבד: בהרי בנימין, יהודה והגליל, ודבר זה לכשעצמו עומד בניגוד למסופר בשופטים פרק א', המחאר גם את הטובלעות הרבות שנשארו בידי האוייב לאחר מותו של יהושע. שופטים פרק א' מתאר את חדירת השבטים הבודדים ובהדרגה, ואשר הצלחתה הייתה מוגבלת, לעומת המבצע המאורגן היטב ומסע הנצחונות של כל ישראל

החה הנהגת יהושע הכובש את הארץ מדרום לצמון, בספר יהושע.

בשאלת הדרך שבה עלו בני ישראל מקדש ברנע לערבות מואב, אנו מוצאים

שתי גירסאות שונות: האחת בספר במדבר (פרק כ, 14-22); ושני, כא, מפסוק 1,

והגירסה השנייה בספר במדבר פרק ל"ג.

פרשה תמוהה אחרת בפרשת הכיבוש היא עלייתו של יהושע להר עיבל

לאחר כיבוש העי (יהו"ה, 30-35) ללא רמז לכיבוש הר אפרים. ידוע לנו, כי

קרבות בממדים מצומצמים התנהלו באיזור הר אפרים, היות ובספר יהושע פרק

כ"ב נאמר שיחושע היכה את מלכי בית-אל, תפוח, חפר ואפק בין יתר המלכים

שאותם היכה.

תמיהה אחרת במסכת הכיבוש היא כיבושה של ערד, עליה אנו מוצאים

במקרא ארבע גירסאות. לפי האחת ניסתיימה ההתנגשות הזאת בניצחון הישראלים.

הגירסה השנייה מעורפלה; ואילו הגירסה האחרונה סותרת את האחרות, לפיה

מסתיימת ההתנגשות בניצחון ישראלי כשלב אחרון לכיבוש ולהתנחלות ביהודה,

ולפי גירסה זו נערכה ההתקפה מצמון.

אותה מסורה על כיבוש הארץ במבצע צבאי אחיד וקצר מעוררת ספקות.

כיצד יכלו הפנהיגים: משה ויהושע לארגן בהנאים שנמצאו, צבא כיבוש ממושע

ובתנאי המידבר? ראינו, כי חוקרים שונים נחננו תשובות שונות על ערכם של

הסיפורים מתוך גישותיהם השונות. אומנם, יש סיפורים שבהם החומר האגדתי

שולט יותר, אך קשה לומר שאין בהם כלל יסודות היסטוריים אמיתיים. יתר

על-כן, לדעתי, כמעט בכל סיפור מצוי גרעין היסטורי. יש לגשת לחומר המקרא

גישה אופטימית, ואז נצליח לדלות ממנו עדויות היסטוריות סמוייה.

עיון מעמיק ברשימות הייחוס של השבטים (דברי-הימים א"פ פר' ב-ט),

ילמדינו על הייחוסים בין המשפחות וזיקתם הטריטוריאלית, אשר יפיץ אור על

פרשת ההתנחלות ובעיקבותיה על מסכת הכיבוש. העובדות המובאות ברשימות -

הייחוס פרמזות, כי המסורת של ספר יהושע משקפת מצב מאוחר יותר של השבטים

בנחלותיהם; ועל כן קשה לקבל את הכיבוש כאחיד, קצר ומתוכנן כמו ביהושע.

ראינו קטעים שונים במקרא כמו: הפרקים הראשונים בשופטים ודברים, הפרקים האחרונים בספר במדבר וכן פרקי הייסוס בדברי-הימים א', מוכיחים שלמעשה היה הכיבוש החליך מסובך וממושך, שבו נשחלבו פרשיות הנוגעות לזמנים ולאיזורים שונים. עוד בחקופת עמרנה אנו רואים את אותותיה הראשונים של חדירת השבטים הישראליים דרך הר אמריס אל שיטחי עמק יזרעאל, ומשם אל הגליל. עיון בשלושת המקורות יביא אותנו למסקנה שיחושע לא עמד בראש כל השבטים הישראליים, אלא בראש שבטי יוסף בלבד, וכי מבצעיו היו בהקף מצומצם יותר.

המכתב אל-עמרנה שפן המאה ה-14 וה-13 לפנה"ס אנו למדים שהמצרים

הלכו ואיבדו את שליטתם על הפרובינציות בגלל שתי סיבות: א. האפטיה המצרית למתרחש. ב. ששם לא היה בכוחם לגייס את הכוחות הצבאיים הדרושים כדי לשמור על שילטונם במני החיתים וכוחות עויינים אחרים. בין הכוחות הזרים שהסתננו לכנען אנו שומעים על הח'בירו = העפירו = ס-גש שהם שמות מקבילים לעבריים. התככים המדיניים שנבעו מן הפקידות המצרית ומושלחה, גרמו לכך שערים רבות נטשו את מבטחן במצרים, וכן כי גילו את חולשתה של מצרים, ולא יכלו לעמוד בלחץ הגובר והתחברו עם הח'בירו. המצב הביא לידי-כך שאפילו גזר, לכיש ואשקלון התחברו עם הח'בירו ועוזרים להם. מושל ירושלים שנשאר נאמן לפרעה, רואה בעליל, כי אם לא יקבל עזרה צבאית ממצרים תאבד כל הארץ והיפול בידי-הפולשים. מיכתב אל-עמרנה השיבוהן רבה כמקור להבנת ההנאים ששררו בכנען בערב הכיבוש הישראלי. בצפון הארץ, מעידיים המכתבים, כי הח'בירו הצליחו לכבוש מקומות רבים בגליל, כי ניצלו אח ייחסי האיבה ששררו בין צור וחצור אשר התחרו ביניהן על כיבוש שיטחי הגליל. אפילו ערי מבצר כמו מגידו, סבלו מהתנמלויות הח'בירו ונאלצו להתגונן בכל כלי המגן והנשק שהיה בידיהן. המעניין לציין הוא, שכל האיזור שמדרום לשכם ועד לצפון לירושלים אין המכתבים מזכירים את הח'בירו. המסקנה הנובעת מכך היא כי באותו האיזור ישבו עבריים או קרוביהם. מלך ירושלים מהאונן על לביה זארך שכם העוזרים לח'בירו. כן נשטו גדודי הח'בירו לאיזור שממערב לירושלים ופעלו גם בערי יהודה. אנו

רואים בעיקר את שלוש הערים: ירושלים קעילה ולכיש שנשארו נאמנות לשילטון המצרי, בשעה שערים רבות התחברו ועזרו לה' בירן. בטונה יותר, נשארו נאמנות לשילטון המצרי גם עכו, אכשף, מגידו וביה-טאן, ואילו הערים האחרות נפלו לידי הח' בירן או החתברו אליהם מרצונם והיוו אינם ישיר לערים שנשארו נאמנות למצרים.

המקורות החיצוניים על כיבוש הארץ העומדים לרשותינו הם מכני סוגים:

א. מקורות שיש בהם נקודות מגע עם ארץ כנען ועם תולדות התקופה הזאת.
ב. מקורות סיפולוגיים, כמו מיכתבי אל-עמרנה, פאפירוס אנסטאזי, הארכיון החיתי בתחוש וכדומה. מוכן, כי המקורות המצריים הם החשובים ביותר, הינת וכנען הייתה אז פרובינציה מצרית ודרכי התחבורה הראשיות ממצרים לתרובינציות שבצמון עברו דרכה. בתעודות המצריות השונות (כמו למשל פפירוס לידן מס' 348) אנו מוצאים כי העברים נקראו בשמות שונים בתעודות השונות, וכי הם היו מעין מעמד של נחותי דרגה או פחותי שכויות. במקורות המצריים שמן המאה ה-13 לפנ"ה אנו מוצאים נקודות מגע עם פרשת הכיבוש, בעיקר בתבליטים וברשימות הגיאוגרפיות של ערי כנען. אנו למדים שלאחד תקופת עמרנה נחמוטט השילטון המצרי בכנען, וכי השפעת כנען הייתה גדולה על מצרים והשפיעה גם על חיי התרבות והרוח שם. כדי להבין את הקורות בהיסטוריה הישראלית מעניינת אותנו בעיקר תקופת השפל והתמורות של המאות ה-13 וה-12 לפנ"ה. אין ספק שהמרידות וההתקוממות בכנען פרצו בעיקבות מלחמת קדש, שגרמה לירידת קרן המצרים במזרח התיכון. החולשה המצרית מתבלטת בימי מרנפתח וכן אחרי רעמסס ה-3. אולם יש לזכור שגם בימי הזוהר של מצרים הצטמצם השילטון המצרי בעיקר לאורך הדרכים הראשיות לסוריה, ואילו איזורי ההרים היו כמעט מחוץ לחגום שילטונה הישיר. נבין, על-כן, מדוע אין מצרים נזכרת כלל כגורם מדיני-צבאי במרשת הכיבוש.

בעיקבות קדש אנו מוצאים סינכרוניזציה עם המאורעות שבמקרא. כאשר חומר שיווי המשקל שבין שתי המעצמות (מצרים והחיתים), פלשו החיתים דרומה ואיתם באו שבטי הח' בירן. באותה עת יסדו תושבי אמורן את ממלכות קנג

מלך הכשן וסיחון מלך האמורי, שבהן נתקלו בני ישראל בעבר הירדן המזרחי וכבשון (במדבר כא, 26).

במפידרוס "מסעות מוהר" אנו מוצאים בין המקומות בהם ביקר המפקד הצבאי

בכנען את חד אאר, ואנו למדים על מציאות שבט אאר בגליל עוד לפני יציאת מצרים.

באיסטלה הניצחון של מרנפחה אנו מוצאים את ישראל נזכרת כעם. אנו

רואים מציון זה, שבסוף המאה ה-13 נמצאו בכנען שבטים ישראלים, ומלך מצרים מוצא לנחון לציניס כעם היושב על אדמחו.

אפשר לסכם ולומר, שעם גילוי התעודות והמיסמכים השונים מסוף המאה

ה-19 ובמאה ה-20, נוספו עדויות על תהליך הכיבוש וההתנחלות בכנען. ערך מיוחד יש לתעודות הבאות:

1. מיכתבי אל-עמרנה, המביאים עדויות על המצב בכנען מ-1380-1360 לפנה"ס.
2. רשימות המקומות שנכבשו בכנען מימי סטי ה-1, מסוף המאה ה-14 לפנה"ס.
3. האסטילה השנייה שהקים סטי ה-1 בביה-שאן, מראשית המאה ה-13 לפנה"ס.
4. רשימת המקומות שנכבשו בפרובינציות המצריות באסיה, אשר נחקקו במקודת רעמסס ה-2 במקדש אמון-דע בכרנג, מתאריך 1285 לפנה"ס.
5. אסטילה רעמסס ה-2 מביה-שאן, לערך 1273 לפנה"ס.
6. מגילת השנינה מסופר המבקר בכנען ובסוריה, מסוף המאה ה-13 לפנה"ס.
7. אסטילה הניצחון של מרנפחה, "אסטילת ישראל", 1219 לפנה"ס.
8. תעודה היחידה מן הארכיון של חתושש (בן אזכוי) על המלחמות שבין המצרים והחיתים במחצית הראשונה של המאה ה-13 לפנה"ס.

מה מגלות לנו התעודות הנ"ל?

מיכתבי אל-עמרנה מתארים לנו את המהומה והמבוכה השוררת בכנען עם

חדירת הח'בירו המסכנים את דרכי התחבורה ואת חיי התושבים, ומעידים את השילטון המצרי בכנען.

רשימות המקומות הנכבשים מימי סטי ה-1 ומגילת השנינה מזכירות את

השם אאר כקיבוץ תושבים בכנען.

אסטילת טטי ה- 1 מביה-שאן מוכיחה על החנגשות בתי אב ישראלים

שבטי יששכר ואשר על שטחים בגליל. התחתון.

רשימת רעמטס ה-2 מרמזת על קשרים שבין טיסרא וכמה שבטי כוש אשר

ישבו בהר המערבי שבארץ.

אסטילת רעמטס בביה-שאן קשורה עם ייסוד ממלכת טיהון האמורי בעבר-

הירדן המזרחי, בעת הפלישה החיתית לאפי (נווה דמשק), אחרי קרב קדש. המקרא

מספר לנו על החרבת הממלכה הזאת על-ידי הישראלים בדרכם לכנען. המסקנה

המתקבלת כאן על הדעת היא, שהאסטילה של רעמטס (1272 לפנ"ה) מתאימה למהומות

שגרם מאורע זה ממערב לירדן, והאסטילה היא חד לדירת שבטי רחל.

אסטילה מרנפתח המזכירה את ישראל כעם, מעלה עדות ברורה, כי הוא פגש

בשבטים עבריים היושבים בנחלותיהם, ואשר ראם כעם עצמאי.

מן האמור לעייל אפשר לסכם ולהסיק את המסקנות הבאות: המקורות החיצוניים

מוכיחים, שמן הרבע השני של המאה ה-14 לפנ"ה שררו בכנען הנאים פרועים אשר

איפשרו חדירת שבטים זרימואנו עדים לחדירת גדודי הח"בירו. בסוף המאה ה-14

לפנ"הם אנו מוצאים את אשר וכן שמות הקשורים אל יששכר וזבולון. אנו שומעים

הד להריסת ממלכת האמורי, ובסוף המאה ה-13 (1219 לפנ"ה) נזכר שם ישראל כעם

היושב בארצו; דברים אילו מוכיחים כי ההליך הכיבוש וההתנחלות היה תהליך

איטי שנמשך כ-150 שנה. ז.א. שלפנינו עולה תמונה של כיבוש שלא היה פרי

מאמץ משותף של כל שבטי ישראל, אלא שבטים בודדים, בזמנים ובמקומות שונים.

התגליות הארכיאולוגיות העשירות בחומר ובמסקנות בטוחות יותר, הביאו

איתן בהירות והבנה יסודית יותר לפרשה כיבוש הארץ והתנחלות שבטי ישראל

בכנען.

המסקנה של המחקר הארכיאולוגי בעבר הירדן המזרחי קובעת את ייסודן של

אדום, מואב ועמון בראשית המאה ה-13 לפנ"ה. אולם מאחר שתיאור נדודי בני-

ישראל במדבר מחייב קיום ממלכות אילו, המסקנה הנובעת מכאן היא, כי שבטי-

ישראל לא פלשו לשם לפני מועד זה, אלא לאחוריו. החפירות הארכיאולוגיות שם

הוכיחו שלא נמצאו יישובי קבע במקום עד המאה ה-14 לפנ"ה. יישובי קבע מופיעים רק בתחילת המאה ה-13 לפנ"ה. בהתאם למקרא (במדבר כא, 26) נילחם סיחון במלך הראשון של מואב וכבש ממנו שטחים שמצפון לארנון; כלומר שהיו יחסי איבה בין שתי המדינות האלה, ויש לשער כי בני ישראל ניצלו את המצב כדי לפרוץ אל הגלעד ומשם לערבות מואב.

אם כי קשה לחאט את ההקבלה שבין הנתונים הארכיאולוגיים שנמצאו ביריחו

הרי לעומת זאת מהישוב יפה החומר הארכיאולוגי שנמצא בהר יהודה ובשפלה עם הזמן בו נכבשה עבר הירדן המזרחי. שכבות האפר וסימני השריפה המציינים את סוף החקופה הכנענית וראשיתה של הישראלית (בבית-אל, לכיש ותל אל-חסי), שייכות כנראה לסוף המאה ה-13 לפנ"ה, מוכיחות שפרשת כיבוש זו חלה באותו פרק זמן. אולם, בעוד לכיש ודביר נחרבו לדעת הארכיאולוגים במחצית השנייה של המאה ה-13 לפנ"ה, נחרץ גורלה של בית-אל עשרות שנים לפני כן, ויריחו נפלה הרבה קודם לכן. המסקנה שאנו רשאים להסיק כאן היא, כי היו שלבים אחדים בכיבוש כנען, בדומה למסקנה שהוסקה ממכתבי אל-עמרנה; ושוב אנו באים לכלל דיעה, שלא היה כיבוש אחד בזמן ובמקום.

החפירות הארכיאולוגיות העלו כמו-כן, שאין למצוא הפסק בין התרבות הכנענית והישראלית; אין שינוי פתאומי מן התרבות האחת לשנייה; המעבר הוא הדרגתי. גם החפירות האחרונות בשכם שערכה משלחת אמריקנית העלו, כי לא היה פער בזמן, ולא נמצאו סימני הרס או כיבוש בין השכבות שבין התקופה הכנענית הפאוזרת והחקופה הישראלית. הרי שלפנינו הוכחה נוספת שלא הייתה השמדת הכנענים בממדים המחוארים בחלק השני של ספן יהושע, ושוב יש לראות את הכיבוש כחליף הדרגתי, כשבמקומות שונים ישבו הכנענים לצידם של בני ישראל.

חוצאות ההפירות בנחלה בית יוסף מעידות, כי לא היה כל כיבוש בהר

אפרים בזמן שבין התקופה הכנענית המאוחרת וראשית התקופה הישראלית, וכי יישוביו המשיכו להתקיים בשלום (כמו בשכם). צפוננו של הר יהודה נכבש כנראה באמצע המאה ה-13, או מאוחר יותר. ערי עמק יזרעאל, במידה שחרבו (כמו מגידו) נחרבו בראשית המאה ה-12. הכיבוש היה בחליף של המאות ה-14 - וה-12 לפנ"ה.

אם נבחון אתחנאי הזי"ם והגשטר הצבאי והחברתי ששרדו כנען בערב
הכבוש הישראלי נוכל לעמוד על הפיתרון המתאים לבעיית הכיבוש. לשמחתינו,
נתגלו תעודות רבות המאירות לפנינו את החקופה. זוהי תקופת הממלכה החדשה
במצרים (המאה ה-16-13 לפנ"ה), בה הייתה פריחה כלכלית ושיגשוג תרבותי
כנען. זוהי תקופת האימפריאליזם המצרי, שתחילתו עם גירוש ההיקסוסים
ממצרים (באמצע המאה ה-16 לפנ"ה), ימיו של חחותימס ה-3 שהקים ממלכה
אדירה, ועד ימיהם של רעמסס ה-3 וה-4 במחצית הראשונה של המאה ה-13 לפנ"ה.
חחותימס ה-3 מצא בארץ כנען ארץ מפולגת ל"מלוכות רבות וקטנות, ירושת המשטר
הפיאנדלי של ימי ההיקסוס, והכניעם כואסלים למצרים, מבלי שינוי יסודי
במישטר כנען. הוא אירגן את המנגנון הצבאי והאדמיניסטרטיבי המצרי, שהועמדו
חתת פיקוחו של "שר צבאות המלחמה" אשר ישב בעזה, בירת הפרובינציה. עיקר
הפקידו היה לשמר על הביטחון, להטיל עונשים על מורדים, ולשמור בעיקר על
הדרך שהובילה ממצרים, דרך שפילת החוף ועימקי הארץ לסוריה. לצידו ישב
בעזה "שר", שהיה נציב ארץ כנען, ולפקדתו עמדו "סוכנים", פקידים מצריים
וכנעניים, שהשגיחו על הנסיכים וגבו את המיסים. בתנאים הפדינטיים והחברתיים
הקיימים אי-אפשר היה לחשתלט על המצב בלי השיטת הבדוקה של "מדיניות הפרד
ומשול". הפקידים והמושלים הגדילו את הפירוד בין ערי המדינה, בנסותם לשמור
על האינטרסים המצריים. סידורים אלה עמדו בעינם עד ראשית המאה ה-14 לפנ"ה.
עם עליית ממלכת החיתים לגדולה, נשקפה סכנה לנסות מצרים בסוריה.
איתם הופיעו גדודי הח'בירו, אשר תנועתם קיבלה צורה של זרם הגירה כביר כוח
שהיכה גלים בכל חלקי כנען ועירער את יסודות המישטר שניקבע בדורות הקודמים.
רפיון השילטון המצרי שהתחיל בימי אמונחהף ה-3 (1369-1398 לפנ"ה) גבר
בימיו של אמונחהף ה-4 (1353-1369 לפנ"ה) אשר התמכר יותר לעינייני הדת
מאשר לצורכי המדינה. עם התגבר ההולשה המצרית באסיה המערבית הלך המצב
כנען והחמיר. המצרים היו רטי-אונים להכניע את מלכי כנען המתמרדים, או
לחוש לעזרה נאמני פרעה. החיתים הגיעו עד בקעת הלבנון, וגדודי הח'בירו
התפשטו דרומה ומצאו לחם בני-ברית בין מושלי כנען. השילטון המצרי הלך
והחמוטט עם ראשית ההתנהלות הישראלית ודעך בראשית המאה ה-12 לפנ"ה.

ההעודות שנמצאו בגינזי מלך הענך (מיכתביו של אמונחתף) וכן מיכתבי

אל-עמרנה, מפיציים אור בהיר למדי על המצב המדיני, החברתי והכלכלי ששרר בכנען במאות ה-15-14 לפנ"ה. פירצה ניכרת נפרצה כבר במערכת המישטר הפיאודלי ואילו עול המיסיים שהוטל על המושלים בכנען היה כבד מנשוא, ופקידי השילטון המצרי לחצו ושעבדו את נתיניהם, הסיכסוכים בין הנסיכים, כלי המכשיר של המצרים גברו והגבירו את הפירוד. "מלכים" בעלי יוזמה, ניצלו את חולשת מרעה ובאו בקשר עם ממלכות חוץ וחתרו תחת השילטון המצרי בהיעזרם בגדודי-הח"בירו ובריתות עם מלכי כנען אחרים. השילטון המצרי, בגלותו סימני חולשה, נאלץ להסתגל לתככי המושלים המקומיים במדיניות גמישה, טיוט וסבלנות. ואם כי אנו שומעים מעט לפעם שמרעה שלה צבא-עונשין, הנה כי כן, אנו רואים תוצאות חשובות להדירה הח"בירו האיטית אבל המתמדה לכנען, בהכשירם על-ידי-כך את האיזורים השונים לכיבושם על-ידי שיבטי ישראל.

במיוחד יש לציין את שֶׁכָּךְ אשר מושליה עמדו בקישרי ידידות עם העברים-

ח"בירו ואשר בעזרתם הרחיבו את השפעתם עד לעמק יזרעאל שבצפון ועד גזר וירושלים שבדרום. לביה ויורשיו ניסו לקומם את הארץ נגד השילטון המצרי ולעורר מרד כללי במרכז הארץ. צעד אחר צעד מצליחים הם, בדרכי שלום או מלחמה, להעביר לצידם ערי מדינה שונות, אשר נטשו את מבטחן במצרים. לאט אבל בהתמדה הולכת וגדילה "הקואליציה של אויבי המלך" וסכנה נישקפת לערי המדינה המעטות והחזקות שנשארו עדיין נאמנות למצרים. מלכיאל ובני לביה מפקירים את הארץ לח"בירו, ואפילו גזר התחברה אליהם ועומדת במרכז ההתקוממות בימי אמונחתף ה-4, ובעיקבותיה מלך קעילה (שורדחה) מצטרף לקואליציה זו והאייזום על כיבוש ירושלים הולך וגובר. המרידה הולכה ומתפשטת לדרום, לשפלה ולחבל הגבעות, בהם שוטטו גדודי הח"בירו וסיכנו את השלום, עד כי אפילו ליש באה בקשר עם הח"בירו נגד השילטון המצרי.

השילטון המצרי הנחלש גורם לירידה כלכלית ולהתמדות המושלים המקומיים

המסוכסכים ביניהם והנלחצים על-ידי השילטון המוצץ את לשדם. המצב הוא אידיאלי להתפשטות הח"בירו המנצל את הגורמים הנ"ל. וכאשר חדרו שבטי ישראל לכנען יכלו להתקדם בנקל ולכבוש אותה מבלי לעמוד בפני שילטון מאורגן ומאוחד.

תכסיסי מלחמה כנעניים וחיתיים אנו יכולים ללמוד מן הפערכה ליד

קדש (אשר על האורונטוס), שהתנהלה בין המצרים והחיתיים (1296 לפנ"הם בקירוב).

אנו למדים כי האסטרטגיה החיתית התבססה על תכסיסי הגנה בעיקר ולא על תכסיסי התקפה. הם משתמשים בתכסיסי התעויה בהשתמשם בשאסו (בני שבטים נודדים) כדי להוליך שולל את המצרים ולנטוע בהם רוח ביטחון מופרז במטעם, כדי לאפשר התקפת פתע הרטניה מצד כוחות החיחים באגף החשוף של חטיבות מצריות.

דמיון רב אפשר לראות בתכסיסי החיתיים במערכת קדש לאלה של ברית

הכנענים ליד מגידו (כ-180 שנה קודם לכן). גם כאן "נחפשים" מרגלים על-ידי

חיל החלוץ המצרי אשר אינו נחקל בשום התנגדות בדרך התקדמותו. הללו היו למעשה שליחי מלך קדש שעמד בראש הברית הכנענית, שנשלחו במתכוון ליפול אל המצרים ולמסור להם ידיעות מהעות. גם הנוחה כוחות בעלי הברית הכנעניים בקרב על מגידו דומה לזו שבקרב קדש; הצבאות לא שוכנו בתוך המבצרים עצמם, אלא בקירבתם. אנו רואים בשני הקרבות שהכנענים מעבדים תוכנית הגנתית, ומבססים את כוחות ההגנה במקום שהטבע זימן את התנאים הטופוגרפיים הנוחים ביותר לתכסיסי ההפתעה שלהם. תוכנית הפעולה הכנענית התבססה בעיקר על התקפת פתע של חיל הרכב על אנפי האוייב המתקדם בלי חשש. ברור, כי כוח המתקדם ואשר לרשותו עומד שירות מודיעין יעיל יכול היה "להפוך את הקערה על פיה" ולהפתיע את יריבו (כשם שעשה זאת תחותימס ה-3), על-ידי הגחת פתע מבין ההרים בעורף חיל הרכב, או מיצד שלא ציפו לו ובמקום אשר לא יאפשר להיל הרכב הכנעני שום אפשרות של תימרון והתפרסות.

אנו רואים כי הייתה קיימת תורה איסטרטגית קבועה שנתבססה על השימוש

ביחל הרכב בין הכנענים. עקרונות התורה הזאת היו: א. משיכת האוייב למקום טופוגרפי נוח לביצוע תכסיסי התוכנית, תוך הימנעות כמעט מקרב, ונסיגה למקום שנבחר מראש. ב. בחירת מבצר בקרבת מקום שבתוכו אפשר היה להסתיר חטיבת חיל רכב להתקפת פתע. ג. שימוש בחיל רגלים רק ככוח עזר לרכב.

הכנענים נהגו בתכסיסים אילו כהגנה על התקפת אוייב מבחוץ. אולם עקרונותיהם במלחמת תנופה וזיזומה נגד שיכניהם היו שונים, אם כי התבססו על מבטחם העיקרי

והוא, חיל הרכב. (כדוגמת מלחמת דבורה ומלחמת מי מרום).

על סמך המסקנות הנ"ל, אנו יכולים לבחון את תגובות הישראלים בשני המאבקים עם הכנענים בהם עמד לרשות הכנענים רכב הברזל שלא היה מצוי לישראלים. במלחמת דבורה התרכזו החילות הישראלים בהר תבור החלול שמדרונותיו היו מיוערים ואשר אליו לא יכלו הכנענים לטפוח בהתקפת הרכב שלו. הרכב הכנעני לא היה יכול לעשות דבר, אלא לחכות עד אשר מאיזו סיבה שהיא (אזילה מזון, סביעה ביישובים ישראלים וכד") ייאלצו לרדת מהר מעוזם. בינתיים, ריכוז סיסרא (כפי שציפו הישראלים) את חילות הרכב החזקים שלו ועבר את הקישון בדרכו לאיזור התבור. צבאו הזעמד במצב כזה שהישראלים יכלו לבחור לעצמם את מקום וזמן הקרב. אין ספק, כי לרשות ישראל עמד שירות מודיעין יעיל שאסף ידיעות, שיכלו להביא לידי כך, שלמרות כוח המצוץ העדיף שהיה לכנענים בהיותם מצויידיים ברכב, יכלו להפוך אהו בתנאים מסויימים לרועץ לכנענים. היוזמה, כידוע, נשארה בידי ברק (שופטים ד, 14). בני ישראל הצליחו להפתיע את הרכב הכנעני בגיחה פתאומית והחדירו מבוכה בשורותיו, דבר שגרם למנוסה מבוחלת של הכנענים. כשם שבמלחמה המודרנית חייבים לקחת בחשבון את תחזית מזג האויר, כן נראה שברק ציפה לגשמים שיבואו ויכבדו על חנועה האוייב וחימונו ברכב. גשמי הברכה שירדו בשדות העמק הפכו את אדמת לבוץ טובעני ולגאות פתאומית של הקישון. מעוזם של הכנענים (רכב הברזל) הפך לנקודת התורפה שלהם. היילי ישראל קלע-החנועה, הצפויידיים בנישקם הקל, זינבו בגוף האוייב המסורבל התקוע בבוץ וחיכה אותו כף על ירך (יש משום דמיון לקרב מגידו בימי תחתימס ה-3). עד פהרה ראו הכנענים את כוחותיהם מזורים ומבוהלים, שאין ביכולתו לסגת אל בסיסיהם שבעמק הדרומי בגלל גאות הקישון, וחמאוסה החלה. חיל רכב הכנענים, אשר פפקדו העליון, סיסרא, מקד עליו הושמד, ומעטים נסו ברגל.

גם במלחמת מי-גדרום לא חנו חילות הכנענים בעיר אלא מחוץ לעיר מרום (גם במלחמת מגידו, מימי תחתימס ה-3, המחנה הכנעני ומרכבותיו חנו בקירבת מגידו). המקום המתאים ביותר להיערכות הרכב הכנעני, נראה שהיה לרגלי התל אל ח'רבה. מלך הצור יצא להגן על הגליל העליון הכנעני מפני חדירה ישראלית מן הדרום. גם כאן היה עיקר משענתם של הכנענים על ריכבם שמנה כנראה כמה

מאות, אולם היה בו כדי להרחיב את שיבטי ישראל, שחיו באותה העת מטרי אונים מול נשק מחץ זה. מתוך התיאור הקצר של חמסורה (יהושע יא, 7-8) יוצא, שהכוח הישראלי החנפיל על החסיל הכנעני בהתקפת פתע, אשר לא נחנה לו שהות להפעיל את ריכוזו, ואנו שומעים רק על כיווני מנוסת האוייב. דרכי הנסיגה מטדה- הקרב לחזור נחמנו כנראה, והחסיל הישראלי ניצל את ההזדמנות לכבוש את הצור שעיקר מגיניה נמצאו במנוטה.

שוב אנו רואים, איך הכנענים נהנו את מבטחם במרכבותיהם, הוכו על- ידי היל הרגלים הישראלי כתוצאה מפעולת הפתעה, פרי שירות המודיעין היעיל של ישראל.

שיבטי ישראל ומקומם בכיבוש הארץ:

השבט הוא "הברה מאוחדת ומסודרת, המורכבת מקיבוצים חברתיים יותר קטנים ושהינם עצמים גדולים מבחינת-אב יחידים". אין הבדל יסודי בין המשפחה והשבט. שניהם מיוסדים על קירבה-דם אמיחיה או מדומה וקירבה הפולחן. שניהם הם יחידות צבאיות; המישפחה כלפי פנים והשבט כלפי חוץ. המועצה בוחרת בנשיא לנהל את ענייני המלחמה של השבט. בזמן שלום לא היה נשיא לשבט וראשי המשפחות היו מוציאים לפועל את החלטות המועצה. "זיקני העדה" שהם נשיאי- המישפחה היו השופטים בשבט, ולא נשיא השבט. כך לערך, היה המצב בשיבטי ישראל.

לפני התקפה או הגנה, יש שמתאחדים שבטים אחדים לברית. בריתות כאלה אנו מוצאים בתקופת השופטים (בשירת דבורה). עם ההתיישבות הקבועה של השבטים בארץ וולכת השיבותו המדינית של השבט ומתחתה; שם השבט הופך לשם חסביבה שהתיישב בה, ושם המישפחה נעשה לשם האזור. את טיטוטש ההבדלים השיבטיים אפשר לראות אחרי ייסוד המלוכה בישראל.

המיספור של שנים-עשר השבטים הוא "רעיוני" בעיקרו, היות ולא היו שנים-עשר שבטים בתקופת הכיבוש, וכן לא פעלו כאחד בכיבוש הארץ, כמחואר בספר יהושע (אפילו בחזרה, אין המיספור ברור דיין).

לפי ספר אסא שופטים (כנראה עתיק יותר מיהושע) מתואר הכיבוש לא כמיבצע אחד של כל השבטים ביחד. שבת-שבת או קבוצת שבטים כובשים בניפרד. יהודה עולה להילחם יחד עם שמעון ועם שבטים, או משפחות שהיו מחוץ ל-12 השבטים, ואין להם כל קשר עם בית יוסף העולה על בית-אל ולצפון. השבטים: זבולון, אשר, נפתלי ודן פועלים לחוד ובלי קשר עם יהודה או בית יוסף. כן אין שיבטי: ראובן, גד ולוי נזכרים כלל, היות ורובם ישבו בעבר הירדן המזרחי ואינם באים לעזור לאחיהם ממערב לירדן (בניגוד למסופר ביהושע). יוצא שמיספר השבטים לא היה המיד מקובל וכן לא פעלו ביחד.

מהרמזים שבמקרא אנו יכולים לבחון בארבע קבוצות שבטים, שהיו ארבעה גלש חדירה לכנען: הגל הראשון: שבת ראובן הוא הראשון להתיישב בעבר הירדן המזרחי. בטיכסוכיו עם המואבים ושיבטי המידבר, מנותק מיתר השבטים, גרם לכן, שלא ישתתף במלחמות יתר השבטים וגם לא קיבל את עזרתם בשעת הצורך. גם שבת גד לא השתתף במלחמת הכיבוש בכנען, ואינו נזכר כלל בשירת דבורה. גם מלחמת הקיסיון שלו הייתה קשה בשיבתו על הגבול מוקף אויבים ונלחם בגבורה. חצי שבת המנשה התיישב מאוחר יותר בעבר הירדן המזרחי והיה זה כנראה, מכיר בן מנשה. כאשר שיבטי יוסף נכנסו לארץ התחלקה המשפחה לשני חלקים. החלק האחד נשאר בעבר הירדן המזרחי וכבש את הגלעד, והחלק השני עבר את הירדן מערבה. ז.א. שמכיר היה הראשון להקרע מעל יוסף וליהפך לשבת חדש בשם מנשה.

הגל השני של השבטים והראשונים להתיישב בכנען, היא הקבוצה: שמעון, לוי ויהודה. הפועל העיקרי הוא יהודה (ראה שום" פרק א'). שמעון, חשיבותו קטנה יותר, כמו הקנים והכלבים. לשבת לוי, לפי המסורת, היה קשר אמיץ עם שמעון. שירת דבורה אינה מזכירה קבוצה זו בכלל, היות והייתה קבוצה נפרדת בדרום שלא עמדה בקשר עם השבטים הצפוניים, וכן הפרידו ביניהם שיבטי הכנענים. שבטי שמעון ולוי נעלמו בחור שבטים בזמן קדום, ונטמעו בעיקר ביהודה, ולשמעון לא הייתה כמעט נחלה עצמאית בארץ. שבת לוי נספח אף הוא ליהודה ונעשה לשבת

כוהנים (כמובן בהדרגה). יהודה הוא הצעיר, אולם החזק שבקבוצה הזאת. הוא נפרד מאחיו בכיבוש, ויושב בדרום, עומד בקשר עם הכנענים ומתחתן בהם, ומטמיע בתוכם משפחות כנעניות, אם בדרך שלום או מלחמה.

הגל השלישי הם שיבטי הגליל והצפון: יששכר, זבולון, נפתלי, אשר ודן חדרו לארץ אחרי קבוצת יהודה. הקשר ביניהם רופף, אולם יששכר וזבולון נזכרים חמיד ביחד. לאחר שגבר העול על יששכר, הוא קורא לברית השבטים לעזרה (מלחמת דבורה) ומשתחרר מעול הכנענים. זבולון קשור אליו ונלחם בגבורה. גם נפתלי נאמן לקבוצה ונלחם "על מרומי שדה" את מלחמת השיחרור של יששכר. שבט אשר עומד מן הצד בקבוצה זו, ומתענג מארצו ואינו משתתף במלחמת השיחרור של אחיו-שכנו. שבט דן הוא הצפוני ביותר, נדחק בין ההרים ואינו משתתף במלחמת השיחרור הצפונית בגלל מצבו המיוחד.

הגל הרביעי הם שיבטי יוסף. ניתן לשער שלא כל אנשי שבטי יוסף ירדו למצרים מלכתחילה; ומצאנו את השמות: יעקבאל ויוספאל בשימות החוחימס ה-3 ובמיכתבי אל-עמרנה. המסקנה שאליה אנו יכולים להגיע היא, שיציאת מצרים הייתה אומנם בימי מרנפתח, אולם באותו פרק זמן היו כבר כנען שבטים שנקראו בשם ישראל (כעם) ואשר עוררו את עמי כנען למרוד במצרים. בני יוסף בשומעם על ההתמרדות, ברחו ממצרים ונספחו אל המרד. בית יוסף ניכנס לכנען בהנהגת יהושע ונלחם בפני עצמו, (ראה שופטים פרק א').

את החוליה הראשונה בפרשת שיחזור הכיבוש וההיאחזות בכנען אנו צריכים לראות בעלילה שמעון ולוי בשכם (בראשית לד), וכאן עלינו גם לשבץ את כיבוש העי. העובדה שלביה ויורשיו מסייעים לח"בירו מחזקת ראייה זו.

השלב השני בפרשת הכיבוש בכנען בא בעיקבות החפשטות הח"בירו, בה אירעה חדירה שבטי נפתלי ואשר אשר בוצעה במקום התורפה של עמק בית-שאן. כתוצאה מכך החליטו המצרים לבצר את בית-שאן והפכו למצודה מרכזית שעל "דרך הים". כאשר המצרים היו טרודים, בימי סטי ה-1, במלחמות עם החיתים, חלו שני פרקי הכיבוש שהיו קשורים זה בזה במידה מסוימת. שבטים ישראלים, שהתרכזו

בסביבות הנווה בקדש ברנע, מנסים לחדור אל דרום הר יהודה, אולם נהדפים על-ידי מלכות ערד הכנענית. בכל זאת הצליחו משפחות בודדות להתיישב בקצה השטח הנחקף, מהם: הכלבי, הקניזי והירחמאלי. בנסיון חדירה זו השתתפו כנראה שבטי לאה. לאחר שנחדטו מהר יהודה, ירדו לערבה אל מואב (במדבר לג) והיגיעו אל עמק הירדן. בית-שאן הייתה בינתיים למצודה, ולכן חיפשו מעבר דרומי יותר, מול בזק, ושם פרצו אל ההר המרכזי. בהיותם רועים, השתדלו להימנע מסיכסוכים עם קרוביהם בסביבות שכס, ולכן פנו רובם (יהודה ושמעון, וייחזקן גם ראובן) דרומה; ואילו שיבטי יששכר וזבולון עלו צפונה, עקפו את בית-שאן ונחזקו עם בני אשר, שכבר ישבו שם.

שיבטי יוסף היוו את הגל הרביעי בכיבוש הארץ (במאה ה-13 לפנ"ה). השבטים שיצאו ממצרים סבבו את אדום ומואב ופרצו בכוח אל ממלכת סיחון ויעזר (במדבר כא, 4 ואילך) וחצו את הירדן מול יריחו. בראשם עומד יהושע משבט אפרים. בהר יהודה כבר התחילו שבטי לאה להתבסס, לבן פנו אחרי כיבוש בית-אל (שופטים א, 52) להר אפרים. במסע זה יש לכלול את פרשת גבעון, שבעיקבותיה היכה יהושע את כוחות בריח הדרום אשר נסו בדרך בית חורון, כששיבטי יוסף רודפים אחריהם עד לעמק אילון. שם ניכנסו לתחומי מלכות גזר, אשר מלכה מתערב ועוצר כנראה את הישראלים מלחדור לשטחיו (אינן אנו שומעים על כיבוש גזר). אשר לכיבוש ערי אשדות המערב של הר יהודה (כפי המתואר ביהושע), הרי לפנינו מעשה ידי עורך הספר ותו לא.

אשר לשאלה מילחמת יהושע בחצור, מתברר כי העיר נחרבה בסוף המאה ה-13

ה-13 לפנ"ה, והבדיקה הארכיאולוגית בחל מוכיחה הפסקת יישוב של קבע. שיבטי יוסף שבהר אפרים באו לעזרת שיבטי הצפון כדי למגר בכוחות משותפים את הכנענים ובראשם חצור. אויביהם אילו איימו גם על שיבטי יוסף בשרשרת הביצורים; פתל, בית-שאן, יבלעם, הענך, מגידו ויקנעם. המילחמה הראשונה עם חצור, על רקע המצב המדיני, אירעה בקירוב לסוף המאה ה-13 לפנ"ה, ומסעו של מרנפתח אפשר לראות כנסיון להשקיט את הפרובינציות עם כיבושה של חצור. יהושע, באותה עת

אם עדיין היה בחיים, הרי שהיה זקן מאוד. יש לשער, שהדבר אירע אחרי מותו והסופר קשר את שמו לפרשה זו כשם שעשה זאת לגבי כיבוש ערים ביהודה.

בקירוב באותו פרק זמן, מהנגשים בני יהודה (באשדוח המערב של הר יהודה) עם בתי האב הכושיים וכובשים את דביר, בעזרת בתי אב הקרובים להם קירבת דם (הקניזים). כאן כבשו הם את בית-שמש, לכיש ושאר אשדות המערב.

כאשר נזכחו שבטים מסויימים לדעת כי צר להם המקום בכנען (היות וההתקדמות לעבר השמלה נבלמה), פנו מזרחה לירדן. כך יש לשער, כי בני ראובן, משלא מצאו להם שטח התיישבות נוח לצידם של בני יהודה, עזבו את אשדות המזרה של הר יהודה ופשטו לסביבות חשבון ועלעלה (ראה דה"א ה, 1-2).

גם למנשה היה צר המקום בכנען (היות והיו מובלעו כנעניות רבות), ולכן פנו מזרחה (עם חורבן ממלכת אדרעי). בין שיטחי התנחלות משפחות מנשה בצפון ואילו של ראובן בדרום עבר הירדן המזרחי התיישב שבט גד (אליהם נספחו בני יאיר בסוף המאה ה-13 לפנה"ס).

כאשר נדדו משמחה שבט דן צפונה, התחרו שיבטי אפרים, בנימין ויהודה על הנחלה העזובה (הדים על-כך ברשימות היחס). מלחמת האחים התישה את כוח השבטים, ונתנה פתח לניצחונות הפלישתים במאה ה-12 לפנה"ס.

מיבצעי יהושע הראשונים מתוארים בספר יהושע (פרקים ה-ט), מהם אנו רואים שהוא בחר לו לחדור לכנען בפרוזדור שבין יהודה ואפרים (בנחלת דן ובנימין), בקווי שיטחים, יריחו, בית-אל במגמה לפנות צפונה על קו פרשת המים בכיוון לשכם. בחירת קו זה לא הייתה סחמית, אלא מתוכננת מראש. יהושע שקל את מבצעו הצבאי לפי שני עקרונות חשובים: א. מה שיעור המאמצים שיביא המבצע? (ככל שימעטו הקורבנות יעלה ערך המבצע). ב. ומה שיעור ההשגים הצפויים? (ככל שירבו, כן יעלה ערך המבצע).

יהושע היה צריך להבטיח לעצמו קשר (שהוא תנאי ראשון לכל התקדמות צבאית) בין חושבי ישראל ששכנו ממזרח לירדן ובין צבאו המחקדם למערב.

דרומה לקו הנ"ל היו מכשולים טבעיים-טופוגרפיים של המידבר ביהודה, וכך היה איזור זה גחון למרות שבט יהודה.

חדירה בקו צפוני, כגון דרך בית-שאן, לא באה בחשבון, כי לפניו עמד אויב חזק, מבוצר היטב ומאורגן כבריה הגנה, ולו רכב ברזל. התנגשות במקום זה הייתה מביאה לקורבנות מרובים ואף כישלונות, שיהושע רצה למנוע בעיקר עם ראשית הפלישה.

בקו בחירתו של יהושע, שבין יהודה ושיבטי יוסף, היה עליו להתגבר על שני מיכשולים עיקריים: יריחו ובית-אל (ע"ס); שתי ערים שעמדו מבודדות בתוך הפירוד שבין עממי כנען. שדות המדריעים של ישראל והבנתו העמוקה של המנהיג אח המצב המדיני בכנען הביאו אותו לידי המסקנה, שלא חגיע שום עזרה לנצורי יריחו, ויצליח בנקל לכבוש "ראש גשר" ולנחול ניצחון אסטרטגי ממדריגה ראשונה וכלי קורבנות גדולים. משם יוכל להסתער על היעד הבא בהרים כלפי אויב שאין ברשותו רכב ברזל. לפניו שיקולים שיש בהם היגיון אסטרטגי המוחוויים על-ידי גורמים צבאיים או בייקטיביים.

אשר לכיבוש יריחו: המסקנה הראשונה הנראית היא, שכוו עצום אל-אנושי גרם להתמוטטות החומות, כנראה מרי רעידת אדמה שזיעזעה אותן (הגורם העיקרי). עדות לכך אנו מוצאים במקרא (שופ"ה, ה' 4-5) ובידינו כיום גם עדות ארכיאולוגית. יריחו שוכנת באיזור וולקאני שרעידות אדמה רבות התחוללו בו. קרוב לודאי, שבעת פלישת שיבטי יוסף אירעה רעידה קשה שחרטה את חומות העיר ואת בתיה. בני ישראל ראו בכך את עזרת ה' לעמו וכנס משמים.

הוכחות מסייעות ארכיאולוגיות המגלות רעידות אדמה ביריחו מראות, סימני ניהוק וחוסר המשכיות בשכבות החומה והתדרדרות האבנים כלפי חוץ. הגורם השני שסייע לנפילת החומות היה החייל שהציב יהושע מסביב לחומה. אנו מוצאים עדות להכנות מכוונות לשריפת החומה, כי צמצמו כמויות יתר על המידה של חומר דלק (עצים ועשבים). הגורם השלישי היה פסיכולוגי. התהלוכה הדתית האילמת שהיפיעה על המורל של החושבים הנצוריים, ואשר משכה את עיניהם לסקס המוזר,

בשעה שאנשי החייל שהקיפו את העיר היו עסוקים בהכשרה המתאימה לפגיעה בנקודות החורפה שבחומה; לחפור בין הרבדים, להגדיל את הבקיעים, להחדיר ביניהם חומר דלק (עצים ועשבים) מתוך תיקווה שהאש תאחז ותתפשט במיבני העץ האחרים שבחומה.

בדיקת ארכיאולוגיות גילו פעולות מיקוש וחפירה בחומות, היות וגילו אדמה מתחת לחורבות שאינה זיהה עם זו שעל פני השטח של אוחו הזמן. לו רצינו להניח, כי יהושע ידע מראש שה" יילחם לעמנו והם יחרישו וסמך באופן בלעדי על אפשרות של רעידה אדמה או נס משמים שיפיל את החומות, נשאלת השאלה: למה שלח יהושע לפני-כן מרגלים לרגל את העיר? ולמה שלח אנשי חייל מסביב לחומות? ברור לנו כי מטרת המרגלים הייתה איסוף ידיעות על האויב: מקום הביצורים, מבניהם, בעיקר של אילו שבקירבת החומה, מספר הלוחמים, ציודם, כמות המזון והמים שבעיר וכן לברר את רוח הלהימה שבין הלוחמים.

שלוש הגורמים הנ"ל ביחד יסבירו לנו את התמוטטות החומות. בני ישראל שפרצו לעיר והעלוה באש קצרו את ניצחונם הראשון שהעלה את רוח הלהימה להמשך המבצעים. ההחרמה הרשמית של העיר הייתה להקריב את ביכורי הכיבוש לה'. אולם, ברור שיהושע לא יכול היה להשאיר מאחוריו אויבים או חיל מצב לשמור על הביטחון בעורף צבאו המתקדם ולפצל את כוחותיו, ועל-כן השמיד את כולם.

הכיבוש השני של יהושע, לפי המסורת, היה באיזור ההררי, וכלל מקום אסטרטגי ממגריגה ראשונה. החפירות הארכיאולוגיות גילו, שעי נחרבה סמוך לשנת 2400 לפנ"הם ועמדה בחורבנה עד לשנת 1000 לפנ"הם לערך. אם כך, כיצד יש להבין את המפור במקרא? טברה אחת אומרת, שהסיפור שבמקרא בא כדי להסביר את הימצאות התרבה הזאת, וישראלים שיראו אותה בתקופה מאוחרת יותר יגיעו למסקנה שיהושע החרים את עי היות וכיבושיו היו הגדולים ביותר שידעו עליהם. סברה אחרת אומרת, שאנשי בית-אל (במרחק 2 ק"מ) הפשו זמנית את עי כדי אצטג לצפות ממנה על התקדמות האויב הפולש.

הסינתזה של שתי הסברות הנ"ל נראית כתיאוריה הסבירה ביותר: למעשה, למנינו תיאור כיבושה של בית-אל אשר מאוחר יותר הוחלפו השמות בעי. עדות לתיאוריה זו היא העובדה שבספר יהושע לא סופר על כיבוש בית-אל, למרות שאנו מוצאים עדות על חורבנה בשופטים (פרק א, 22-26) וכן רמז ביהושע (יב, 16). מתקבל על הדעת שבית-אל הייתה צריכה ליפול לפני שנכרתה הברית עם הגבעונים.

בחפירות הארכיאולוגיות שנערכו על-ידי אולברייט בשנת 1934, גילו בין ההריסות בבית-אל סימנים האופייניים לחורבן שנעשה על-ידי בני ישראל. המסקנה שאלה אנו יכולים להגיע היא, שהכיבוש השני בראשיתו של יהושע היה בית-אל; עי היוותה רק מישלם קידמי של בית-אל כדי לצטות ממנה מזרחה על התקדמות הפולשים. ההוכחה הטופוגרפית לכך מסתברת, היות ומזרחה לבית-אל השתרע "שטח מת", שאיפשר לאוייב גישה נוחה ובהסתר לבית-אל. מלך בית-אל מצא לנחוץ אימון, לשלוח כוחות נשכרים ובראשם ממקד גדול ומוכשר (אשר המסורת קוראת לו "מלך העי") לעמדה קידמית חשובה זו להגנת בית-אל, ולהתבצר בשרידי החומות הקדומות ובבניצורים הטבעיים שבמקום.

מקומה של עי בפיטגה ואדי מוחסין, היה מקום אסטרטגי חשוב ונבחר כראוי לשמש את המטרה. לפני ההתקפה, יהושע היה זקוק לידיעות הקשורות למבצע, ושלה מרגלים לאוסמן. הפעם טעו המרגלים העוה גדולה בהערכת המצב (ייתכן שהיו "שיכורי הניצחון" הקודם), ולא הבינו את הקשר שבין עי ובין בית-אל, ואנו שומעים את עצתם המוטעית ליהושע (יהו"ז, 2-5). הדרך שניבחרה להתקפה וכן לנטיגה עזברה בשטח פתוח וגלוי לעיין מן העי, כן היה קשה למעבר. חילי עי ניצלו את עליונותם במלוא מובן המילה והביסו את הישראלים. התבוסה עירערה את אמונת בני ישראל: "וימס לבב-העם ויהי למים". מובן, שיהושע לא הביא לעם את סיבת התבוסה האמיתית, אלא קשר אותה במעלו של עכן, שלקח מן החרם של יריחו, מראשית התבואה לה.

התבוסה הביאה את יהושע לחכנן את חוכניותיו הבאות ביהר זהירות ופרוטרוט, ולאור הקשר שהיה בין עי ובית-אל. התקפת מצח ישירה על מקומות אילו הייתה מן הנמנע בגלל הביצורים. הוא חיפש דרך כיצד להוציא את האוייב מחוץ לחומות ולהכותו בקרב פנים אל פנים. על-כך הילק את כוחותיו לשניים. הכוח האחד היה המארב, שבו היו מניבחרים הלוחמים, וקטן במיספרו מן השני. הכוח השני - כוח ההטעיה, שהיה צריך ליצור רושם ככוח ההתקפה העיקרי, אך למעשה היה לו חפקיד מישני בלבד. פעולות הכוח הראשון ותנועתו היו צריכות להיות מדוקדקות, בשעה שאילו של הכוח השני לא היו צריכות לסודיות גמורה.

המצב הטונוגרמי שבין בית-אל ועי הוא כזה, שאין קשר ראייה בין שתייהן, למרות המרחק הקטן של 2 ק"מ, בגלל הגיבעה החלולה שביניהן. מצד מערב לעי, מסתתרת הדרך בין גאיות וסלעים, ומהווה מקום אידיאלי למארב. הבעייה הטקטית הייתה, כיצד להגיע אל מקום המארב הזה מבלי להיראות ליושבי העי? כמובן, שהיה צריך לערוך את ההתקדמות ליעד בחסות חשכת הלילה; אולם באיזו משלוש הדרכים היה צריך לבחור להתקדמות אל המארב? שתי הדרכים הראשיות מיריחו למטרה לא החאימו למשימה זו, היות והן עוברות שטחים פתוחים ובסופן עוברות באפיק צר מאוד וסלעי, בלתי מעשי לביצוע בחשכת הלילה. כדי להימנע ממכשולים אלה, היה עליהם לבחור בשביל צר העולה בצלע הרכס שבין שתי הדרכים הראשיות הנ"ל. מיריחו עולה השביל ישר אל ג'בל קורונטול ומתחבר בעין אל-דוק עם שביל אחר העולה באפיק ואדי אל-מקוק, בו השיפוע נוח יותר, ומשם הדרך למטרה קלה וברורה. דרך זו קצרה יותר ומגיעה ל-17 ק"מ מרגלי הגבעה. המעבר הקשה ביותר בהתקדמות זו היה בק"מ ה-11 בואדי סיקיה. כוח המארב יכול היה להגיע למקומו כשעתיים לפני הזריחה. הכוח השני, תחת פיקודו של יהושע, התקדם וחפש עמדה מצד צפון לעי, ולא היה צריך בסודיות ובבדיקה קפדנית לדרך התקדמותו. להפך, עם הנץ החמה היה מתפקידו להתגלות לעיני האוייב. ייתכן שהאוייב 'הצליח' כבר לגלות את התכונה הגדולה שלו וכיוון תנועתו במשך הלילה, ודבר זה הקל על התקדמותו של כוח המארב אל מקומו הוא.

עם בוקר, הזדרזו כוחות האוייב שבעי לרדת כדי לחסום את דרכי הנסיגה של הכוחות הישראליים, שבמזרח, כשלעזרתם באים כוחות נוספים מבסיסיו, ורדפו אחרי כוחות יהושע שתימרנו תימרון "נסיגה" למעלה הגבעה שמצפון לעי. כוחות יהושע זכו בינתיים לעמדה עליונה יותר, חוץ כדי הנסיגה, כאשר יצאו אנשי עי ובית-אל (ראה יהו"ה, 17) ועזבו את העיר פתוחה. האות ניתן, והמארב התפרץ לעיר והעלה אותה באש. בראות האוייב את עירם עולה באש ונחוננים בתנועת מלקחיים שבין שני כוחות ישראל שעברו להחפת נגד, קמה מהומה ביניהם שגרמה למנוסה וחבוטה מכרעה. יהושע מבין הפעם לנפש החייל ומרשה להם לשלול שלל מהעיר, ולהחרים רק את יושבי העיר.

הגבעונים במערכת כיבוש הארץ: מבחינה מדעית קיימות שתי דרכים כדי לבחון

אח הסיפור של המסורת על הגבעונים (יהו' פרק ט'): א. גישה של ביקורת הסיפורות. ב. גישה של ביקורת המסורת ובדיקה תוכן הסיפור. מכיוון שגישתנו אל המיסמך הזה היא גישה כאל מיסמך היסטורי קיים הצורך לנחחו בגישה של האנליזה הביקורתית כחנאי לבבנה נכונה של הסיפור. כבר במבט ראשון רואים אנו כי יש בו נופך אגדתי, וקשה להאמין שהגבעונים יכלו לרמות ציבור שלם אם הוא חי "בחוכו" במרחק של מספר קילומטרים בלבד. האמת היא, שבני ישראל כדחו איתם ברית שלום. המציאות ההיסטורית היא, שהגבעונים לא נעקרו מנחלתם אף-על-פי שהפכו להוטבי עצים ולשואבי מים. בחולדות הגבעונים אנו יכולים להבחין שלושה שלבים: א. כאשר ישבו בנחלתם משועבדים למחצה. ב. שהיו מעין עבדים במקדש ובעבודות המלך. ג. בביח שני לא התקיימו כקיבוץ אחני בפני עצמו ונטמעו בעם ישראל.

מה דהף את יהושע לכרות ברית עם החיונים למרות האיסור המפור מן

התורה וחצו להחרימם ?

קבוצה ערים חיוניות זו, שבראשן עמדה גבעון הייתה קשורה ביניהן בקשר אסטרטגי הגנתי משותף. אומנם, מטרת יהושע הייתה להגיע למטרתו מהר, ובלי קורבנות מיותרים. אולם, עם כיבוש בית-אל התאחדו ערי הדרום לקדם את פני הפולשים הישראליים. יהושע הכיר לדעת את ההבדלים האתניים-מדיניים ששררו בין ערי המדינה בכנען, וניסה לנצל את הפירוד שביניהן כדי להתגבר על הסכנות ולהבטיח את דרך ההתקדמות שלו למחוז חפצו. כאשר שדות המודיעין שלו הביא לידיעתו על דבר ההכנות בערי הדרום למלחמה במאוחד, הוא ניצל את החזדמנות להתחבר עם קבוצה אתנית אחרת (החיונים) האוייבת לאמורים, וכרת עמה ברית. הברית עם החיונים חיזקה את מעמדו של יהושע כשם שהדבר חיזק את החיונים נגד עמי ברית הדרום בראשון מלך ירושלים, ויחד עם זאת הבטיח הדבר את אגפיו הדרומיים והמערביים של כוחות יהושע לכשיתקדמו צפונה. מטרת ברית ערי הדרום, בהנהגה אדני-צדק מלך ירושלים, הייתה כפולה: להתנגד להמשך הפלישה הישראלית ולהעניש ערים כנעניות אשר תשתפנה פעולה

עם הפולשים. חברית הדרומית כוללת ערים שנחשבו בין הגדולות שבדרום. אם נקח בחשבון את התגלית הארכיאולוגית האחרונה של גב' קניון, כי ירושלים הכנענית הייתה גדולה מהמשוער עד כה, הרי שנגיע למסקנה, שהברית הדרומית יכלה להעמיד כוחות גדולים בשיעור של שלושה אלפים חייל ויותר, ויכלה בנקל להתגבר על כוחות הברית החיונית המעטים, ואזי להוות סכנה לכוחות יהושע.

הברית שבין ישראל והגבעונים הייתה ברית בין שני צדדים שאינם שווים במעלה - ברית הסות, שבה מתחייב הצד החלש לעבוד את החזק, ואילו החזק חייב להגן על הצד החלש. מסקנה זו מתחייבת מבקשת הגבעונים לבני ישראל: "עבדים אנחנו ועתה כרתו לנו ברית" (יהו' ט, 11).

חברי הברית הדרומית לא חיכו להתקפה ישראלית והחליטו לעלות על גבעון מתוך שיקול, שכיבושה תביא לכניעתן של יחרי ערי הברית החיונית ועל-ידי-כך להוות סכנה ישירה לפולשים הישראלים. משבאה גבעון במצור על-ידי צבאות ברית האמורי, פנו לעזרה ליהושע והוא לא החמיץ את ההזדמנות לעגוש את צבאות מלכי האמורי כשהם חשופים בשטח מתוח. היות ויהושע רצה לחקוף במפתיע, נערך מסע ההתקרבות הישראלי בלילה (יהו' י, 9). נראה, כי המסע לגבעון נערך בדרך היוצאת מיריחו והעוברת דרך ואדי קלט ואדי איניה ועבר בנתיב מוסתר ובחסות חשכת הלילה. האמורים שהיו ערוכים כלפי העיר ולא כלפי חוץ הופתעו והחלו לנוס בכיוון לבית חורון (י, 10). מציון דרך הנסיגה של האמורים עולה, שההתקפה הישראלית באה מצד מזרח ומצד דרום, אחרת היו נלכי ירושלים וחברון מנסיים לסגת בכיוון לעריהם ולא מפקירים אותן ואת איזור ההר שלהם. יהושע רדף אחריהם בדרך בית חורון והיכם עד עזקה ומקדה. נראה, שעיקר צבא האמורי הושמד בדרך בית חורון ובעמק אילון. הניצחון היה גדול וגחרת בזיכרון העם לדורות (י, 12-13). בעמק אילון היה זה קרב רדיפה בלבד ולא כמטרה לכבוש את העמק. אחרי הקרב בעמק אילון נאמר, כי יהושע וכל ישראל חזרו לגלגל. מכאן, עלינו להסיק את המסקנה, שאין אמה היסטורית בסיפורים הבאים לתאר את המלחמה ביתר ערי דרום הארץ. יתר על-כן, אין מספרים כי כבשו את גזר שהייתה אחת מערי הממלכה הראשיות בכנען ולרשוחח עמד רכב ברזל ונשארה כנענית; אולם ייתכן,

שהיא שמנעה מיהושע מלהתקדם הלאה. מתוך מסורות אחרות שבמקרא על פרשת כיבוש דרום הארץ (שופטים פרק י) אנו למדים שעיקר הכיבוש שם חל אחרי מות יהושע, וכתוצאה של מלחמה שבטיים בודדים; כל שבת כובש לעצמו את האיזור שבו התנחל. הדרום נכבש על-כן על-ידי שבטי יהודה ושמעון ובהי אב קרובים שנספחו אליהם. ישנם חוקרים המקבילים גם את המסורת שפיהושע טרק י וגם את זו שבשופטים

טרק א' כמקורות היסטוריים לפרשת הכיבוש של דרום הארץ, ומסיקים שהתקיימו באיזור זה שני כיבושים: בפעם הראשונה בהנהגת יהושע, והכיבוש השני, ממושך יותר, בזמן התנחלות שיבטי הדרום. אולם לדעתי, אין תמונה זו עולה בקנה אחד עם התמונה הכללית של תהליך כיבוש הארץ המתחייבת מן התיאורים המקראיים על פרשות המלחמה של בני ישראל בחלקי הארץ השונים, מן התיאורים השונים של מסעותיהם לכנען וכן מן הממצאים הארכיאולוגיים בעבר היורדן המזרחי ובארץ כנען בכללותם. מכלל הנתונים עולה הפסקנה: שכיבוש הארץ נערך במאה ה-13 לפנ"הם בכמה שלבים הקשורים בגלי עלייה אחדים לכנען. דרום הארץ ומרכזה נכבשו בשני גלי כיבוש עיקריים שהפרידו ביניהם כמה עשרות שנים. יהושע עמד בראשו של גל אחד שהתנחל באפריים. המשך התיאור (פרק י', מפסוק 15 ואילך) על כיבוש הדרום אינו אלא סיפור מאוחר יותר, בו המחבר רצה להראות על כיבוש אחיד ובהנהגתו של יהושע.

מתוך השוואת כל המורות על הכיבושים, אנו רואים, כי צבאות ישראל סיגלו לעצמם בחקופה זו דרכי לחימה מיוחדות שהתאימו למשטר החברתי ולאמצעי הלחימה של אויביהם. ואילו הם דרכי הלחימה האופייניות לישראל:

- א. מטע התקרבות בלילה במגמה לתקוף המפתיע.
- ב. ניצול הזדמנות לתקוף את האויב בשטח מתאים, שבו לא ישען על ביצורים ולא יוכל להשתמש ברכב הברזל בצורה יעילה; מקום שיחאים לפעולת חיל-רגלים.
- ג. רדיפה ממושכת וזינוג בפליטי האויב לשם השמדה סופית, ומניעת התארגנות והיערכות מחדש של כוחותיהם.
- ד. ניהול קרבות קצרים.

השאלה החשובה שעליה אין המקרא מפרש באופן ברור היא בעיית ההשתלטות של שיבטי יוסף על הד אפרים ושכם. מה היו מני העינינינים באיזור זה שכתוצאה מהם אין אנו שומעים על מלחמת כיבוש ומאידך, רואים ברורות שכיוון החירתו של יהושע היה דווקא לאיזור זה? המקרא אינו מזכיר כלל את ההשתלטות או הכיבוש של שכם, העיר החשובה ביותר מראשית החיסטוריה העברית, מאברהם ועד רחבעם. לעומת זאת, אנו שומעים כי יהושע פגיע לשכם מיד אחרי כיבושו הראשונים.

שכם הייתה עיר חשובה עוד מימי אברהם, יעקב ומשה. בה כרת יהושע ברית בין ישראל ואלוהיו ובה היה מקדש ה' ונשארה חשובה גם לאחר כיבוש ירושלים על-ידי דויד ולאחר בניין המקדש של שלמה. העובדות הנ"ל מובילות למחשבה, כי תושבי שכם היו מבני ישראל, או מקרוביהם. הוכחות רבות וראיות שונות מן המקרא מראות על קדושת שכם ושילה מקדמו דגא. בשילה היה גם כן "בית אלוהים" (ירמיהו) ובשכם היה "מקדש ה'" (יהו"כד, 26); כלומר שניהם היו מקומות קדושים בתקופת המקרא. אברהם בא לשכם, מקום שהיה חוץ ממרכז מדיני גם מרכז רוחני למאמינים המונותאיסטים. וכאשר היה אברהם לנשיא המאמינים באל אחד - נוצר העם העברי. האמונה הזאת התפשטה לדרום ולצפון, אולם המרכז הרוחני היה בשכם. רבים המקורות שקדמו לפרשת הכיבוש מהם עולה המושג "עברי", "ארץ העברים", או "אלהי העברים", בהם התכוונו לקיבוץ מאמינם באל אחד שישבו בכנען. אין ספק שחניכי אברהם ופשוטותיהם היו לעברים ובשום מקום לא נאמר שעזבו את הארץ. הם בודאי התרבו בה, ואם כי ייתכן כי מאוחר יותר היו מעין מתבוללים למחצה, הרי עם שובם של קרוביהם ממצרים ושמע הנגידים, הגדולים, ודאי התעוררו להושיט יד לאתיהם. והנה אנו מוצאים חיזוק לדיעה זו, אם נבחון למטרת העצרת שאסף יהושע בשכם. על-כן נבין עתה, מדוע לא נאמר דבר על כיבוש שכם והאיזור, כי הייתה חדירה שקטה שבה התחביו יוצאי מצרים עם קרוביהם שבמקום.

אפשר לראות את החדירה השקטה להר אפרים גם על רקע נוסף: כידוע, היה בשכם יסוד חיוני עתיק יומין בין המעמד השליט (בראשית לד, 2), ומאחר

ונכחה בריה שלום בין יהושע והגבעונים-החיוונים, אפשר להסיק שקרוביהם יושבי שכם כיבדו בריה זו, וראו בבני ישראל גם כבעלי בריהם הם.

את האפשרות להדירהם השלווה של שיבטי יוסף להר אפרים נבין בעיקר על רקע חדירות הח"בירו לכנען (ממכתבי עמרנה) של המאה ה-14 לפנ"ה. החדירות אילו והתקשרותם עם לביה ויורשיו במרד אנטי-מצרי, הכינו את הקרקע להדירה השלווה והנוחה של שיבטי יוסף שבאו למקום למעלה ממאה שנה לאחר מכן. מכל הנאמר לעייל, מובנים קשרי ישראל לאיזור שכם ולמטרת חתירתו של יהושע מיד לאחר כיבוש בית-אל אל שילה ושכם, ללא הפרעה, שהיא המסקנה הסבירה המתבקשת מאליה בדבר שתיקה המסורה על חדירת שיבטי יוסף להר אפרים, שהייתה מעין חידוש בריה אהים נושנה.

בספר יהושע פרק י"ב באה רשימה כוללת של ערים כנעניות שנוצחו על-ידי בני ישראל בכנען. ערך רב יש לייחס לרשימה זו המסכמת את מלחמות כנען טראשית ההתנחלות ועד לפרק מסויים בתקופת השופטים שאחרי מלחמת דבורה ומלחמת מי-מרום. רשימה זו אפשר להשוות לרשימות הטופוגרפיות המצריות שבהן באוה סיכומי הערים שנוצחו על-ידי מלכי מצרים במסעות הצבאיים. ייתכן שמחבר הרשימה הזאת הושפע מהרשימות המסכמת המצריות. המחבר מייחס נצחונות אלה ליהושע ולבני ישראל; כלומר שהוא כלל ברשימה מלחמה שניהל יהושע וכן מלחמות מאוחרות יותר של בני ישראל בתקופת השופטים. וכיוון שדמות יהושע בכיבוש הארץ הייתה מרכזית, ייחס לו את רובן. אין ספק, שהמחבר לקח את כל השמות מסיפורי מלחמה קדומים שנשמרו במקרא וכאלה שלא נשמרו (ראה י. אהרונזי, רשימה מלכי כנען, ספר בירם, חשט"ז, מעמ" 31 ואילן). הרשימה באה איפוא, להעיד על סיפורי המקרא ולהוסיף לנו רמזים על מלחמות נוספות שתיאוריהן לא נכנסו למקרא.

ברשימה הערים אנו מוצאים סדר מסויים, והוא שהערים מסודרות בקבוצות, בהתאם לאיזור הגיאוגרפי. כך גם-כן מופיעות הערים שבסוף הרשימה בקבוצה של ערי הגליל בחטיבה מיוחדת (פרט לעיר חדצה, חשייכה לקבוצת ערים מוקדמת יותר).

לקבוצה האחרונה שייכות עשר הערים הכאוח: (תוך השוואה עם תרגום

השבעים):

<u>יהושע פרק י"ב</u>	<u>יהושע י"ב לפי תרגום השבעים</u>
מדון	חצור
חצור	למעון
שמעון - מראון	מרון
אכזף	אכשף
הענך	קדש
מגדו	הענך
קדש	מגדו
יקנעם לכרמל	יקנעם לכרמל
דור לנפת דור	דור לנפת דור
גויס לבלגל	גויס לבלגל

יש לציין, כי נוסח תרגום השבעים עולה על הנוסח המסורתי בכל הרשימה

המופיעה בפרק י"ב, והוא הדין לגבי הקבוצה הנ"ל של ערי הצפון. בחחילה

הרשימה אנו רואים את ארבע הערים שהיו בנוח הבריה במלחמת מי-מרום, זאין

מפק שלחצור מגיע לעמוד בראש רשימה זו. יתר חמש ערי הצפון באות אחר-כך,

ועליהן לא נשחבר במקרא סיפורי המלחמה, הוץ מהענך ומגידו הנזכרות במלחמת-

דבורה: "במענך על מי מגדו" (שופטים ה, 19). דור נזכרת בהקדמה למלחמת מי-

מרום "ובנפוח דור מים" (יהושע י"א, 2). דור מופיעה כעיר כנענית שבני-

ישראל לא יכלו להורישן בצידן של הענך ומגידו (יהו"ז, 11; שופ"א, 27).

עתי הערים האחרות: קדש ויקנעם אינן נזכרות במקרא כערים כנעניות אלא

כרשימה. חמש הערים הנ"ל היו ערים כנעניות חשובות ויש לסבר, כי לפני א

המחבר היו מסודרות קדומות על מלחמה איהן, למרוח שאין זכר לכך במקרא.

הענך, מגידו, יקנעם ודור מהוות חטיבה גיאוגרפית אחידה, אולם אין לנו

עדה אם הייתה ביניהן ברית ונלחמו יחד נגד ישראל, או כל אחת בנפרד.

אין ספק, שנפילתה של העיר הכנענית חזקה קדש מתקשרת באופן טבעי למלחמת מי-מרום. יש הצדקה לסופר חרגום השבעים המקדים את קדש לתענך ומגידו ומביא אותה מייד אחרי שמות ארבע הערים שהשתתפו במלחמת מי-מרום. על-כן, יש לראות ברשימת מלכי כנען כמסמך היכול לסייע כדי להגיע למסקנה היסטורית זו. הרשימה מסתיימת ב"מלך גוים לגלגל", ולפי נוסח חרגום השבעים: "מלך גוים לגלגל". אולברייט הציע לזהות את גלגל עם ג'לג'ולס, אשר מצפון לאמק, וחשב שהמושג "גוים" מתכוון לגויי היס. ראינו כי בשאר השמות הכפולים שברשימה מסביר השם השני את מקומו של הראשון, ומציין את איזורו הגיאוגרפי (מלך דור לנפת דור, ומלך יקנעם לכרמל). הראשון הוא שם העיר והשני בא להגדיר אותו בחר דייוק. האות "ל" באה לבטא את השייכות המקום לאיזור מסויים. לכן גם כאן באה המלה השנייה עם "ל" החשתייכות להגדיר את האיזור, כלומר, מלך גוים שבאיזור הגלגל. המושג "גוים" קשור קודם כל בשכטים המנחלים של הגלגל. ז.א. שהצדק עם חרגום השבעים והכוונה למלך גוים לגלגל.

פתוך בדיקת המקורות, ובהסתמך על הסקר הארכיאולוגי שנערך בגלגל, אפשר להיווכח שחלקים ידועים שם היו מיושבים החל מהתקופה הכנענית הקדומה מצפון לגוש החררי הגבוה של הר פידון וחרש צפת. (ראה בסוף פתח מס'...).

מבחינה ארכיאולוגית נמצאו חמישה תילים מן התקופה הכנענית והם: קדש, תל אל-ח'רבה (מרום), גוש חלב, ח'רבת תל א-רויטה (ביח שמש) ואקרת (אקר, יוקרת). אליהם אפשר להוסיף את ח'רבת עבדה (עבדון), ג'ת (גת-אשר) השוכנות במעבר שבין הגליל המערבי ועמק עכו, וכן את שתי החורבות מן התקופה הכנענית הקדומה שבגליל העליון המערבי: ח'רבת אדמת וח'רבת עין חוד (ראה מפת חסר בעמ'...).

הסקר פראה על רציפות יישובית בתילים האלה במשך כל התקופה הכנענית, והממצאים בקדש מוכיחים גם על קשרים ישירים עם מצרים עד לתקופה הכנענית המאוחרת. הסיבות ליישוב פורח באיזור זה הן: אדמה חקלאית טובה, אספקת מים וכן קווי-דרכים, אקלים נוח ושפע של גשם. הדרכים בגליל הצפוני שימשו עורקי החיים.

באיזור תבנין החרכזו דרכים מארבעה כיוונים: 1. דרך חצור - קדש מדרום-מזרח.
 2. דרך גח - ינוח - תל אל-רויסה מדרום מערב. 3. דרך עיון - רב ת'לאת'ין -
 בית ענת מצפון-מזרח. 4. דרך צור - קנה מצפון-מערב. דרך חמישית (מחוז חשובה)
 נמשכה מאיזור תבנין ובית ענת צפונה וחוצה את הליטאני סמוך לשפך ואדי ה'גר;
 ודרך שישיה היוודת מאיזור בנת אם ג'ביל ויראון ישר מערבה דרך אקרת ועבדון
 לטביבת משרפוח (ראש הנקרה). כנראה, שבית ענת שימשה צומח דרכים מרכזית.
 אישור לכך אנו מוצאים במקורות המצריים על הגליל, וברשימת החותימס ה-3 מופיע
 הגליל העליון כחטיבה מיוחדת של יותר מ-20 עיר. מרטים נוספים על איזור זה
 מוצאים אנו במיכתבי עמרנה וברישומי מסעותיהם של סטי ה-1, רעמסס ה-2 ומרנמחה.
 העובדה הזאת של ישוב כנעני בגליל העליון יכולה להפיץ אור חדש על התנחלותם
 של שיבטי ישראל בגליל, על מלחמות הכיבוש בצפון ועל נחלות השבטים. מרשימת
 החותימס אנו למדים על השתתפותו של הגליל בקואליציה הכנענית הגדולה בהנהגת
 מלכי קדש, שעל האורונטוס ומגידו. בתקופה עמרנה היה זה איזור מריבה בין מלך
 צור וחצור, כשידו של מלך חצור הייתה על העליונה, כי נעזר על-ידי הח'בירו.
 ייתכן שה'בירו-עבריים אלה היו בני אשר, ששמש מתחיל להופיע בצפון הארץ, בסוף
 המאה ה-14 לפנ"הם, החל מימי סטי ה-1.
 גם רעמסס ה-2 עלה על הגליל (בשנת 1280 לפנ"הם בקירוב) וכבש את מידום,
 וכן אנו מוצאים כי בנו מרנמחה חצה את הגליל והיכה את ישראל אחרי שכבש את
 ינועם (אל-עבדיה).
 המעניין לציין, הוא שהישוב הכנעני נמשך מדרום לקוני התילים הנ"ל.
 בסקר שנערך בגליל לא נמצא אף תל אחד מן התקופה הכנענית בסביבות מידון
 ובקעת פקיעין. בכל האיזור של הגליל התחתון הצפוני עד לבקעת בית-נמוחה לא
 נתגלו תילים מן התקופה הכנענית. קיים חלל פטויים בתקופה הכנענית בין קו
 התילים של תל א-רויסה - חצור שבצפון ובין הקו של תל בדויה (חנתון) וקרן
 חטיף (אדמה) שבדרום. ואם כי נתגלו שרידים מעטים מן התקופה הכנענית התיכונה
 (בית ג'ן) וכן בח'רבה א-תליל), אולם לא נמצאו במקום בנייה מתקופה זו, אלא

שרידי יישוב במערה, וכנראה שהיו אלה יישובים ארעיים בסוכות ואוהלים של נודדים למחצה שנקיימו על המדעה בשיטחי היערות הבלתי מיושבים. המסקנה הכללית היא, שכל האיזור הנידון לא היה מיושב בתקופה הכנענית. איזור זה של דרום הגליל העליון, וצפון הגליל החחוחן היה איזור מיוער היטב בימי-קדם, בתקופה הכנענית, ובני ישראל היו הראשונים שהתנחלו בשטחים אלה. לא לשוא נקרא חלקו המיוער (הישראלי) של הגליל בתקופת השופטים "חרש הגוים", מונח המקביל "לגליל הגוים". במלה "גוים" אין כאן הכוונה לעמים שונים, אלא לשבטים הישראליים שנמצאו בתהליך של ראשית ההתיישבות; לאוכלוסיה שהייתה מבחינה אחנית וסוציאלית בלתי מוגדרת, בניגוד לאוכלוסיה שהייתה כנענית מאורגנת מבחינה מדינית.

ראשית החדירה של שבטים עבריים לגליל חלה עוד במחצית הראשונה של המאה ה-14 לפנ"ס, וביניהם שבט אשר שעליו אנו שומעים החל מימי סטי ה-1 בסוף המאה ה-14 לפנ"ס. יש לראות בה"בירו שהיו מעורבים בהתנגשות בין חצור לצור כקשורים לגל זה של השבטים. לאחר מכן אנו מוצאים את שבט נפתלי בחלקו של הגליל העליון שהתחזק. נחלת אשר המאוחרת יותר כוללת בעיקר את חוף הגליל המערבי, ואין לנו ידיעות על התנחלות בני אשר בשטח ההר: "וישב האשתי בקרב הכנעני שבי הארץ, כי לא הורישו" (שופ"א, 32), וגם במערכה הגדולה של דבורה אין חלק לשבט אשר, אשר "ישב לחוף ימים ועל מפרצו ישכון". באמצע המאה ה-13 לפנ"ס חל שינוי מכריע במצב עם חדירת שבט נפתלי לגליל. שבט זה הוא הגדול והחשוב ביותר בגליל. יש להניח שמרנפתח התנגש בשבט זה, ועל-כן אנו שומעים את שם "ישראל" המסמל את אחדות השבטים בצפון. מאוחר יותר אנו רואים את נפתלי בראש שיבטי הצפון ויש לו חלק מכריע במלחמת-דבורה: "ונפתלי על מרומי שדה" (שופ"ה, 18), ומנהיג המרד, ברק בן אבינעם, הוא שבט נפתלי. יש מקום להניח, שמרנפתח נלהם בברית דומה של שיבטי ישראל בגליל בהנהגת שבט נפתלי ואשר בהיותם בראשית התנחלותם, באחדים את שיבטי הצפון

על יסוד הסקר והחפירות בח'רבת א-תליל אנו מקבלים את ההוכחה, כי ההחנחלות הישראלית בגליל העליון חלה במאה ה-13 לפנ"ס. את תהליך המיישבותם של השבטים אנו יכולים להבין עתה בעיקר לאור הסקר שנערך באיזור הר מירון. בניגוד לשבט אשר, בחרו אנשי נפתלי בראשית החנחלותם באיזור היערות (חרשת), והבלתי מיושב של הגליל. כפי הנראה, נדחקו לאיזור זה בראשית המיישבותם, כתוצאה ממצאות ערי המבצר הכנעניות שבצפון, שבראשן עמדו מלכי קדש ובית-ענת, וכפי שאנו שואעים מן המקרא גם בית-שמש (ח'רבת תל א-רויטה).

מפת הסקר (ראו עמ' 1000...) מראה בזורה ברורה על חידת הישראלים לאיזור ההר הבלתי מיושב, לעומת חבל החילים הכנעניים המיושבים מקדמת דנא. הגבול בין שני האיזורים הנ"ל הוא נחל כזיב. מצפוןנו מצא הסקר, שני חילים כנעניים חשובים: ח'רבת תל א-רויטה (בית שמש) ואקרה (אקר, יוקרה). באיזור, אומנם נמצאו שני יישובים ישראליים קטנים, אולם הם מחקופת הברזל והם: תל אבן-באבין וח'רבת עקברא.

החפונה שונה לגמרי בחלק הדרומי של הסקר, בו לא נמצא אפילו תל אחד מן החקופה הכנענית (פרט לשרידים פועטים הקשורים ביישוב של נודדים). אולם, נמצא יישוב צפוף ביותר בחקופה הישראלית; נחגלו 15 אתרים ישראלים (חצרים היו קיימים בחקופה ישראלית א'). צמיחה פתאומית זו של יישובים באיזור ההר שהיה בלתי מיושב בראשית חקופת הברזל קשורה בהחנחלותם של שבטי ישראל. השאלה הנשאלת היא: משום מה אין אנו פוגשים יישובים ישראלים באיזור החילים הכנעניים שבחלק הצפוני של איזור הסקר ? איזור זה היה נוח ומחאים ליישוב חקלאי, ומובן שהערים הכנעניות: אקר ובית-שמש לא איפשרו לבני ישראל להתנחל באיזור שלהן, ולכן החנחלו דרומה להן, באיזור היערות ההררי והקשה יותר להתיישבות.

יש לציין, כי היישובים הישראליים היו קטנים בשיטתם (ח'רבת א-תליל שיטחה כ-6 דונם) ורובם היו בכיפות שבראשי ההרים, ועל-כן היו נוחות להגנה.

אולם רק בשני יישובים: בתל אבו-באבין וח'רבת שפנין, אפשר היה למצוא שרידי חומות אבנים. ברוב היישובים הישראליים מתגלעים סלעים טבעיים בראש הגבעה, ששימשו כנראה להגנה המקום. נמצאו שלושה יישובים ישראליים, ששכנו ממש בעמק: ח'רבת אל-חמימה, ח'רבת ג'ום התחתונה וח'רבת באלוע, אולם במרחק קטן מהן, על רכסי הגבעות שמעליהן, נמצאו שלוש חורבות ישראליות אחרות (ח'רבת חנוריה, ח'רבת ג'ום העליונה וח'רבת א-שקארה), שהיוו כנראה יישובי אחות לאלה שבעמק, ואילו היו מוצאות מחסה בזמן סכנה ביישובים שעל הגבעות.

החרסים מכל היישובים האלה דומים מאוד. החומר גם ובתוכו חצאים גדולים. בולטים בין סוגי הכלים: סירי בישול האופייניים לסוף התקופה הכנענית וראשיה החקופה הישראלית, וכן סוג מיוחד של כדים גדולים העשויים מחומר מיוחד ועטורים קישוטים מיוחדים וצורתם מיוחדת במינה. זוהי קירמיקה ישראלית טיפוסית שחובאה למקום על-ידי המתנהלים הישראליים; והיא מיוחדת לשיבטי הצפון, היות וקירמיקה כזו לא נמצאה בתילי הארץ הגדולים. ראוי לציין, כי בח'רבת א-חליל גילו בית מלאכה לעיבוד מחכת ובהוכו סיגי בדונזה -דבר המעיד שבראשיה ההנהלות השבטים בצפון השתמשו בני ישראל עדיין בחומר הברונזה. בני שבט נפחלי הגיעו לגליל כנראה באמצע המאה ה-13 לפנה"ס, ומצאו בגליל המערבי את קרוביהם משבט אשר, שהתנחלו כבר בצד המערבי, ובצפון הגליל מצאו יישובי כנענים הזקים שלא יכלו להחגבר על מבצריהם, ועל-כך, חדרו לחלק ההררי המיוער והבלתי מיושב, שמדרום לגליל הכנעני ויצרו רשת יישובים רצופה בחלק הדרומי של הגליל העליון ובגליל החחון.

זמן מה אחרי התיישבות זו, עלו בני שבט דן על ליש וכבשו אותה. שבט זה היה מנותק משאר שיבטי הגליל על-ידי התילים הכנעניים של הגליל העליון ובראשם חצור. יש להטביר את הצלחת בני דן לפלוש לאיזור עשיר זה, בניצול הדמנות מיוחדת במצב המדיני ששרר באיזור באותם הימים. כנראה שהם נסתייעו באחד הכוחות המדיניים העויין לכוח השני. לפי המסורת המקראית,

היה זה נכדו של משה, יהונתן בן גרשם בן משה, שעלה עם בני דן מהר אפרים וייסד את המקדש המפורסם בדן. מובן, שנכדו של משה לא יכול היה להיות אחרי אמצע המאה ה-12 לפנה"ס (מסורת קדומה זו נלקחה כנראה מכרוניקה של המקדש). יש חוקרים הטוענים, כי בחקופה זו חספו הצור ומבצרים כנעניים אחרים את הדרך לדינט מדרום לצפון. אולם, אנו רואים כי שיבטי הגליל האחרים פרצו לאיזוריהם דרך הרצועה הכנענית. יחד על-כן, ממיכתבי אל-עמרנה ידוע לנו, שמלכי כנען לא חששו להשתמש גם בח"בירו נגד יריביהם. כך כותב אבימלך מלך צור למרעה (ראה קנודזון מס' 148): "מל- הצור עזב את עירו והתחבר עם הח"בירו ... ארץ המלך נפלה לידי אנשי הח"בירו...". השאלה היא: איזהו חבל הארץ שנפל לידי הח"בירו בעזרת (או בחסות) מלך הצור? החנגשות אינטרסים ישירה הייתה בין הצור וצור רק בגליל העליון. חבל ארץ זה שימש באופן טבעי עורף יבשתי לצור, שלא הרפתה מעולם מנסיגנותיה להשתלט עליו. כך אנו קוראים, כי גם בימי שלמה (מלכים א' ט, 13) נמסרו לו 20 עיר בארץ הגליל, לחירם מלך צור. מצד שני, היה הגליל איזור שאיפה להתפשטות הצור, כפי שמוכח גם מן החנגשות במלחמת מי-מרוט. לכן, אנו יכולים לבוא לידי המסקנה, שהגליל היה בחקופה זו שטח מריבה בין שתי מדינות כנעניות חזקות: הצור וצור. הצור השתלטה על האיזור כנראה בעזרת הח"בירו. ליש הייתה נחונה להשמעת צידון (שופ' יח, 7; כח), ועל-כן ראה מלך הצור בעין טובה את חורבנה על-ידי בני דן. יש חוקרים הטוברים, שנדידת שבט דן הייתה כתוצאה מלהץ הפלישתים. אולם אנו פוצאים במקרא (שופטים א, 34-35) מדובר על לחץ האמורי שישב צבטיבוס. אולם, אם הייתה הנדידה כתוצאה מלהץ מהפלישתים, הרי שהדבר קרה בחקופה פלישתים הראשונה, בקירבת 1170 לפנה"ס (בימי רעמסס ה-3); כלומר, שנדידת שבט דן צפונה קדמה למלחמת דבורה ומלחמת מי-מרוט כ-2-3 דורות. דבר זה מתאים לתמונה הסקר על ההתנגשות הישראלית בגליל. אולם שבט זה נשאר מנותק שאר שיבטי הגליל על-ידי החסילה הכנענית של הגליל העליון ובראשם הצור, וקצו את חמץ שיבוס בעמק העשיר על-ידי שיעבוד מסויים לכנענים.

במשך המאה ה-12 לפני הספירה או עדיין להתחלף קשה שבין הגורם הכנעני

והישראלי בגליל, בלי שיביא הדבר לידי התנגשות. אולם התנגשות זו באה בסוף המאה ה-12. הגורמים למשבר היו כפי הנראה שני הצדדים; אולם הכנענים היו אלה שהתקיימו אח שבטי ישראל. משראו ערי כנען וחצור בראשן, כי שיבטי ישראל נחבטו יותר ויותר ולחצם להתחטט גבר, באו לידי צורך לעצור בעדם. באותה עת הל גם שינוי סודי במצבן של ערי כנען. השילטון המצרי מסק לגברי וערי כנען שזכו לעצמאות מלאה ראו את עצמן לפתע עשירים לבדן מול שני מתחרי חזקים על שילטון הארץ: בני ישראל וגויי הים שהחנחלו באיזור החוף. מאחר שערי החוף נחרבו או נחלשו בגלל פלישת גויי הים (גם מגידו נפלה - שיכבה 7), נטל על עצמו מלך חצור לרכז את ערי הצפון תחת הנהגתו לקדם את האוייב - הישראליים. הם לא הסתפקו עוד בשילטונם בעמקים ועל הגליל הכנעני, ובמצור על איזור הגליל הישראלי, איזור החופים, אלא עשו ניסיון להשתלט על הגליל הישראלי. עדות על הצלחתם בתחילת המבצע אנו שנמצאים (שופ"ה, 6-7): "חדלו ארצות זהלכי נתיבות ילכו ארצות עקלקלות. חדלו מרזון בישראל חדלו". על הגליל הישראלי, שטח היערות שהיה מיושב על-ידי אוכלוסייה עברית, ובתהליך של התנחלות הגובר והולך באיזור הידוע בשם: "ארשת הגויים", שלט נציב כנעני ושד צבא מלך חצור ושמו סיטרא; והוא יושב, כלומר שולט, מושל בארשת הגויים, כשלעזרתו הרכב הכנעני. לפי עדות המקרא ארך הדיכוי 20 שנה (שופ"ד, 3) ובעיקבותיו באה ההתקוממות הישראלית. בראשה עמד ברק בן אבינעם מקדש נפתלי, שיש לזהותה בח"רבח קדיש שבגליל התחתון, ממזרח לבקעת יבנאל. שיבטי נפתלי, זבולון ויששכר הם השבטים העיקריים המשתתפים במערכה שמתנהלת בקירבת הר תבור, כלומר בקצה הדרומי של איזור התנחלות הישראלי בגליל. שלושה הם המקורות לחיבור נחלות השבטים בגליל הישראלי: פרוק י"ט שבספר יהושע המחולק לשני מקורות: חיבורי הגבולות ורשימת הערים; וחמקור השלישי הם ערי כנען הבלתי כבושות שבספר שופטים פרוק א". לגבי שבט יששכר יש לנו רק רשימת ערים, ואילו חיבור הגבולות חסר; חוץ מן המסוק (פס"ב, 22):

"ופגע הגבול בחבור ושחצימה זביה שמש והיו תצאנה גבולם הירדן". בנחלה אשר
שזורים שני המקורות יחד ברשימה אחת; כלומר המסגרת היא היאור גבול ובתוכה
באות קבוצות ערים (יהו"י, 25-29). רק בחיאור נחלה נפתלי בא החילה היאור
הגבול ואחר-כך באה רשימת ערים (פס"ג). נוס חושב שבמקור הייתה רק רשימת
גבולות, שעובדה על-ידי העורך בצורה בלתי מספקת כיוון שלא היה בקיא דיין
בידיעת הארץ בצמורה. השקפתו זו של נוס אינה אפשרית. די להשוות את הערים
הידועות לנו בנחלה יששכר או נפתלי כדי להיווכח שאינן גבול הנחלה ואינן
מסודרות בהתאם לרשימת גבולות. להפך, נוכל לבוא לידי מסקנה וודאית לגבי
שבטיט אלה ולומר, שלעיני העורך הייתה רשימת ערים, וייחזן שחיאור הגבולות
במידה שנמצאים, נעשו רק מחוך רשימות אילו.

הנמצאות הישראליות בגליל, לא רק ששיחרר את שבטיט הגליל מעול הכנענים,

אלא הפך את שיוזי המשקל שביחס הכוחות שהיה קיים, לטובת ישראל. הגליל
הכנעני שהיה נתון להשפעת חצור, היה בטכנה, ובני ישראל איימו בניתוק דרכי-
התחבורה החיוניות שהובילו מחצור לעמק עכו ולצור. על-כן, לא עבר זמן רב,
ומלך חצור אסף את חייליו למכת נגד, והפעם מן הצפון. אולם ברית כנענית זו
הייתה קטנה וחלשה מן שהייתה במערכה הקודמת, ומכילה בעיקר את מלכי עמק
עכו, הגליל וסביבות חצור. בני ישראל אינם מחכים הפעם לחדירת צבאות כנען
לגליל הישראלי. הם מפתיעים אותם במקום היערכותם לקרב, על-סד מרום (בסביבות
ג'בל מארון) שעל-יד חל אל-ה'רבה שלרגליו, בגבול הדרומי של הגליל העליון
הכנעני. בני ישראל נוחלים במערכה ג'צחון מכריע. הרכב הכנעני אינו מצליח
לסגת לבסיסיו, וחצור ואכשף נשארו בלי מגינים. הישראלים מנצלים את ההזדמנות
נכובשים והורסים את חצור. כן הם כובשים את מרום ומחריבים אותה ואח אכשף
הומכים לעיר ישראלית. כך גברו הישראלים בצפון לזמן ממושך.

כך עלינו לראות את שחי המלחמות בצפון; מלחמת דבורה ומלחמת מי-מרום,

שהיו בפרק זמן אחד ובהפסקה של זמן קצר ביניהן, בסוף המאה ה-12 לפנה"ס.

מְרַשֵּׁמֶת עָרֵי כְנָעַן הַבְּלָתִי כְבוֹשׁוֹת (שׁוֹפְטִים א, 33) הַמְשַׁקֶּמֶת אֶת הַמְצִיאֹת

שֶׁל הַמָּאָה ה-11 לַפְּנִי"ה, אֲנִי לְמַדִּים כִּי הָעָרִים הַכְּנַעֲנִיּוֹת הִיחִידוֹת הַחֲשׂוֹבוֹת א
שֶׁנִּשְׂאָרוֹ עֹמְדוֹת עַל הַיַּלְךְ גַּם לְאַחַר מִלְחַמַת מִי-מְרוֹץ הַיּוֹ: בֵּית-עֵנָה וּבֵית שֶׁשׁ.
הֵן הַגְּלִיחוֹ לְעַמּוֹד בְּפָנֵי הַלַּחֲץ הַיִּשְׂרָאֵלִי כִּיּוֹנָן שֶׁשָׁכְנוּ בְּגִלְיָל הָעֲלִיּוֹן הַכְּנַעֲנִי;
בֵּית-עֵנָה בַּחֲלָקוֹ הַצְּפוֹנִי, וּבֵית שֶׁשׁ בַּחֲלָקוֹ הַמְּעֵרְבִי בְּקִירְבַת נַחֲלַת אֲשֶׁר. אִוְלַם, לֹא
הָיָה בְּכוּחַ לְשִׁנּוֹת אֶת הָעֹבְדָה הָעִיקָרִית, שֶׁהַגּוֹרֵל הוֹכְרַע לְטוֹבַת שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל,
שֶׁיִּכְלוּ לְהַחֲשֵׁשׁ וּלְהַחֲנַחֵל בְּאִיזוֹר הַגְּלִיל הַכְּנַעֲנִי: "וַיֵּשְׁבִי בֵּית שֶׁשׁ וּבֵית-עֵנָה
הָיוּ לָהֶם לְמִסִּי" (שׁוֹפְטִים א, 33). כֵּן אֲנִי רוֹאִים בְּרִשְׁמֵת נַחֲלַת נַחֲלֵי (יְהוֹשֻׁעַ יט)
שֶׁהִשְׁבֵּשׁ הַחֲשֵׁשׁ אֶל עֵמֶק הַיַּרְדֵּן הַצְּפוֹנִי, בְּקַעַת כְּנָרֹת וּלְגִלְיָל הָעֲלִיּוֹן כּוֹלוֹ, כּוֹלֵל
אֶת מְבַצְרֵי הַכְּנַעֲנִים בְּעֵמֶק הַיַּרְדֵּן וְהַגְּלִיל. מֵאֵז הַחֲלָה תְּקוּפַת הַפְּרִיחָה שֶׁל הַגְּלִיל,
כֹּאשֶׁר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל פָּהֲנַחְלִים וּמַחֲשֵׁשִׁים בּוֹ.

ירושלים הכנענית היתה גדולה מהמשוער

מראה מדרו של הפירות הגב קאתלון קאניון באזור עיר דוד דרומית-מזרחית לעיר העתיקה של ימינו. הפירות הם שמארה למרכז, במדרגות העוזות במדרון היו אלה החפירות הראשונות שנערכו בירושלים.

צד המזרחי של הרכס הערבי הוכיח חו שלא היתה בו החישבות קדר מה מן המאה הראשונה לספירה. חפירות השנים 1893/96 העלו חומה שנמשכה לאורך גיא בן-הינום מן הצד המערבי של הרכס המערבי, והגיעה עד לראש הרכס המזרחי - וחומה זו יוחסה לימי מלכות יהורם דה. אלא שחפירות בתקופת מנדאט קירבו את ההנחה שאין ה' חומה קדומה מן התקופה ההלניסטית, ועתה ברור שיש לייחסה ל' מאה הראשונה לספירה בלבד. אפשר להניח אפוא במידה רבה של ודאות שאת החומה הקיב אגריפס הראשון שלט עזות יוסף בן מ' תחילו הרחיב את ירושלים היהר דית עד לשטחה הגדול ביותר לצד צפון עתה נתברר שהרחיב אותה גם לצד דרום.

עם זאת ברור שלשחות הקצה הצפוני של הרכס המערבי נכלל בהחום העיר עד לפני אגריפס, כי בסיס "מנדל דוד" של ימינו הם המגדלים האירים שבנה הורדוס.

מאד, שתפקידם לדעת הגב' קאניון, יון, "למלא" את המדרון התלול כדי להרחיב את האזור השטוח ה' מצומצם מאד שבראש הרכס. כן נראה שהיו בחלק התחתון בורות מים. אלה היו בשימוש עד למאה השביעית לפני ספירת הנוצרים, וגם את הורבנם יש לייחס מן הסתם לימי נבוכדנאצר. זמן התקנתם ט' רם נקבע - אולם כמה מן החומות הפחוה מאסיביות. למטה במדרון, בודאי נבנו לפחות במאה ה' לפ' ני ספירת הנוצרים.

במרחק כ-48 מטר למטה מן החו מות שעל הפסגה (180 מטר מתח' תן בקו מאינך) נגלתה שורת חר' מות רצופה. בקצה החפירה מצאו את הצד הפנימי המערבי - של חומה מאסיבית מאד, שלפי כל ה' סימנים היתה חומת העיר, אלא שכדי לחשוף את צידה המזרחי, ה' היצו, לשם קביעת הדבר באורח סופי, יהיה צורך להרחיב את הח' פירה. עם זאת ברור כבר עתה כי החימה היא מתקופת הברונזה ה' תיכונה, כ-1800 שנה לפני ספירת הנוצרים ויתכן אפוא שזו חומת העיר הכנענית. אפילו אין זו חומת מגן, מוכחה היא שהעיר המצעצית השחריה היתה למטה במרכז.

עליה נמצאה חומה שהיא כנראה מן המאה ה' לפני ספירת הנוצרים, אולי מימי דוד, וכך נקבע גם היקף העיר הישראלית הקדומה ביותר.

נשאלו שלמות הבהיר כי השכבות היחידות שיכלו לכסות על החור' בות הן מן המאה השניה לפני ה' ספירה - וזו צריכה אפוא להיות גם תקופת המגדל שהוא בן זמנו.

בצד המגדל נמצא מבנה בולט ש' תיאר על ידי החופרים של הש' נים 26-1923 כחלק מביצורי ה' בוסים, אף כי מהותו של מבנה זה אינה ברורה עדיין כל צרכה, נר' תן לקבוע שאינו יכול להיות יבר' ס', כי בדומה למגדל הוא נמצא מעל לחורבות בתים שאפשר ליי' חסם בבטחה לעיר שנחרבה בידי נבוכדנאצר.

העיר הישראלית גם במדרון

גילויים אלה מפריכים אפוא את קביעת התקופות המקובלת לגבי ה' חומות שבראש הרכס, נתברר מתוך הגילויים החדשים כי העיר היש' ראלית השתרעה במדרון למטה מ' עבר לבצורים הנראים עתה לעין. עם גמשיך החפירות למטה במדרון גולל שרידי מבנים נוספים. בקצה העליון ניגלו תת'מבנים מאסיביים

הגברת קאתלון קאניון, שנודעה עד עתה בחפירותיה ביריחו, ניהלה ב'1961 חפירות מסביב לירושלים העתיקה - הראשונות שם מזה עשרות שנים ואולי הראשונות ש' נערכו בירושלים לפי שיטות אר' כיאולוגיות מודרניות. החפירה ה' עיקרית נערכה ברצועה המתחילה מנחל גיהון, יורדת בנחל קדרון אל המדרון המזרחי של העיר העתיקה ועולה למעלה, מקום שם היעלו ב' חפירות קודמות שרידי ביצורים שנחשבו קדומים מאד.

המסקנה הראשונה מן החפירות האחרונות היתה כי המגדל המאסי' בי שנחשף בחפירות קודמות אינו מתקופת דוד, אלא מימי החשמו' נאים. אמנם, החפירות הקודמות ל' אורך המגדל הרסו את השכבות ליד בסיסו, אלא שמתחת לפני ה' שטה שהשאירו בחפירות הקודמות, ניגלו חורבות בתים, והגב' קאני' יון סבורה שחורבות אלה נמצאו בשעתם מתחת לפני אותו השטח שתקופתו תקופת שימוש המגדל. ריבוד (סטראטיפיקציה) השכבות ש'

קמע מחומה מרום-ישראלית בעיר דוד, השיבותה ב' מקום גילוייה המוכיח ששטח ירושלים לפני דוד היה גדול משנחגזו לחשוב, שכן נמצאה החומה במ' קום נמוך יחסית במדרון-הרכס שעל פסגתו ישבה עיר היבוסים ואחריה עיר דוד.

המסקנה מכאן היא שירושלים הקדומה השתרעה על שטח המת' אים הרבה יותר לעיר כנענית ה' שובה ולבירת דוד, ולא רק על ה' רצועה הצרה שעל ראש הרכס ש' נחשבה עד כה לשטחה של עיר זו. בעונת החפירות של 1962, ש' מתחילה עכשיו יצטרכו לקבוע אם היתה התפתחות דומה גם בצד ה' מערבי של הגבעה, כן יהיה צורך לעקוב אחרי קו החומות שכבר נק' בע. בינתיים מוכיחות חורבות ה' תים על ראש הגבעה, מה שלם היה הורבן נבוכדנאצר. כן ברור עתה שחפירות 1961 שבחמיה, בב' נותו את חומות ירושלים, לא הקים את חומותיה מלפני החורבן, הוא הסתפק בבניית חומה מסביב לר' צועה הצרה על ראש הרכס.

רק על הרכס המזרחי

חפירות הגב' קאניון מתקבל רר שם שעד לתקופה מאוחרת מאד הצטמצמה ירושלים ברכס המזרחי, חפירות בחמשה אתרים אחרים ב'

תחמירות בחצר

ממגורות תת-קרקעיות

ששימשו מאגר לתוצרת חקלאית והכילו: גרעיני חיטה
ושעורה, וכן דודאים וענבים.

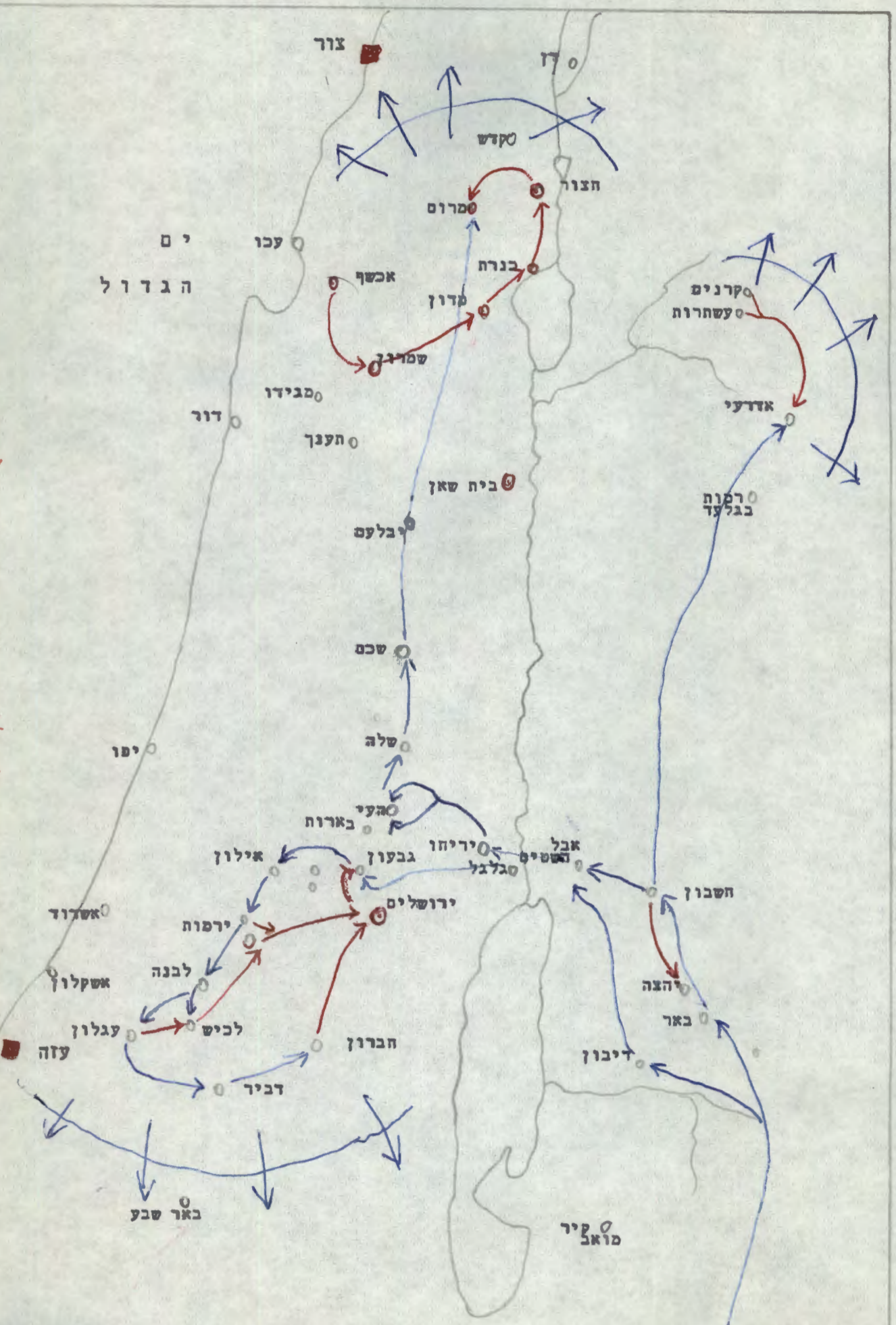
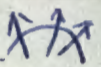

ממצא מחפירות חצור.

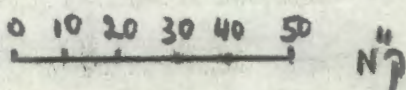
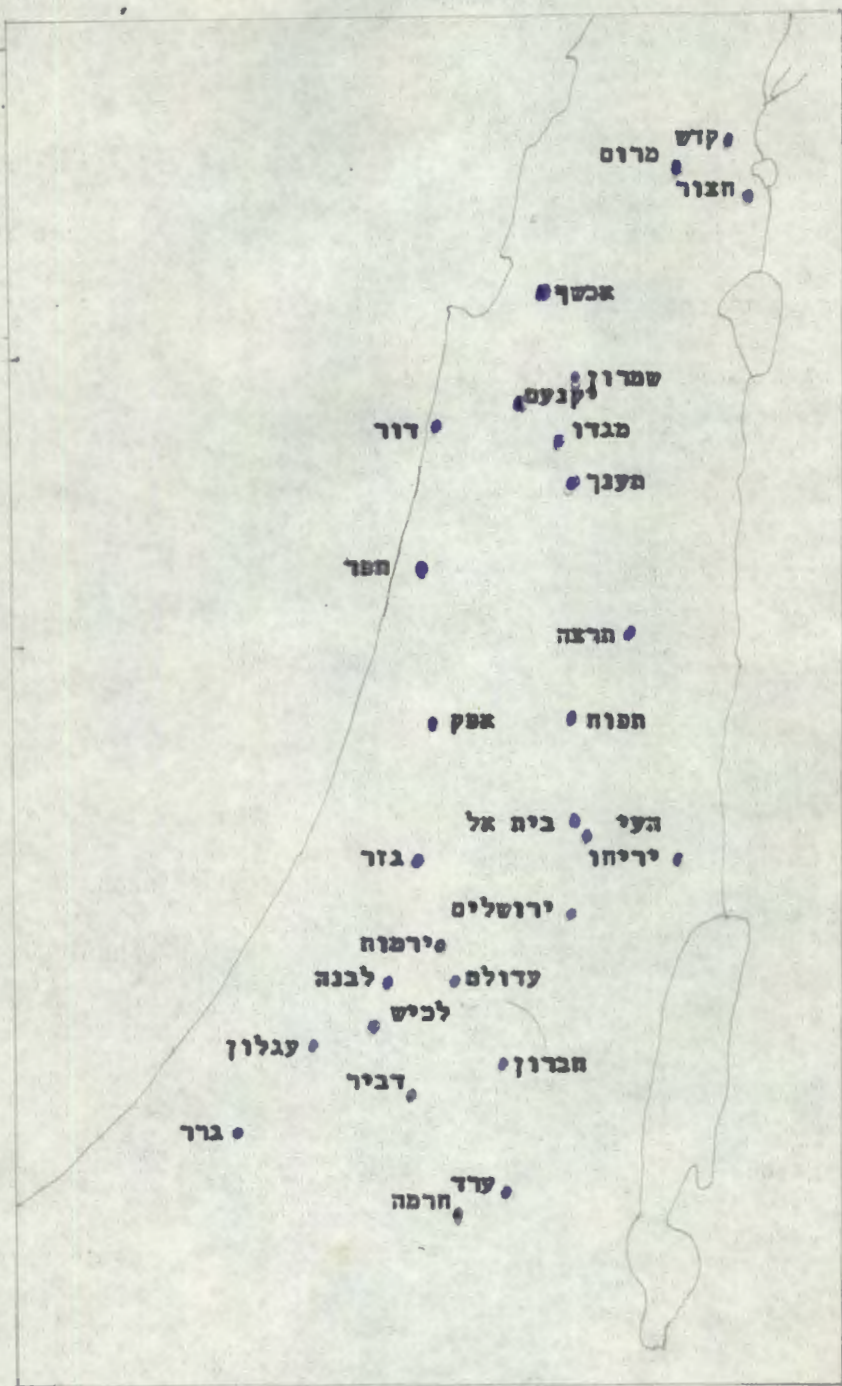

מלחמות יהושע

← מסע ישראלי ← מסע נוכרי

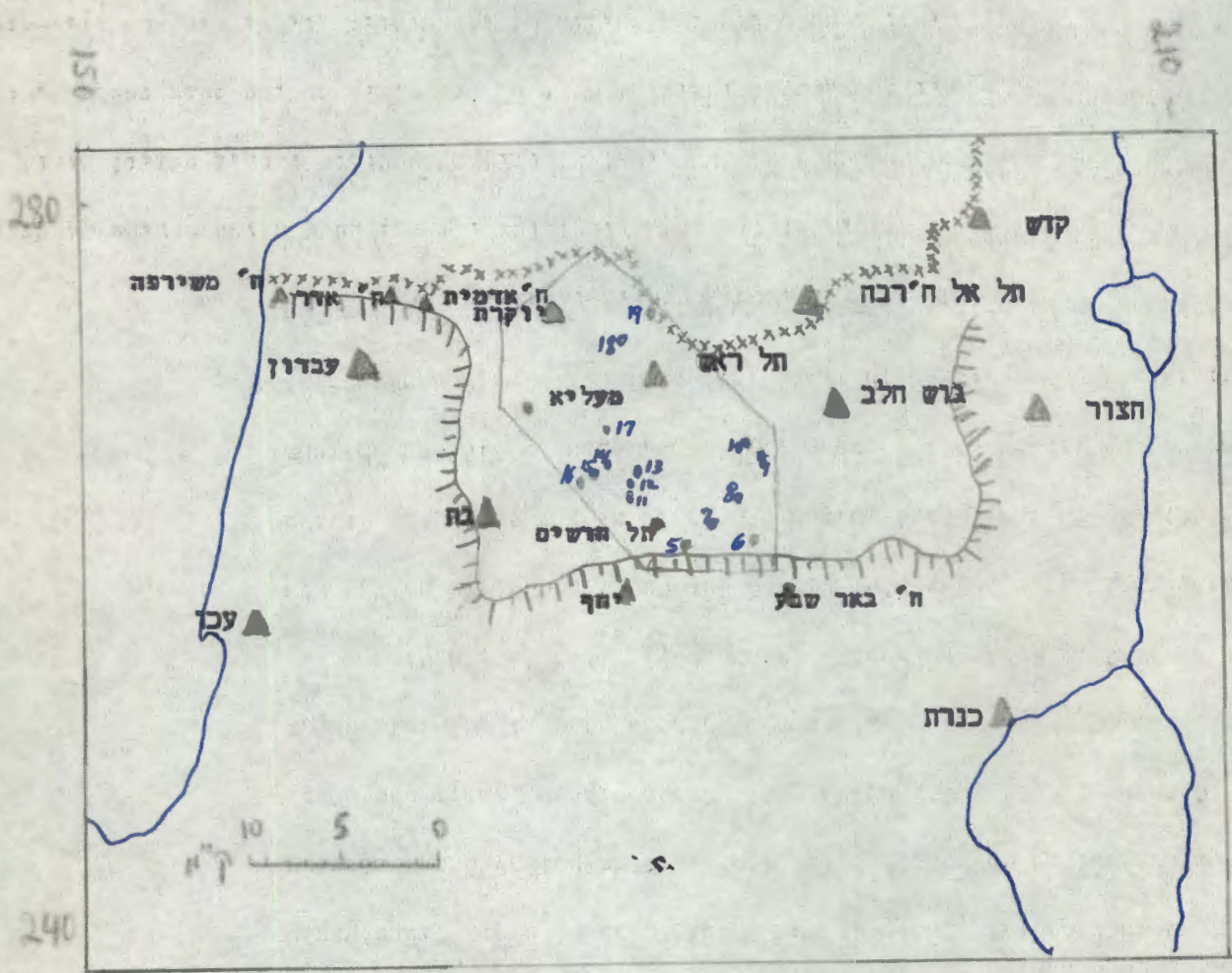

מפת ערבי-כנעני המנוצחות

מפת המוקד הארכיאולוגי

בגליל העליון

▲ חילים כנעניים-ישראלים   ▲ אחרים כנעניים   ● אחרים ישראלים
 — טכנת המוקד   +++ בגליל החר   +++ בגליל העליון הנכונה

- 1. ח'רבה תל א-רשימה 2. אקרה 3. מקליא 4. ח'רבה א-חליל 5. ח'רבה א-טחלה
- 6. ח'רבה א-טחנין 7. ח'רבה סדיר 8. ח'רבה טרטה 9. ח'רבה אל-חמימה
- 10. ח'רבה הנגדיה 11. ח'רבה ראש-עבדון 12. ח'רבה ג'טס החתונה
- 13. ח'רבה ג'טס חקליטנה 14. ח'רבה טיריה 15. ח'רבה אל-באלוע
- 16. ח'רבה א-טקרה 17. ח'רבה ברזה 18. ח'רבה עקרה 19. חל אב-באבין

פיבליוגרפיה .

- י. אהרוני - התנחלות שבטי ישראל בגליל העליון, תש"ז.
- י. אליצור - יציאת מצרים גופח בן-גוריון. חרבות חוברות ה-ו, אלול, תש"ך.
- י. אליצור - תוכנית כיבוש הארץ לפי ספר יהושע. "אל-העין" 1960.
- ו. אפעל - מערכת גבעון.
- א. בירם - על הבריתות, תרביץ כג, תשי"ב.
- ד. בן-גוריון - קדמות ישראל בארצו, "אל-העין", 1960. הרמב"ם - הלכות מלכים ומלחמותיהם. הרמב"ם - מתוך ספר שופטים של "היד החזקה". ש. ברנפלד - מבוא לכתבי הקדש א-ד.
- י.מ. גרינץ - הברית עם הגבעונים, ציון כ"ו תשכ"א.
- מ. הרן - מקומם של הגבעונים במערכת כיבוש הארץ.
- י. הרשקוביץ - י.א. זיידמן - פרוש לספר יהושע, תש"ב.
- א.ש. ולדשטיין - שבטי ישראל, החקופה 21.
- י. ידין - כיבוש הארץ בספר יהושע מבחינה צבאית וארכ. "אל-העין", 1960.
- י. ידין - מלחמת בני אור ובני חשך.
- י. ידין - עונת החפירות ה-4 בחזור. ידיעות כג, תשי"ט.
- ש. ייבין - כיבוש הארץ.
- ש. ייבין - תכטיסי המלחמה של הכנענים והחיתים.
- ש. ייבין - מחקרים בתולדות ישראל וארצו, תש"ך.
- ש. ייבין - רשימות טופוגרפיות ואתניות, עת"קות ג'.
- י. ליוור - ספר יהושע מבחינה משמעות היסטורית.
- י. ליוור - ברורים בפרשת הגבעונים, ספר טור-סיני, תש"ך.
- ב. מזר - כנען שלפני הכיבוש הישראלי, מערכות כ-א, תש"ד.
- ב.מזר - כנען לפי הכיבוש הישראלי.

- ב. מייזלר - כיבוש הארץ לאור הארכיאולוגיה, תקופתנו ג-ד.
- ב. מייזלר - כנען שלפני הכיבוש הישראלי, מערכות כ-כא.
- ב. מייזלר - ידיעות תרצ"ה עמוד 39-40.
- ב. מייזלר - תולדות ארץ-ישראל, פרקים ה-ו.
- א. מלמס - התבור כאיזור קרבות בימי המקרא.
- י.ח. פולצקי - קרב מגידו.
- י. קאופמן - תולדות האמונה הישראלית.
- י. קאופמן - הספור המקראי על כיבוש הארץ.
- ס. ד. קאסוטו - תולת התעודות.
- ספר קלויזנר תרצ"ז מעמ' 45.
- ח. תדמור - מלחמות העמים הקדמוניים.
- ספרי התנ"ך בהוצאות השונות ובתרגומים.
- אטלס התנ"ך - הוצאת שפירא-מזר.
- אטלס גיאוגרפי-היסטורי של ארץ-ישראל - הוצאת מס"כל.
- אנציקלופדיה מקראית כרכים: א' (מעמ' 690), ב-ג, ו.

BIBLIOGRAPHY

- F.M. ABEL. Les stratagemas dans le Livre de Jeseu, Revue Biblique, 1949.
- J. MCK. ADAMS. Ancient Records and the Bible, 1946.
- W.F. ALBRIGHT. "Historical and Mythical Elements in the Story of Joseph", in J.B.L. xxxvii, 1918, pp. 111-43.
- W.F. ALBRIGHT. "The Topography of Simeon", in J.P.O.S. iv, 1924, pp. 149-61.
- W.F. ALBRIGHT. "The Jordan Valley in the Bronze Age", in A.A.S.O.R. vi, 1926, pp. 13-74.
- W.F. ALBRIGHT. "The Excavations at Tell Beit Mirsim I-II", in B.A.S.O.R., No. 23, Oct. 1926, pp. 2-14.
- W.F. ALBRIGHT. "The Second Campaign at Tell Beit Mirsim", in B.A.S.O.R., No. 31, Oct. 1928, pp. 1-11.
- W.F. ALBRIGHT. "The Egyptian Empire in Asia in the Twenty-first Century B.C.", in J.P.O.S. viii, 1928, 223-56.
- W.F. ALBRIGHT. "New Israelite and Pre-Israelite Sites: the Spring Trip of 1929", in B.A.S.O.R., No. 35, Oct. 1929, pp. 1-14.
- W.F. ALBRIGHT. "The Third Campaign of Excavations at Tell Beit Mirsim", in B.A.S.O.R., No. 38, Apr. 1930, pp. 9 onwards.
- W.F. ALBRIGHT. "The Third Campaign at Tell Beit Mirsim", in B.A.S.O.R., No. 39, Oct. 1930, pp. 1-10.
- W.F. ALBRIGHT. "The Third Campaign at Tell Beit Mirsim and its Historical Results", in J.P.O.S. xi, 1931, pp. 105-29.
- W.F. ALBRIGHT. The Archaeology of Palestine and the Bible, 1932.
- W.F. ALBRIGHT. "The Fourth Joint Campaign of Excavation at Tell Beit Mirsim", in B.A.S.O.R., No. 47, Oct. 1932, pp. 3-17.
- W.F. ALBRIGHT. "The Kyle Memorial Excavation at Bethel", in B.A.S.O.R., No. 56, Dec. 1934, pp. 2-15.
- W.F. ALBRIGHT. "A Summary of Archaeological Research during 1934 in Palestine, Transjordan, and Syria", in A.J.A. xxxix, 1935, pp. 137-48.
- W.F. ALBRIGHT. "Archaeology and the Date of the Hebrew Conquest of Palestine", in B.A.S.O.R., No. 58, Apr. 1935, pp. 10-18.

- W.F. ALBRIGHT. "Palestine in the Earliest Historical Period", in J.P.O.S. xv, 1935, pp. 193-234.
- W.F. ALBRIGHT. "The Song of Deberah in the Light of Archaeology", in B.A.S.O.R., No. 62, Apr. 1936, pp. 26-31.
- W.F. ALBRIGHT. "Further Light on the History of Israel from Lachish and Megidde", in B.A.S.O.R., No. 68, Dec. 1937, pp. 22-6.
- W.F. ALBRIGHT. "A Revolution in the Chronology of Ancient Western Asia", in B.A.S.O.R., No. 69, Feb. 1938, pp. 18-21.
- W.F. ALBRIGHT. "Recent Progress in North Canaanite Research", in B.A.S.O.R., No. 70, Apr. 1938, pp. 18-24.
- W.F. ALBRIGHT. "The Israelite Conquest of Canaan in the Light of Archaeology", in B.A.S.O.R., No. 74, Apr. 1939, pp. 11-23.
- W.F. ALBRIGHT. From the Stone Age to Christianity, Baltimore 3rd ed., 1946.
- W.F. ALBRIGHT. A Case of Lese Majeste in Pre-Israelite, Lachish, with Some Remarks on the Israelite Conquest, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 87, 1942.
- W.F. ALBRIGHT. Political Geography of the Amarna Period - Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 87, Oct. 1942.
- W.F. ALBRIGHT. "The Little Understood Amarna Letters from the Middle Jordan Valley", in B.A.S.O.R., No. 89, Feb. 1943, pp. 7-17.
- W.F. ALBRIGHT. A Prince of Taanach in the Fifteenth Century B.C. ibidem, No. 94, 1944.
- W.F. ALBRIGHT. Archaeology and the Religion of Israel, 1946.
- W.F. ALBRIGHT. "Exploring in Sinai with the University of California African Expedition", in B.A.S.O.R., No. 109, Feb. 1948, pp. 5-20.
- W.F. ALBRIGHT. "The Old Testament and Archaeology", in Alleman and Flack, Old Testament Commentary, 1948, pp. 134-70.
- W.F. ALBRIGHT. The Archaeology of Palestine, 1949.
- W.F. ALBRIGHT. Recent Discoveries in Bible Lands, 1955.
- W.F. ALBRIGHT. From the Old Stone Age to Christianity, 1946.
- H.C. ALLEMAN AND E.E. FLACK. "The Book of Exodus", in Old Testament Commentary, ed. by Alleman and Flack, 1948.
- H.C. ALLEMAN AND E.E. FLACK. ed. by: Old Testament Commentary, 1948 - see also F.C. Forster.
- A. ALT. Die Landnahme der Israeliten in Palastina (Senderabdruck aus dem Reformationsprogramm der Universitat Leipzig), 1925.
- A. ALT. Judas Gane, 1913, pp. 1-19. P.J.B., 1925, pp. 100-107.

- A. ALT. Judas Gane, 1913, pp. 1-19. P.J.B., 1925, pp. 100-117.
- A. ALT. Das System der Stammesgrenzen in Buche Josua, Sellin - Festschrift, 1927.
- A. ALT. Eine galilaische Ortsliste in Jos. 19, Z.A.W. 1927, pp. 59-81.
- A. ALT. Josua, Werden und Wesen des A.T. Beihefte zur Z.A.W., 1936, pp. 13-29.
- A. ALT. "Josua", in Werden und Wesen des Alten Testaments, ed. by J. Hempel (B.Z.A.W., No. 66), 1936, pp. 13-29.
- A. ALT. Review of J. de Koning, Studien over de El-Amarnabrieven en het Oude Testament inzonderheid uit historisch oogpunt, 1940, in A.F.O. xiv, 1941-4, pp. 349-52.
- J. BAIKIE. The Amarna Age: a Study of the Crisis of the Ancient World, 1926.
- G.A. BARTON. "The Habiri of the El-Amarna Tablets and the Hebrew Conquest of Palestine", in J.B.L. xlviii, 1929, pp. 144-7.
- G.A. BARTON. "The Possible Mention of Joshua's Conquest in the El-Amarna Letters", in E.T. xlvii, 1935-6, p. 380.
- W. BAUMGARTNER. "Ras Schamma und das Alte Testament", in Th.R., N.F. xii, 1940, pp. 163-88; xiii, 1941, pp. 1-20, 85-102, 157-83.
- A. BEA. "Ras Samra und das Alte Testament", in Biblica, xix, 1938, pp. 435-53.
- A. BERGMAN. "The Israelite Tribe of Half-Manasseh", in J.P.O.S. xvi, 1936, pp. 224-54.
- T.R. BIRKS. The Exodus of Israel, 1863.
- C.J. BALL. Light from the East.
- W. FREIHERR VON BLISSING. "Das angebliche Weltreich der Hyksos", in A.f.O. xi, 1936-7, pp. 325-35.
- F.M. Th. BÜHL. Kanaanäer und Hebräer, 1911.
- J.H. BREASTED. A History of Egypt, N.Y., 1912.
- J.H. BREASTED. "Ikhnaton, the Religious Revolutionary", in S.A.H. ii, 1924, pp. 109-30.
- J.H. BREASTED. "The Age of Rameses II", in C.A.H. ii, 1924, pp. 131-63.
- J.H. BREASTED. "The Decline and Fall of the Egyptian Empire", in C.A.H., ii. 1924, pp. 164-95.
- H. BROWN. The Exodus recorded on the Stele of Menephtah", in J.E.A. iv, 1917, pp. 16-20.
- C.F. BURNEY. Israel's Settlement in Canaan, 1918.
- C.F. BURNEY. The Book of Judges with Introduction and Notes, 1920.
- E. CHIARA. "Habiru and Hebrews", in A.J.S.L. xlix, 1932-3, pp. 115-24.

- S.A. COOF. "Simeon and Levi", in A.J.Th. xiii, 1909, pp. 370-88.
- S.A. COOK. "Levites", in E. Brit. 11th ed. xvi, 1911, pp. 512-15.
- S.A. COOK. "The Rise of Israel", in C.A.H. ii, 1924, pp. 352-406.
- S.A. COOK. "Syria and Palestine in the Light of External Evidence", in C.A.H. ii, 1925, pp. 296-351.
- G.A. COOKE. The Book of Joshua (Camb. B.), 1918.
- G.A. COOKE. The Book of Judges (Camb. B.), 1918.
- E. DHORME. Review of J. Garstang's articles on "Jericho: City and Necropolis" (in A.A.A. xix, 1932, pp. 3-22, 35-54), in R.H.R. cviii; 1933, pp. 85-8.
- E. DHORME. "La Question des Habiri", in R.H.R. cxviii, 1938, pp. 170-87.
- E. DHORME. "La Question des Habiri", in Actes du XXe Congres international des Orientalistes, 1940, pp. 123f.
- A. DOUGLAS. Tushingham, Excavations of Old Testament Jericho" The Biblical Archaeologist Vol. xvi, No. 3, Sept. 1953, and Vol. xvii. No. 4, Dec. 1954.
- S.R. DRIVER. The Book of Exodus (Camb. B.), 1911.
- S.R. DRIVER. D.D. Litt.D. "Modern Research as illustrating the Bible".
- R.M. EARLE. "The Date of the Exodus", in The Asbury Seminary, 1, 1946, pp. 96-104.
- W.F. EDGERTON. "On the Chronology of the Early Eighteenth Dynasty (Amenhotep I to Thutmose III)", in A.J.S.L. liii, 1936-7, pp. 188-97.
- K. ELLIGER. Die Grenze zwischen Ephraim und Manasse, Z.D.P.V., 1930 pp. 265-309.
- K. ELLIGER. "Jesua in Judaa", in P.J.B. xxx, 1934, pp. 47-71.
- R.M. ENGBERG. The dawn of Civilization, 1937.
- J. FINEGAN. Light from the Ancient Past, 1946.
- R.O. FAULKNER. J.E.A. 32 (1946) pp. 40-41.
- A.H. GARDINER. "The Defeat of the Hyksos by Kamose: The Carnarvon Tablet, No. 1", in J.E.A. iii, 1916, pp. 95-110.
- A.H. GARDINER. "The Delta Residence of the Ramessides", in J.E.A.v, 1918, pp. 127-38, ;79-200, 242-71.
- A.H. GARDINER. "The Geography of the Exodus: An Answer to Professor Naville and others", in J.E.A.x, 1924, pp. 87-96.
- A.H. GARDINER. "Tanis and Pi-Ramesse: a Retraction", in J.E.A. xix, 1933, pp. 122-8.

- J. GARSTANG. "Jericho", in P.E.F.Q.S. 1930, pp. 123-32.
- J. GARSTANG. Joshua - Judges, 1931.
- J. GARSTANG. "The Fall of Bronze Age Jericho", in P.E.F.Q.S. 1935, pp. 61-8.
- J. GARSTANG. "The Story of Jericho: Further Light on the Biblical Narrative", in A.J.S.L. lviii, 1941, pp. 368-72.
- M. GEMOLL. Israeliten und Hyksos: der historische Kern der Sage vom Aufenthalte Israels in Agypten, 1913.
- N. GLUECK. "Explorations in Eastern Palestine and the Negeb", in B.A.S.O.R., No. 55, Sept. 1934, pp. 3-21.
- N. GLUECK. The Other Side of Jordan, 1940.
- N. GLUECK. "Kenites and Kenizzites", in P.E.Q. 1940, pp. 22-4.
- N. GLUECK. "Further Explorations in Eastern Palestine in B.A.S.O.R., No. 86, Apr. 1942, pp. 14-24.
- N. GLUECK. "Three Israelite Towns in the Jordan Valley: Zarethan, Succoth, Zaphon", in B.A.S.O.R., No. 90, Apr. 1943, pp. 2-23.
- B. GRDSELOFF. Une stèle scythéopolitaine du roi Sethos Ier, 1949.
- J.S. GRIFFITHS. The Exodus in the Light of Archaeology, 1923.
- A. GUILLIAUME. "The Habiru, the Hebrews, and the Arabs", in P.E.Q. 1946, pp. 64-85.
- A. GUSTAVS. "Abd-hiba = Put-i-Hepa", in O.L.Z. xiv, 1911, cols. 341-3.
- H.R. HALL. "The Middle Kingdom and the Hyksos Conquest" in C.A.H.i, 2nd ed., 1924, pp. 299-325.
- F.H. HALLOCK. "The Habiru and the SA.GAZ in the Tell El-Amarna Tablets", in S.A.B. Mercer's The Tell El-Amarna Tablets, ii, 1939, pp. 838-45.
- H.V. HILPRECHT. Exploration in Bible Lands during the 19th Century.
- G.L. HARDING. "Recent Discoveries in Trans-Jordan", in P.E.Q. 1948, pp. 118-20.
- H. HOLZINGER. Exodus (K.H.C.), 1900.
- S.H. HOOKE. In the Beginning, 1947.
- J.W. JACK. "The Israel Stele of Merneptah", in E.T. xxxvi, 1924-5, pp. 40-4.
- J.W. JACK. "The Ras Shamra Tablets: their Bearing on the Old Testament, 1935.
- J.W. JACK. "New Light on the Habiru-Hebrew Question", in P.E.Q. 1940, pp. 95-115.
- F.G. KENYON. The Bible and Archaeology, 1940.
- K.M. KENYON. Beginning in Archaeology, 1952.
- J.A. KNUDTZON. Die EL Amarna Tafeln, Leipzig 1915.

- G. KITTEL. ed. by, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, in progress, 1933-.
- E.G.H. KRAELING. "The Origin of the Name "Hebrews" ", in A.J.S.L. lviii, 1941, pp. 237-53.
- S.N. KRAMER. "New Light on the Early History of the Ancient Near East", in A.J.A. lii, 1948, pp. 156-64.
- S.H. LANGDON. "The Habiru and the Hebrews", in E.T. ~~lxxi~~, 1919-20, pp. 324-9.
- J. LEWY. "A New Parallel between Habiru and Hebrews", in H.U.C.A. xv, 1940, pp. 47-58.
- A. LUCAS. The Route of the Exodus, 1938.
- A. LUCAS. "The Date of the Exodus", in P.E.Q. 1941, pp. 110-21.
- A. LUCAS. "The Number of Israelites at the Exodus", in P.E.Q. 1943-4, pp. 164-8.
- R. MAC VEAGH & T.B. COSTAIN. Joshua, 1948.
- B. MAISLER. "Shamgar ben "Anat", in P.E.F.Q.S. 1934, pp. 192-4.
- B. MAISLER. "Palestine at the Time of the Middle Kingdom in Egypt", in B.E.H.J., No. 1, 1946, pp. 33-68.
- C.C. Mc COWN. Ladder of Progress in Palestine, 1943.
- B. MAISLER. Jour. of the Pal. Orient Society, 1930, 186.
- T.J. MEEK. "A Proposed Reconstruction of Hebrew History", in A.J.Th. xxiv, 1920, pp. 209-16.
- T.J. MEEK. "The Israelite Conquest of Ephraim", in B.A.S.O.R., No. 61, Feb. 1936, pp. 17-19.
- T.J. MEEK. "Moses and the Levites", in A.J.S.L. lvi, 1939, pp. 113-20.
- T.J. MEEK. Hebrew Origins 2nd ed., 1950.
- S.A.B. MERCER. "Merneptah's Stele and the Exodus", in A. Th.R.v, 1922-3, pp. 96-107.
- S.A.B. MERCER. The Tell El-Amarna Tablets, 2 vols., 1939.
- P. MONTET. "Tanis, Avaris et Pi-Ramses", in R.B. xxxix, 1930, pp. 1-28.
- S. MOWINCKEL. Zur Frage nach dokumentarischen Quellen in Josua 13-19, 1946.
- M. NOTH. Die Ansiedlung des Stammes Juda auf dem Boden Palastinas", in P.J.B. xxx, 1934, pp. 31-47.
- M. NOTH. "Bethel und Ai". in P.J.B. xxxi, 1935, pp. 7-29.
- M. NOTH. Studien zu den historisch-geographischen Dokumenten des Josuafuches, Z.D.P.V. 1935, pp. 185-255.
- M. NOTH. "Die fünf Könige in der Höhle von Makkeda", in P.J.B. xxxiii, 1937, pp. 22-36.

- M. NOTH. Das Buch Jesua, 1938.
- M. NOTH. Geschichte Israels, 1950.
- A.T. OLMSTEAD. History of Palestine and Syria, 1931.
- OAKESHOTT R. EWART. The Archaeology of Weapons Arms and Armour from Prehistory to the age of chivalry, 1960. Lutter worth Press.
- H. PARZEN. "The Problem of the Ibrim ("Hebrews") in the Bible", in A.J.S.L. xlix, 1932-3, pp. 254-61.
- L.B. FATON. "Israel's Conquest of Canaan", in J.B.L. xxxii, 1913, pp. 1-53.
- J. PEDERSEN. Israel: its Life and Culture, I-II, 1926; III-IV, 1940.
- PROF. W.M. PETRIE. Egypt and Syria from the Tell El-Amarna Letters.
- PFEIFFER H. ROBERT. Introduction to The Old Testament.
- T.E. PEET. Egypt and the Old Testament, 1922.
- W.M. FLINDERS PETRIE. Palestine and Israel, 1934.
- R.H. PFEIFFER. Introduction to the Old Testament, 1948.
- W.J. PHYTHIAN-ADAMS. "Jericho, Ai and the Occupation of Mount Ephraim", in P.E.F.Q.S. 1936, pp. 141-9.
- G.A. REISNER. "The Habiri in the El-Amarna Tablets", in J.B.L. xvi, 1897, pp. 143-5.
- E. ROBERTSON. "The Period of the Judges: a Mystery Period in the History of Israel", in B.J.R.L. xxx, 1946-7, pp. 91-114.
- T.H. ROBINSON. History of Israel, 1, 1932.
- T.H. ROBINSON. "The Exodus and the Conquest of Palestine", in Theology, xxv, 1932, pp. 267-74.
- T.H. ROBINSON. "The Origin of the Tribe of Judah", in Amicitiae Corolla (Rendel Harris Festschrift), 1933, pp. 265-73.
- T.H. ROBINSON. "The Possible Mention of Joshua's Conquest in the El-Amarna Letters", in E.T. xlvii, 1935-6, p. 380.
- E. ROBINSON. Biblical Researches in Palestine and the adjacent regions: a journal of Travels in the years 1838 and 1852. Ed. 2, in 3 volumes, 1856.
- H.H. ROWLEY. Israel's Sojourn in Egypt, 1938 (reprinted from B.J.R.L. xxii, 1938, pp. 243-90).
- H.H. ROWLEY. "The Danite Migration to Laish", in E.T. li, 1939-40, pp. 466-71.
- H.H. ROWLEY. "Israel's Sojourn in Egypt", in Actes du XXe Congres international des Orientalistes, 1940, pp. 91-3.
- H.H. ROWLEY. "Ras Shamra and the Habiru Question", in P.E.Q. 1940, pp. 90-4.
- H.H. ROWLEY. "The Date of the Exodus", in P.E.Q. 1941, pp. 152-7.

- H.H. ROWLEY. "The Exodus and the Settlement in Canaan", in B.A.S.O.R., No. 85, Feb. 1942, pp. 27-31.
- H.H. ROWLEY. "Habiru and Hebrews", in P.E.Q. 1942, pp. 41-53.
- H.H. ROWLEY. "Early Levite History and the Question of the Exodus", in J.N.E.S. liii, 1944, pp. 73-8.
- H.H. ROWLEY. From Joseph to Joshua, 1950.
- A.H. SAYCE. "On the Hhabiri Question", in E.T. ci, 1899-1900, p. 377.
- A. SCHULZ. Das Buch Josue (H.S.A. Tes), 1924.
- M.H. SEGAL. "The Settlement of Manasseh East of the Jordan", in P.E.F.Q.S. 1918, pp. 124-31.
- A. VAN SELMS. "De Archaeologie in Syrië en Palestina (tot 587 voor Chr.)", in J.E.O.L. iv, 1936, pp. 207-11.
- A.H. SAYCE. "The "Higher Criticism" and the Verdict of the Monuments.
- J. SIMONS. "The Structure and Interpretation of Josh. xvi-xvii", in Orientalia Neerlandica (Netherlands Oriental Society. Anniversary Volume), 1948, pp. 190-215.
- A. VAN SELMS. "The Canaanites in the book of Genesis" in Oudtestamentische pp. 182-213 Studien, xii, 1958.
- J. SIMONS. Handbook for the study of Egyptian Topographical Lists, 1937.
- J. STURM. Der Hettiterkrieg Ramses ii, Beihefte zur W.Z.K.M. 4
- P. SHEPINOZA. Tractatus Theologico-politicus c. 8-9.
- C.A. SIMPSON. The Early Traditions of Israel, 1948.
- C.R. SMITH. "The Stories of Shechem, Three Questions", in J.T.S. xlvii, 1946, pp. 33-8.
- E.A. SPEISER. "Ethnic Movements in the Near East in the Second Millennium B.C.", in A.A.S.O.R. xiii, 1933, pp. 13-54 (and separately).
- P. THOMSEN. "Ai", in A.f.O. xi, 1936-7, pp. 94f.
- L.H. VINCENT. "L'Année archéologique 1923 en Palestine", in R.E. xxxii, 1924, pp. 420-37.
- L. WATERMAN. "Some Determining Factors in the Northward Progress of Levi", in J.A.O.S. lvii, 1937, pp. 375-80.
- J. WELLHAUSEN. Prolegomena to the History of Israel, E.Tr. by J.S. Black and A. Menzies, 1885.
- J. WELLHAUSEN. Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments (Skizzen und Vorarbeiten, ii), 3rd ed., 1889.
- G.E. WRIGHT. "Lachish-Frontier Fortress of Judah", in B.A. i, 1938, pp. 21-30.
- G.E. WRIGHT. "Epic of Conquest", in B.A. iii, 1940, pp. 1-40.

- G.E. WRIGHT. "The Literary and Historical Problem of Joshua 10 and Judges 1", in J.N.E.S. v, 1946, pp. 105-14.
- G.E. WRIGHT. Biblical Archaeology.
- G.E. WRIGHT & F.V. FILSON. The Westminster Historical Atlas to the Bible, 1945.
- A.D. WHITE. A History of the Warfare of Science with Theology (1896).